

N. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Box.}

602

Title:

Niraya Sindhu
III

602C

602C

In complete

C

Wingayazindhu II	Title
Kamatikara	Author
	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
602C: Begins abruptly	Remarks

Em 211271

अथ गणेशाय नमः ॥ अथ त्रिक शान्तिः । शान्ति सर्वस्वे । सत नये सुता चेत्स्यात्तत्र ये वा सुनो यदि । मातापित्रे कुलस्य
पितृदादिभ्यः महद्भवेत् । ज्येष्ठ नारो धने हानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् । जातस्यैकादशो ह वा द्वादशो ह शुभो दिनः । आवा
यं मृत्तिजो ब्रह्माय ह यज्ञपुरस्सरः । ब्रह्मविष्णु महेशं द्रष्टुं प्रतिमां स्मर्त्तुं कृताः । पूजयेद्वा न्यरा शिष्टैस्तु कृत्वा
परिशान्तिः । पंचमेकल शंक्रं द्रष्टुं पूजयेद्द्रष्टुं सख्यया । रुद्रस्तु त्वाति चत्वारिंशतिस्तु तानि सर्वशः । आचार्यो जु
हुयात्तत्र समिदाज्यतिक्काध्वरुः । अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा त्रिशतं वा । देवताभ्यश्च त्रैलोक्यादिभ्यो यतः परं सर
ब्रह्मादिभ्यश्चैरिद्रस्य यत इद्रभ्यो यतः । ततः सिद्धं कृतं तु तावन्किं पूर्णं कृतं ततः । अभिषेकं कुरुतु वस्य रुताचार्य
प्रपूजयेत् । हिरण्यं चतुरेकाच सति जादसि पाततः । आत्यस्य वीक्षणं कृत्वा शान्तिपाठं तु कारयेदिति । अन्ये
पुष्पादिभ्यश्चैः पुशं त्यदि प्रयोग पारिजाते ज्ञेयः । मिताक्षरायामा च्छेदयेत् । रक्षणीया तथोपनीति शान्तत्रवि
शेषतः । राज्ञो जागरणं कुर्यात् जन्म दानां तथा वक्तिः । पुरुषाः शस्य हस्ताभ्यं न सगीतैः श्रव्यो धितः । राज्ञो जागरणं कु

नि.सि.त. शुद्धशम्येनैवसूतके। व्यासः। स्तुति का वासनिलया जन्मदानामदेवता। तासां यागनिमित्तं तु शुद्धिर्जन्यनि। कीर्तिता।
 प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेनैवसर्वदा। त्रिषतेषु नकुर्वीतस्तुतं पुत्रजान्मनि। अपराकेवात्म। कन्यापुत्रवैराकाद्या
 नातपीरैवपंचमी। कीडनार्थीनवाळानाबडीचशुंरिरक्षणी। स्वडेत्तुपूजनीयावैसत्रैवैर्यदि। राका
 तुमतिःसिनीनालीकुहरितिनतस्य। कन्यासथंअथदत्तकपुत्रपरिग्रहविधिः। पाटिजातशत्रुक। अपुत्रो
 मृतपुत्रोवापुत्रार्थसमुपायच। वाससीकुंडलेदलाउछीषं नागुकीयकं। बंधननेनसमोज्यजातपणाध्वविशेष
 तः। अन्वाधानादियत्तत्रकृत्वाज्योसवतातकं। दातुःसुमहंगलालुपुत्रदेहीलिपात्रयेत। दानेसमर्थोदाता
 स्मेयेवरेतेतिपंचमि। देवस्यत्वेतिमंत्रेणहस्ताभ्यापरिगृह्यजे। अंगादेगेलचंजलाआधायशिशुवर्ध
 नि। गृहमध्येतमाधायचरुद्रुत्वाविधानतः। यस्तुवाहदेसुचातुभ्यमगत्रचैकयो। सामेददितेति। प्रत्य
 चंपंचमिस्तथा। त्विष्टकदादिहोमचंडुलाशेषसमापयेत। ब्राह्मणानांसपिंडेषुकर्तव्यपुत्रसमपदं। तद

भावेसपिंडेवात्यत्रतुनकारयेत्। मिताक्षरादौलुयाकृतिभिराज्येनहोमउक्तः। तत्रैववसिष्ठः। नतैवैकपुत्र
 दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्दानस्यीपुत्रदद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्। अत्यंजनुज्ञानाद्भलुरितियायतुसमंत्रकहोमस्यपु
 त्रजतिगृहगत्यामंत्रस्यदिमंत्रपाठेचछीरुद्रयो। नरीधकारात्तयोर्दत्तकः। पुत्रेनभवत्येवतिशुहविबैवैरुद्रध
 रेणाक्तः। तन्नामृजनुज्ञयति। अपिप्रतिगृहोक्तः। यद्यपिमेधातिथिनाभार्यात्तुनदददृष्टरूपदत्तकत्वेहो
 मस्याप्यमुक्तः। स्त्रियाश्चहोमासंभवस्तथापिब्रतादिवृद्धिप्रद्वारेहोमादिकारयेदितिहरिनाथादयः। सबंध
 तलेयव। गवस्तुद्रस्यापिरुद्रोशुद्राश्चसधर्माणाइतिस्मृतः। अतःगवशुद्रकर्तृकहोममिष्टद्वारेपवपरा
 शरेणाक्तः। दोशेणार्थतुयाविप्रःशुद्रस्यतुद्रयाद्वि। ब्राह्मणस्तुभवशुद्रःशुद्रस्तुब्राह्मणोभवत्ये। अ
 त्रमधनाचार्यः। योविप्रःशुद्रदक्षिणा माधायतदि यंहविःशांतिपुण्यादिभिर्द्रुयैर्दिनैर्मंत्रेजु

० नृती० हेतितस्येति प्रस्येव दोषः। इह द्रुस्तु होमपञ्चतमेतैवेति व्याचक्षते। तैदेकविंशेः। काळिकापुराणेपितृर्गोत्रेण्यः पु
 त्रसंस्कृतः। एषिगीपते। आरुडातनपुत्रः सपुत्रतायाति चान्यतः। रुडोपायनसंस्कृतिर्गोत्रेण्यः। इ
 लायास्तनयास्तेस्युरन्यथादासउच्यते। उच्येतु वचमादृष्टान्नदत्ताद्याः सुतान्दपि। गृहीताः। नवर्षीयपुत्रे
 छिप्रथमनर्हति। अथसमयोऽस्कारकमार्थज्येष्ठकृनिष्ठभावउच्यते। मनुजन्मज्येष्ठेन चाक्रान्तस्य ब्रह्मण्यस्त
 पिस्मृतं। यमयोः श्वेवगमेषु जन्मतो ज्येष्ठतास्मृता। देवकोपि। यस्य जरातस्य यमयोः पश्यति प्रथममुखं। सु
 तानः पितरश्चैव तस्मिज्येष्ठ्यप्रतिष्ठितं। भागवतेतु। द्यौतदाभवतोगर्भोस्मृतिर्नराविप्रयया। दिसुक्तं पश्य
 डसनस्य ज्येष्ठ्यमुक्तं। अत्र देशान्तरतोद्वयस्य। अथ रत्नलिकास्नानं। ज्योतिषे। कुरुमाग्यानि कुरुमा
 ग्यानि त्रैदेवाश्चिधुवने हि पुंसां। तिथावरित्कुरु भूमामन्तलिस्मृति कास्नानविधिर्नृणां। अथ दानक
 मा। मदनरत्नं बृहस्पतिः। द्वादशदशमेवापि जन्मतोपि त्रयोदशे। षोडशविंशतो नैव द्वादशविंशतः क्रमात्।

यज्ञवल्कः। अहन्येकादशेनाम। होमोद्दिष्टविष्ये। नामधेयं दशम्यानुद्वादश्या मासिके च न। अष्टादशो ह नितया
 वदन्त्यन्मे मनीषिणः। दशम्यामतितायामिति ज्ञेयं। आशौचापगमेनामधेयमिति विष्णुते। गृहापरिशिष्टे। नृनराद
 शरात्रे द्युषेशातुरात्रे संवत्सरे वानामकरणं। बुधेतीते ज्योतिर्निबधे गार्गः। अत्र मासं क्रौतिविंशति आदौ प्रासक्येपि नान्
 रत्न। श्रीपरमिन्नादित्यमघोत्तराशतमिषकृत्वाती धनिष्ठा च्युतज्ञानेशाश्चि शशांकपोषट्तिन कुरुषु पुराशा
 ति रोहिं द्वापचदशी विहाय नवमी शुद्धमे भोगवज्ञानार्थामृतपादभागदिवसे नामानिकुर्याच्छिशाः। मनुः। श
 माते ब्राह्मणस्य स्याद्दमाते क्षत्रियस्य तु। श्वेयस्य धनसंयुक्तं शतद्रुस्य प्रोष्य संयुतं। मदनरत्नं नारदीये। सूतकाते
 नानकर्मविषयेयस्वकुळोक्तिः। नामधेयं तु मासस्य मगळस्य माक्षरे। तत्रैव गार्ग्यः। मासनामधेयं। मदनरत्नं
 वीपिना। रूपा नैतो च्युतश्चक्रविंशते धनार्दनः। उपेद्रायतुपुहपो वासुदेवस्तथा हरिः। योगीश्वरपुं उरुकाक्षो मासना
 मान्यतु कृतात्। अत्र मार्गशीर्षदिक्षेत्रादिर्वाक्रमरति मदनरत्नं। तन्मासनामप्रथमं दद्यात्संबुध्य नैव
 देवाक्यगजाभ्यानां वृक्षाणां वापि रूपयोः। सर्वापणानां पश्यानां चिह्नार्थं योषितं नृणां। कात्यादीनां क

वीतानपश्चादीनां च सर्वं शः। राजा आसादनास्तनो नाम कर्म निशिष्यते। नाक्षत्रमपि नाम कार्य। अभीष्टादनी
 यं न समीक्षेत न माता पितरो विद्यातामोपनयनो दित्याश्च नायनोक्तः। न च नक्षत्रपादक्षेत्राद्याक्षरं कुर्यादि
 लुक्तं परिशिष्ये। तदक्षरादिकं नाम यस्मिंश्चिद्योपदक्षरमिति। सुदर्शनभाष्यतुं रोहिण्येव विषुवद्विरा
 दौ ठाये च वात्यश्रजशाश्वयुक्षः शोपेष्टनाथोः कपरः सरः। तः साधारदीपः सविस्तरः इत्युक्तं। अथ विषुवद्विरा
 पदे लजादौ ठासरे च वृद्धिः। प्रोक्षपादरति। अंशमप्यभरणं शब्दः। श्रुतावुक्तः। श्रवणेनोचपादिवृद्धिः। अपसर
 णः। अपभरणरत्यादि। मदनरत्ने व सिद्धः। जन्मा हेमादशा हेमादशा हेमाविशेषतः। उत्तरारं वती हस्तस
 पक्षपुष्पाः सवारुणाः। श्रवणादिति मैत्रं च स्वाती मृगाशिरस्तथा। आज्ञापय धुनिष्ठा न प्रशस्ता नाम कर्म
 णि। अथ रवद्वारोहः। पालिजाले वृहस्पतिः। रवद्वारोहस्तु कर्तव्यो दशमे द्वादशे पिवा। षोडशे दिवसे च विविधे
 दिवसे पिवा। ज्योतिर्निबन्धेः करत्रये वेष्टनं वती वृद्धिर्द्वये श्वाश्विनकध्रुवेषु। अथ कर्णवेधः। मदनरत्ने
 व सिद्धः। श्रीधरे कुर्याच्छिरानन्दपते श्वलि यागस्थे प्रशस्यते द्वादशे नैव सुखिनो भवेति। तत्रैव औदा

आशयने पु सो द्वादशो दिवसः शुभः। त्रयोदशास्तु कन्यायाननक्षत्रविचारणा अन्यस्मिदिवसे नैव स्थिति र्यगास्ये प्रशस्यते। अ
 थ दुष्पानः। नृसिंहः। इति त्रिंशदिने चैव पयः संख्येन यापयेत्। अन्ध्राशननक्षत्रदिवसे दयराशिषु। अथ कर्णवेधः। मदनरत्ने
 व सिद्धः श्रीधरो। मासपक्षसप्तमे वा षष्ठमे वा वेधो कर्णो द्वादशे षोडशे दिवसे। मध्येतानः पूर्वभागे न रात्रिं नक्षत्रे द्वे द्वे तिथीवज्जपित्वा
 अवजन्म मासे रज्यः ज्योतिर्निबन्धे गरीः। मासपक्षसप्तमे वा षष्ठमे मासे वत्सरे। कर्णवेधं प्रशंसति पुष्पायुः श्रीविरुद्धये। मदन
 रत्ने प्रथमे सप्तमे मासि अष्टमे दशमे तथा। द्वादशे न तथा कुर्यात्कर्णवेधं शुभावहः। हेमाद्रौ व्यासः। कर्तिके पौषमासे वाप्य
 चैवाप्तानुने पिवा। कर्णवेधं प्रशंसति शुक्लपक्षे शुभे दिने। श्रीधरः। हरिहरकूटनित्रालौ प्यपौष्ते तत्तयादिति व
 स्तुपुष्पघटार्कसिंहवर्ज्येषु नक्षत्राणि गुरु बुधकात्यानादिनपर्वरिक्ता हरितिथिविषु शुभे नैव धने कर्णवेधः। मदनरत्ने व हस्त
 ति। द्वितीयादशमी षष्ठी सप्तमी च त्रयोदशी द्वादशपंचमी शस्ता तृतीया कर्णवेधने। सोमं रजपुष्पं च। विप्रवैश्ययो
 र्द्वयं वायसी सत्री मध्यमा द्वागुकात्मिका। हेमाद्रौ देवकः। कर्णरंध्रं वेध्यायानविशेदं गुरुमनः। तद्वृक्षाविलयया
 तिपुष्पयोपाश्च पुनातनाः। शरवः। अंगुष्ठमात्रसुषिरौ कर्णौ न भवतौ यदि। तस्मै श्राद्धं दातव्यं दत्तं चेदासुरमेवेत्। अ
 थ तावत्तु भक्षणं। चैव शरः सार्द्धमासद्वये दद्यात्तावत्तु प्रथमं शिशोः। कर्पूरादिकं समिधं विना स्यात्तु यतितावनः।

धनेवराजाभिषेकेरवतुजन्मधिष्ठे। शुभं तन्निष्ठं सत्तत्तं विवाहेसीमेतया त्रिदिपु म गेक पुमा ईडेन विपु धर्म योः
ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं च द्रौणीं च दिगीं च रात्रिं। भुवदिशश्च संप्रज्य हृत्ता वज्रोतया च। इव तापु रसस्य धा
श्रुतं गगनस्य च। अकुरुते दास्य दातव्यं मन्त्रे यात्रे सकाचेन। मध्याह्न्यदधिसयुक्तं जारा यस्मात्संस्तुतेति। अथा
द्वर्षिर्न्यवहारनिर्णये। ननोवरधरो भूला पूजयेन्निराययुषं। मार्कंडेयं नरो भक्ता पूजयेत्प्रयत्नतः। न तो दी
र्घायुषं व्यासे रामेंद्रौ णिकुपं बळिं प्रह्लादं च हेतुं संतविभौ षण्मथा च येत्। स्ननं च जन्मनिधि प्राप्य सफल
यत्नरः। पञ्चवदधि भूते लवर्षे वर्षे पुनः पुनः। तिथितत्वे एतन्मम भिस्ति क हो मोप्युक्तः। आदिपुराणे। सर्व
भूजन्मदि रसे स्नानेर्मगळ वारिभिः। गुरुदेवाग्नि वि प्राश्न पूजनीयाः प्रयत्नतः। स्ननं कश्चन चित्तरोतसा
देवः प्रजापतिः। प्रति संवत्सरे यत्नात्कर्तव्यं भूम होत्सवः। कृत्य चिंता मणो। गुड्ड इति कर्तव्यं दादु स्तं यो उच्य
धयेत्। गुगु कं निवसि द्दार्थं हर्षा गोरोचनादिकैः। संप्रज्य भानु विद्ये शौ महर्षि प्राथयेदिदं चिदं नी

यथा तन्मोक्षमनिष्यामि तथा मुने। स्तुतवान्वित्तवांश्चै रश्रीयायुक्तश्च सर्वदा। मार्कंडेय नमस्तेस्तु स सक न्या त्तजीय
न। उपायुरारोग्यसिद्धयथमस्मान् वरदे भव। सति कंगु रसं मिश्रं मंजु न्य र्धं मितं पयः। मार्कंडेय नमो नमो पापिना माय
विष्णु चै। इति पय विवेत्। तिथितत्वे स्कादे। एतं न न रव के शान मे भु ना भूम मो तथा। आर्मि पृक्तं हे हि सावर्ष रवे
विवर्जयेत्। तत्रैव दीपिकाया। कृतांत कुजयोर्वीरियस्य जन्म तिथि भवेत्। अन क्षयो ग संप्राप्तौ विभू स्तस्य पद
पदि। कृतांतः शानि। तस्य सर्वेषां धि स्नाने गुरु देवाग्नि पूजतं। ब्रह्म मनु। मृतै जन्म नि संक्रांती आष्टे जन्मदि नोदि तार
था। अस्य स्य स्य रीने चै न न स्नाया दुष्कारिणा। भ्रात्र जन्म तिथि रो दयि की ग्राह्या। युगा दावर्ष रवे द्वि श्व स स मी पाव
नी प्रिया। रवे तु रदु यमी क्षते न तत्र द्वि य युग्मते। तिक्त्य त सां णे व व न नात्। अथ कटि सूत्रं। प्रजापति रिजाते जाले
प्रति संवत्सरोत्त र्दिव स्थे नृणां विधि पर। यत्ना गो भूति रण्यादि। न यी संर्ण दिति मि त्तु। अथा वा कटि सूत्रं न क
वासः स गत्य नूत न। दूरी कु रस्स था ज्ये न चू रणा वापि ना कि न। आयुष्य मो ते कृत्वा च त प ये र्ति त देव तो। अथ नीलं।
प्रयो ग पारिजाते षट् शसि शिष्य जाता धि कारा न्मा दित ती ये दे तु को न्क। आये देव वे ते के चित् प न मे हे दि

तीव्रके। उपरीत्यासहैवेति विकल्पाः कुळ धर्मतः। बहस्पतिः तृतीयेद्वे शिशोर्गर्भा ज्जान्मलो वा विरोधतः। पञ्चमे स
 समे वापि जन्मतो मध्यमे भवेत्। अधमे गर्भतः स्यात्तु नवमे कादशेपि वेति। पारिताते पुत्रस्य उत्तरायणगे
 सूर्ये। विशेषा सौम्यगोळके। शुक्रपक्षे शुभं प्रोक्तं रुद्रपक्षे शुभं तदरतः। अत्रुत्तरायणगे मध्यमे वा रुद्रपक्षे
 विधाकृते। तत्रैव वसिष्ठः। रवेरगारकस्येव सूर्यपुत्रस्य चैव हि। निदिना दिवसा क्षौरे शेषाः कार्यवराः
 शुभाः। ज्योतिर्निबधे बहस्पतिः। पापग्रहाणां चारदो विप्राणां शुभदरने। क्षत्रियाणां क्षमास्तेर्विदुः
 शूद्राणां शनौ शुभं। हस्तांश्चि विदुषोऽप्यश्रविष्ठादिस पुण्यभाः। सौम्यचिने न नक्षौ उच्चमानवतारकाः।
 नीप्युत्तराणि वायव्ये रोहिणी वासुणी तथा। क्षौरे च नमः। प्रोक्ताः शेषा द्वादश गतिः। निधने जन्मन
 क्षत्रैवेनाशे च द्रुमो छमे। विपत्तरे च धे शौरं प्रत्यरे च विवर्जयेत्। अत्रलग्ना शुक्रिरेव च योग्यो ज्योति
 र्मिषो ज्ञेयाः। अन्ये च विशेषाः। समश्रुकर्म निर्णये वक्ष्यते। इतश्च शिशोर्मातरि गर्भिण्या न कार्यः।

दाहजोतिर्निबधे मदनरत्ने च बहुगार्थः। पुत्रचूडावतौ माता वरिषा गर्भिणी भवेत्तदा स्येण मृत्युमाप्नोति तस्मा
 त्क्षौरे विवर्जयेत्। अत्यपवादमाह तत्रैव नारदः। सौम्ये मातरि गर्भिण्या चूडा कर्म न करयेत्। पञ्चमासां गोपे च शुक्रि
 ण्यामपि कारयेत्। यदि गर्भविषीतः स्यात्ति शोर्गमरणं यदि। सहायं नो सत्कुवा जेलदा पदोपे च विवर्जयेत्। बहस्पतिः।
 गर्भिण्या मातरि शिशोः क्षौरे कर्म न कारयेत्। व्रताभिषेके प्येव काकोदने चैव तेष्वपि। गर्भिण्यामपि पंचमासं पर्यंतं
 न दोष इत्युक्तं मूर्त्तिद्विपिकायां गर्भेण पंचममासा पंचममासा दध्मं मालु गर्भस्य जायते मृत्युरिति। मदनरत्ने बहस्पतिः
 पुत्रचूडावतौ माता गर्भिणी यदि वा भवेत्। विद्यते गुरुस्तत्रेदपि शिशुदरद्वारे। भगर्भे मातुः कुमारस्य न कुर्याच्चै
 न कर्म त्वं। पंचमासा दध्मं कुर्यादलङ्घ्यं न कारयेत्। गर्भः। ज्वरस्यो मादनयस्य लग्नं तस्य न कारयेत्। देवमिति गर्भनास
 श्चात्मस्तेषां धर्मसमाचरेत्। नृगमिति मृगकोपलक्षणे ज्योतिर्गर्भः। निवा होत्सवयात्री कुमागो यदि ज्ञेयः स्वला। तदा
 समृत्युमन्योति पंचमं दिनं संविता। वसिष्ठः। यस्य मां गच्छेत् कार्यं तस्य मातारजस्यला। यत्तदेव। तत्रैव बहस्प
 त्प्राप्तं मां मृत्युदयश्राद्धं पुत्रसंस्कारकर्मणि। पत्नीरजसला च स्यात्तु कुर्यात्तसितात्तदा मितेति कृतमात्रोपलक्षणा।

चरत्ततयतं भुः का जातकर्मणि वैरहि अतो न्ये बतु सस्कारे पुप वासन शयति गते संस्कारा स्त्रीणाममंत्रका क
 पीहोमस्तुसमंत्रक इति प्रयोग पारिजाते आश्वलायनोपि होमकृतं त्रुपुं वस्या स्त्रीणां चूडा कृता वपिनि मन्त्ररपि अमंत्रिका तु का
 र्येपि स्त्रीणां मावृद शेषत इति ॥ होमोप्यमंत्रसेके संस्कारा स्त्रीणां महोमका स्तुस्त्री स्तु रिति स्मृत्यर्थः ॥ होमोनेति वृत्तिः कदा
 अथमिदं मम मदनर लेनेति हः अक्षरस्त्री कृतिं कुर्यात्प्राते पंचमहायने उत्तरायणे न सूर्य भुक्त्वा सवित्रं
 येत दीपिकायां चर्षप जैन्य के का के षष्ठी रिक्तो शनि कुज अनध्यायो द्विजान्ता देवयंथ कृतं गुरो श्रीधरः ॥
 स्नादित्य समीर मित्र पुरुजित्वा स्थाभिविना न्युते धारा वं यशदिनोदयादिरदिते राशौ स्त्रिरेचो मये पक्षे पूर्ण निशाकरे प्रति
 पदे रिक्तो विहाया मीषष्ठी मष्टम शुद्धना जिभ वने प्रोक्ता क्षरस्त्रि धो लिः ॥ विष्टुधर्मोत्तरे पूजयिष्या हरित्वं मी तिथोद
 दीप्तस्वतो स्वविद्या सत्रकारांश्च स्वाविद्या च विशेषतः ॥ इतेषामेव देवानां नामानुजुह्यात्ता दीक्षणां प्रद्विजे
 द्राणां कर्तव्यं चात्र पूजनमिति अथ धनुर्विद्या दीपिकायां अदिति गुरुयमार्क स्वाति त्विना गिपित्र्य ध्रुवहारि व स
 मूकं विंड भागां त्य मेषु शनि शनि कुज नारे विष्णु बोधे विषोषे स समपतिथयो गेचा विद्या प्रदाव अथानु

परीतस्य विशेषः जौत्तमः प्रागुपनयना काम वारवाद भक्तारति लक्षणं न श्रमादेर पीति हरि दत्तः अ
 उपरार्क वदु शातातयः शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं वाक्यं च मनस्मृतं रजस्वलादिसंस्पर्शं स्वातम व कुमार के
 प्राक् चूडा करणा हुक् प्रागन्व प्राशना दिशु कुमार के स्तु विज्ञेयो यावन्मौ जीनि वं ॥ आपस्ते प्रोक्त
 वाक्ये बापि आन्व प्राशना प्रयतो भवत्या संवत्सरादित्ये के रति गौतमोपि तनदुयस्य राना दशोच तस्या
 नपनीतस्य चूडा कादिस्पृष्टस्यापि स्पृशान स्नाने इदं च षष्ठ्य वर्षात्प्राक् उर्ध्वतु स्नातं भवत्येव वाक्यं पंचमा
 द्विषडिक्षार्थं शौचमात्रे इति स्मृतं काम वारादिके प्येवं ॥ अथोपनयनं आश्वलायनः गर्भाष्टमेष्टमे वादपंचमेष्टमे पिवा द्वि
 जेत्वं प्रागुयादौ प्रावेषेत्वेकादशे नपः मनुः ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे रातो विलो र्थि नः षष्ठे वेश्यस्याथ र्थि नोष्टमे वि
 धुः षष्ठे तु धनकामस्य विद्याकापस्य सप्तमे अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कांति मिहृतः आपस्तेव गर्भाष्टमेष्टमेष्टमेषुपनयनीत
 बह्वर्चवर्चनं गर्भ षष्ठ्य गर्भ सप्तमयोः प्रास्पर्थमिति सुदर्शनभाष्ये केचित्तु विप्रस्य षष्ठमन्यते आपस्तेव अथ काम्यानि सप्त
 मे ब्रह्मवर्चसकाममष्टमे आयुः कामं नवमे तेजस्कामं दशमे नाथकाममेकादशे इन्द्रियकामं द्वादशे पशुकाममुपनयेत् गौण

कां

काळमाहमनुः आषोडशाद्वाल्मणस्य सावित्री नातिवर्तते । आद्याविंशत्क्षत्रबंधोरावतुर्विंशतेर्विंशः । ज्योतिर्निबंधे । अथ भावाङ्गना
 वैश्यास्त्रावधेरुर्ध्वमवतः । अकृतोपनयाः सर्वे वृषळा एव ते स्मृताः । गर्गाः । विप्रवसंतसिद्धिपंदिता धर्मशयः । तत्र विप्रविदध्यातः । माघा
 दिशुक्लं तिकपंचमासाः साधारणा वासकल द्विजानां हेमाद्रौ ज्योतिषे । माघादिपंचमासे पुमोऽनी पंचमासः । पारिजाते हृदस्पतिः ।
 सप्तवापुर्कुलीरुक्ल जीवाप्यशुभगोचरः । अतिशोभनेतां दद्याद्द्विवाहोपनयादिषु । वृत्तशते । नजन्मपिष्यन्वजन्ममासे नजन्मका
 ली यदि न विदध्यात् । ज्येष्ठमासे प्रथमस्य सन्तोस्तथास्तथा । अपि मंगलानि । राजमार्तुः । जातदिनदृश्यते न सिद्धोत्पत्त्यै च
 गर्गादिपंचदशात्रिः । जातस्य पक्षं विक्लुभां गुरिश्च शेषाः प्रशस्ताः । खलु जन्ममासि । जन्ममासेति यो भेदविपरितदके
 सति । कार्यं मंगलमिहादुर्गर्भं भागि विशौनकाः । जन्ममासनिषेधोपि । दिनादिति शब्दं ये पृथुः । आहं स्य जन्मदिनं सा
 धुभास्युस्तिथयोपरो ग्यथा तरे । व्रतजन्मरि कारिस्त्वै जीवोपीत्ये च नात्सरुत् । शुभेति काके केतुयास्यवर्षे । द्विगुणा च नात् ।
 शुद्धिर्नैव गुरो र्यस्य वर्षे प्राप्तेष्टमे यदि । नैवेमीनगते भातौ तस्योपनयने शुभं । जन्मभादृष्टमेसिंह नीचे राशत्रु भंगुरो
 मोली बंधः शुभः प्रोक्तश्चैवेमीनगते रवौ । नारदः । बालव्यवहारी नोपि शांत्याजीवो वक्तुं प्रदो यथोक्तं तत्कार्यं कृतं
 योपनायने । शांतिश्चाग्रे वक्ष्यते । ज्योतिर्निबंधे न सिद्धः । तृतीयापंचमीष ह्ये द्वितीयापचमि । पक्षयोस्तत्र याश्च

परिशेषेण संपूजिताः । धर्मका मोसिले पक्षे लक्ष्मणे च प्रथमतया । शुक्लत्रयोदशके विदिच्छति सुनयस्तथा । दोडरा न देवसि
 ह्मैमिहिकमन ध्यायेत्तच्छे च प्रतिपदिन । मेरुना बंधने शस्त्रे चो लेवेदवर्षे च पि । प्रशस्ता ह्यतिपक्षे न न पूर्वपरसंयुते
 प्रतदतीत काळस्य च स्य वदो रूपनयनय विप्रय । प्रशस्ता ह्यतिपक्षे कदाचिह्न भगनिधौ । चंद्रवर्षे युक्ते नैव वर्षाणम
 विलंघने । इति व्यासोक्तेरित्याह । गवसस्य म्यापि । तस्या गळग्रहलोके । रहस्पतिः । शुक्लपक्षः । शुभः प्रोक्तः । कुरुष्व
 त्यत्रिकं विना । मिथुने सस्थिते भातौ ज्येष्ठमासे न दोषकल । मदवरत्ने नारदः । विनक्तुं नावसंते न कुरुष्वक्षेत्रे गळयहे । अ
 जपराद्वे जोपनीत पुनः संस्कारमर्हति । अपराद्वे स्य धामलु दिनतृतीयां शरत्कुत्तं । तत्रैव वसते गळयहे न दोषा
 पायैत्यर्थः । नारदः । कुरुष्वक्षेत्रे तु यश्च स सम्यादिदिनि त्रय । त्रयोदशी च तुल्यं न अष्टौपुते गळयहे । वसिष्ठः ।
 माघाशपगले चंडे अरिनी च स्थिते पि च । अनध्याये चोपनीत पुनः संस्कारमर्हति । अनध्याये स्य पूर्वयुस्तस्यैव
 चापरोहिनि । व्रतबंधं विसर्गं च विद्यारभनकारयेत् । राजमार्तुः । अथ भावतरेय च प्रत्यारंभो न सिध्यति । गर्गा

मध्याग्नौ सौम्यमौ मसिता । जीवसितौ विप्राणां क्षत्रस्यारोप्य गृहीतं च द्रुति । पारिजाते वृहस्पति । अथ कूचानां गुरोर्वीर
 यजुर्वेदजुषावुधे । सामगातां परास्तु नारथर्वविडवारवे । अत्र लग्नं रज्जुदिवैव जेभ्यो जेयं । विस्तरभयानो न्यते । नैलु । वृत्तिहृ
 र्यसुध्यायां कारिदो यदि गीति । नदिने स्याद न ध्या योज तं तत्र विवर्जयेत् । ज्योतिर्निबधे । नदिश्चाह्वयते नैवे स्याद न ध्या यस्म
 काळिक । तदोप नयनं कार्यं नैदार भनकारयेत् । एतद्वृद्धातिरिक्तानो । तेषां तदिने नैदार भावत । अतस्तेषां नुप नयनं भवत्येव ।
 एतच्च प्रातः स्तुतिने । सायं स्तुतिने तु दिवैव न चर श्रपयित्वा सायं सद्यो तं र हो म कुर्यात् । न सद्यो गीतिने काळं न रक्ष्य सातदपि
 तो । अत्रोदने पदे दत्तौ पक्ष्मन्त उष्यतीती संय हो केरिति प्रयोगरत्ने भंडनरणा । अत्र शांतिरव्युत्तान न्यसि ह प्रसादे । ब्रह्म
 दनविधे पूर्वप्रदोषे गीतिने यदि । तदा विष्णु करं जेयं ब हो र ध्ययनस्य तत् । तस्य शांतिप्रकारं लुपक्ष्य शास्त्रानुशारतः प्रधाने पा
 य संसाज्य द्रव्यं शांतिपत्रो भवेत् । स्तुतं वृहस्पते विद्वा पठेत् स विवृद्धये । गायत्री शौच मंत्रस्याप्युचितं तु सपिष्टा । धेनुं सवत्स
 कां दद्यात् दानार्थं ययस्मिनी । ब्राह्मणो भोजयेत् स भ्रातृ लो दने चरेत् । उपनयने चाधिकारिणो माधुनी ये मनुनीकाः ।
 पितापितामहो भ्राता तयो गोत्रजा यजाः । उपनयने अधिकारी स्यात् पूजा भावे पर पर । प्रयोगरत्ने । पितृवोपते य सुव

तदभावेपितुपिता । तदभावेपितुभ्राता तदभावेपितोदर । सितेति विप्रपरं नक्षत्रियेदे । तेषां पुरोहित इव । उपनयन
 स्य दणार्थत्वात् । तेषां नाध्यापनेन अधिकारात् । अत्र पितृव्यस्य ज्येष्ठ भ्रात्रभावेधिकारः । असंस्कृतास्तु संस्कार्य भ्रातृ
 भिः संस्कृतेरिति प्राहुर्वच्योक्तेः । मातरजोदोषे तु प्रागुक्तं । अथ षडङ्गकादीनां विशेषः । प्रयोगपरिजाते प्रब्राह्मे ब्राह्मण्य
 ब्राह्मणाज्जाते ब्राह्मणस्य हीतश्रुतिः । तस्माच्च षडवधिरकुज्जना मनये गुरु । न इगद्वदो गार्तशुक्रां गपिक लुगिपु । मतो
 भ्रतेषु सकेषु शयनस्थेति रिद्विधे । अस्तपुस्तेषु चैतेषु संस्काराव्युपयोजिते । मतो न्यतो न संस्कार्यविति केचिद्वचस्तु ।
 कर्मस्वनाधिकारावपीतित्यं नास्ति चातलायोः । तदपसं च संस्कार्यं मपरत्वाद्दुरन्यथा । संस्कारमंत्रो मादीन करोता कीय
 इवेत् । उपनयेन विधिबदाचार्यः स्वसमीपतः । आनी जानि समीपं नास्ति वित्री स्मृत् स्मृताज्जयेत् । कन्या स्वीकरणाद
 न्या सर्वविघ्नं कारयेत् । इवमेव द्विजैर्जीतो संस्कार्यो कुडगो ककारिति । स्मृत्यर्थं सारेष्वेव । संकुट्टेयैव यैः संस्कार्यं तत्राहुर्नि
 षेधश्चक्षेत्रजपुत्रविषयः । अन्यस्या ब्राह्मण्ये नोपनयनाद्यप्राप्तेरित्यपराकः । गायत्र्युपदेशश्च श्रोतरोपेः । कार्यः । उत्तरे
 पाणिमुपविशतः प्राद्वृत्ते आचार्यप्रसज्जु इतरोधीति मोक्षेति शास्त्रापनसस्त्रोक्तेः । यथधिकारं सायनेनाध्यासेनाभि

सं. ८०

सावित्रीमन्त्राहो नरतोमो प्रस पुत्राये सुत्का दक्षिण त स्तिष्ठत आसीन श्रवैके रीत विकल्प उक्तस्तथापि कांती या ना मेव
 सः बहुना नोक्ततर तप्रा नै देव्यात् । सि सायविशेष महाकासायन । मातरमेवा ग्रेमि क्षेत्र । पराशरमाधनीये । मातरसास्त्र
 सारं यो मातुर्वी भगिनी निजा । । इति क्षेत्राभिधो प्रथमया चेत न विमानयेत् । अथ संस्कार तेषां निम्न । आरभ्या धान
 मावौ ला काते तीर्त्तु कर्मण । आदृत्या ज्यं सुखं स्वल्पं दुःखं कर्म यथाक्रमं । इत्येवै के कलायेतु बादक दुःखं मन्त्र रत्न । अथा
 अर्धं कृत्वा दाय दिते च मीरितं । अनापदितु सर्वत्र दिग्गुणं दिग्गुणं चरेत् । पारिजाते कासायन म । नु स कर्मणि सर्व
 त्रप्रायश्चित्तं विधीयते । प्रायश्चित्ते कृते पश्चात्पुनः समाचरेत् । स्मृत्यर्थं सारं च न । करिकायात् । प्रायश्चित्ते कृते तीर्त्तु
 कर्म कृता कृतमित्युक्तं । प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीत मपि कर्म वै । कार्यमिहै कं नेत्यनेन तु विपरिचयः । त्रिकादमङ्गे
 न तु काकातीते प्र कार्येषु प्राप्ता च स्वयरेषु च । काकातीतानि कृते व विदध्या उत्तराणितु । इत्युक्तं । तत्र सर्वेषां तत्रेण वा
 दी श्राद्धं कुर्यात् । देशका कर्त्तव्यं स्यात् । गणशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सत्त्वं । सत्त्वं देव मवेच्छाद्वा मादौ न पृथ

आचार्या

गादिष्विति चोदात्तपरिशिष्टात् । इत न बहु नाम पत्यानां युगपत्संस्कार करण विषय मिति बोधे देव । अतीतं संस्काराणां
 युगपत्करणे रत्यन्ये । तत्रापि चोदस्य उपनीत्या सहेति पक्षे उपनीतदि ने इव तु छा नं न सुर्वदिने । सहस्य दिव सैव सन्नि
 कृत्वा नरत्वात् रक्षा चारौ ये च उपनीतदि ने मध्याह्न संध्या माह्यारित माते जैमिनि । यावद्भूतो पदे रास्तु तावत्संध्या दिने न च
 ततो मध्याह्न संध्या दिसर्वं कर्म समाचरेदिति । ब्रह्म गायत्री यत्तु वचनं । उपायने तु कर्त्तव्यं सायं संध्या उपानेत । आरभेद्
 सयं तु मध्याह्ने तु परेह नीति । लक्षांस्तार विषय मिलि पारिजातः । विकल्प इति युग्यं पश्यामः । उपनय नाग्निस्त्रि
 वेधार्यः । अहमेत मग्निधारयंतीत्यापस्त बोक्ते । ब्रह्म यज्ञे विशेष माह तत्रैव जैमिनि । अनुपाकृत वेदस्य कर्त्तव्यो ब
 ह्ययज्ञः । वेद स्तोत्रे तु सावित्री गृह्यते तत्समायत इति । येषां तदि ने इव वेदार भस्तेषां नेद मिति दिक् । अथ ब्रह्मना
 मि धर्मः । याज्ञवल्क्यः । मधुसांसा जने छिष्ट मुक्ते स्त्री प्राणि हिंसति । भास्करो लोकनाम्नी च परितो विदा वर्जयेत् । मनुः ।
 अथ्यगम जने चाक्षेणो रूपान्छत्रधारणं । वर्जयेदिति ब्रह्म । पारिजाते कौर्म । नादश चैव रीक्षेत नाचरेदं त्रधा वत् ।
 कुरु छिष्ट भेषता र्थं प्रभुजीवन कामतः । इत निषिद्ध मध्यादि विषयः । अन्यस्य गुरु छिष्टस्य सर्वदा प्राप्तेः । गुरु

सवेष्टाधीयतकामंगुरोरुच्छिन्नं भेषजार्थं सर्वप्राग्नीयादिति वसिष्ठेऽनेन । जिह्वाभ्यामुरित्यपि तेन । पित्तज्वरस्य च । यातु
 रच्छिन्नं भोज्यमित्यापस्तम्बेऽनेन । गुरुपुत्रे स्मृत्यनेन रेउक्तेः । गुरुबद्धरूपुत्रस्यादन्यत्रोच्छिन्नं भोजनं तदुच्यते । तावन्ती
 दिभ्यजनेनैव कास्यपात्रेन भोजनं । यतिश्च ब्रह्मचारी न विधाया न विवर्जयेत्तत्तमः । मेखलामुद्रिमुद्रमुपजीतं
 नित्यं शौक्यं पीतं कटिस्तत्र ब्रह्मचारी नुधोरयेत् । अग्नीधनेनैव क्षत्रियस्य च । शय्यागुरोर्हितं । कुर्यादिति शेषः ।
 मेखला महाश्वलायनमः । तेषां मेखला मौजी ब्राह्मणस्य धनुर्ज्या क्षत्रियस्याग्नीवैशस्येति उच्यते । विदतामे
 खला कार्या विचारं स्यात्समावृता । तद्वत्थयस्य च कार्या पंचवासा स वा पुनः । अत्र प्रवरसंख्ययानि यम इति रद्वः ।
 अथ वडाः । मनुः । ब्राह्मणो वैष्णवाश्च शौक्षत्रियो वा उखादिरो । पेष्यन्तु बरो वैश्यो दधनि हीतधर्मनः । पृथा
 भभावे गौतमः । यज्ञियो वा सर्वेषां स्तुतलनादेनासाप्रपाण इति । अडित महाश्वलायनः । अहतेन वा स सा संवी
 तमेणे येन नानिनेन ब्राह्मणं रोरवेण क्षत्रियं माजेन वैश्यमिति । यद्यप्येणे यश्छेदमग्नीच मेवोच्यते । ऽण्य

दशतिपाणिनिस्मृतेः । ऽण्येणं मेण्यानं मीद्योमैः णस्तैण सुभेति पुषि स मकरो शाच । तथापि कृष्णररस्ता न्यति नाति सखेऽनेन । सर्वेषां
 शेरवमिति यमोक्तेः । श्वमगवर्मणा सह विबुधैः ज्ञेयः । वस्त्रानि नयोस्तु विबुधैः । कार्या संवा विरुलमिति गौतमोक्तेः । अथ यतो एकी
 तमनुः । कार्या समुत्तरीतस्याद्विप्रस्योर्ध्वं तत्र विवृत् । पारिजाते देवतः । कार्या साक्षौ मगो वाकं । अथ न्वत्तं पादिकं । यथासं
 भवतो धार्यमुपकीर्तयि जतिभिः । तिनवते तु कार्यं । सावित्र्या विगुणं कुर्यात् । न्वरसूत्रं तु कारयेत् । इति तन्मोक्तं । भृगुः । छंदोग्य
 रिशिष्ठः । त्रिवर्ध्वं तत्कार्यं तत्तु न्ययमिधो न्वत्तं त्रिवर्तं चोपवीतं स्यात्तस्यैकोऽयं थरिष्यते । उध्वं दक्षिणं करं ध्वं च दत्तं सूर्यं तत्तु
 न्वयमधो न्वत्तं त्रिवर्तं चोपवीतं स्यात्तस्यैकोऽयं थरिष्यते । उध्वं दक्षिणं करं ध्वं च दत्तं सूर्यं तत्तु
 ऋतिः । कार्यं । सप्तकस्तु । ऽण्वितं तु कर्मित्यर्थः । कासायनः । यच्छेदरोचनाभ्यां च धृतं यद्विलदते स्मृतिः । लङ्कार्यमुपकीर्तस्यात्सति तत्र च यो
 छितः । वसिष्ठः । नामेयं ध्वं मनायुष्यमधोनाभेस्तपस्ययः । तस्यानाभिसमं कुर्यात्तुपकीर्तयेत्तदक्षणा । अथोक्तेः । उपवीतं बरो
 रेव हेतवे तस्यो स्मृतेः । ऽण्वमेव यतो नास्य विदितं शास्त्रस्य निश्चयः । सप्तानुः । बहुति नायुः कामस्य । अत्र मनुमा सहजव । यतोपवी
 तमिति वा व्याहृत्यापि धारयेत्तत्तद्मादौ । यतोपवीते द्वे धार्ये श्रोते स्मार्तं चर्मैकं । ततोपमुत्तरीयार्थं न स्यात्ताने तदिष्यते दि
 वतः । सावित्र्या दशरुत्वेदि मीत्रतामिस्तदुदस्येत्तविधिं न चाप्यधो यातं भुक्तानि मिजमु स्तुते ताम्रमेनुः । मेखला मज्जिते

सं. ८

दंडमुपनीतकमुंडने। अस्मिन् प्राशयनिनानि गृहीतान्यानि मंत्रतः। अथैतन्नोपे प्रायश्चित्तं। मनुः अकृता भैक्ष चरणम
 समिध्य च पादकं। अनानुरससरात्रै मन कीर्णं बतं चरेत्। अमृता आपिदत्तागेतु पादवन्धः। भैक्षानि कार्यं सन्कातु सप्त
 एवमनालुर। कामान कीर्ण इत्याभ्यानुहुया दातुं तिष्ठये। उपस्थानं ततः कुर्यात्समासि च तत्रैव च। मन्त्रास्तु मिता स एवा
 लेया। सकृद्वेषे तु क्रमिधाने। मानस्तोके जपे निवे शत सख्या शिवा क्ये। अग्निकार्यं निना भोक्तुं न पापं ब्रह्मचारिणः। स्मृत
 र्थसारे तु संध्याग्नि कार्यं नोपे स्नात्वा ष्ट सहस्रं जपः। ॥ २ ॥ भिक्षा लोपेष्ट शतं। अभ्यासे द्विगुण पुनः संस्कारश्चेत्पुनः। अशार्कं सर्व
 वः। य संध्या चैव नोपास्ते अग्निकार्यं यथाविधि। गायत्र्य ष्ट सहस्रं तु जपे स्नात्वा समाहितः। पारिजाते शो ता तपः। ब्रह्मचारी
 तु योक्षीन्मधुमासन तथैव च। प्राजापत्ये चैव कृष्णं व्रत शेषं समापयेत्। क्रमिधाने। लवो धिया जपे न्यत्र स्रं चैव शिवा क्ये।
 ब्रह्मचारी स्वधर्मेषु। स्रं चैव हर्षं मेति ततः। स्त्री संगे लु मनुः। अवकीर्णं लुकाणे न गर्दभेन च लुप्यथे। स्नात्वा पीपा क
 विधाने नयजे द्वैर्न निर्विदिशि। विस्तरस्तु मिता क्षरा दौर्लभ्य शेषः। स्मृत्यर्थसारादिप्रारिजातो ज्ञेयः। उपनेकुता श

सुहृतरितः। मनोव्रतपंतीभिश्च तस्मात् आज्याहुतीहुता पुनः प्रलीयात्तत्रैव मरीचिः। ब्रह्मसूत्रं निना भुंजेत्। अथैव कुत
 तेथवा। गायत्र्य ष्ट सहस्रेण प्राणायामे तश्च सति। अभिवादिन व्रत्यभिवादनो दौर्लभ्य शेषः। स्मृत्यर्थसारादिप्रारिजा
 तो दौर्लभ्यः। यमः। न्याथानपि कनीयां संध्यायामभिवादयेत्। विना शिषं च पुत्रं च दौर्लभ्यं उहितुं पतिः। अथ पुनरुप
 नयने। पारिजाते शो ता तपः। न शृंगं जने जग्वापत्तापत्ता इव तथा शृने। उअमानुषके भाश्चरा सतीक्षिर भोजनात्।
 उपायमे पुन कुर्यात्तसहस्रं चरेन्मुहुरिति हे साद्वैरुद्ध मनुः। जाव न्यदि समागच्छेत्तत्र भौनि मज्य च ॥ ३ ॥ एतस्मात्पयि
 तास्य जात कर्मादिकारयेत्। तत्रैव पात्ने। प्रेतराया प्रतिगृहि पुनः संस्कारं महति मनुः। आकाशस्य प्राशय विष्णु त्रै
 सुरास्य रुद्रमेव च। पुनः संस्कारं महः। हति प्रयावर्णी द्विजातयः मिता क्षराया पुरा शतः। यप्रत्युसिमे विप्र प्रचक्षातो
 निनिगिलः। अनाराक निरथ्य गवै विहस्यु चै शीर्षति। सचरे त्रीणि कृष्णाणि त्रीणां त्र्ययणा निष्कृता तर्क मीदि
 नि सर्वे सस्सुत शुद्धिमाप्नुयात्तथा। त्रिपादियति रेकेण ब्रह्मचारिणः। प्रेतक मररणं पुनरुपनयनं मिसेपर

कौदयः। त्रिस्तुली सेतौ। कर्मनाशाजके स्पर्शात्करतो याविलंघनात्। गंडको बाहुतरणापुनः संस्कारमिति गौडास्तु। अरतोका
जक स्पर्शाकर्मनाशाविलंघनात्। इति पूठंति। तन्त्र। दानदधेर्मेषु करतो यावनालो प्राशरयोक्तः। करतो मन्त्रेण सारिष्टेष्टेति विश्व
तौ। अष्टावयसि पौराणापापहरकरोद्भवेति स्मृतिदप्यण्वीन्द्रिफालिरितस्नानमंत्राच्चापराशरः। अस्मिन्मन्त्रे कृतादोमेक्षनयो
नानि न निवर्तते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि। हरदत्तस्तु यडांकवेदे मधीत्यान्यवेदमध्ये तु मिच्छितस्पर्शेन रूपतयमिति म
तिवेदमुपनयनं कर्तव्यमिति साह। अन्ये नैल न्यते। सर्वभ्यः श्वेदभ्यः सविज्यरुच्यत इत्यापस्तबोक्ते। तद्विधि कारिकाया। तरमधी
सेवकृत्वेद। येन धीयते। उपनीतिरियं लेषामंकरणवर्जिता। यदैतदनुपनीतस्य प्रायश्चित्तं यथा मुनेन। कृताकृतं न पपने मे
पातन न मेव न। मे पाजननासद्वावेव तनयी भवेदिति। अत्र अनन्यनीयश्च तदभावे द्वयं नहि। परिदानं नैकार्यं स्यान्निमित्तानंतर
त्तिद। पूर्वस्यावाचयेत्कृतेन सवितुर्दृणीमृह इति। यस्तु हरितः। द्विविधास्त्रिषोडशवादिन्यः सद्यो बधश्च। तत्र ब्रह्मनादि
नीनां मुपनयनमनीधतवेद। ध्यायतेष्टहै। नमैक्षनयेति। सद्यो बधीतां मुपनयनं कृत्वा विवाहाः। कार्य इति ननु गातर

विषय। पुराक न्येषु नारीणः। मौजीव धृतमिष्यते। अथ्यापनं न वेदानां सावित्रीवाचिनेतृथेति यमोक्तेः। अथानध्यासाः। पाठिका
तेहरीतः। प्रतियत्सु चतुर्दशममद्यम्या पञ्चणोद्विर्द्योः। श्वेतध्यायाद्यशर्बर्षीनाथीयौतकदाचन। नारदः। अयनेविषुवेवैका
शयनेवोधनेहरे। अनध्यायस्तु कर्तव्येननादिषु पुगादिषु। अनध्यायस्तु कर्तव्योपाचसोपब्रुवातिथिः। गर्गः। सुवाहजे
तपस्येचयाद्वितीयाविषुसये। चातुर्मास्यद्वितीयास्ताः। प्रवदति मनीषिषाः। स्मृत्सर्थसारे विंशत्याद्यादीकार्तिकीफा
ऊर्नसमी। पस्वीद्वितीयास्तुवेति। मतुः। उपाकर्म्मणि चोत्सवेतिरात्रक्षपणंस्मृतं। अथकास्तु तहारात्र नृतेतास्तु वरात्रिष्विति।
उत्सर्गं वृत्तं कृपाक्षिप्य हारात्राभ्याः अहस्यविकल्प इति विज्ञानेश्वरः। अथकाशब्देन सप्तस्यादित्रयं ज्ञेयं। निस्त्रोक्त
काश्चिरात्रमस्यानेके इति गौतमोक्तेः। कृतेतास्वितिसौरकृतेतास्तु बाद्रालस्य पर्वतेनैवानिषेधसिद्धेरित्येवैवज्ञारायणः।
तेनित्याः। नैमित्तिकानप्याह। यास्तुनन्तः। अहंघेतेष्वनध्यायः। शिष्यतिगुरुवंधुषु। उपाकर्म्मणि चोत्सवेतिस्वरास्त्रा आदि
बेनधा संध्यागर्जितनिपात भक्कपोक्तानपातने। समाप्येवदं पुमिशभारण्य कनधीत्यब। पञ्चदशमं चैतुदश्यामं च म्या
राहृत्स्वतेक। कृतुसंधिपुशुक्रावाश्चाद्विकप्रतिगच्छन्। पश्यमहकनकुञ्ज आहिमाजीर स्तपकेः। कृतेतरैस्त्वहारात्रं

शश्रमातेतथोक्तये। अहणेदुतिशक्ते। विपिगहास्तसौ अह इत्युक्तं। प्राक् स्मृत्यर्थसारे चैव यत्तुप श्वाय तराये अह तुप
 वासो विप्रवासयेति गोतमोक्तं तस्य थमाध्यायने। पात्रकल्पः। अत्रोहर्द गे भो सामवाणात्। निवृत्तौ अमेध्य शव
 श्रद्धात्यस्मशानपतितं तिके। देशे शवावाहनिच विद्युस्तनित संन्य वे। भुक्ता द्विपाणिर भोतर धरावेति मारुत। वासुप्रन
 वेदि द्वाहे सं ध्यानीहार भीतिषु। धावतः प्रतिगंधे च शिखे न गृहमागते। खरो ७ ना नृह स्य श्वनार श्वेरि हरो हणे
 सप्तत्रिंशदन ध्यायने तांस्तत्काकि काविडु। नाणो न शो। शततु त्वुर्वाणेति हरदत्तः। अमेध्या सतिका दयः। सेनि
 तं गजं। न पीनो न्यत्र रष्ट्र गजं रुचि विद्युतां यौगपद्ये आकाशिकः। न पीसुतात्काशिक इति नारायणः। अंध्यागेर्दु
 हारीतः। सायं सं ध्यास्तनिते रात्रिः। प्रातः संध्यास्तनिते होरात्रं। रात्रौ विद्युसपर रात्र्यविधिः। विद्युत नत्त रापर
 रात्रादिति गोतमोक्तः। दिन तृतीयां शोत्तरं लुपिद्युतिसर्वरात्रमिह सगवः। विभागादि। अत्र नृसौ सर्वमिति
 अर्धरात्रे मध्यमा मृद्वेति विज्ञाने श्वरः। मध्यं दंडं च लुचये इति विज्ञाने श्वरः। निर्णयाम्ते मनुः। नृविश्वे न कुरु
 हे न सेनायान संगरे। न भुक्त मात्रे नाजार्णे न वमिस्तानस्तुतके। सौधे रेवस्तो गात्राच्छ्रेण न पारिदिते। ५ को

न शोप्मात कस्य छायाया रेखलेर्न भुक्तस्य च। कदापि दपि ता ज्येयं केविदार कपिठयोः। मनुः। शयानः प्रौढपाद
 श्य कृत्वा चैवाय सत्सिकः। नाधिपो लामिषं जग्धास्तकान् लूयमेव न। प्रौढपाद पादो परिपाद दाता। आसनाद
 पादो वेविहरदत्तः। सोपवदा र्मात्र प्रागुक्तः। स्मृत्यर्थसारे। श्रवणदादशी महाभरण्योः। चेत द्वितीयाया।
 स्थसप्तम्या माका रोरावदर्शनिवा होरात्रं। असर्पिंदे गुरो विराचः। आचार्ये रपाध्यायेन पक्षिणी। आचार्य भार्या पुत्रशि
 व्येष होरात्रं। अग्न्युसाते गोविप्र नृतौ तिरात्रं। अयने विषुवे च पक्षिणी। अ० काळ पक्षौ च। आरण्यं कर्तार सर्पं ननु
 उपं न नरादेर तरागमने विराचः। आरण्यं श्वम गारुडं दिवानरं रजकाहो द्वादशरात्रं। स्वरवराहो अत्र डाळस्तु
 तिकादक्या श नादे मासा गोगवयाज्ञानास्तिकादौ त्रिमासः। श्वम मेक श्वपादा दौ षण्मासः। गजगंडु सास्तुतिहि।
 व्याघ्रमितापपिस्तथा दौ वदन न ध्यायः। विवाहो प्रतिछाया प नादिमास मात्रे ते सप्ताहो नाणाम न ध्यायः
 उदये स्तमये चापि मृदुत नयगा मियत्तः। लक्ष्मि व ऊर्ध्वरात्रो न नाडिका। प्रबोवेन स धीयीत तृतीया न व नाडिका।
 निर्णयाम्ते गमः। रात्रौ यामत्र यादवार्कः। सप्तमी मादत्रयोदशी। प्रदोषः। सतु विज्ञेयः। ॥ संपद विद्या विनये

तभिर्बर्जयेत्। शौनकः। नित्ये जपे च क्राम्ये च क्रतौ पारायणे च। नानाध्यायेति वेदानां ग्रहणे ग्राहणे स्मृतम्। रस
नध्यायः। अथ महानामादिब्रतम्। श्रीधरः। तिथिचक्रं नाराशं नर्गादयनिरीक्षणम्। नौनवत्सु। मौर्या तसंगा
दानब्रतेषु च। इति लोपे शौनकः। ब्रतानि विधिना कृत्वा संशारणाध्ययनचरेत्। अथ ब्रतानि विधिना संपा
यी विधिपातकम्। प्रत्येकं रुद्रमेकैकं चरित्वा ज्याहुती शंते। हुता चैव नित्याय च्या स्नायादित्याह शौनकः। ब्रतानि वि
धिना कृत्वा। स्मर्यर्थं सारे तु त्रीहृद्वा दश वा रुद्रान् कृत्वा पुनर्ब्रतं चरेदित्युक्तम्। अथ समावर्तनम्। सुरेश्वरः। भौमभा
नुजर्षी नारे नक्षत्रे च दिव्यतो दिते। तारा चंद्रविशद्वे न स्यात्समावर्तनक्रिया। वसिष्ठः। स्नातुं मध्याह्नकात् केतुद्वारा
यकारयेत्। फलीते तदभावे तु कुर्यात्स्नानं यथाविधि। सर्वं क्रतुं गोविवाहस्येति। सूत्रम्। दादक्षिणापने विवाह
रुदा समावर्तनक्रिया वसिष्ठः। मपि तत्रैव। अन्यथोदगयने समावर्तनं अनाश्रमी नतिष्ठेति। तं विरोधः। त्वादित्यु
क्तम्। शदर्शनमाप्ये। अतश्च ब्रतकां शीघ्रतलोपे प्राप्य तं कृत्वा कार्यं तदाहवो धायनम्। शौनकेन ध्यादा भौमिका

निकर्षाणि हसकौपीनोपवीतमेखलादंशजिनधारणादिविवासायं च स्त्रिधारणोद्धर्तनात्तु जेयेनम्। जनसूतम्
नृत्यगीतवाद्यभिरनौबलचारैरुच्छ्रयचरेन्महात्मा कृतितो मपाहि च यो दशहोमं च कुर्यात्। समावर्तनोत्तरं
वैमरता नातिरात्रमात्रे च कार्यम्। आदिष्टो नोदकं कुर्यात्। दात्र तस्य समोपनात्। समासेत्। दकंदत्वा विरात्रमभ्युविर्भवेदि
ति मन्त्रे। आदिष्टो ब्रह्मचारि रिति विज्ञानेश्वरः। ब्रह्मचर्ये यदिकश्चिन्न मृतस्य दात्रिरात्रमभ्युविर्भवेत्। कार्यं
थो नैतिसिद्धिः। जनने तु सखपि न विरात्रम्। तत्रापि कासाशौचभावाद्दकंदत्वेति वचनात्। इति दिक्। स्नातकं च तम्
न्याह। व्यासः। ब्रह्मोपवीतद्वितयं सोदकं च कमंडलम्। च चोष्णीषममळपातुके चाप्युपातहो। रोक्ते चैकुंडले वेदं
न केशनरः सुविः। वेदोदमं बहू। मनुः। उपानहो ब्रह्मसंश्रुतमन्यैर्न धारयेत्। उपवीतं समं च मज्जं करके
मेव च। अन्यान्यपि हृद्गुल्मस्मृत्त्यादिभ्यो ज्ञेयानि। अथ चुरिकाबंधः। ज्योतिर्निबधे नारदः। चुरिकाबंधं नव
क्ष्ये नृपाणां प्राकुर्यताम्। विवाहात्ते पुमांसेषु शल्कपक्षे सनस्तनस्तगे। जीवेश्वरे च भूपुत्रे च द्रुमेषु बग्गान्निने।
मौली बंधसिंतिथिः। कुतर्जिनवासरे। सगृहे। शूद्राणां राजपुत्राणां मौज्यभावेऽप्यवधनं। मौजी बंधो कति

धादि कार्य भौमदि न विना। अथ विनाह। यारु रम्भा। अविमुतं ब्रह्म बर्षा लक्षण्यास्त्रिय मुद्र हेत। अत्र न्य पूर्विका
 का नाम सपिण्डाय नीयसी। अरोगिणी। भ्रातृ मती मसमानर्षि गोत्रजा। नन्वाण्यावस्या तर लक्षणा। वाप्याति
 काशी संडादौ प्रसिद्धानि। आंतराण्यष्टोपिडा नृत्ते सा श्रुताय नोक्तानि अस विद्या समिद्धा तदुप न बंकरा री
 रावय वा न येन भवति। अकस्य हि पितु मातु न शरीर स्यावयवा। पुत्रपौत्रादिषु साक्षात्तं वर या वा सुत्र जीणि ता दिर
 पेणा नृत्त स्यात्। यद्यपि पत्याः पसा सह। भ्रातृ पत्नीनं। च परस्परं नैतत्स भवति। तथाप्या धार ते नैक री रावय वा न
 रोस्ते न प्रकस्य हि पितृ शरीर स्यावयवा पुत्रद्वारा तास्ना हिता इति। विज्ञाने श्वरादयः।। वंदि का परा र्क मेधा तिथि
 माधनादयस्तु। अकपि इदा दन क्रिया। नयितं सापिण्ड्या मेने प भाज श्रुत र्थायाः। पित्राद्याः पिडा भागिन। पिडा स
 त मेरुते पा सापिण्ड्य सप्त पौरुषमिति मात्स्यात्ते। न वपितृ द्यादिष्वेतना मिति नायं। तत्तत्क द्वा द्वे हि चेदेव ता
 भतातेषां मध्येय कश्चिदय कत्क श्राद्धेन प्रविशति तेषां संपीड्यं। तद्वा र्थाणां मपि क तप्त त रु श्राद्धे ताहा

प्रिकारिते तत्तद न्यात्। न च मातृ कृदिष्वेतन्ना। तृतीती वाच्यं। पातो मत्तु पदेव तेन्यात्। ननु गृह रिष्या देरपि श्राद्ध
 देवता तासां पिण्ड्य त स्यात्। किं बहुना सर्व भावे तु नृपति कारयेतस्य निरुध्यत इति मार्कंडेय पुराणादाहोपि श्रा
 द्ध कत्वा सापिण्ड्य प्र संग। स सं। य च माता स मातृ र्ध्व मातृ तः पितृ तस्तथेति याज्ञवल्क्य च नेन माता पितृ सव्य
 अवतत्स तात्। उर्ध्व सापौ च्यं निवर्त त इति रोष। मनुष्यं च मत्ता यत्र नियम्यते न मातृ तः पितृ तः। अत्र मेदात्। मैवा मा
 तृ कुके पंच मत्त स्यापितृ कुके चै सप्त मत्त स्य च बो धने तु न्य तात्। पौरुष ताद दोष इति चेत्। तु न्य म न्य नापि कि
 न। अत्र यवा न्वय पक्षे यथा को ग र द्या परिहारस्तथे हापि। तेन मातृ कुके पितृ कुके चैक पिंड दान क्रिया नयितं सापि
 ण्य मिताहु। तेनैक स्य पित्रादयः षड् पुत्रादयश्च षट्स पिडा भवति। अत्र केचिदुप मत्त स्य निवर्त कृते मेदा होना न्यथे
 साहुः। हरदत्तादयस्तु संगोत्र त्व सापिण्ड्य स्य सप्रति पेशिक त्वेन प्रकृतो निरुता वत्येति। अत्रावश्यकता न्म
 न पुरुष मार भ्याहू मो वरः मरु पुरुष मार भ्यद्विजिया तृतीयादिका मुद्र हे दित्याहुः। शिखास्तु न च सूरयो स्वतः सापि
 ण्यं किंतु कडस्तु सलितान त्सापि चैनेवा अतो ह्यनवरं प्रतिक न्यायया। ज सापिण्येपि क न्याया रू इत्थं न सापिण्य

[illegible]

त्नाचयेति ब्रह्म न संते । सन्निर्घेयं पितृ त्रिगोत्राचारितोपदीति देवलोत्सेधेति डात दक्षिणाया नम न्यते । यत्
 वासिष्ठः पंचमी सप्तमी चैव मातृ तः पितृ तः स्तथा । यच्च पुराणं । पंचमी मातृ पक्षाष्टमसप्तमी । गृहस्तु उद्धहे कन्या न्याये
 विधातुं पति । तसंचमी सप्तमी मतीत्येति व्याख्येयं । पंचमे सप्तमे चैव डाया नैवाहि की क्रिया । क्रियाय नो अपि हिते पतिता
 श्रुता गता इति त्वपरा के मरी बी वज्र नाह । हार न ताया रां खनि स्मिती । सपिंडता तु सर्वे मते ज्ञात । सासृपो रूषी पिंड श्राद्ध
 दाने च आशौ च न तदानुगं । यत् पंचमी मातृ तः परिहरेत् सप्तमी पितृ तः स्त्री द मातृ तः पंच पितृ तः पति पत्नी मसि स्मृती जीति सनु
 कन्य इति माधयो के । पंचमी सप्तमी चैव मातृ तः पितृ तः स्तथा । दशभिः पुरुषै ल्यातातु श्रोत्रियाणां मुहा कुळात् । इदं हेतु
 समा दू र्ध्वं तदभावे तु सप्तमी । पंचमी तदभावे तु पितृ पक्षे ण्ययं विधिः । सप्तमी च तथा पक्षे चैव नमो चतुर्थे च । डात सुद्राह येत्
 न्या न दोषः शाकटायनः । तृतीया च चतुर्थी च पक्षयो रूभयोरपि । पिनाह ये न्मनुः प्राह कर्मो मियुक्तम् । यस्तु देशा दुक्त
 रूपेण कुळमोर्गण चोद्धहेत् । नित्यं संयं न हायं न्या द्वेदा धूतं दृश्यत इति । चतुर्विंशति माता त्वा । चतुर्थे चैव पितृ तः पति चतुर्थे चैव पति
 वा पराशर मते षष्ठी पंचमी न तु पंचमी मिति पराशरोक्ते । चानु कल्पे न पदि पंचम्यादियं नृम्यादि परिणामो कार्थमिति प्रती
 यते । अत्र हित दभावे शीत स्पृशे चैवानु कल्पे लमुक्तं । तन्नायथा श्रुतं ज्ञेयं । सूक्ती त्मसरी जीव नो विरोधात् । पंचमसप्तमादौ

नायकन्यामुदहेदिजः। अस्तन्मीमविरेयः। सगे चोचैनमुदहेदिति विस्तृतं। तस्मान्मदनपारिकातायुक्तविशादतक
 सायनसंबंधायनु प्रवेशे जालणानां क्षत्रियादिसर्पिः विषये वा प्रबोधाज्ञानिनेयानि। नतनुकल्पः। इति धर्मितम्। यन्मुक्त
 तिचंद्रिकाताधनादयआहुः। ततीयेसंगछावहेननुर्थेसंगछावहाइतिशातपथश्रुते। इत्याजहमातुलस्ययेयापामा
 गस्तेपैलषसयेवशमिवैति। गर्भेननौजनितादयतीकरिति नमंत्रवगीता। मातरस्यसुताकेपि। प्रससुतातथा।
 भिवाहतिष्ठाविदेशेसकोन्यापिसर्पिडितातपोत्तेभमातुळकान्योद्वाहः कार्यः। यद्यपिपितृस्यकन्याद्वाहोपिमातस्तथा
 प्यस्वर्ग्यनेकविद्विधमितिनेषेधावनान्तरेणतदुद्वाहस्याविधानाजनकार्यः। अयत्तुद्वाहिणापरिच्छाचा
 राकार्यइतिनचपूनीत्तश्रुतीनामर्थवादमात्रतामात्रातरेणसिद्धोत्परिहितेन। यथाचारयतीतिन
 दनुवादानुपपत्ताविधिकनूनातयत्तुनशातातपः। मातुळस्यसुतामूद्वामातगोत्रातयेवव। स
 ज्ञानप्रमराचैनवस्तुचादोयणचरेत्। पुत्रमनुः। पैतृष्वेयीमगिनीस्वस्त्रीयांमातुखेव। मातृधमातुग
 तस्यगत्वायोचाद्रायणचरेत्। एतास्तिस्त्रिभूयार्थेनोपयुक्तदुबुद्धिमान्। यत्रव्यासः। मातुःसर्पिः
 यत्नेनवर्जनीयाद्विजातिभिरिति। तद्वाच्यंरिदिविवाहोचमातृविषयः। तेन

पितृगोत्रानिदृतेः अतएवमार्कंडेयपुराणं गांधर्वादि विवाहेषु पितृगोत्रेण धर्मविहितं ब्राह्मणदि विवाहेतुपरिणयैवेति
 महसोमेश्वरोपिमातुळकन्याद्वाहमुदाहृत्यस्मृतिविरोधेपिपूर्वोक्तश्रौतलिगबलीयस्त्वादस्यकन्यतामाह तदेतद्वक्तव्य
 पाककदीवममातृमोहकन्याविषयत्वेनामकणांमातुळकन्याविषयत्वेनचोपपन्नमप्यविचारितमणीयंयथातथास्त तयापिकेनोतावन्निषिद्धमेव
 गोत्रान्मातृसर्पिःविवाहो गोविधस्तयेत्यादिपुराणात् माधवीयेवोधायनोपस्थानेऽहमाह पंचधाविभक्तिपत्तिर्दक्षिणातस्तयोन्नरतर्पणं वि
 केयोनूपतेनस्तियान्तसहसोजनं पुर्युषतमोजनंमातुळपितृष्वसुदुहितृगमनमितिभद्रसोमेश्वरेणापिस्मृतिविरुद्धानांमातुळकन्याद्वाहादीनाम
 स्माहचनादप्रामाण्यमित्युक्तं इहस्पतिरपि उद्दिष्टेनदक्षिणात्येमातुळस्यसुतद्विजैः मत्स्यादाश्वनराः प्रवेद्याभिवारतास्त्रियः उत्तरमघमाश्व
 वस्पृणातृणागस्तस्वाइत्येवमाहोअतएवहेमादोमत्स्ये कर्णाटकीदीमातृकारिणांश्राद्धनिषेधः कोपदेवेनापिलिखितं ब्राह्मं यत्रमातुळोद्वा
 हीयत्रवेवृषकोपतिः श्राद्धनगोष्ठेत्वादिप्रोक्तंयच्चनिर्गमिषमिति तस्मान्मातृतः पंचपितृतः सप्तवत्यक्तोद्वाहोदिति सङ्गं सवंधविकवस्तुमुतः स्मबाल
 गान्तमेकपितृः स्वधानामादगमादुर्गविद्वितिसंवति आसप्तमादिक्यविद्वितिसंवति आतृतीयरित्युविद्वितिरात्यथापिडाशोकीक्याविद्वदादुल्लतुल्या
 सवति अस्यापमादश्रुक्यणिः जीवन्तित्रादिकस्यवृद्धप्रणितामहादयः स्त्रियः श्राद्धेवृद्धतात्वात्पिडाशोकीभवति तद्ध्यत्रायोनवपुरुषपर्यंतान्
 पमाजः श्राद्धकृतांचदशमदीदशमादृध्यसापिडयव्रिहतिः दशमादित्युपलक्षणांतनपितृपितृमहजीवनेनवपुरुषपर्यंतपितृजिवनेनाष्टपुरुषपर्य

न

तं सापिंड्यमिति ज्ञेयं अपुत्रधनानुहणे सन्निहितामिव मम पुरुषपर्यंतं अधिकारः धनग्राहिणामारम्भतृतीयः पौत्रः तदुर्ध्वं श्राद्धविह्वलः अन्य
 व्याधनहारित्वे अपुत्रश्राद्धापकरणे ब्रह्महेत्यर्थः आहृतीयादित्यत्र कन्याविषयं अपुत्रानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषा विज्ञायत इति वसिष्ठोक्तेः ।
 १ एतच्चाशौचविषयं सापिंड्यं न तु विवाहादौ तत्र प्रवृत्तवचनेऽप्यत्र मत्वसंसमत्वं नियमादिति मेधातिथिप्रसङ्गात् सापिंड्यं वाग्राहोनात्तमेतदिति
 निरुद्धिविवेकः मातृकुळविषयं कर्तृन कन्याविषयं चैतत् अन्यथा अपुत्रानां तथा स्त्रीणां सापिंड्यं मातृपौरुषं पुत्रानां सापिंड्यं प्राद-
 देवप्रजापतिरितिकौर्मणा विरोधस्यादिति रत्नाकरस्मृतिनवापि गोडगनेषाः युक्तं चैतत् अन्यथा कन्यापुत्रौ पुरुषत्रयपर्यंतमेव सतकं स्यान्नो-
 पसापत्नमातामहकुळेत्वाहमितासरायां शंखः यद्येकजाता बहवः एथ कृत्स्नैवाः एथ कृ- जनाः एकपिंडादयः कृत्स्नाः पिंडस्त्वापेक्षते विपु-
 एथ कृत्स्नैवातिन्नजातीयस्तो पुजाताः एथ कृजनाः सजातीयमिन्नमातृपुजाताः अत्र त्रिपुरुषं सापिंड्यमिति विज्ञां श्रव्या न ग्यो एषां चंद्रो-
 यसापिंड्यं दशपिकायां चैवं मदनपारिजाते तु एथ कृत्स्नैवातिन्नमातृजाः १ २ एथ कृजनामिन्नजातीयः एतद्विजातीयसापत्नमातृकुळविष-
 यं सवर्णसापत्नमातृकुळे चतुःपुरुषं सापिंड्यं ३ ४ पंचमी सप्तमी चैव मातृपितृनस्तथेति वसिष्ठोक्तेः सप्तमीमिति ब्राह्मणादीनां सविद्यादि-
 दारोत्पन्नपितृकुळविषयं चैत्कृत्स्नं तत्त्वकपोळकाल्यितत्वाद्गोत्रविरोधाच्च निर्मूलं तस्मात्प्राच्यव्याख्यायुक्ता प्रयोस्तु मदेः स्मृति-
 तत्त्वदिगोडगनेषु च सपत्नमातामहकुळ्यावदुक्तं वाचनिकमेव सापिंड्यमुक्तं यथाह कर्मणः मातृपितृसंबद्धा आसप्तमादिविवाहासंभ-
 वि आपंचमाद न्येषां पितृपत्न्यः सर्वा मानुरः स्तत्रातरो मातुकास्तद्गिन्या मातृधमारस्तदुदितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि सागिन्यानि ।
 अन्यथा सकरकारिणाः स्फुत्तरथा ध्यापयितुरतदेवेति आपंचमादिति मातृकुळे त्रिगोत्रांतरविषयवेति प्राच्याः मातृस्य समानप्रवरोचैव

शिष्यसाततिरेव च ब्रह्मदातुगुरोश्चैव संततिः प्रतिषिध्यते तद्गिन्यामातृधमारइति आकरेन पठितां क्वचिद्वचनादीविवाहः य-
 यायधपरिशिष्टे अविहं दुसंबंधामुपयजेत कृत्स्ना विरुद्धसंबंधः स्वयमेवोक्तः यथा मायास्वसुर्द्विनापितृवपत्नी स्वसन्नेति ।
 बोधायनः मातुः सपत्नी स गिनी तत्कृतां च विवर्जयेत् अतो मातृधसः सापत्नपुत्रकन्याप्यविवाहस्या सापत्नमातृकुळजातिमदन-
 पारिजातात्कृत्स्निकेचित् केचित्तु ज्येष्ठप्रातापितुसम इति मन्त्रेस्तत्पत्न्यामातृत्वात् सितुर्मातामहत्वाज्येष्ठप्रातृपत्नी सगिनी न विवाहा-
 तथा उत्पादकब्रह्मदात्रो गीरियान्ब्रह्मदः पितृति मन्त्रे गुरुणा त्रिपुरुषसापिंड्यं सर्वापि निवाप्य अतस्तेषां कन्यानि दास्याः गायत्र्या उपरि दुश्चक-
 कन्यां नैवोदहेद्द्विजः गुरोश्च कन्या शिष्यो वा तस्मै तस्यापि नेप्ये वाक्संबंधं कृतानां तु स्नेहसंबंधयागिनां विवाहो नैककर्तव्यो लोकगोपसंज्यत इ-
 इति वचनोच्चेत्याहुः तत्र मन्त्रे चैत्यं दत्तकविषये न च्यते तत्र गोतमः उर्ध्वं सप्तमासि नृबधुभ्यो बीजिनश्च मातृबधुभ्यः पंचमासि अत्रे स्मृतिचुडिका-
 नियोगाद्युत्पादयति तस्माद्बीजिनोप्यर्ध्वं सप्तमासि दत्तकस्य जनकविषयमेतदिति सापिंड्यमीसांसायां तत्र दत्तस्य जनककुळे सापिंड्यपुरुषजन-
 नीकुळे सापिंड्यपुरुषपाळकमातृकुळे त्रिपुरुषः तथा चापशर्के पद्मीनसिः त्रीमातृतः पंचपितृतः पंचपितृतः पुरुषानतीत्योदहेदिति एतत्स एव व्याख्येय-
 दत्तकादीन् पुत्रान् पितृपत्न्या निवृत्तपिंडगोत्रायेन प्रत्येतदुच्यते पंचपितृत इति न न्याय्यतीति यत्तु ददुगोतमः स्वगोत्रपुत्रो यैस्फुदत्तकीताद-
 यः सुताः विधिना गोत्रमायाति न सापिंड्यं विधीयते यच्च वसिष्ठः अन्यशारिवाङ्मोहः पुत्रश्चैवोपनायितः स्वगोत्रेण स्वशाखोक्तविधिना
 त्वशाखं स्वसागिति यच्च नारदः धर्मार्थवार्धितापुत्रास्तत्र गोत्रेण पुत्रवत् अंशपिंडविभागित्वेन पुकेव कमीरितीमिति तत्र पाळककुळे सापिंड्यपुरु-

षंसापिंध्यंनेत्वेपरं नतुसर्वथासापिंध्यनिषेधपरमिति सापिंध्यमीमांसायां महनपरिजातादपि दत्तकानुप्रेवेशेन्यसापिंध्यं प्रतिस्माति नया
 हि तेन जीनतीत्येकदा हत्यस्य येमाता दत्त पुत्री प्रति गृहीत्रा पुत्रीकृता तस्याः प्रतियहीतुः कुक्के जीनतीत्येति पंचापितृ तर्हि यस्मिन् पुत्रः
 पिता तस्य दत्तस्य यजनक कुक्के तद्विषयमित्युक्तं च वस्तुतस्तु पूर्ववत्सामहानिबंधे पुंकाप्युपलंसादपरकादिकि विना सावात्स्ययुक्तिः
 व्यवस्थायाश्च प्रातिमहानुत्तुन्यत्वा धैरेतुलिखिते पामेव शोभते ममत्तपादके कुक्के एकस्मिन् दानक्रियान्वयत्वेन पंसास पारुषसापिंध्यवी
 जिनश्चेति गौतमोक्तेर्जनक कुक्के पितावदेवेति युक्ते प्रतिस्माति अतएव स्य द्वा मृष्या यणत्वे हेमादिप्रवरमंजरी हतिरुन्ना रायणादिभिरुक्ते म
 दृसामेवरेणापि पृथायाः कुंतिमोजस्य पाठकन्यात्वे पिउध्वंससमासित्वं धुस्यो बीजिनश्चेति गौतमोक्तेर्देविमाया पृथायाः जनकस्य शरसेनस्य
 कुक्के पिसामपौरुषसापिंध्यमुक्तमपि वाकारणाग्रहणे इत्यत्र सपिंध्यदीपिकायां तु दत्तक्रीतादीनां जनकगोत्रेणोपनयने हेतुजनक कुक्के सासपौरु
 षसापिंध्यपाठकमाता पितृ कुक्के त्रिपुरुषपिंडानिर्वापा निर्वाप्य लक्षणं त्रिपुरुषसापिंध्यं पाठकगोत्रेणोपनयने तत्कुक्के सासपौरुषमित्युक्तं तन्न च दो
 पायनसंस्क्रान्तिगोत्रेण वैकृताः दत्ताद्यास्तनयास्ते स्फुरन्त्युरन्यथा दास उच्यते इति काळिकापुराणा उपनयनोत्तरदत्तकनिषेधात् त्रिपुरुषमित्यत्रापि स
 कं मृग्यमित्युक्तं बहूनाः मातापितृद्वारकसापिंध्यवतानां कन्यानामिधं संखा उद्गोदपितरो पितृश्च पितरो तज्जन्मरुदपती दृष्टं तस्य चतुर्कमहं वतुतोप्य
 स्थकमात्स्ये इति वंशारंभक दंपतिप्रमितिस्थिया सप्तकक्षरदा एकैकान्वयकन्याकाः पितृ कुक्के सासप्तकक्षं भुवे यद्यप्येकस्य बहवः सुतास्फ
 त्तदप्यो हतु सावंधसाभ्यादेकैव गणकेत्यवधार्यतां एकस्मान्निधुनात्कतो यदुहिता दृष्टं दृष्टं तस्यात्मान् दृष्टं चतुर्कमहं चतुता तस्यो उशा
 तो दारैः यावत्सप्तमकक्षमग्निं कृतवः कन्या इहे कान्वयेता दत्तैर्गुणिता सु रसैकव दशो वंशो सपिंडाः पितुः मातुर्जनमहं दंपती च मिथुन दृष्टं नवो साग

रास्तस्याः पंचमपसमश्चामिति रित्येकान्वयः पुंसतो दृष्टं दृष्टं यो गततो बुध इतो द्यो पंचकक्षं शरभोप्यः सप्तगुणा शरास्त्रविधवो मातुः सपिं
 डाः कुक्के इत्यस्य कन्यकायुतामिधं सपिंडकाः हिमांशुदधरादृ शो विवाहकर्मवर्जितोति एतच्च सर्ववर्णसाधारणं सर्ववसापिंध्यसद्भाव इति वि
 द्वा नेवरोक्तेः पंचमात्सप्तमादूर्ध्वमातृ तः पितृ तः क्रमात् सपिंडतानि वर्तते सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति हरनाथः धृतदेव लवचनां च संबंधतत्वे समंतुः पितृश्च
 मृत्कृतां मज्जसृक्कृतां मातुः कृतां मातृसगोत्रां समानार्थेयी विवाह्यनां दायणं चरेत्परित्यज्येतां गतवद्विभृयादिनिदिक्ः ऋषेदिमांषप्रवरः गोत्रं च
 सिद्धं समाने आर्षगोत्रेयस्य तस्माज्जातायानसन्ति ॥ अथ संक्षेपेण गोत्रप्रवरनिययः तौ न भिन्नौ निषेधे निमित्तं गोत्राय दृष्टं इतरं न प्रयच्छे
 दिसापस्तवोक्तेः असमानप्रवरैर्विवाह इति गौतमोक्तेः च तत्र गोत्रलक्षणा माह प्रवरमंजरी बो धायनः विश्वामित्रो जमदग्निर्हरिश्च जौ यगौ नमः अत्रि
 र्वसिष्ठकश्यप इत्येते सप्तर्षयः सप्तानामृषीणामागस्त्याहमानाय दपत्यं तद्गोत्रमिति यद्यपि केवलसावैगविद्याहिषेणादिषु केवलं गारसेषु च हरितादि
 षु नेतत् मृगं गिरसोरुक्तेष्वनंतर्गतैः तथाप्यत्रेणापि तैरेवेति केचित् अतएव स्मृत्यर्थे सारे प्रवरैर्या देववा विवाह उक्तः यद्यपि वसिष्ठादीनां न गो
 त्रत्वं कर्तुं तेषां सप्तर्षित्वेन तदप्यत्वाभावात् तथापि तत्पूर्वमा विवसिष्ठाद्यपत्वेन गोत्रत्वं युक्तं अतएव पूर्वेषां परेषां चैव द्वौ अत्र विशेषोऽस्मात्
 प्रवरदंपणे हेयः प्रवारास्तु प्रवरणानि प्रवरा कल्पकारा हि वा सिद्धेति होता वसिष्ठवदित्युच्यते युरित्यादिना येषां वरणमात्मनंति ते प्रवराः तत्र वरणं
 यद्यपि गोत्रस्य तस्यापि क्वचिदुच्यते तथापि पूर्ववदृषिमेवोदृश्यः अन्यथा तेषामां र्षेयैककार्ष्यरत्यादिनिर्देशानुपपत्तेः अन्ये तु तद्गोत्राणामा
 र्षेय इति सप्तमादूरिति हिक् अत्र विशेषमाह बो धायनः एक एव सपिथ्यविप्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वमन्यव भृग्वंतिरसांगणादिति

स्मृत्यर्थसारः ब्रियमाणतया वा विसृज्य वा नुवर्तनेन एकस्य दृश्यते यवत द्वौ त्रयं तस्य कथ्यते भृग्वंगिरोगणेषु नुमाधवीये स्मृत्यन्तरे पंचानां विपुसा
मान्याः विवाहस्त्रिषु द्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वंशेष्वेकोपि वा स्यात् बौधायनोपि भृग्वंगिरसावधिरुत्यद्वाप्यसन्निपाते विवाहस्यार्थियाणां व्याख्येय
सन्निपाते विवाहः पंचांशेषां याणामिति भृग्वंगिरोगणेष्वपि जमदग्निगौतमभरद्वाजे चैकप्रवरसाम्येषां सर्वेषामप्यसाम्ये वा समाचक्षते वा विवाहः
तिदिक् अथ गोत्राणि प्रवरसंयोज्यते तत्र बौधायनः गोत्राणां तु सहस्रानि प्रयुक्तान्यनुदानि च जनपंचाशद्वेषां प्रवराः कृषिदर्शनात् तत्र समसुगवः
वत्साविदा आर्क्षिषेणा यस्का मित्रयुवः वैत्याः शनका इति वत्सानां भार्गवश्चावना प्रवानौ र्वत्तामहन्त्येति भार्गवो वंजामदहन्त्येति वा भार्गवश्चावना
प्रवाना र्विषेणानूपेति भार्गवर्हिषेणानूपेति वा एषां त्रयाणां परस्परमविवाहः वत्स्यानां भार्गवश्चावना प्रवानेति वत्सपुरोधस्योः पंच भार्गवश्चाव
ना प्रवानवात्सपुरो धसेति वैजयन्तमधितयोः पंच भार्गवश्चावना प्रवानवैजयन्तमधितेति एते त्रयः क्वचित् एषामपि पूर्वविवाहः अत्रतद्गुणस्त्वा
कृषयो न्यश्च विशेषो मत्कृते प्रवरदर्पणो ज्ञेयः यस्का नां भार्गववैतहव्यसावैरसेनि मित्रयुवां भार्गववा ध्यश्चदिवो वासेति भार्गवश्चावना देवादासेति वा
वा ध्यश्चेत्येकोका वैत्यानां भार्गववैत्यपार्थेति एते एव श्येना शनका नाशनकेति वा गार्त्समदेति वा भार्गवगार्त्समदेति द्वौ वा भार्गवशौतहोत्रगा
त्समदेति त्रयो वा वेदविश्वज्योतिषां भार्गववेदवैश्वज्योतिषेति शाठुरमाठुराणां भार्गवशाठुरमाठुरेति एतौ द्वौ क्वचित् यस्कादीनां स्वगणं त्यज्य
सकैर्विवाहः तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे यस्मस्का मित्रयुवो वैत्याः शनकाः प्रवरैक्यतः स्वस्वहित्वागणं सर्वविवहेषु पुरावरैरिति अथांगिरसः तगौत
माः भरद्वाजाः केवकांगिरसश्चेति विधाः तत्र गौतमा दशा अयास्याः शरदंताः कौमंडाः दीर्घतमसः औशनसाः कारेणुपाक्यः गदूगणाः ।

सोमराजकाः वामदेवाः बृहदुक्त्याश्चेति तत्रायास्यानामांगिरसायास्यगौतमेति शरदंतानामांगिरसगौतमशरदंतैति कौमंडानामांगिरसौ
तथ्यकाक्षीवगौतकौमंडेति वा आंगिरसौ शिजकाक्षीतेति त्रयो वा दीर्घतमसामांगिरसौ तथ्यकाक्षीवतगौतगौतमदैर्घतमसेति आंगिरसौ त
थ्यदैर्घतमसेति त्रयो वा औशनसानामांगिरसगौमौशनसेति त्रयः कारेणुपाकानामांगिरससोमराजकगौतमेति वामदेवानामांगिरसौ वामदेव
गौतमेति बृहदुक्त्यानामांगिरसबाहदुक्त्यगौतमेति आंगिरसवामदेवबाहेति वा उतथ्यानामांगिरसौ तथ्यगौतमेति गदूवानामांगिरसराणु
वगौतमेति एते द्वौ क्वचित् एषां सर्वेषां गौतमानां विवाहः अथ भरद्वाजाः तैत्तिरीयः भरद्वाजाः गर्गीः कृष्णाः कपय इति भरद्वाजानां गिरसबाह
स्यत्यसारद्वादुसंन्यागार्थेति पंच आंगिरससैनगार्थेति वा अंत्ययोर्व्यत्ययो वा भारद्वाजगार्गसैत्येति वा गर्गसैदानामांगिरसतैत्तिरीका पितृवेति
कृष्णाणां कथिन्नानां वा गिरसबाहस्यत्यसारद्वाजवादनमातवसेति पंच आंगिरसवादनमातवसेति त्रयो वा कृषीनामांगिरसामहीयवोरुस्य
सेति आत्मसुवामांगिरस भारद्वाजबाहस्यत्यमंत्रवरात्मभवेति पंच अयं क्वचित् भरद्वाजानां सर्वेषां विवाहः अथ केवकांगिरसः हरीतमांगिर
सांवरीषयो वनाश्चेति आद्यामां धातावा कुत्सानामांगिरसमां धातुकोत्सेति कण्वानामांगिरसाजमीठकाण्वेति आंगिरसघोरकाण्वेति रवी
तराणामांगिरसवैत्रपरापीतेति आंगिरसवैत्रपरापार्थेति वा अष्टादंष्ट्रपार्थेति वा अंत्ययोर्व्यत्ययो वा सुहृत्तानामांगिरससार्याश्च
मोहन्त्येति आद्यस्ताप्ती वा आंगिरसताप्यमोहन्त्येति वा विश्वरूपाणां गिरसपौरुकुत्सवासरस्येति एषां स्वगणं विहाय सर्वैर्विवाहे
भवति हरितकुत्सयोक्तुनभवति अथात्रयः तैत्तिरीयः आवयाः वादुनका गावर्धिराः मुहुत्वा इति आद्यानामावेमा र्वनानशस्या

मा

सुजिगंडिकाणां काश्यपावत्साशांडित्येति अंत्यस्थाने देवलोवा सितोवा शांडित्या सितदेवलेति वा काश्यपा सितदेवलेति वा अंत्ययोव्य
त्ययोवा देवलो सितितितोवा लोगाहीनवस्थामः एषां कश्यपा नाम विवाहः अथ वसिष्ठाः तेषु वसिष्ठाः कुंडिनाः उपमन्यवः पराशराः जान
कप्याश्चेति वसिष्ठानां वसिष्ठेद्रुप्रमदाभरद्वस्ति वासिष्ठेत्येकोऽस्त्रवाः कुंडिनानां वसिष्ठे मेत्रवरुणकौंडित्येति उपमन्यूनां वसिष्ठेद्रुप्र
मदाभरद्वस्ति वसिष्ठाभरद्वस्तिद्रुप्रमदेति वा आद्योच्येत्ययोवा पराशराणां वसिष्ठशाक्त्यपराशर्ये जातकप्यानां वसिष्ठेद्रुजातकप्ये
ति वसिष्ठेः एषां सर्वेषां विवाहः अंत्यम्यात्रिभिश्च अथागम्याः ते चत्वारः इध्वावाहाः सोमवाहाः सांभवा यजुवाहाश्चेति आद्या
नामागस्त्यदार्यच्युते ध्रुवाहेति आगस्त्येत्येको वा सोमवासानां मागस्त्यदार्यच्युतसामवाहेति सांभवाहानां सांभवाहास्त्यः यजुवाहानां य
जुवाहास्त्यः अद्यां प्रवोक्ता वेवसावाहानां तदंतास्त्रयः अगस्तीनां मागस्त्यमाहेद्रुमायो भुवेति पूर्णामासां मागस्त्यपोषामासपारणेति
हिमोदकानां मागस्त्यहेमचविहेमोदकेति पाणिकानां मागस्त्यपेनायकपाणिकेति एतेषु द्वास्त्रि अगस्तीनां सर्वेषां विवाहः अथ
द्विजोक्ताः शौगरीशरीणामांगिरसवादं स्पृश्य सागडाजकात्याहीस्त्रिपंचाकात्याहीत्रयोः स्थानेषु शरीशरीवा आंगिरसकात्याहीस्त्रि
त्रयोवा एषां भरद्वजैर्विश्वामित्रे च विवाहः एवं कपिलानां कतानां च संहरति प्रतिमोषादीनामांगिरसमांगिरवीतसाहृत्येति
शाक्यमांगिरवीतसाहृत्येति वा एषां च गणस्त्रयसिद्धेः शौगरीशरीर्यमांगिराभिभिश्च विवाहः कश्यपे रपीति प्रयोगशरीरजाते लोगासी
णां काश्यपावत्साशांडित्येति काश्यपावत्साशांडित्येति वा एते ह वसिष्ठाने क्तकश्यपाः एषां वसिष्ठेः कश्यपेः संहरत्येते च विवाहः

ने. सि. ७.

कृष्णपेरितीति प्रयोगपरिज्ञाते देवरातम्यजा मरुगौर्विश्वा मित्रे आ विवाह इति प्रयोगपरिज्ञाते धनं जयानां विष्वा मित्रे अभिश्वा विवाहः आने कथयानां
 सिधेरविश्विश्वा विवाहः एवं तत्कृतीत कृत्रिमस्वयं दत्तपुत्रिका पुत्रा नदीना मत्प्रादपाककयोः पित्रा गोत्रप्रवरावर्था इति प्रवामं जरी नारायणा इति प्रयोगा
 परिज्ञातादयः अत्र सर्वत्रोपपत्तयो मूलं च मूलतः प्रवरदण्डात्तु यमिति दिक्. धा वयं वयमयोस्तु पुराहितगोत्रप्रवरानेवाति सर्वमिदं तः यद्यपि बहुतरांगि
 कपिस्मृता जयोर्विवाह उक्ते स्तथापि सरदाजाः पकेयोगगारोक्षपणा इति तत्वारोपि सरदाजगोत्रे कथान्ना भन्विर्मुमयः कपिगर्ग सरदाजा मन्पा
 गेक्षापणादिजाः नोदुहेयुः सगोत्रत्वात्प्रवरैक्यात्र कुत्रचित् इति स्मृत्त्यर्थं साराधनेरविवाह एव तयो रिति प्रवरमंजरी स्वागोत्रघञ्जनिनुसत्या
 षाठ अथानाज्ञानबंधाः पुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरणवेति आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तद्विजः स्वयंदत्त्वात्मानंतु कस्मैचित् क्तात्र प्रवरोमवे
 त् यद्वा स्वगोत्रप्रवर विधुरो जमदग्निजाः विवाहं वतते नैव गोत्रेण तु समाचरेदिति कश्चित् अथगातु निर्णयः गातातए मातृकस्य सत्ताम
 द्वा मातृगोत्रांतथैव समानप्रवराः वैवगत्वायां दायणवरेत् यद्यपि सगोत्रां मातुरप्येकने कृत्ये द्वाहकर्मणि जन्मानाम्ना रविज्ञाने पृद्धहेदवि
 शंकित इति आसौक्तेरज्ञाननामत्वेन सगोत्रत्वदोषस्तथापि नदं कौ प्रवर्तते गोत्रान्मातुः सपिंडात्र विवाहे गोत्रधस्तयेति कडिवज्जलात्ते
 उदं मातृगोत्रं जने माध्यंदिनीयानामेवा मातृगोत्रं माध्यंदिनीया नाम पुत्रायाश्चेति सत्याषाढाक्तेरिति कश्चित् तन्निर्भवं अतएवाह प्रवर
 मंजरीकारः दोषस्थातिगुह्यत्वात्सर्वेषां मातृगोत्रं रज्यमिति दिक्. यत्तु एकस्मिन्प्रवरे तुल्ये मातृगोत्रे वारस्येव तमुदाहं न कुर्वीत साकन्याम
 गिती स्मृतेति मातृकुले प्रवरयितनमुक्तं तदा स रादिविवाहोदा परमिति दिक्. विस्तरस्तु ग्रंथांतराभ्यां यः सगोत्रादिविवाहे प्रायश्चित्तं
 स्मृत्यर्थं सारं इत्थं सगोत्रमैव विवाहविषयस्ति यदिकश्चिज्ज्ञानतस्तां कन्यामूढोपगच्छति गुरुतल्पव्रताकुली दुर्मस्मत्तयो जतां व्रजेत्.

श्रीराम

सोमस्तस्मां सपरित्यज्य पादयेजु न नीमिव अज्ञानादैरवै शङ्को विजिगमिस्तकश्यपः एवं सपिंडोपि वसिष्ठोऽप्युपपत्त्यदोषे प्राणत्यागो विधीयत
 इति हृदयमोक्ते तिथितत्वे बोधायन सपिंडां च सगोत्रां वेदमत्योपयेत्ते मातृवेदेनाविद्ययात् कन्याविवाह कावउक्तेऽप्योर्ध्वबंधे पदुग्मध्वे
 नोदा ह्या कन्याविवाहयंतः सोमैमुक्ते न तस्तदुर्ध्वबंधे चतयानकः राजमानंदः अयुग्मे दुर्भागानारी युग्मे तु विधवा भवेत् तस्मादुत्तां विनेपु
 ग्मे विवाहे सोपतिव्रता मासत्रयाद् ध्वमयुग्मवर्षे युग्मेपि मासत्रयमेव यावत् विवाहशुद्धिप्रवदंति संतो वास्मिदादयस्वीजनिजन्ममासात् (१)
 पराशरमाधवीयेत् जन्मतोगसा धानाद्वापंचमाद्वात्सरं कुमारीवरणादानं मेखलाबंधनंतथैकं संवत्तत्वेपमः कन्याद्वादशवर्षा
 णिया प्रदत्ता वसेद्ब्रह्महत्यापितृस्तस्याः साकन्यावरये स्वयं भारते विशद्वर्षः षोडशवर्षा भार्या विदेत नग्निका दशवर्षा एव पांवाध
 र्मसीदति सत्वरः अतो प्रवृत्ते रजसिकन्या दद्यात्पिता सत्वरः तत्रैव सप्तसंवत्सराद्ध्वं विवाहः सार्ववर्णिकः कन्यायाः सस्यते राजन
 न्ययाधर्मगहितः राजमानंदः नादुयस्तेन यादृद्ध्यपि पितृणां प्राणसंशये अतित्रोटां रया कन्यावद्रुग्न न बद्धेन तु मनुः किंश
 दुर्ध्वहेत्के न्या कन्याद्वादशवर्षा वकीष्य द्वादशवर्षा एव पांवाध र्मसीदति सत्वरः यद्यपि विवाहस्त्वष्ट्यवधायः कन्यायाः गच्छन्ते बुधरिति
 संवत्तां क्रैगते नैवैरजस्यत्वेत्यादिरवदशवर्षाद्ध्वं विवाहो निषिद्धस्तथापि रातुरभावे द्वादशवर्षा उराद्ध्वं त्रीणि वर्षा पशुतु मतीका स्ते
 पितृशतसन्मिति पराशरमाधवीयेवा जायनाक्ते च नर्तवृत्तनदीना म्नीत्यपर्वतनामिका नपद्यहि प्रेष्यनाम्नीति वितीषणनामिका
 यमः तस्माद्द्वादशवर्षायावन्ननुमती भवेत् तयामूकजादीनां प्रागुक्तं तयावर्णवश्यम् ७ हमेत्यादि चरितविवाहानि विद्वो

वेत्स्यन्वाहुस्तदस्याः न संशयः इति ह स्पतिः शांतिः शौनकः गुर्वदित्ये व्यतीपाते वक्रतीनारगोगुरौ नक्षत्राणि त्रिचुके वा वात्ये
केष्टुद्वयवागुरौ पौषे वैत्रेयवर्षे सिंशरघधिकमासके केतुद्रुमे निरंशे के सिंहसंवरमंजिणी विवाहव्रतयात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं
भारविद्यापविद्यानयत्नवतः परिवर्तयेत् सदत्तपारिजाते ज्योतिः सागरे वाच्छशके रक्षकेष्टुदे जीवेन जीवे सिंहं सिंहं दित्ये जीवादि
त्ये तथा च न्युनमासि मृगज न्युपैति सारगे नापीकूपविवाहादिक्रियाः प्रागुदितास्त्यजेत् सिंहसंमकरसं च मुख्यत्वेन वर्जये
त् लक्ष्मः अतीनारगतो जीवस्तं राशिन्नेति चेत्सुनः लुप्तः गेवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्म बहिर्भूतः सिंहसं गुरोरपवा दमाह पराशरः गोदा
भागीरथी मध्ये नोद्वाहः सिंहगोगुरौ मघास्ते मर्पदशो पुनः पामीनगते रवौ वसिष्ठेऽपि विवाहोदक्षिणो कृच्छ्रगौतम्यानेतरवत्तु मा
गीरथ्युत्तरे कृच्छ्रगौतम्यादक्षिणो तथा विवाहो व्रतबंधश्च सिंहसं जनेन दुष्यति कन्यादातृक्रममाहयाज्ञवल्क्यः पितापितामहोऽप्यातासकु
व्याजनेनातया कन्याप्रदः प्रवेनाशो प्रदतिस्त्रः पराशरः अप्रयच्छन्समानातिष्ठणहत्यामृतपुत्रो गम्यन्वसावेदानृणां कन्या कुर्यात्स्वयं वर
प्राहृणां संस्कृतामैवाधिकारमाहयाज्ञवल्क्यः अस्मै संतास्तस्मै स्कायां प्राहृभिः प्रवसंस्कृतेः भागिन्यश्च निजार्द्रा इत्यां तां तुरीकं ये अ
त्र चकार स प्रवे संस्कृते रित्यस्यानुवृत्तेर्विवाहपयां प्रद्वयरा नेन संस्कृतं गृहणं व्ययं स्यात् अतः कर्तुं नियमायुं तेनानुपनीतं प्राहृमाः चादिसत्त्वं
मात्रादेवार्थं चकारो नुव्रातुरित्यक्तं संबंधतत्त्वाद्वा कन्यास्वयं वरमातुर्दातृत्वेन तास्यामिव नादी प्राहृकायै तत्र स्वयं प्रधानं संकल्प्यमात्रं हस्त
व्यद्वा स्तुण्णद्वारां कोर्यं यत्प्रयोगपरिजाते वस्तु संस्कृता प्रात्रा यसावस्वयं वरनादी प्राहृकुर्यान्नमाता पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यं वैकारम

स्वधामितिनिषेधा उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वाच्चेति पृथीवंदादयः माधवीयपराकेन नारदः पितादद्यात्स्वयंकन्यायां प्राप्तावानुमतेऽपि नुः
 मातामहो मातुर्वै स कुल्यो बांधवस्तथा मातात्वसा चै सर्वेषां प्रकृतौ यदि च तै तस्यामप्रकृतिस्त्रयांकन्यादयः स्वजातयः सकुल्यः पितृय
 क्षीयः बांधवो मातुर्वैश्य मदनपारिजाते कात्यायनः स्वयमेवोरसीदद्यात्स्त्रिमावेस्व बांधव्याः मातामहस्ततो न्याहि मातावाक् भर्मजां स्ततो
 ततो न्यामोरसीं त्रिमां भर्मजां नयोगा स्त्रिजां मातामहो माता मातुर्लोवात्तदद्यात् ततो एसीदने पितृवं पुपुस्तस्मात्तामहादीनां नापि
 कारः अस्यापवादस्तत्रैव दीर्घप्रवासकृत्तुपयोगं डेषु बुंधुफ मातातुसमये दद्यादोरसीमपि कन्यकां मनुः यदा तु नेव कश्चित्स्थयात्क
 न्यात्ता नमावजेत् परिकीय कन्यादाने विशेषो मदनस्त्वैस्कारे आत्मीकृत्य समवर्णनं परकीयां नुकन्यकां धर्मणा कश्चिन्पितादानमसंगो
 त्रैपि पुं युज्यते अत्र प्रकृतिस्त्रहणादप्रकृतिस्त्रेन कृतमकृतमेव स्वतंत्रो यदि तत्कालं कुर्यादप्रकृतिगतः इतरप्यकृतमेव स्यादस्वातेत्य
 स्थहेतुतइत्यपराकेनारदोक्तेः यदि तु समपरी विवाहो मादि प्रधानं जातं तदो गवैकल्येति नास्तीति विवाहस्य गोडा अण्येवमाहुः तत्रैव मरी
 विः गोरीदहन्नाक शृं वं कुठरोहिणीदहत् कन्यादं दूजलेकं चोर वं तु रजस्वला अयमासनिर्णयः तत्र जन्ममासविशेषः प्रागुक्तः
 ज्योतिःप्रकाशयासः माघफाल्गुनवैशाखे मघा मागं शीर्षके ज्येष्ठे चाष्टमासे नक्तमगा विज्ञसंयुता श्रावणे वापि पापे वा कन्या
 माघपदे तथा चैत्राश्वयुज्जर्तिके पुयाति वैधव्यां लघु नारदः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभा वहाः कार्तिके मागं शीर्षं चैत्र
 मानि दिताः परे वसिष्ठः पौषे पौर्णमास्यं करस्त्रिते के चैत्रमेव नमेष गतो यदा स्थान् प्रशस्तमाहुर्न विवाहं यदतिगंगा मियुनदिते के
 धाठ

श्रीगम

चदुश्वाः मार्गमासितया ज्येष्ठे सौरपाणिपंचमं ज्येष्ठपुत्रदुहित्रे स्तियत्नेन परिवर्जयेत् कृत्तिकास्तुर्विंत्यत्का ज्येष्ठपुत्रस्य का
 रयेत् उत्तरादिषु कार्येषु दिना निदशवर्जयेत् रत्नकौशे जन्मर्से जन्मादिवसे जन्ममासे कृतं मयजेत् ज्येष्ठमास्यं यगर्तस्य
 शर्तं वर्जयेत्स्त्रिया अपि पराशरः अज्येष्ठा कन्यका यत्र ज्येष्ठपुत्रो वरो यदि व्यत्यजेतो वातयोस्त्रस्त्रज्येष्ठो मासस्तु संप्रदः।
 मिहिरः ज्येष्ठस्य ज्येष्ठकन्याया विवाहो न प्रशस्यते तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते द्वौ ज्येष्ठो मध्यमो ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते
 सखो वहे ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहं सर्वसंमतं यत्तु सार्वके कमे के विकाहमिति तदा स्तरादि विवाहविषयं धर्मेषु विवाहेषु काळपरी
 रीक्षणं नो धर्मो विनिर्गस्य परिशिष्टात् रत्नमाळाया मध्यं अथ दशदोषाः व्यवहारो ज्येष्ठे विधम्वलत्ता चतये वेपातः स्वाज्जरे वेधो दशयो
 यत् कृत्युतिश्च यामित्रमुपग्रहश्च वा पाण्यव ज्येष्ठदशैव दोषाः एवालक्षणां ज्योतिषे ज्येष्ठं अतीचारगते गुणे तु यो सिद्धः अतीचारगते
 जीववर्जयेत्तदनंतरं विवाहादिषु कार्येषु अष्टाविंशति वासरान् रत्नमाळाया एकपंचनवयुगं मघदुशत्रीणि सप्त चतुरस्रमासे दः
 द्वादशा ज्येष्ठमासि द्वादशितो घातचंद्र इति कीर्तितो बुधे नारदः भूवाणनंदहस्ताम्बरसाहगवद्धि शौकजाः वेददा वस्त्रशिवादि
 घातचंद्रो यथाक्रमं यात्रायां मुहुर्कार्येषु घातचंद्रं विवर्जयेत् विवाहे सर्वमांगल्ये यो लादो व्रतवधने घातचंद्रो नैव विच्य इति पारा
 शरो ब्रवीत् ज्योतिर्निबंधो विवाहचौलव्रतपवधयज्ञे यदा भिषे के चतये वाराणां सीमंतयात्रा विवर्जयेत् कजाते नै विवर्जनीयः

ने ति ते

एवमुपातर्च्यः नारदः अकाञ्चजामवेमुश्चैदिकनीहगरुहयः श्रवणपरिवेषदनापात्रधनेयोयार्हः दोषायमंगलैर्नमदोषावेवकाञ्चजाः
 अकाञ्चजसिखरपमाहल्लुः पोषादिचतुरामासाः प्रोक्तोऽष्टिर्काञ्चजोऽन्ति शार्ङ्गधरः निर्यातिभित्तिचक्रनग्रहयुद्धेगहृद्गोबेनन आ
 पंचादिनात्कन्यापरिणीतोनाशमुपयाति उल्कापातिदवापप्रबुद्धपनरजोभूमनिघातविफडुद्गृहप्रथ्यकदापादिपुमकलवृधेभ्याज्य
 मवेकरात्र इःस्वप्रभुर्नभिन्नेहशक्तफळदशोडर्मनोभ्रातमुद्गोर्नोडिभोजीनिबंधपरिणयनविंधोसर्वदाभ्याज्यमेव अयोतिप्रकाशो
 अवजोषवशनाड्यः संक्रान्तेः पुण्यमहापरतरः उपनयनव्रतयात्रापरिणयनाहोविवज्यास्तीर्णार्णः दिग्दाहोद्विगमेकैवग्नहेमसदिनानि
 हु भूकंपेवसमुत्पन्नेव्यहमेवतुवर्जयेत् उल्कापातिविह्वसाधूमेपंचादिनानय वर्जपातिनेकदिनवर्जयित्तवेकमसः दशानादशेनाडादुकेत्वाः
 सप्तदिनत्यजेत् पावकेनूदमस्तावदशमः समयोत्तरेत् अस्याएवदोऽतःसागरे अथदेवसत्रयमभ्येष्टुपानीयंदयदासवधि तउत्था
 तदोषरामनंतदेवरांभादुराचार्यः संबंधतत्वे भूकंपादेनदोषोस्तिरुद्धिआदे कृतमसति अथापरिहार्येकन्यामावेधव्ययोगेविशेषवचने वा
 ऊवेधव्यायोगेतुकुंभद्रुप्रतिभमादिभिः कृत्वालग्नततःपश्चात्कन्यादूह्येतिवापरे तत्रपुनर्दोषाभावनक्तोविधानगर्वडास्वर्णावुषिष्यलानां
 वप्रतिभाविभुत्रविष्णी तयासहविवाहेतुपुनर्भूतंनजायते सूर्यारुपासंगहे विवाहात्पूर्वकांवेनदेवतारावकाञ्चिने विवाहोक्तेनमयन्या
 कुंभेनसहवोदहेत् सत्रेणवेद्येसश्चादृशततुविधानतः कुंकुमाळं कृतंहेतयोरैकांतमंदिरं ततःकुंभंवनिःसार्यप्रसज्यमानजाये
 ततोभिषेचनंकुयोसंचापलुववारं कुंभंप्रार्थनातत्रैव वरुणांगस्वरूपायजीवनानांसमाश्रये एतंजीवयकन्यायाश्चिरंपुत्रसं
 सारं कुरुहेहि विष्णुवरादेवकन्यां पाळयः रवतः ततोस्तंकारवज्राह्यां वरायप्रतिपादयेत् इति कुंभविवाहः मूर्तिदानमापितवेवाक्ते

श्रीराम

श्रीलणंसाधुमामंथसंपूज्यविर्विवाहार्होः तस्मैदद्याद्विधानेनविष्णोर्मूर्तिवतुर्भुजाः रुद्रवर्णास्त्वर्णेनचितंशक्याथवापुनः निर्मितांरु
 द्रिशंखगदावक्रात्रसंभृतां दधानांवाससापीतेकुमुदोसकमाकिनीं सदाक्षिणां वतादद्यान्मंत्रमेनमुदीरयेत् यन्मयाप्राविजनुविप्रहत्या
 पतिसमागममं विष्णोपरिषशस्त्राघेर्होवातिविरक्तया प्राप्यमाणमहाघोरंयशसोरषधनापहं वेधव्याघतिदुःखोचताशायकस्व
 लक्ष्ये बुदुसोमाग्यत्रयैवमहाविष्णोरिमांतनुं सौवर्णांनिर्मितांशक्त्यातुभ्यंसंप्रहर्हेहिअनपाद्याहमस्मीतित्रिवारंप्रजपोदिति
 एवमस्त्वितितस्योक्तीं गृहीत्वास्वगृहंविशेत् नतोवैवाहिकंकुमाद्विधिदानामृगीदृशः अन्येष्वेच्छविवाहदृष्टसेवनादयस्तत्रैवदे
 योः विस्तरमयान्नोच्यते अथप्रतिकृकारि ज्योतिर्निबंधेगर्गः कृतेतुनिश्चयेपश्चांमृत्युर्मवतिकस्यवितरं तदानमंगलंकुयोत्कृत
 वेधव्यमाप्नुयात् ज्योतिर्नैवातिथिः वधूवार्थेघटितेकर्त्तुंश्रुतेवरस्यगेहेष्ययकन्यकायाः मृत्युर्वादिस्मान्ननुजकस्यवित्तदान
 कार्यस्वकुमंगलंकुंभे मंगलंविवाहः स्मृतिचंद्रिकायां कृतवानिदुश्चयेपश्चांमृत्युर्मर्त्यस्यगोत्रिणः तदानमंगलंकार्येनारीवेधव्य
 रं ध्रुवांभृगुः वाग्दानानंतरंयत्रकुळयोः कस्यचिन्मृतिः तदाहाहोनेवकार्यः स्ववंशाक्षयहोयतः शौनकः वरवधोत्पितामा
 तावित्तयश्चमहोदरः एतेर्वाप्रातिकूलंनमहाविप्रप्रदंसवेत् पितामातामहश्चैवमातावेवपितामही पितृव्यस्त्रीसुतास्वा
 तांमयिनीचाविवाहिता एभिर्वत्रविपन्नेश्चप्रतिकूलंविधेः स्मृतां अन्येऽपि विपन्नेस्तु कुविनुर्बुर्गतद्वेवतः मांडव्यः वा
 ग्दानानंतरंमातापिताप्राताविपद्यते विवाहोनेवकर्त्तव्यः स्ववंशाहितमिच्छतो संकटेतुमायातिथिः वाग्दानानंतरंयत्र
 कुळयोः कस्यचिन्मृतिः तदानमंगलमाद्वयंविवाहः शक्योसवेत् स्मृतिरह्यावृत्त्यां वितुरश्मशोवस्यात्तद्वर्धमातुर्वच

नि.सिं.त.

मासत्रयंतु भार्यायास्तदर्थं चालपुत्रयोः अन्येषां तु संपिंडानां माशौचं न मासमीरितं तदंतं शांतिकं कृत्वा ततोत्तरं विधीयते ज्योतिः
प्रकारो प्रतिकूलेषु कर्तव्यो विवाहो मासतः परः शांतिविधायगोदृष्टावादानादिनोत्पन्नः शांतिविनायकजातिः तथा न मेधाति
थिः संकटे समनुप्राप्ते याज्ञवल्क्येन योगिता शांतिरुक्ता गणेशस्य कृत्वा तं पुंसमाचरोदिति प्रतिकूलनकर्तव्यो गच्छ
घावद्यतुत्रयं प्रतिकूलेषु कर्तव्यमित्याहुर्बहुविधैः स प्रतिकूले संपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेत् ज्योतिःसारे तु भ
हेराष्टसंगे नृपित्रोर्वाप्राणसंशये त्रयोदशमपिकन्याम्यानां नुकृत्यं प्रतीक्ष्यते मेधातिथिः पुरुषत्रयपर्यंतं प्र
तिकूलं स्वगोत्रिणां प्रवेशान्निर्गमस्तद्वृत्तयामुं डनमंडने प्रेतकर्मणि यांतिर्वर्त्य प्रयेनाभ्युदयक्रिया आचतुर्यंत
तः पुंसि पंचमेशु भदं भवेत् अथ राजदोषनिर्णयः माधवीये प्रारंभस्याग्निरुवाहस्य मातायै हिरजस्वला निर्वृति
स्तस्य कर्तव्या सहस्रश्रुतिवोदनात् प्रारंभान्नादीप्रादुत् नोदीमुखं विवाहादिवित्यादिना तस्यैव प्रारंभोक्तेः मेधा
तिथिः चोलेन व्रतबंधेन विवाहेयं कर्मणि भार्या रजस्वजालायस्य प्रायस्तस्य नशो भन्नं वधूवरान्यतमम्योर्जननी
चेद्व्रजस्वला तस्यां शुक्रे परं कार्यं मांगल्यं मनुरब्रवीत् धृमुनः विवाहव्रतचूडासमातायै हिरजस्वला तदानमंगलं कार्यं शुक्रे
कार्यं रक्तशुभः गर्गः यस्यां ह्यहादिमंगल्ये मातायै हिरजस्वला तदानतत्प्रकर्तव्यमायुः क्षयकरं यमः नोदीप्रादुत्तरं राजदोषोक्तपदिका

स्कासु। सति कोदकयोः शुद्धौ गां दद्याद् होमपूर्वकं। प्राप्ते कर्मणि शुद्धिः स्यादितरस्मिन् न श्रुयति। अन्नाभे सुमुहूर्तरं जो दोषेव संगते। श्रियं संपूज्य तत्कुर्यात् प्राणिग्रहणमंगलं। हेमं माषमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिना चयेत्। प्रष्टु चंपायसंहतां अभिषेकं समाचरेदिति। अथैकक्रिया निर्णयः। ज्योतिर्निबधेष्टहमनुः। एकमात्रं ज्योरेककसरे पुरुषस्त्रियोः। न समाना क्रिया कुर्यात्। आत्तमेदे विधीयते। एतेन एकस्य पुंसो विवाहद्वयमेकदिने निषिद्धं। मत्तमेदात्तावात्। नारदः। पुत्रोद्वाहा। पुत्रं पुत्री विवहेत्। ऋतुत्रये। न तयोर्व्रतमुद्वाहा न मुंडनादपि मुंडनं। वराहः। विवाहस्तेकजातानां षष्ठमासान्तरे यदि। अमंशुमं त्रिभिर्वर्षे। त्रैका विधवा भवेत्। मदनरत्ने वसिष्ठः। न पुं विवाहो ध्वं तु त्रयेऽपि विवाहकार्यं डहितुः प्रकुर्यात्। न मुंडना चापि हि मुंडनं चैका त्रैका तायां यदि नादभेदः। एकोदरश्चात्र विवाहकृत्यं स्वसुर्न प्राणिग्रहणं विधेयं। षण्मासमध्ये मुनयः समूचुर्न मुंडनं मंहनतोऽपि कार्यं। एतदपवादस्तत्रैव। ऋतुत्रयस्य मध्ये चेनाद्वयस्य प्रवेशनं। तदाह कोदरस्यापि विवाहस्तु प्रशस्यते। सारावल्ल्यां। फाल्गुने चैत्रे मासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने। भेदादद्वयकुर्वति न तु त्रयविलंबनं। सहिताग्नीदीपे। ऊर्ध्वं विवाहात्तनयस्य नैव कार्यो विवाहोऽहितुः समाहं। अप्राप्य कन्यां श्वशुराकर्य च वधं प्रवेशा

संकेतप्रकाशिका
रूपनिर्णयः

स्वगृहं न वाहो। मदनरत्नेवासिष्ठः। द्विशोभनं त्येकारहेपिनेष्टं शुभं तु फलान्नवमिदं निरुक्तं। आवश्यकं शोभनमुपसोवाहो
रेथवा-वार्यविभेदतोवा। एकोदरप्रसूतानां नाग्निकार्यत्रयं भवेत्। भिन्नोदरप्रसूतानां। नेतिरातातपोब्रवीत्। ज्योतिर्विधे
कात्यायनः। कुक्केशतुदयादवडिं डना न तु मंडनं। प्रवेशातिर्गमोनेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयं। कुक्कुटमुनयः केचिदन्यस्मि
न्वत्सरे लघु। लाघुवारुहवाकार्यप्राप्तनैमित्तिकं तु यत्। पुत्रोद्धारः प्रवेशारण्यः कन्योद्धारस्तु निर्गमः। मंडुर्न च नमि न्युक्तं
ब्रतोद्धारो तु मंडकं। चौलं मंडनमेवोक्तं वर्जयेन्मंडनात्तरं। मौंजी चोभयतः कार्योपतो मौंजी न मंडनं। अभिन्नवत्सरेपि स्यात्
दहस्तत्र भेदयेत्। अभेदे तु विनाशः स्यान्न कुर्यादेकमंडपे। संकुटे तु कपर्दिकारिका वराहमिहिरश्च उद्धारपुत्रं नपि
सीविदध्यासु-अंतरस्योद्धारं न कदापि। यावच्चतुर्पदिनमत्र पूर्वसमाप्य चान्योद्धारं न विदध्यात्। कत्रयपः। मौंजी बंध
स्तथोद्धारः पणमासाभ्यंतरेपि वा। पुत्र्योद्धारं न कुर्वीति विभक्तानां न दोष्युक्तं। ज्योतिर्विधे। विवाहमारभ्य चतुर्थि
मध्ये प्राह्मं दिनं दर्शयितुं यदि स्यात्। वैधव्यमाप्नोति तदा मुक्तं न्यो जावेत्पतिश्चेद न पत्युता स्यात्। तथा। विवाहमध्ये
यदि वक्ष्याहस्तत्र स्वमुख्याः पितरो न यांति। एते विवाह परतस्त कुर्याद्प्राह्मं स दोभिर्न तु हयैतं। ये वा भिन्नरूपं

विस्वधाभिरिति श्रुतेः। मासिक विषये हेमाद्रौ द्वायायनिः। प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडिकरण्यांतथा। अपरुष्याधिकु
र्वतिकर्तुं नादिमुखं द्विजः। एहिं विनापकर्वेदोषमाह। तत्रैव उशनाः। एहिं श्राद्धविहितस्तु प्रेतश्राद्धानि यश्चरेत्। स
श्राद्धानरके घोरे पितृभिसह मज्जतीति। मेधानिधिः। प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य वरेनाभ्युदयक्रियां। उश चतुर्थतः पुं
सिपं यमेभुभदभवेत्। स्मृत्यंतरे। सपिंडी करणादवर्गापकृष्य कृतान्यपि। पुनरप्यपकृष्यंते एधुतरतिषधनात्। स्मृति
सारावन्यो। एतद्युगे स्वस्त्युगे प्रातः स्वस्त्युगे तथा। एकस्मिन्मंडपे चैव न कुर्यान्मंडनं देयं। सोदरविषयमत्र तत्। ततः
एकोदरप्रसूतानां मेकस्मिन्वासरे पुनः। विवाहं नैव कुर्वीति मंडनोपरिमुडनं। गार्ग्यः। श्राद्धयुगे स्वस्त्युगे प्रातः
स्वस्त्युगे तथा। न कुर्यान्मंगलं किंचिदेकस्मिन्मंडपे हनि। एकस्मिन्वासरे प्राप्ते कुर्याद्यमकृतातयोः। शौरं
यैव विवाहं च मौंजी बंधनमेव च। ज्योतिर्विचरणे। एकोदरयोर्द्वयोरिकश्चिदोद्धारं नैव श्रुताशतं। नयं नरे एकश्चिदेकया
हुः संकुटे च शुभं। उर्ध्वविवाहाद्युपदो न रस्य नारा विवाहो न क्रतुत्रयं स्यात्। नारा विवाहो तदहे विशस्तं तदस्य
पिगह माहुरापोः। भिन्नमाह जयोस्त एवासा रे विवाहमाह मधातिथिः। पट्टा नयोः कार्यो विवाहस्त

नि. ८

कवासरे। एकस्मिन्मंडपे कार्यः। एषमेवैदिकयोस्तथा। पुण्यपदिकयोः कार्येऽपि नंतराशिरम्बयोः। भगिनीपथामुपमा। १५।
 चथावित्तामपदी भवेत्। यमयोस्तु विशेषः। भट्टकारिकायां। एकस्मिन्वत्सरे चैववासरे मंडपे तथा। कर्त्तुं संमंगलं स्वस्वोर्भात्रो
 यमज्जातयोः। न्योतिनिर्वंधेनारदः। प्रत्युदाहोनेवकार्येनैकस्मैदुहितृद्वयं। नैवेकजन्ययोः। पुंसोरकजन्येतुकन्यकेन
 था। नैवेकयाचिदुदाहोनेकदामुंडनद्वयं। नैकजन्येतुकन्येदेषुत्रयोरैकजन्ययोः। नपुत्रीद्वयमेकस्मैप्रदद्याच्चकदाचनेति
 कन्यापारजोर्शनेतुभरार्कसंनर्तः। मातापितृपितावैव्येष्टभ्रातातथैवच। त्रयस्तेनरकंयातिदण्डकन्यारजस्वला। हा
 रीतः। पितुर्गेहं तुयाकंन्यारजः पश्यत्यसंकृता। साकन्यादृषकीजेयानसनिर्वृषकीपतिः। देवलात्रीकश्यपाः। पूर्वाध्वंतिदेवः। श्रूणाह
 त्यापितुस्तस्यात्साकन्यावृषकीस्मृता। यस्तांसमुद्धरेकन्यां ब्राह्मणोत्तमदुर्वकः। अश्राहेयमपांडुयंतांविद्यादृषकीपतिः। माधवी
 येबोधायनः। श्रीणिवर्षाण्यतुमतीकांक्षेतपितृशासनं। विष्णुः। अतुत्रयमुपास्यैवकन्याकुर्यात्स्वयंवरं। अत्रवरस्यदोषाभि। वमाह
 यमः। कन्याद्वादशवर्षाणि। प्रस्तावसेदुद्धरे। श्रूणाहत्यापितुस्तस्याः। साकन्यावरयेह्वर्ये। एवंधोपनतापत्नीनावमत्येकेयच
 न। नतुतांबंधकीविद्याभनुः स्वायंशुबोब्रवीत्। मतुः। अर्ककारेनाददीतेपितृदत्तमादत्तंस्तेयंस्याद्यदितंहेतु। वरप्रत्याहृषि
 त्रेकद्याधुल्लं तुकन्यामनुमतांहरत्। स हि स्वादिति क्रमेदत्तनाप्रतिबोधनात्। अत्रप्रायश्चित्तमुक्तमाश्वलायनेन। कन्यामनुम

ताशुहं कलानिकृतिमात्मनः। शुद्धिचकरयित्वा तमुद्धरेदान्शंस्यधीः। पिताः तत्तत्स्वपुत्र्यास्तगणमेदादिनः सुधीः। दानावधिगृहेह्य
 सो। लुब्धये चरजेवती। दद्यात्तदुसंख्यागाः शाः १८० कन्यापितायदि। दातव्येकापिनिःस्वनदानेतस्यायथाविधि। रद्याद्वात्रास्त्राण
 वनमतिनिस्वः सदक्षिणां तस्यतीतर्तुसंख्येषु वराय प्रतिपादयेत्। उपोष्य त्रिदिने कन्यारात्रेपीलागवांषयः। अट्टपूरजसेदद्या
 कन्यायेरुत्रभूषणं। तामुद्धरेत्वरश्रपिकुम्भं डिर्तुद्वयादिश्रुति। मदनपरिजितं तातेप्रस्तपर्वः। विवहे विनतेतंजहोनकाळउपस्थिते।
 कन्यामनुमती दृष्ट्वा कथं कुर्वतियादिका। स्नापयित्वा ततां कन्यामर्चयित्वा यथाविधि। पुंजा नायाज्जिती ऊलो ततस्तं प्रवर्त्तये
 त्। अत्रगांधर्वाद्यष्टौ विवाहास्तद्व्यवस्थाककरेजेया। संकष्टपेशा चमाह। माधवीयेवत्सः। स र्योपायैरसाध्यास्यात्संन्यापुरुषस्य
 या। योयंजापि विवाहेन सा विवर्षाहृष्टिता। गांधर्वादि विवाहे ब्रथुदकपूर्वकं दनसाहतं त्रेवयमह॥ नोदके मनवावा चाकं न्यायाः प
 तिरुच्येते। पाणिग्रहणं संस्कारात्यतिवसममेवदे। पराशरमाधवीयेदेवकेपि। गांधर्वादि विवाहे पुनर्नैवा हि की विधिः। क
 त्वाभ्रश्चिभिर्वर्णैः समर्चमाग्नि साक्षिकं। तत्रैवपरिशिष्टे। गांधर्वात्सुरपेशा चाविवाहाराशिरभ्रयः। पूर्वपरिश्रमस्तेषां पश्चा
 दामो विधीयते। अतोहोमादावरुते भार्यात्वाभा वदरांतपरायदया। तथा चतत्रैव बोधो धामनो। बकादहता कन्यामंत्रे
 यंदिनसंकृता। अन्यस्मै विधिवदेयायथा कन्या तथैवसेति मदनपरिज्ञातेनारदः। पाणिग्रहणिकामं त्रानिमित्तं सरहृक्षणां तेषां

निष्ठाचक्षित्याविद्विः सप्तमेपदे। स्मृतिमंदि कायामपराके चैवं। आशौचेतुयत्तवल्काः। दनेविवाहयते चसंग्रामेदेशविप्लवे। अर्धघण्टि
 चकष्टायासद्यः शौचविधीयते। केषामित्यपेक्षिते ब्रह्मपुरणेउक्तं। दातुः प्रतिगृहीतुश्चकन्यादने चनेमवेत्। विवाहयिस्त्राः कन्यायाको
 जाहोमादिकर्मणि। त्रतघतविवाहेषु। आहोमघनेतये। अरज्वेसूतकनस्यास्तारवेतुसूतकमिति विधुववा नाच। प्रारभ्य
 नैवोक्तः। प्रारभ्योवरणयज्ञे संकल्यो ब्रत सत्रयोः। नादीमुखं विवाहादौ आदिपाकेपरिक्रियेति। वरणमिति मधुपर्कपरं।
 गृहीतमधुपर्कमत्रयजमाना चक्षुः। पश्चादाशौचेयमितेन भवेदिति निश्चयः। इति ब्रह्मोक्तेः। मधुपर्कपूर्वतु भवत्येवाशौ
 चमिति शुद्धिविवेकः। रामांडारसाद्येयं। नादीमुखावधिश्चस्मृत्यतरे। एकविंशत्यहयसो विवाहं दशावा ससाः। त्रिवद्वौ लोपन
 यनेनादीश्राद्धविधीयते। आरंभाभावेपिलग्नान्तरभावेकाद्युविहः। नदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंस्तुतयोरपि। अत्रप्रायश्चित्त
 माहमदनपाजितेविष्णुः। अनरं विष्णुधर्मकृष्णार्देर्जुह्याद्युतं। गांद्यासं चगव्याशी ततः शुद्धमिति सूतकी। संग्रहेऽपि संकटं समनुप्रा
 तं सेसूतके समुपागते। कृष्णांडीभिर्दुर्वागां च दद्यापयस्विनीं। चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत्। यदेवसूतकप्राप्तिस्तदेव न्य
 दयक्रिया। अनादिषु क्रिषः षड्विंशन्मते। विवाहोत्सवयत्तेषु अंतरा मृतसूतके। परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजो नमै
 परैरसगोत्रैः। भुजानेषु विप्रेषु तंतराम्। तसूतके। अन्यगोहादकां चांताः सर्वे तेभ्यश्च यस्मत्ताः। एतदाशौचपूर्वमवश्य

कृतातविषयं। तत्रशेषमंतं ज्यमिष्यर्थः। पृथक्तेनुहस्यतिराह। विवाहोत्सवयत्तेषु तंतराम् तसूतके। पूर्वसंवन्धितानेषु नदोषः परिक्रान्ति
 तइति। धर्मार्थविवाहकरणोक्तं कयुक्तं महाभारते। तातास्ववित्तसामर्थ्यादिकं चोद्वाहयेद्विजं। तेन प्राप्नोति नृणां न शिवभक्तो
 नरोऽर्ध्वं। अपरावदेक्षः। मातापितृविहिनंतु संस्कारोद्वाहनारिभिः। यः स्थापयति तस्य हपुण्यसंख्यानविद्यते। मदनरत्ने भविष्ये
 विवाहादिक्रियाकोकैतत्क्रियासिद्धिकारिणः। यः प्रयच्छति धर्मतः सोऽश्वमेधफलं लभेत्। कन्यासंग्रहेऽपि तननिषेधोपितत्रेव।
 अप्रजायांतुकन्यायां न भुंजीत कदाचन। दैहिकस्य सुखं दृष्ट्वा विमर्शमनुशोचति। अपराके आदिपुराणे। विष्णुनामातरे मन्येत्तस्यैका
 पनकारयेत्। अप्रजायांतुकन्यायां नाश्रीया तस्यैव गृहे। ब्रह्मदेयां नैकन्यां दत्वा श्रीयात् कदाचन। अथ संजातमोहा त्रैलोक्याशनर
 केवमेतत्। तत्रैव कश्यपः। अहर्तयंत्रनिर्मुक्तं वासः प्राक्तं स्वयंभुवा। शस्तं तन्मागलिकेयुताक्काकं न सर्वदा। यंत्रनिर्मुक्तं नूनं विवा
 हमध्ये स्त्रिया सह भोजनेनैव दोष इत्याह। हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकांडे गालवः। विवाहकांके यात्रायां पश्चि चौरसमाकुळे। अस्या
 यो भवेत् द्विप्रस्तदा कार्यं द्विजन्मभिः। एकयानसमारो ह एकपात्रे च भोजनं। विवाहे पृथिपात्रायां कृत्या विप्रो न दोषभाक्। अ
 न्यथा दोषमाप्नोति पश्चाच्छां द्रायणं चरेत्। मिताक्षरायामप्येवं। सूत्रमाकायां। मूकं मे त्रमृगरोहिणी कृत्वा। पुमारुतम
 घोतेरान्वितैः। भोमसो रिरिवार। वज्रिते पाणिपीडनविधिर्विधीयते। अत्र निष्टनक्षत्रादौ दानमुक्तं इति विषे। विप
 तारेण्डरद्व्याविधनेवातिकां चनं प्रत्यरेत्तवर्णादद्याच्छागंद्यात्रिजन्मसु। चंद्रवशं रं वल्कवणं चतारेतिथौ विरुद्धे नथतंड

नि. ३

लंश्च। धान्यं च दद्यात्करणे च वारेयोगे विरुद्धे कनकं प्रदेयं। विवाहे मंडपमाह वसिष्ठः। शोणशारत्तिकं कुर्याच्चतुर्दशोपशोभितां
मंडपं तोरणैर्युक्तं तत्र वेदिं प्रकल्पयेत्। अष्टहस्तं तुरचये मंडपं वा द्विषट्कं। देवैर्मनोहनः। चित्रा विशारवा शततारका
श्विनो ज्येष्ठा सरण्ये ज्येष्ठा भरण्या शनि वसा शतुष्टयं। हिला प्रशस्तं फळं तैलं लवणं दिका प्रदानं कं कंडन मंडपादिकं। हेमाद्रौ च्यासः।
कंडन दल नयवारक मंडपं नृदे दिवर्णकाद्यस्त्रिंशं। तत्तं वंधिगतागत मष्टौ वैवाहिके कुर्यात्। यथारक चिकसा इति प्र
सिद्धं। वैवाहिके तु द्विस्तमुभे वायतिथौ शुभे चतुर्थिकं प्रकुर्वीत विधिदृष्टं न कर्मणा। वेदो माह नारदः। हस्तौ चित्रौ चतुर्द
शौ श्रुतुरक्षां समंततः। सप्तमैश्चतुर्भिः सुश्रुतं ह्येतां वामभगि नु सञ्चरन्। समां तथा चतुर्दि श्चुसोपानैरतिशोभितां। प्रांगुद
क प्रवणं तं भास्तं भद्रं सप्तुकादिभिः। एवं विधामा रुरुक्षे मिथुन सा भिवेतैयदिका मिति। सप्त विंशते मंगळे पुच सर्व
धुमंडपो गृहमानतः। कार्यः बोडुश हस्तो वाङ्मन हस्तो दशावधिः। सप्तैश्चतुर्भिश्चैवात्र वेदी मध्ये प्रतिष्ठिता। हस्तो व
धाः। सोपानं पश्चिमे तः उपरिभागे उत्तरे परिमाणं। दिनं। अथ मृदा हरणं। ज्योतिर्निबन्धेनारदः। केतव्यं मंगळे
घादो मंगळायां कुर्यात्पूजयेत् नवमे सप्तमे वा पिपंचमे दिवसे पिवा। तृतीये च। उनक्षेत्रे शुभवार शुभे दये। सप्त्यगृह
नकं कृत्या विना तन्ध्वं तोरणैः। सह वा द्वित्रयतायैः गत्या प्रागुतरं दिवा। तत्र मृत्स्त्रिके तं श्रुतं ह्येतां गृहीत्वा पुनरा
गतः। मृभये बधवा वैणवेषु पात्रेषु योजयेत्। अकने कनीजे संयुक्तां तोयपुष्पोपशोभितां शोभकः। धां आनंग

भसंस्कारं जातकर्म च नाम च। हिलान्यत्र विधा तव्यं मंगळे कुरवापनं। बृहस्पतिः। आश्विनिके बुर्कैर्बुकार्यं सर्वैः कुर्यात्
णं। अत्रैवाध्यान हरिद्रा वंदनं च कार्यं। ज्योतिः प्रकाशे चतुर्थी मंडपः श्रेष्ठः सप्तमः पंचमस्तथा। नवमे कोदशः
श्रेष्ठो नैष्ठिके पञ्चतृतीयको। विवाह मेस्यो दये वा कथा वरणमाचरेत्। वरस्यापि वरणमाह वंदे वरः। उपवीते कुरु पुण्यं वासां
सि विविधानि च। देयं वराय वरणे कन्या भ्रात्रा द्विजेन वेति। वाग्दाने च वरं वरमरणे उपराके स्मृति चोदिकायां च वसिष्ठः। अथ
वा वाच दत्तायां म्रियेते। ध्वं वरो यदि। न च मंत्रोपनीता स्यात्कुमारी पितुरेव सा। यत्तु नारदः। उदाहिता पिप्पा कन्या न मेत्सं प्रममेधु
ना। पुनः संस्कारमहं तथैवा कन्या तथैव मेति। यच्च कासायनः। वरो यथा न्यजातीयः पतितः क्लीब एव वा। विकर्मस्थः सगो
त्रो वा दासो दीयां मर्यादं पिवा। उदाहिदेयान् न्यस्मे सह वरणं प्रपणति। इदं कलौ निषिद्धं। देवरेण स तोयति देता कन्या
न दीयत इत्यादित्यपुराणिकलौ निषेधात्। दत्तं च उदाहरः। उदाय पुनरुदाह मिति हेमाद्रौ वृत्तेः। देशांतर गमने तु का
कल्यायनः। वनयित्वा तु यः कश्चित्प्रणेत्रे यत्पुरुषाय यदा। कृत्वा गमोत्सृजति त्यक्त्या न वरयेद्। अयं रक्तं नारदोपि।
प्रतिगृह्ये चतुर्थः कृत्यां चरो देशांतरं जेतु। त्रीन् कृतान् सप्ततिक्रम्य कन्या न्यवरयेद्। शुच्यं दाने तु यत्तु वसिष्ठो।
कन्यायां दत्तमुल्कायां म्रियेत यदि मुल्लं कदः। देवराय प्रदातव्या यदि कन्या तु मन्यति। वेदिकायां कात्यायनः।
प्रदाय शुल्कं गच्छेद्यः कन्यायास्त्री धनं तथा। धार्याधसा वर्ष वामे कं नु देयान्यस्मै विधानतः। अने केभ्यो हि द

तस्यामनूयां तु तत्रैव पूर्वागतश्च सर्वेषां लभेताद्यवरस्तताः। पञ्चाद्वरेण यदुत्तमस्याप्रति लभेत सः। अध्यागच्छेन्नवोठायी
 दत्तं पूर्ववरोद्धरेत्। याज्ञवल्क्यः। दत्तामपि हरेत्सर्वेषां श्रेष्ठ आग्रजः। पूर्वस्य दोषसत्त्वे इदमिति विज्ञानेश्वरः। संबन्धत
 र्वेव सिद्धः। कुलेशी कविहीनास्य पञ्चाद्विपतिस्तस्य च। अपस्मारिविधर्मस्य रोगिणो वैषधाहीणो। दत्तामपि हरे
 कन्यास्य गोत्रोठांतथैवामनुः। षड्धा धवद्वीरादीनां विवाहोऽस्ति यथोचितं। विवाहा संभवे तेषां कनिष्ठो विवहत्त
 दा। पितृव्यपुत्रे सापत्ने परदारमुत्तेषु च। विवाहादीन्यज्ञादीपरिवेन दूषणं। अन्यदुक्तव्यविस्तरभातेर्नोच्यत इति दिक्।
 अत्र नां दीश्राद्धे विशीर्षतदधिकारिविरोधं चाग्नेरुक्त्यामः। इदं च द्युविवाहे पिता दुर्यात्। द्वितीयादौ वर एव। नां दीश्रा
 द्दं पिता कुर्यादौ द्योपाणिग्रहे पुनः। अदुर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नां दी क मिति स्मृतेः। त्रिकांशं उर्मडनोपि। पित्रोस्तुती
 वतोः कुर्यात्पुनः पाणिग्रहं यदा। पितुर्नादीमुखं श्राद्धं नोक्तं तस्य मनीषिमिति। रेणुककारिका। उक्तेकांके विवाहो
 कुर्यान्नां दीमुखं पिता। देशांतरे विवाहश्चेत्तत्र गत्वा भवेदिदं। लग्नघटी स्थापनमाह। नारदः। षडंगुल मितोऽस्य ध्व
 द्वांगुलमायतं। कुर्यात्पाताक वक्षाम्पात्रंतदशभिः पक्केः। ताम्रपात्रे त्रैकेः पूर्णमित्यत्रे वायवाश्रुते। मंडका
 धोदयवीक्ष्य रवेस्तत्र विनिक्षिपेत्। तत्र मंत्रः। मुख्यं लमसियं त्राणां वसुणा निमित्तपुरा। भावाभावाय दपत्योः कांके
 साधनकारणमिति। वनस्य मधुपर्कमाहयाय तवल्क्यः। प्रतिसंवत्सरं लक्ष्मीः स्नातकाय चौर्यपाथिवाः। प्रियोवि

वासश्च तस्यायतं प्रत्यंतिः पुनः। अत्र विशेषेण ह्यपरिशिष्टे। वरस्य प्राप्तवेच्छारवातच्छाखागृह्यचोदितः। मधुपर्कः प्रत्य
 तव्योऽथ न्यशास्त्रे पिदातरि। अत्र वरदातृशब्दो ऋतिगाद्युपदेक्षणां। तदाहुः। अर्च्यारवमामधुपर्क इति। अ
 र्च्यस्य यच्छाखीयं कर्म तच्छाख्यामधुपर्क इति पातिकाः। जयंतस्तु वरणावस्तुर्वयं जमानशाखयै नमधुपर्क इ
 त्यह। तत्तुनाद्वियं ते वृद्धाः। अत्र पंचशता भवेद्भ्रातृदधेन तु विष्टरुसादिगृह्यपरिशिष्टे विष्टरुलक्षणं मधुपर्क
 दिविधिश्च स्वगृहात्सीयः। कन्यादने प्रविष्टां महपूर्वकतेत्युक्तं स्मृत्यर्थसारे। नादीमुखे विवाहश्च प्रविष्टा मह
 पूर्वकं। नामसंकीर्तयेद्दिद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं। नां दीमुखे विवहश्च द्यतिरिक्तविषयः। ह्यपतिशिष्टे पित्राद्यानुलो
 म्याम्ना नात्। व्यासः। भुत्कारमुद्धहे कन्यासावित्रीयहणंतथा। उपोवितः समो दद्याद्वियं दिजायतु। भुत्कं मधुप
 र्कं वैधभोजनपरं। गृह्यपरिशिष्टे। कन्यां वरयमाणा नामधर्मो विधीयते। प्रत्यङ्मुखो वरयंति गृहं ति प्राङ्मुखः।
 मदनस्नेहस्य ऋगः। वरगोत्रं स्मृत्वा यं प्रपितामहपूर्वकं। नामसंकीर्तयेद्दिद्वानकन्यायाश्चैव संवदति। तिष्ठे पूर्व
 मुखो दाता वरः प्रत्यङ्मुखो भवेत्। मधुपर्कं चितायेनांतस्मै दद्यात्सदक्षिणां। उदयात्रततो गृह्यमंत्रेणानेन दापयेत्।
 गोरीकः। न्यामिमां विप्रपथाशक्ति विप्रपितां। गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रय। भूमिगाश्चैव दासिं चरासां सिन
 स्वशक्ति तः। महिषी वाजिनश्चैव दद्यात्स्वर्णमणी नपि। ततः स्वगृह्यविधिना होमाद्यकर्म कारयेत्। यथाचारं विधे

यातिमंगल्यकुतुकानिच। एतत्कन्यादानं त्रिः कार्यमिति शौनकः। गृहप्रवेशनीय होमे विशेषमाह भवलायनः। अर्धरा
 त्रेव्यतीतेतुपरयुः प्रातरेव हि गृहप्रवेशनीयः स्यादिति यज्ञविदाविदुर्गति। औषातन होमे विशेषमाह शौनकः। यदि रा
 त्री विवाहाग्निरुत्पन्नः स्यात्तथा सति। उपक्रम्येतरस्याङ्कः सायं परिचरेदमुं। यदि रात्रौ नावनाडी मध्याह्न्यतिस्तदा त
 दैवलोमरं सः। तउत्तरं चेत्सराक्षे सधमारं सति सुदुर्जितमायेउत्तं। अथ देवको ज्योतिर्न स्मरेच्च दिवसे कुर्याद्देवको ज्यो
 पनं धः। षष्ठे च विषमनेष्टमुक्तापंचमससमो। निर्णयदिगो ग्यः। नदी श्राद्धे कृते यश्चाद्यावन्मातृविमर्शना। श्र
 श्राद्धे क्षयश्चाह स्नानशीतोक्तं च। अपसव्यं स्वधाकारं नित्यं श्राद्धं तथोक्तं। ब्रह्मयज्ञं च ध्यायन् नदी सिमतिर्ल
 घ्नं। उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च। नैव कुर्युः सपिंडाश्रमं डपोद्धासनावधि। बृहस्पतिः। तीर्थे विवक्षित्या श्रा
 धांसंग्रामे देशा विज्ञेये। नगराग्रामादौ हे वस्पृष्टं स्पृष्टं न उच्यते। योगयातवन्कपः। न स्नायात्तस्मिन् वितीते मंगलं वि
 निवर्त्य च। पनुव्रजं मुहूर्तं नार्चयेत्तदेवतां। ज्योतिषे। स्नानं सचैर्नोति कर्मिभ्यः कर्मप्रेतानुयानं कलशप्रदानं। अ
 तीर्थे मरुदशनं च विवर्त्ये मंगलं तोष मेकं। मासपट्टं विवाहसौव्रतप्रारंभणेन च। जार्णभांडारि न त्यास्यं गृहसंमूर्त
 नं तथा। पुध्वि विवाहसु त्रस्य तथा च व्रतबंधनात्। आत्मनो मुंडनं नैव वर्षे वर्षाद्दमेव च। अभ्यंगो स्नानं चैव विवाहसु
 च जन्मानं। मंगल्येषु च सर्वेषु न धार्यं गोपि चंदनं। ज्योतिर्निबंधे। उदाहृतप्रथमे शुचये यदि यसेद्गुग्गुलं हे कन्यका

रुच्या तज्जननी क्षये निजतनुं ज्येष्ठे प्रतिज्येष्ठकं। यौषे च भवशुभं पतिं च मन्त्रिनेनैत्रे स्वपित्रा कयेत्तच्छंतिपितरं निहंति न भयंते श
 मनावे भवेत्। विवाहात्प्रथमे यौषे अर्धदिचाधिमासके। न साधुर्तु गृहे तिष्ठे चैत्रे पितृगृहे तथा। हे माद्रौ स्मृतं तस्यैरे। विवाहसु तच्छु
 सुवर्षमहं तदर्थकं। पिंडादानं मृदा स्नानं कुर्यात्तिलतर्पणं। अथ वधूप्रवेशः। ये त्रेतुं गे। मार्गशीर्षे तथा माघे माध्वे ज्येष्ठे संवत्
 के। सप्रशस्ते भवेद्देवप्रवेशो न वयोपिता। नारदः। आर्त्तयादहृदिव सा छुष्टे वाप्यष्टमे दिने। वधूप्रवेशसंपत्ये दशमे थस
 मे दिने। संग्रहे। विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे तिथौ बोशवा सरां तात्। ऊर्ध्वं ततो वयुजि पंचमांतास्तः परस्ता। नियमान् वस्ति।
 नारदः। समे वर्षे समे मासे। यदि नारी गृहं व्रजेत्। अयुष्यं हरते भर्तुः सानारा मरणं व्रजेत्। प्रयोगान्ते तु वधूप्रवेशः प्रथमे
 तृतीये शुभपक्षे पंचमके थवाङ्कि। द्वितीये केवाथ चतुर्थके सषष्ठे वियोगात् मयदुःखदः स्यात्। इत्येकं तत्र मूलं चित्यं। व
 हवसिष्ठोपि। षष्ठेष्टमे वा दशमे दिने वा विवाहमारभ्य वधूप्रवेशः। पंचमांसां हि दिनं विनापि विधावसेद्गोचरं गेयस्यै
 लक्ष्मः। स्वभवनपुरप्रवेशो देशानां विस्मृतयोद्वाहः। नववध्वा गुरुगमने प्रतिशुक्रं विचारं गानास्ति मांडव्यः। नित्ययाने ग
 हे जीर्णप्राशनांते पुसससु। वधूप्रवेशमंगल्येन मौड्यं गुरुशक्रयोः। प्रोक्तिप्रकाशे। वामे मुक्रे नवोटायाः सुखं हानिश्च द
 क्षिणे। धनं धान्यं च पृष्ठे सर्वनाशः पुरस्तिते। नवोटायास्तु वैधव्यं यदुक्तं संमुस्वे मृगे। दैते रविबुधेर्ज्ञेयं के वस्तुद्विरा

गमे। सर्वतोभ्युदिते शुभे प्रयायादृशिणापरे। पञ्चादभ्युदते चैव यायात्सर्वोत्तरे दिशो। व्यवहारतत्त्वे। पोल्या। कभा। अश्रवणाच्च
 युमेहस्तत्रयेकमघो भरासु। पुष्ये च मैत्रे नवध प्रवेशो। रिक्ते तरे व्यर्क कुत्रे च शस्तः। गर्गः। अतीपाते च संक्रातो गृह ले वैध
 तावपि। आहं विना भुभं नैव प्राप्तका के पिमानवः। तथा। रमासंक्रदि विष्यदो प्राप्तका के पिना चरोदति। अथ द्विरागर्भनं। कस्त
 चये। माघया लग्न नवेशारे शुक्ल पक्षे शुभे दिने। कुगुर्वादि त्य विष्णु ह्ये स्यान्नित्यं पत्नी हिरा। भमः। वादरायणः। नीहारां भुदिनो
 तरादि तिगुरु ब्रह्मा नुराधत्विनी शक्ते भास्कर वायु विलु वरुण त्वाष्ट्रे प्रशस्ते शिष्यो। कुं भाता कि गतेरवो भुभ करे प्राप्तादये भर्त
 रेत। वताश्च जितो दिने नवध प्रवेशः शुभः। अथ पुनर्विवाहः। श्री धरीये। पुनर्विवाहं वक्ष्यामि दंपत्योः शुभं यदिदं। लग्ने दुर्लभं ह
 येदे किं नृनारा दिसंभवे। अन्येषु भुभका के पुट्टयोगादिसंभवे। विवाहे वापि दंपत्योराशौ च दिशस्तु रुवे। तस्य दोष स्वशां त्यर्थे पुन
 र्वैवा ह्यभिष्यते। याज्ञवल्क्यः। स्तुतपित्या धिता धृता वंध्या र्थं प्रियंवदा। स्त्री प्रसूया धिवेत वापु रुषदे पिणी तथा। मनुः।
 बंध्या र्थे धिवेत न्या दशमे तु मृत प्रजा। एकादशे स्त्री जननी सयस्व प्रियवादिनी। संग्रहे तु। अथ जोरशमे वर्षे स्त्री प्रजां द्वाद
 शे त्यजेत्। एत प्र जो पंचमे सयस्व प्रियवादिनी। एका मुक्रम्य कामार्थं मन्यां लब्धं य इच्छति। सपर्यस्तोष यित्वा र्थः पूर्वोदो
 मपरं वहेत्। याज्ञवल्क्यः। आता संपादिनीं दक्षां वीरस्य प्रियवादिनी। त्यजन् द्वा प्यष्ट तृतीयां शमद्रव्यो भरणं हिरयोः मनुः।
 अधिवि तापु या नारणी निर्गच्छेद्दे विता गृहं हात। सा सयः संनिरो घ्नव्या स्त्री ज्यावा कु क संनिधा विति। हेमाद्रौ कात्यायनः

अग्नि शिष्टा शिशु भूषां बहु भार्यः सर्वे र्णया। कारयेत्तदुत्तं चेत् ज्येष्ठया गृहिता न चेदिति। याज्ञवल्क्यः। सत्यमन्यां सर्वे र्णयां धर्मका
 र्यं न कारयेत्। सर्वे र्णां सुविधौ धर्म्ये ज्येष्ठया न विनेतरा। द्वितीय विवाह हेमे। अग्निमाह कात्यायनः। सदारो न्या न्यु नर्दारा बुद्धा दंका
 रणोत्तरात्। यदि छेदग्निमा न्कर्तुं कुरु मो स्य विधीयते। स्वर्गनावेव भवेद्दो मो लो किके न कदाचन। त्रिका डमंडनी वि। आघायां
 विद्यमानायां द्वितीया मुद्रहे घदि। तदा वैवाहिकं कर्म कुर्यादवसथे ग्निमान्। रुदर्शन भाष्ये तु द्वितीय विवाहो लो किके एव न
 पूर्वे पासने इत्युक्तं। इदं च संभवे। तत्र च। अथाग्नेर्गर्ह्यो र्योगं सपत्नी मेदका तयोः। सहाधिकार सिध्यर्थं महं वक्ष्यामि शो न क
 इत्युक्तं। संसर्ग विधिः। काम्यं। द्वितीयदि विवाहे का क उक्तः संग्रहः। प्रमदा मति वा सरा दितः पुनरुद्धा ह विधि र्वरस्य च। विषम यु
 गवत्सरे शुभो युगो चापि मति प्रदो भवेत्। तृतीयादि विवाह निषेधो माह्यो उद्धे इति सिध्यर्थं तृतीयां न कदाचन। मोहाद
 शानतो वापि यदि गच्छेत्तु मानुषो। नरयत्येव न संदेहो गर्गस्य वचनं यथेति। संग्रहे। तृतीयां यदि चोद्देहि तर्हि सा विधवा भवेत्। चतुर्थी
 दि विवाहार्थं तृतीये कं समुद्धेत्। तदि धिस्तर विश न्या र्हस्ते वा। वरः संकल्य स्वसि वा चतनो दी आह्वे कृत्वा चार्थं कृत्वा आकृष्टे
 नेति घ्राया युनं सूर्यमर्कं तु संकी र्ण्य पूज्य गुरो र्दनं दत्वा वस्त्रेण तंतु भिरा वेष्ट्य त्रिलोक वा सिं सप्ता ष्व द्वाय या सहिते रवे। त
 ती योद्वाह जंदोष निवारय सुखं कुर्वति संप्रा र्थ्य जके न त्रिः सिं चत्। मम प्री तिकरायेयं मया तृण पुरा तनी। अर्क जा ब्रह्मणा
 सृष्टा अस्माकं प्रति रक्षतु। नमस्ते मंगळे देवी नमः सविनुरात्मजे। ग्राहिमां रुष यदि विपत्नी तमे इहा गता। अर्कस्त्वं ब्रह्मणारस

सिं तः

८: सर्वप्राणाहिताय च। इष्टाणां भादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्धनः। तृतीये देवाहने पापं मृत्यु चाशुविनाशयेति। तत आचार्यः कश्यपगोत्राभादित्यप्रपौत्रो सवितुः पौत्रो मम पुत्री कर्मकन्या ममुकगोत्राय वराय दास्येदिति वागदानं कृत्वा परस्य मधुपर्कं कृत्वा पदं कृतं स्नानं शितं स्नानं तज्जवा पूर्ववत् कन्यां दत्त्वा कन्यामिमामित्युक्तेन कन्यादानं मंत्रमुक्त्वा दक्षिणां दद्यात्। ततो यो गोत्राविशितस्तस्यैव पारहस्तामेति मंत्रेण कं कणं बध्वा कंस्य चतुर्दिक्षु कुंभेषु विष्टुं संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्या घ्रातुं सं गोमिरिति रुद्रस्य तयैव स्मेत्वा कामकामायेत्युच्चाग्रयेव स्तसमस्तव्य। इति भिराज्यं कृत्वा चार्या यगोत्पुगंदत्तामया कृतमिदं कर्म स्थावरं पुनरायुष्मा। अकपित्यानि बोदेहि तत्सर्वं क्षंतुमर्हसीति न मेदिति दिक् ॥ ॥ इति निर्णयसिंधौ विवाहः ॥ ॥ अथाधानं। स्तनमाकाश्यां प्राजापत्ये पूषभिसाद्विदेव पुष्ये त्र्येष्टे स्वेदे कृत्वा कासु। अग्न्याधानं सुतराणां त्रयेषु त्रित्रादित्ये कीर्तितं तर्गमुरेव। अश्वलायनः। आग्न्याधेयं कृत्वा कासुरोहितां मृगशिरसि फलान् पुनश्च वयोरुतरयोः प्रौष्ठपदयोरेतेषां कस्मिंश्चिदसंते पर्वणि त्राक्षेण आदधीत ग्रीष्मवर्षा शनं हस्तक्षेत्रीयवैशेषिकं शुभयस्मिन् कस्मिंश्चिद्वृत्ता वादधीत सोमेन यक्ष्यमाणो ननु प्रष्टे न नक्षत्रं सोमाधाने कृत्वा घनालोचनमार्त्तपरं। सोमेन यक्ष्यमाणो ननु प्रष्टे न नक्षत्रं तदेतदार्त्तस्यातिवेकं वा भ्रष्टा युक्तस्य भवतीति बोधायनोक्तैरिति मदनरत्ने। रुद्रगायः। पुष्याग्नेयस्युत्तरादित्यपौषा त्र्येष्टा चित्रा कद्विदेवं दुषेपु। कुरुर्वह्म। धाममाद्यं वसंत ग्रीष्मोष्मातेषु वधि प्रादिवर्णाः। कांक्षं दर्शे। अग्निहोत्रं दशपूर्णमासावपुनरायणे। उपक्रम्य यथा कांके मुपासीरन् विजात

हा

तयः। सोमं च धनुर्वधं च सर्वं अत्र विकृतीरपि। सौम्यायने यथा कांके विदधुर्गृह्णे धिनः। अत्र विशेषः पूर्वयुक्तः। अग्निहोत्रकाच्छेदकं दोगपरिशिष्टे। उदिते नुदिते चैव समयाधुषिते तथा। सर्वथा वने ते यत इति यं वैदिकी क्रतिः। एषां स्वरूपं तत्रैव। गजेस्तपोदशे भागे गृह नक्षत्रभूषितो कांके तनुदितं तोलाहोमं कुर्याद्विदधेन। तथा प्रभाते समये नष्टे नक्षत्रमंडुके। रविर्यावनहरो न समयाधुषितं च नक्षत्रं वामां प्रष्टे यत्तरश्मिभिः समन्वितः। उदीनं तद्विज्ञानी या न भोमं प्रकल्पयेत्। अश्वलायनः। उद्योयं धुषितं उदिते वा। संयंतु स एषा। अस्तमिते मर्दति स एव प्रदोषां तोहो कांके संगवांतः प्रातरिति। घंदोगपरिशिष्टे। या वा समस्तं भाव्यते न भस्मसाणि सर्वतः। न च लोहिनि माये निवावत्सायंतु हृतयते। औषासं नेष्येवं न स्यात्तिहोत्रेण प्रादुकरणं होमकांकीया रव्यातो इति अश्वलायनोक्तेः। अथावसथ्याधानं (पारस्करः)। आवरथ्याधानं दारकांके दायघकांके एकेषामिति। रायाशुकांके विभागकांके। मदनरत्ने प्रासः। अग्निर्वैराहिकेत्येन न गृहीतः प्रमादिना। एतत्पुनरनेन न गृहीतव्यः प्रयत्नतः। योगे हीता विवक्षा विनष्टरुस्त्व इति मन्यते। अन्नं तस्य न भोक्तव्यं रथापाको हि सः स्मृतः। ज्येष्ठभाते विष्वक् विवासगेनो कनिष्ठस्य पुत्रस्य वैराग्यभाति न देवः। तदा हतत्रैवर्गाग्यः। पितृपाके तृतीया भातृपाको पतीवकः। ज्ञानाध्ययननिष्ठावान् पुष्येताग्निना विना। हेतुं स्वस्याय ध्यायनमाह सत्यवतः। अतधीत्यदि तो वेदं स्तोत्रोदस्य यथा तथा। अधीते ब्रह्म चर्येण संगवेदं गुसे गृहे। इदं बोधाभ्यां

छे रुताधानेन कार्यः। दशग्निरहोत्रसंयोगे कुरुते यो मजे स्थिते। परिवेत्ता संतेयः यशविनिस्तु पूर्वत इति मतुशा तातपो केः। स्मार्त्तये
 वांसोदये तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद्वारसं महं। आवसथ्यतथा ध्यातं पतितस्तु तथा भवेदिति तत्रैव गायो केः। आशायतरोष
 माह। समंतुः। ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव चाभ्येत्। अनुत्तानस्तु कुर्वति शंखस्य वचनं यथा। वद्वसिष्ठः। अग्नितस्तु
 यशान्गिरादध्यादनुजः कथं। अग्नितानुमतः कुर्यादिग्निरहोत्रं यथा विधि। हारीतः। सोदराणां तु सर्वेषां परिवेत्ता कथं भवेत्।
 दारैस्तु परिवेद्येतेनाग्निरहोत्रेण तेज्यया। अधिकारिणो पिभ्रातृनुत्तायां कुर्यादिति मदनपास्त्रितः। विवाहस्तु नुत्तायापि
 नैत्यर्थः। सोदरो क्तेरसोदराणां न दोषः। तदाह हेमाद्रौ वसिष्ठः। पितृव्यपुत्राणां सापत्नानां परनारी सुता तथा। दशग्निरहोत्रसंयो
 गे न दोषः परिवेदने। परलोरीस्तदादत्तकादयः। देशांतरे विशिष्यमाह। सशवः। अष्टौ दश दशवर्षाणि ज्येष्ठे भ्रातरमग्निवि
 श्मप्रतीक्षमाणः प्रायश्चित्ती भवतीति। किं वा दशवर्षदोषमाह कात्यायनः कंरिशान्तरस्थस्त्वि वैकृष्टपुण्या न सहोदरान्। वै
 श्यातिष्ठंश्च पतितस्तु तेषां तुल्यातिरोगिणः। जडमूका धवदिस्तु ज्वामनरवंजकान्। अतिरुद्धा तमायांश्च कपित्तांश्च
 पस्य च। धनस्तु प्रसक्तंश्च कमनोकारिणस्तथा। कुटिकोत्सलचौरांश्च परिवेदतः दुष्यति। एवं ज्येष्ठे दितहस्तादावपि न
 परिवेत्तत्वं। तदाह। किं कादग्रं डनः। दर्शयिसेऽयामग्निसंग्रहं। अग्निरहोत्रं विवाहं च प्रयोगे प्रथमे स्थितं। न कुर्यात्पुनर्न केमे

छे सोदरे वाप्य कुर्वति। क्षेत्रज्ञादावनाजाने विद्यमाने पिसोदरे। नाधिकारविधातोऽस्ति भिनैदर्ये पिबोदसे। पञ्चवंध मूलकवधिरपक्षितो
 भारदूषणे। स न्यसेधितहस्तो रोयदापंठादिदूषणे। जनके सोदरे ज्येष्ठे कुर्यादेवेतरः क्रियामिति। आरोहणं दशान्तराकरिर्ममे साधा
 नेमं त्रैवर्ण्यं च। शकरीरंगुलीः। तं नरलेषु क्तं। अंगवैकल्यात्पूर्वमाहिताग्नित्वे धिक्रिये नैव निषेधः। आधानं तु न कुर्यात्तस्यानेनितिक
 त्वादिति। एवं चतुरंगुली। षडंगुलकाण विकर्णादेस्त्वैव अधिकारः। एकादशसु दशां तर्गतेः। शरीरकात्पूर्ववा विप्रतिविद्मिति
 हिरण्यकेशिस्तु त्रैकर्मशक्तिहेतोरैवांगवैकल्यस्य निषेधात्। अतएव दशायणस्तु ज्येष्ठाय ज्येष्ठप्रथमे स्थि मिगुणोरिति न्य
 नांगस्याप्यधिकारुक्तः। अपर्युक्त उशनाः। पितापितामहोयस्य अग्नितो वायव्यकस्य चितः। तपोग्निरहोत्रं त्रैवर्ण्यदोषः परिवेदने
 पितुः शक्त्या मप्यदोषमाह। मदनरत्ने सुमंतुः। वित्रायस्य तु नाध्यातं कथं पुनराधीतकदा चनेति चरुत्त करयेत्। अग्निरहोत्रं वि
 कोरास्ति शंखस्य वचनं यथेति। नाध्यातं नाधानं च तमित्यर्थः। एतदाज्ञायामेवेति हेममद्रिः। यत्तु पितृव्ये तु सस्य नुज्ञाने
 नातधिकं दचनेति तस्य अधिकारे तेयः। श्रद्धास्पसंस्काराः यमः। अष्टौ प्येवं विधि कार्यं विनामं त्रेण संस्तुतः। न केनचित्
 मस्तु ज्येष्ठे दस्ता तं प्रजापतिः। छंदसामं त्रेण। आसोपि गार्भाधानं पुंसवनं संनिबोद्धा तत्कर्म च। तं मक्रिया निष्क्रमेण प्राशनं
 वपनं क्रिया। कर्णवेधो व्रतादौ देवेदारं भक्ति विधिः। केशान्तः स्नात्वा शुद्धाहो विवाहाग्निपरिग्रहः। त्रेताग्निसंग्रहश्चैव संस्तु

निर्णयः

शः षोडशसमताइत्युक्ताह। नैवेतोः कर्णरेधांतामंत्रवर्जकियाः स्त्रियाः। विवाहो मंत्रोदशोति मदनरुते
 हिरण्यगर्भदानेन। गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोयं नैवेतया। कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्तं भदितपुंगवीर्यस्य कोजातकर्मदिकाः कुर्यात्कि
 याः षोडशचापराइत्यत्र स्त्रिया जातकर्मनाकमरण निष्क्रमान्नाशान् नूना विवाहाः। अथ अष्टाष्टोत्तुष्टे तेषां च महायशाश्चैत्येकादशो
 तुम्हं। स्तूपनारायणहरिहरभाष्ययोरेषां शाङ्गधरस्तः द्विजानां षोडशैवस्युः श्राद्धाणां द्वादशैव। अथैवमिष्टजानां संस्काराः कुर्वन्
 मृतः देवैर्व्रतोपनयनमहानाम्नामहाव्रतं। विना द्वादश। श्राद्धाणां संस्काराणां मंत्रोदशस्य। अथैवैकं स्तुगर्भाधानं नैवेतोपुस इत्यत्र।
 एतच्चार्तुर्वर्ण्यपरं न द्विजातिमात्रपरं। तथा सत्युपनयनं विधाय यथा मस्यादिति। तेन तन्मते शौभवंति। अथैव विवाहमात्रं संस्कारं महे
 पिलभतां सरेत्युक्तं। अत्र सररघूद्रगोवरत्ने न देशभेदाद्वरणा यनुमनुः। नमस्ते पातकं किंचित् न च संस्कारमर्हतीति। नरयमा
 हमेधातिथिः। यत्सामान्यतो निविहंसे यान्तादि। नतदतिक्रमे स्य पापं यथा द्विजानां उपनयनरूपं संस्कारं च नर्हतीति। ते च त
 स्तीकार्याः। श्रद्धो वर्णश्चतुर्थो विवर्णत्वाद्मर्हति वेदमंत्रस्वधा स्वाहा वषट्कारादिभिर्विने निव्यासोक्तैः। अत्रैव तुरगदस्य विप्रो
 मंत्रेण यज्यते इति मरीच्युक्तेः। इयं चरणावासावार्थः। तेन श्रद्धधर्मेषु सर्वत्र विप्रेष्टा मंत्रः कर्तव्यः। यतोऽपि वेराण एवेति प्रकृपाणिः। ए
 वं स्त्रीणां मपीति किं। इति रामकृतमहात्मजकर्मका करमहं कृते निर्णयसिंधौ संस्कारनिर्णयः॥ ॥ अथैवैकं द्वादशः। तत्रैवैकादश
 यस्यावराहः। हस्तो मघा नुराधा पुष्य धनिष्ठा चराणि रोहिण्यः। शतभिषगित्वा र्भेक्षणां शस्यते भगवाः। हेमाद्रौ भविष्ये। तस्मिन्सालिने

संपर्ककार्तिके तु विशेषतः। मुनयः केचिदिच्छन्ति यतीने चोत्तरयणे। न कंच नियमस्तत्र सत्किले तत्र कारणादीपिकापि। भार्ताडे इदमु
 होमुरजिदशयने माघपक्षे शुक्लपक्षे मूषापाठो तत्राभिव्रवणगुरु करेपोषु शक्राचंद्रे। मैत्रवास्ते चरणा मदनराशितियो
 संहिताया नृत्तियेकाया तोयप्रतिष्ठादगुरुसिन्धुने काकशुद्धे सलगे। वराहः। आग्नेये यदि क्रीणो ग्रामस्य पुत्स्यवा भव
 तिकूयः। नित्यं सकरोति मयं हाहं च समानसंप्रायः। नैर्कवाक भयं वनिताशयं च वायव्ये। दिक्त्रयमेतत्स्य काशीपास्तु शुभा
 वहाः कूपाः। वास्तुशस्त्रे। भूतिपुष्टिपुत्रहनिपुणं। नाशमृत्युं सपदं वा नुवाधां। किंचित्सौरव्यं शंभुकीणादिकुर्यात्कूपो
 मध्येगेहनार्थं भयं वा उत्सर्गविधिश्चोक्तो बहुच परिशिष्टे। अथातो वापीरूपतदुगायं व्याख्यास्यामः पुण्ये ह्युदकस
 मीये गिने समाधाय वारुण चरुश्च पयित्याज्यमागाते व्याज्याहतिर्दुग्धा समुद्रजेति प्रत्युचंतौ हविषाद्यैः तत्वाया मिति
 पंचत्वं नो अग्ने इति हिं इमं मेवरुणे निचस्विष्टकृतं मार्जनांते धेनुं नारये तामनुसंजादयेदिदं सलिलं पवित्रं कुरुषुद्वा
 पूता अमृताः संतु नित्यं। मां तारयती कुरुतीर्थभिषेकं लोकाप्रदो को तरेतीति तेषां पुष्टाय चारुजतीर्यापो अस्या नित्य
 थापरा नित्यायां रिशुच्छापयेत्स्य वसा द्रव्यतीति हिं कृतं चेद्द्विरुपवतीत्यलं रुता विप्राय दद्यादितरां वा शस्यदक्षिणां
 तत उत्तरजेदेव पितृभुव्याः प्रीयंतमिति। ब्राह्मणाभोजयित्वा स्वस्त्ययनं वचयित्वा विस्तरस्तमा त्रयोक्तास्मत्कृते तकाशं

पोतर्माविधेतेयः। रूपदेहसर्गाकरणोदष्टोक्तविधेः। सप्त। उक्तं पवित्रं स्यादपवित्रमसंस्कृतं। कुशाग्रेणापिराजं न स्यादप्यमसंस्कृतं। तथा।
 रापी रूपरूपागादोपत्यक्तं स्यात्संस्कृतं। अपि यंत द्वे तस्यैवावाचं द्रव्यं चरेत्। अथैव रक्षा रोपणं। चंद्रिभूतः। आर्द्र सचांद्रपितृतिथ्यविशाम्ब
 पोतर्मा मूको नरात्रयतुरंगमवर्णाश्व। एतेषु तारक्षणे पुहिं तनराणो। रक्षादिरोपणमिहोपविशो विधीराः। अथमार्तप्रतिष्ठावसिष्ठः। हस्तत्रयेभि
 त्रहसि त्रये च यो ह्युदयादित्यसुरेज्यमेषु। तिस्रो नराधातुश शोकमेषु सर्वा मरस्थापनमुत्तमं स्यात्। मत्स्ये। चैत्रे वाफालाग्निचापि ज्येष्ठे वाभा
 धवे तथा। माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत्। नारदस्तु चैत्रं निषेधति। विचैत्रे चैव मासेषु माघादिषु च पंचस्विति। तेनात्र विकल्पः।
 अत्रमाघमासो विष्णुप्रतिष्ठाव्यतिरिक्तविषयः। माघे कर्तुं विनाशाय कालान्ते शुभदा भवेदिति विष्णुधर्मोक्तेरिति हेमाद्रिः। मत्स्ये। अथ
 पत्तद्विनाशाय। रक्षायायां धनप्रदा। चतुर्थ्यां नाशमाप्नोति ममस्य स्यात्सुरवा वरु। विनायकस्य देवस्य तथा तत्र हितप्रदा। पंचम्यां धनी
 पुता कर्तुं वरदा च तथा भवेत्। षष्ठ्यां लक्ष्मीपुता नित्यं सप्तम्यां रोगनाशिनी। अष्टम्यां धन्यवदुर्गानवम्यां च विनश्यति। भद्रकाल्याः
 कृतास्तत्र कर्तुं भवति तुल्ये। धर्मवृद्धिं कर्तुं श्रेयाश्च दशम्यां तु तथा तिथौ। एकादश्यां तथा पुंताद्वादश्यां सर्वकामदा। त्रयोदश्यां त
 था ज्ञेया चतुर्दश्यां विनश्यति। कृष्णपक्षे यं च दश्यां कर्तुं शक्यं कर्तुं भवेत्। पंचदश्यां तथा शुक्लपक्षे सर्वकामकर्म भवेत्। अष्टौ च तथा
 मरुमुत्तरात्रयमेव च। ज्येष्ठा श्रावण रोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा। हस्ताश्विनी चैव तिथ्यो मृगशिरस्तथा। अनूराधा तथा

स्वानी प्रतिष्ठा मुपशस्यते। श्रीपतिः। रोहिण्युत्तरपौषादुदयेषु वकरादित्याश्विनीयासवानुराधो देवती भवेषु गह्वरं विष्णो प्रतिष्ठापनौ पुण्यमु
 त्यमिति तर्कराभरकयो विना धिपस्कंदयो मेत्रेति गमरेः कर्त्तुं निर्जतिमेडुकादिकानां शुभं। गणपरिचरक्षोयश्च भूतासुराणां प्रथमफ
 किं सरस्वत्यादिकानां च पौष्टे। श्रवसि सुगतनाम्नी वासवे कोकपानौ निगदितमखिकानां स्थापनं च स्थिरेषु। तेन रिवनी क्षमे रुदन्ति
 दाहविधासिनी स्याद्दूतदष्टा च। आनंदकृत्कल्पविनाशिनी च सूर्यादिचारेषु भवेत्प्रतिष्ठा। माधवी चैवैवानसः। मातृभैरववाराहान
 रसिंहत्रिविक्रमाः। महिषासुरहं च्यभ्रस्थाप्या वैदक्षिणायनो वैशद्योऽप्यर्थः। लिंगप्रतिष्ठायां विशेषः। हेमाद्रौ लक्षणसमुच्चये।
 उत्तरादिगाते भानौ लिंगस्थापनमुत्तमं। दक्षिणोत्तरयनेषु त्रिवर्षार्धे भयावहं। स्वर्गदे स्थापनं नष्टं तस्मादे दक्षिणायनो स्थापनो न
 प्रकर्तव्यं शिशिरादाद्युत्रये। प्रादक्षिण्यपितं लिंगं भवेद्द्वयै रदयोगदं। हेमनेतान्न चैव लिंगस्या रोपणं मतं। रत्नावल्यां। माघपू
 लानुये शराख्येष्ठापाठेषु पंचसु। मासेषु शुक्लपक्षेषु लिंगस्थापनमुत्तमं। विलोरप्याह। तत्रैव वैवानसः। मार्गशीर्षादिमा
 सोदौ निंदिते ध्वजणापुरा। मासेषु फाल्गुनः श्रेष्ठश्चैत्रो वैशाखस्वच्छः। रेषेष्वाप्याश्वि शुभं मसं श्रवणो मासि वा भवेत्। बोधाधनस्तत्र
 विष्णुप्रतिष्ठा मुपक्रम्य द्वादश्यां श्रावणायो वायानि वा न्या निपुण्यनक्षत्राणीति। रत्निकादि विशारवां तेषां सर्थः। सर्वदेवेषु मास
 विशेषो हेमद्रो विष्णुधर्मे। अधिकर्तुं विनाशाय कालान्ते शुभदा भवेत्। लोकानंदकरा चैत्रे वैशाखे वसंतयुता। अक्षा सुयुता सप्त

येष्टे आषाढे धर्मरुद्धिः। आवणधनहीनास्याः शोषपादे विनश्यति। अभिनेनाशमायोऽतियद्भिनाकार्तकतया। सेम्ये सोभाग्य
मनुष्येषु पुष्टिरनुत्तमा। दोषान्विता धिमासे स्यात्कर्तुरात्मन एव चेति। अत्र आवणाभिनयो निर्बन्धः मार्गशास्त्रविधिः विष्णुव्यतिरिक्त
विषयः। पूर्वोक्तवचनादिति हेमाद्रिः। माघश्रावणाभाद्रपदनिषेधः शिवव्यतिरिक्तविषयः। अत्र तस्योक्तेः। देवास्थापनेन तत्रैव वि
शेषो देवापुराणे दिव्याभाद्रपदश्रुतिमासे उत्तमा सर्वकामदा। तथा। नतिभिर्नवनक्षत्रेनौपवासात्त्रकारणं। सर्वकारके प्रकर्तयंक्त
क्षपक्षे विशेषतः। अन्यत्रात्र विचरो हेमाद्रौ हेयः। नारदः। हंसार्थहीनाकर्तारि संवत्सरे तु न लिजं। स्वयं लक्षणहीना ननु प्र
तिष्ठासमोऽपि। अत्राधिकारिणां कर्तारः कृत्यकृत्यतौ देवापुराणे। वर्णाश्रमविभेदे न देवाः स्थाप्याः। ननु नान्यथा। ब्रह्मसूत्रेऽपि। स्था
प्योगायत्री सहितः प्रभुः। चतुर्वर्णैस्तथा विष्णुः प्रतिष्ठाप्यः सुवार्थभिः। भैरवोऽपि चतुर्वर्णैरस्य तानां तथा मत्तु। मतिरः सर्वलोकैस्तु
स्थाप्याः पूज्याः सुरोत्तमा। लिंगं गृहीयति वा पिसंस्थाप्यतु यजेत्सदा। शिवसर्वस्वभविष्ये। अस्तूपूजयते लिंगं देवादिमज्जगत्स
ति। ब्रह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा न स्यात्पूज्यः। न स्य प्रीतिः सदा स्यात्पि सुभा न लोका ननु तमा। तिथि न लेखादेः। अद्भुतः कर्माणि मो नित्यं स्वीया
निकुरुते प्रियो तस्याहमर्थं गच्छेत्। वंद्यं वंद्यं भूषितं। ब्रह्मचर्यं गच्छेत्। वासनपस्तुत्रं सुव्रतं एवं दिने दिने देवपूजयेद्विक्रमापत्तिं। संन्यासी
देवदेवेशं पूजयेत्तत्रैव पूजयेत्। नमो तेन शिवेन वस्त्राणां पूजाविधीयते। एतच्च पुराणप्रसिद्धं। जीर्णं पूज्यं लिंगं पूजाविषयं। यानि तु त्रींस्तु

री २

क्षेपेते। नारदयि। यः शूद्रेणाभिर्न लिंगं विष्णुं वा प्रणम्येत् नरः। न तस्य मित्रं। तिष्ठेत्। प्रायश्चित्तं यजेत्। न मेघः शूद्रसंस्पृष्टं लिंगं वाह
स्मिन्वच। स सर्वयातना भोगी यावदाचंद्रहारकं। पासंडपूजितं लिंगं न त्वानरकमश्नुते। योषिद्धिः पूजितं लिंगं विष्णुं वा पिन
मेतुं यः। सकाटिकुक्कसंयुक्तं श्राकल्यरो संवसे रित्यादिनीता निरुतनस्थापितं लिंगादिविषयाणि। यदा प्रतिष्ठितं लिंगं मं
त्रविद्विर्यथा विधि। तदा प्रभृतिभूद्रश्रयोषिहा पिन संस्पृष्टो दितितत्रैवोक्तेः। प्रतिष्ठायां तु शूद्रादिनां नाधिकारः। स्त्रियाणाम
नुपनीतानां शूद्राणां च नैव चर। स्थापनेनाधिकारोऽस्ति विष्णोर्विशंकरस्य वा। यः शूद्रसरक्तं लिंगं विष्णुं वा पिन मेतः। इहैव सं
तुः स्वानि पश्यत्यामुष्मिके किमु। शूद्रो वा नुपनीतो वा। स्त्रियो वा पतितोऽपि वा। केशवं वा शिवं वा पितृं वा। नरकमश्नुते इति
शूद्रानां वदीयस्कांदोक्तेरिति विस्तृब्धे सेतो। पितामहचरणाः। चतुर्वर्णैरिति पूर्वोक्तवचनाद्विस्तृब्धादिप्रतिष्ठायां शूद्रस्य विक
ल्ये इति तु युक्तं पश्यामः। तत्रैव गौतमः। शिर्वाचनं सदा ये वशुचिकुर्यादुदङ्मुखः। वाचस्पतिधनः प्राकृपश्चिमी रगास्यस्तु प्रा
तः सायं निशा। सुचेति प्रयोगपारिजाते गद्यापरिशिष्टे। प्रतिमाः प्राङ्मुखः रुद्रः पुरः। एतच्च स्थिरप्रतिमा
विषयः। अन्यत्र च कार्त्तम। अथ प्रतिमाः। भार्गवाचनं दीपिकायां। भविष्ये। सावणी रीतिनीता मीमं यो वतथा भवेत्। यथा
प्राधान्यं युक्ता कारा तिकां स्थमपितथा। रतिः पितृकं। उहो हारुमपीवापि देवता चाप्रशस्यते। अंगुष्ठपूर्वादारभ्य वितस्ति

यत्तदेवतु। गृहेषु प्रतिमाकार्यानाधिकारास्यते बुधेः। पंचरात्रे तु महाकलाक्षामिमेदमधश्चि एमयीनत्विति निषेधउक्तः। भागवते-
 शैलीदारुमयी लोहोद्गुलेथेति ख्यातसैकति। मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधास्तत्ता। काष्ठमधरकस्यैव तत्रकाष्ठेषु मधुकमा-
 नीयवसुंधरे। रुतात्प्रतिमां वैवप्रतिष्ठाविधिना च मेदिति वाराहोक्तः। देवीपुराणोऽसप्तांगुक्तसमाख्यया चोद्गादशांगुक्तः।
 गृहेषु वा समाख्याता प्रास्तादिवाधिका शुभा। तिथितत्वे काठिकापुराणे। प्रतिमामां योः कपोकोद्गोस्युद्गो दक्षिणापाणि-
 ना। प्राणाप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्यादि वस्य वाहरेः। अन्येषामपि देवानां प्रतिमासु वपार्थि। प्राणप्रतिष्ठा कर्त्तव्या तस्यादेव वसिष्ठे।
 कासु देवस्य बीजेनादिस्येति नेनवा। तथेव हृदये गुह्यं दत्तात्रेयं च। मंत्रवित्। एभिर्मंत्रप्रतिष्ठां तु हृदये विसर्जयितुं चरेत्। अस्याप्राणाः
 क्षरंतु व अस्यादेव तमवर्षी मेहेस्तेषु तुरीये क। हयपीर्यमं वरात्रे। अर्चकस्य तपोयोगादचन स्याति वायनात्। आभिरूप्या च विंवा-
 तां देवः सान्निध्यमश्नुति। प्रयोगपारिजाते व्यासः। प्रतिमापटयंत्राणां नित्यस्नानं नकारेण। कारणेनैव दिवसे यदा वामजघारणा-
 लिंगे विरोधस्तिथितत्वे भविष्ये। मृदुस्त्रागोशरुत्विष्टतां भ्रकां स्यमयंतथा। रुतालिंगं सकृत्पूज्य वसेत्कल्यायुतं दिवि। वार्त्ति-
 वितप्रदं लिंगं स्फाटिकं सर्वकामदं। रुतापूजया विमंडलस्य सेवां कृतफलं। तत्रैव काठकौमुदीं स्कांदे। अक्षार-यपिमाणं
 नालिंगं कुत्रचिन्नरः। कुर्वीत गुह्यतोद्गसं। न कदाचित्समाचरेत्। अक्षो विंतिगुह्यः। गुह्याः पंचात्यमायकः। तेषां दशाक्षः कपोली
 ह्यमरकोशात्। प्रयोगपारिजाते क्रियाज्ञाने। नवाष्टसप्तांगुर्लिंगं श्रेष्ठमहोच्यते। षड्पंचकवतुर्मानं विध्यमंत्रा विधंस्मृतं।

त्रिदोकांगुक्तमानं यत्र विधंत कनायसं। एवं नवविधं प्रोक्तं चरलिंगं यथाक्रमं। अथ पंचसूत्री निर्णयः। गौतमा तत्रे लिंगमस्तकवि-
 मारो लिंगोद्गायसमो भूतः। परिधिस्तत्रिगुणितसद्वर्गसिद्धिं व्यवस्थितं। प्रनालिकातथैव स्यात्पंचसूत्रविधिर्णयः। अत्र
 दंतत्वं। लिंगमस्तकं विस्तारं गोचरासमं कृत्वा तत्रिगुणास्तत्र वेष्टनाहं लिंगस्थौल्यं कृत्वा तत्समं रजं कुरस्व वापि देविस्तार-
 मधश्चोर्ध्वं कुर्यात्। पीठो च तत्तुर्लिंगो च तद्दिगुणा। पीठमध्ये लिंगादिगुणास्तु पीठो च तत्पीठो च तत्पीठो च तीशेन कंठं कृ-
 त्वा तस्योर्ध्वमधश्च समं प्रद्वयंत्रयं वा कृत्वा लिंगं विस्तारषष्ठांशेन पीठोपरिवाह्यमेखकां कृत्वा तदंतः संलग्नं तत्समं
 स्वातं कृत्वा पीठादहं लिंगसमदीर्घापीठार्धदीर्घावामूके दैर्घ्यसमं विस्तारामग्रे तर्धे विस्तारांतृतीयां शून्यमध्ये
 स्वात्तापीठवत्समेखकां प्रनालिकां कुर्यादिति। अत्र मुक्तसिद्धांतशेखरे शैवालमे चेत्ये। तिथितत्वे ब्रह्मो सर्वत्रैव प्रश-
 स्ताशिवसूर्या च न विना। तत्रैव वाराहपात्रयोः। हे गे लिंगद्वयं नाज्यं शाकग्राहद्वयं तथा। शक्तित्रयं तथा नाज्यं गणेशत्र-
 यमेव च। देवांस्त्वानाज्यं यच्चैव भग्नो च प्रतिमां तथा। नाज्यं च तथा मत्स्यकूर्मादिदं सकृत् तथा। गृहे ग्निदग्धा भग्नाश्च
 नार्वाः पूज्यवसुंधरे। एतासां पूजनान्नित्यमुद्देगं प्राप्नुयाद्गृही। शाकग्रामोः समापूज्याः समेषु दितयं नहि। विषमज्ञे-
 च पूज्यास्तु विषमेषु कर्मवाह। शाकग्रामशिका भग्ना पूजनीया मचक्रका। खंडितस्फुटिता वा पिशाक्या मशि-

नि. सि. त. क.

कलुभा। धाराहे। दद्युक्तकाश्योदेवी। शाकगामशिकां नरः। सुवर्णसहितां दिव्यां पृथ्वीं दानफलं लभेत्। अत्रैव।
यस्य पुनः पूजयद्वा शाकगामशिकां शतं। तत्फलं नैव शक्नोह वक्तुं वर्षशतैरपि। विष्णुपुराणे। ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चै
श्यः शूद्रश्च पृथिवीपते। स्वधर्मतस्तरो विष्णुमाराधयति नान्यथा। अकिंनरं चासपि पृथग्देवराजामहप्रयोगयाहिता
ते आश्वलायनः। एतद्यग्ये कपाकानां ब्रह्मयतो द्विजानिनां। अग्निहोत्रसुरावीचं संध्या नित्यं भवेत्पृथक्। तत्रैव
विष्णुधर्मे। शाकगामशिकावापि चक्रांकितशिकां तथा। ब्राह्मणाः पूजयेत् त्रित्यं क्षत्रियादिर्न पूजयेत्। इदं स
शसिहितपूजाविषयं। शूद्रो वा नुपनीतो वा स्त्रियो वा पतितोपि वा। केशवना। शिवं वापि स्थूयानरकमश्नुते। इति।
ब्राह्मण्यपि हरं विह्वं न स्पृशेद्यदृष्टिः। सनाथा मृतनाथा वा तस्या नारुहीरु निवृत्तिः। स्त्रीणां मनुपनीतानां
शूद्राणां जनेश्वर। स्पृशनेन अधिकारो स्ति विह्वो वा शंकरस्य चेति स्कांदात्। स्पर्शरहिता तयोर्भवत्येव। शाकगामं
न स्पृशेत्तुही न वणी वसुंधरे। स्त्री शूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पृशाधिको मतः। मोहाद्यः संस्पृशेच्छूद्रो यो पिडापिकश्च
न। सपते नरके घोरे यावया भूतसंप्लवं। यदि भक्तिर्भवति स स्त्रीणां वापि वसुंधरे। हारा देवा स्पृशन् पूजां करयेत्सु समाहित इति प्रा
होक्तेः। शाकगाममात्रे निषेधो न प्रतिमादौ। सर्ववर्णैस्तु संभूयाः प्रतिमाः सर्वदेवताः। निगासपितु पूजानिमणिभिः कल्पिताः स्ये नित्यं योक्तेः। यत्वा

रो ब्राह्मणेः पश्चात्तयो राजन्यजापतिभिः। वैश्यैर्द्रविणसंप्रत्योतथैकः शूद्रजाभिर्तेरिति स्कांदात्। अन्येतु दीक्षितादीः क्षि
ताविषेयत्वेन व्यवस्थामाहुः विष्णुधर्मे। तयो रसं स वेर्या वेसा चेह न वधा स्मृता। रत्नजा हेमजा चैव राजतीनाम् जातया रत्नक्य
र्वा तथा लोही शकजा दुमजा तथा। अधमाधमा च विज्ञेयान्मन्मयी प्रतिमान्वया। एषां फळा नित्यं तत्रैव ज्ञेयानि। तत्रैव पाश्चे
शाकगामं प्रक्रम्य तत्राप्यामकं की तुल्या पूज्या सन्मवया भयेत्। यथा यथा शिका स्मृता तथा स्यात्तु महत्फलं। तथा। यव
मात्रं तु गर्तः स्थापयार्प्यं किं न मुच्यते। शिवनामि रिति रव्या तस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः। तत्रैव। शाकगामं मयी मुद्रा संस्थिता यत्र कुत्र चि
त्। वाशणस्या यवा रिक्तं समं ताये ज्ञात्रयं। ये मृता तस्मात्पेतु मृतो वानीयते तिकं। सर्वो मोक्षमवाप्नोति स संसत्यं च नान्यथा। तत्रैव। चक्रां
कं मिथुनं पश्यं नैकं चक्रां कमर्चयेत्। चक्रां कमिनां कुसाहं शाकगामं प्रपूजयेत्। तत्रैव। मूर्तं कुर्यात्पुत्रौ वापि चक्रां कायन तिष्ठति।
यो ज्ञानानां तथा नीणिममसे नं वसुंधरे। तत्रैव शाकगामं प्रक्रम्य कयत्री सापरिज्ञेयामध्यमा यो विना धर्मा। प्रयोगपारिजातयाराहे। एवं कृत्वा णसं
पन्नापरिपर्यं कमागता। उतमासु तु विज्ञेया गुरुदत्ता पितु समी। अथ पार्थिवपूजानं दिपुराणे। अयुष्मान्बकमान् श्रीमान्पुत्रान् धनवान् सुखी। वर

सं. ८

मिष्टं लक्ष्मिं गेपाथिवं यः समर्चयेत् । तस्मात्तु पाथिवं लिंगं ज्ञेयं सर्वार्थसाधकं । तत्रैवागोस्तत्तिरिप्यवस्त्रादिवक्त्रिपुष्पनिवेदने । ज्ञेयामनःशि
वाद्योर्तिमंत्रः सर्वार्थसाधकः सर्वमंत्राधिकश्चायमोकारायः षडक्षरः । भविष्ये । मर्त्यापि विवर्ष्येताः प्रवीदिक्रमयोगतः । अंगुयांताः
प्रपञ्चास्तवेद्यां लिंगेशिवं यजेत् । अत्र न प्राचीमग्नशोभो रितिरुद्रायामके निषेधान्नां तराकं प्राचीं कितुप्रसिद्धैव तिथितत्वे देवीपरा
णे । रुद्रादहरणसंपद्ये प्रतिष्ठा कानमेव च । स्नपनं पूजनं चैव विसर्जनं मतः परं । हरो महेश्वरश्चैव शक्यपाणिपिनाकश्च । पञ्चपुतिः
शिवश्चैव महादेव इति केमे । शुक्लाप्यपि च षट्त्राणि श्री वृक्षस्य निवेदयेत् । तत्रैव भविष्ये । पञ्चसु रक्तं श्वयां लिंगं सकृत् सजयत्तनुरः
समो लक्षकलं प्राप्य शिवलोके महीयते । योगिनी तंत्रे । शिवागारे स लुके च संयोगारचशखक । दुर्गागारं वंशवायं मधुं रीतिनवा दय
त् । आहूहेमादौ स्कां दे । स्पृष्ट्वा रुद्रस्य निर्माल्यं चंडेशाय निवेदयेत् वस्त्रा आधुतः शुचिः । प्रयोगपारिजातक्रियासार । मध्यमानामि
कामधेपुष्पं सगृह्य पूजयेत् । अंगुष्ठतर्जन्याभ्यां निर्माल्यमपनोदयेत् । अपनीलं च निर्माल्यं चंडेशाय निवेदयेत् । अश्विन्यमस्तकं
लिंगं सदा कुर्वीत पूजकः । शक्यपाणौ केने । वारं प्राणपरित्यागं शिरसो वापि कर्तनं । न चैवाप्युज्जुं जीतश्चिबलिंगं महेश्वरं । सत
कमेतके चैव न त्याज्यं शिवपूजनां तिथितत्वे लिंगे । विना भस्मत्रिपुण्ड्रे विना रुद्राक्षमाकया । पूजितोऽपि महोदयो न स्यात्तस्य फलप्रदः । त

स्मान्मरुदापि कर्तव्यं ललाटे वै त्रिपुंड्रकं । रुद्राक्षधारणे विशेषः शिवरहस्ये । एकवक्त्रः शिवसाक्षाद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति । अवध्यं प्रति स्रोतो व
क्रिस्तं स करोति च । द्विवक्त्रो हरगौरी स्याद्भावनाय धनशक्त्युत् । त्रिवक्त्रो ह्यग्निजन्माथ पापराशिप्रणाशयेत् । चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मानरहत्यां व्य
पोहति । पंचवक्त्रस्तु काकाग्निरगम्या भक्ष्यपापनुत् । षड्वक्त्रः स्तुगुहो ज्ञेयो भूणहत्यादिनाशयेत् । सप्तवक्त्रस्तनंतः स्यात्स्वर्णस्त्रियादिपापहृत् । विना
यकोष्टवक्त्रः स्यात्सर्वान्तं विनाशकः । भैरवो नववक्त्रस्तु शिवसायुज्यसारकः । दशवक्त्रः स्मृतो विष्णुर्भुतप्रेतघ्नः स मापहः । एकदशमुखो रुद्रा ना
नायतफलप्रदः । द्वादशास्वस्त्यादियः सर्वरोगनिवहणः । त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः । चतुर्दशास्यः श्रीकण्ठो वंशोद्भाबकरः प
रइति । तथा । विनामंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षमु विमानवः । स याति नरकान् । नान्यावदिंद्राश्चतुर्दशः । पूजामृतं पंचगव्यं स्नानं कृत्वा कपयो
जयेत् । रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां मंत्रपंचाक्षरं तथा । त्रैयंबकादिमंत्रं च तथा तत्र प्रयोजयेत् । यद्वा । अद्यो र ॐ ह्रीं अद्यो र ॐ ह्रीं कानमस्ते
रुद्ररुपं देवाहा । अनेनातिमंत्रं यथास्थं । तथा । अष्टोत्तरशतं कार्या चतुः पंचाशदेव वा । सप्तविंशतिमन्त्रावाततो हीमाथमास्तृता ।
प्रजापतिः । मोक्षार्थं पुं वविरस्याधनाथश्चित्रं स्नाजयेत् । पुष्पार्थं पंचावंशं सापंचदश्याभिचारिके । सप्तविंशतिरुद्राक्षमाकया देसं स्म
या । फलकरोति समापुष्पसर्वकोट्युणं भवेत् । यो रुद्राक्षं तिदिजेत् स शिवश्च रुद्राक्षं स वि सन्मुखं । तस्य शीतोत्तवे द्रुत् स्वभद्रं च प्रयच्छतीति । बोपदे
वः । रुद्राक्षान्कंठदेशे दशनपरिमिता न्मस्तके विंशती द्विषट् षट् कर्णाप्रदेशे करयुगुळकृते द्वारहादेशेव । बाह्वोरिंद्रोः कक्षासि

सि. ल.

नयनयुगकृते एकमेकं शिरवात्यां वक्षस्पष्टा पिकंयकलयति शतकंसः स्वयं नीळकंठः । तत्रैव शिवधर्मस्तानं पञ्चरातं ज्ञेयं मायंगः पञ्च
विंशतिः । पञ्चानां देसहस्रेषु महास्नानं प्रकीर्तितं । पञ्चविंशत्युक्तं किं गेऽभ्यां कास्येदथा । शिवस्य संस्कारानां प्रोक्तं पञ्चरातेन च । तान्वातां मधुनी चैव द
भाचैव ततः पुनः । तावन्तैश्च सीनेण गव्येनैव भवेत्ततः । भयः सार्द्धं सहस्रेण पञ्चानामे सवेण च । रक्तं नकारयेत्तानं भक्त्या चोपादुनाततः । विष्णोर्दोतु
स्कादे । श्रीराक्षसगुणं दध्नापतेनैव दशोत्तरं । घृताक्षगुणं सौद्रं सौद्राचैश्चैव जंतथा । बाले देवानां प्रतिमायत्रयं ताभ्यं गक्षमा भवेत् । पञ्चा
नितत्रेया निश्रुया पञ्चविंशतिः । इदं केाडी कृताभिप्रायेण । तत्रैव सग्रहे विष्वक्सेना यदा तव्यं नैव यस्य शतांतं कं । पोदादकं प्रसादं च किं गेऽभ्यां
यतु । पञ्चापतनसं निवेशमाहोपदेवः । शंभौ मध्यगते ह्रीं नहरभदेव्यो हरो शंकरौ भास्येनागसुता ब्रह्मो हरगणेशा जां विकास्त्रपिताः । देव्यां विष्णु
हरेभ्यो कृता वषोऽं बोदरे जेभरेनांबाः शंकरभागतो तिसुखदाव्यस्तस्तु हो निप्रदाः । शंकरभागतः ईशानकोणादारभ्य प्रदक्षिणामि सर्यः । अत्र
दिवस्त्रयमुक्तं परेण पारिजाते मंत्रशास्त्रे देवस्य मुखमारुतदिशं प्राचीं प्रकल्पयेत् । तदादिपरिवाराणां मंगायाम् वरणस्थितिः । अत्रक्रमः पा
प्रा । रविर्विनायकश्चंडी ईशा विष्णुस्तु पंचमः । अनुक्रमेण पूजयेत्तु महेन्द्रया तथा । पूज्यपूजकयोर्मध्ये प्राचीं प्रोक्ता विवक्षणेः । अथ कश्चादिमूर्तयः ।
बोपदेवपदार्थादशौ । कौवि गोवादा पुद्गलं मजाच्युक्तं ममात्रिणा । वाधो न हसति शपशा चैव विगपे चपे । अत्रैव विदुषा योः कुराव विष्णो दिवतुर्विंशति
मूर्तयोऽपि पीयते । शारवतशास्त्राचगेव क्रमेदे जेये इत्यर्थः । शिवे तु जेपचं स्वर्थतः सिंह । अत्र दक्षिणां चैव क्रमेण ज्ञेयं । दक्षिणां चैव क्रमेण ज्ञेयं । दक्षिणां चैव क्रमेण ज्ञेयं ।

होवचनात् । विष्णोर्देवविपरीतं गेऽभ्यां इत्यर्थः । अत्रापि शारदित्यनुवृत्तिः । शंखाद्गदाचक्रे इत्यर्थः । गेऽभ्यां त्रया दिग्बुवत्तले । शंखाद्गदाचक्रे इत्यर्थः । विपरीते पत्र
गदेवापि शंखा ज्ञेयः । चपे चक्रपत्रे शंखा चक्रपत्रे इत्यर्थः । विदुषा अपि पत्रचक्रे इत्यर्थः । तेन गेऽभ्यां शो मूर्तयः । चपे इत्यत्र च अत्रमूर्तं हेमा ज्ञेयं । अथ बोधा
यनसूत्रे । त्रिविक्रमी चानुसृत्य लिंगाप्रतिष्ठेन्यते । यजमानः पूर्वोक्तकाकपूर्वेषुः दशद्वादशषोडशान्तरहस्तं मंडपं कृत्वा येये हस्तमात्रं शी चतुरस्रं कुंडं
द्विकं वा प्रवृत्तो हस्तमात्रां चोत्तरे कर्तुं ते वासुसं डं मध्ये वेदी तु दुपरिसर्वतो भद्रं च कृत्वा प्राणानामप्यास्थीं च तौ देवस्य सान्निध्यसिद्धये दीर्घायुर्लक्ष्मी
सर्वदा मसमृद्धयश्च सुखकामाः मुक्तमर्तिप्रतिष्ठां करिष्यदिति संकल्प्य गणेशं पूजयित्वा हवाचनमाह पूजानां दिग्गोहानि कृत्वा आचार्यचतुरो
रुत्विजश्चैव विप्रान् येषु पूजयेत् । अथाचार्यो वरुसं स्थितीमिति सर्वपात्रविकीर्या यो हिष्ठे तिकुशो र्केन भूमिं प्रोक्ष्य देवा आयां तु यातुं चाना अपयांतु
विष्णोर्वयं जनं रक्षस्वोतिष्ठ मां प्रादुरीकृत्वा स्मृत्तुकापहतिमार्गेण मंडपं प्रतिष्ठां कृत्वा । अकृत्वा वा पंचगव्यं हिरण्यं यवहवीं श्वं च पुष्पांशुपरापो हिष्ठे
तितित्यभिर्हरण्यवर्णैति चतस्रसिः पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकेनाभिषिष्य व्याहृति सिद्धिं विष्णुश्रुति फळयवहवीः समर्थरक्षो हृणामिति हस्तैकं क
ण्ठं चोवा ससाक्षाय अथ तं उडुतममिति उडुतं वा सयित् । इदं बोधायनोक्तं । सतश्चैव किं गेऽभ्यां वात्राभिं प्रतिष्ठाप्य गोक्षीरनीवारं चतुर्भुजं पामला आश्रय
गांते पक्वोदुंबराश्च शम्पामार्गसमिद्रा येन वरुणातिकेयो । प्रत्येकमष्टविंशतिमष्टौ बाहुतीर्त्वा कपाकमूर्तिं पतिष्ठो दुस्वात्वाप्यदेवसंज्ञेण पूर्वा
समिलितकने वास्वया ज्वरसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिं वा कृत्वा । आभिर्य जुभि रित्यनुवाकेन दशाहस्तं जुहुयात् । प्रतिद्वयं होमांते पादनाभिसि
द्धमुत्प्रेषेत् । आज्यहोमोचोत्तरः स जं कुरुं संपातानयत् । तेषां मंत्राः । इन्द्रायं दारिती इत्यस्योनेति पृथिवीमर्जः । स्तुहिं श्रुतं अथोरेण्य इति तस्ये

शर्वस्य अम आयाहि अग्नेः । अग्निं हतमिदं नित्यं नित्यं । नमः शर्वाय च पशुपतेः । यमाय सोमं यमस्य । असिं हि वीरं तय जमानमर्त्तः । स्तुतिं ह्युतं । त
सते रुद्रस्य । असिं चैतानि कर्त्तुः । आरुह्य नमः सतेः । योरुद्रो अग्ना वि तितयते रुद्रस्य । इमं मे वरुणस्य शं नो देवीः । अकर्मर्त्तः । नमो भगवते नमः सतेः । आ
नोनियुद्धि वयोः । वात आवात वासुधुर्त्तः । तमिराम तसतेरी शानस्य । आप्यायेस्व कुबेरस्य । वयं सोम सोममर्त्तः । तत्पुत्रायैति महादेवस्य अभिगच्छेत्
नस्य । आदि तस्यैवा काशस्य । नम उमाया ततस्य ते भगवत ततो देवस्य बाहोस्ते शतः । एवं द्वितीयं ह्युतं । त्रिं तृतीयं मध्यं । चतुर्थं शिरस्यैवा प्रतिपद्यीयं
संपातं जके न देवमभि विचेत् । ततः स्विष्टं च रुद्रादि शेषं समाप्य चो शो भयेत् । स्थिरं लिङ्गाच्चो देवतुने दानीं स्मृत्वा पतनं मा रिकायै । ततो देवं नत्वा
स्वागतं देवदेवेशं विश्वरूपं नमोस्तुते । शुद्धे पितृदक्षिणानि शुद्धि कर्मः सहस्व नो मिति सि प्राप्ये । अतिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति स क्रतुः । अयुः काप्यपर्वमर्त्तः
म्युत्तारणे । पुना वा कार्यी अग्निः सप्ति मिति सक्तमग्नि पदहीनं पठित्वा तत्सहितं पुनः पठेत् । एवं मष्टसहस्रमष्टं गतमष्टा विंशतिं वा पठेत् न जकृपात
येत् । ततो चां ह्यरशवारं मृदा जक नवच प्रसा ल्य मंत्रं च सं च गम्य कृत्वा पयः पृथिव्या मां ह्यो स जानमर्त्तः च सं स्नार्थं यत्स रं प्रकाव्य स्ते जो सिस्र
धुवाता आयं गो रिति पचमर्त्तः सं स्नाय क्लिं च नमस्ते रुद्रमन्यव इत्यष्टाभिः सं स्नाय्य च तेनाज्यो दत्तं ते नोदः । आप्या । सं स्नादेकं न प्रसा ल्यं गं
थत्वा संपातोदके नाभि पिच्य सपरु वै चतुर्भिः कुं सै रपोहिष्ठेति त्रिभिः कलशे धित्वा च प्रत्येकं समुद्र ज्येष्ठेति चतुर्भिः कलशे धित्वा च त्रिभिः सं स्नाय्य
कुं बरादि पठे वासुपवेश्य परिमोष्टु रिक्षु स जक कुं भांसं स्थाप्य तेषु गंध पुष्प दूर्वा दित्वा यत्स समुद्रः द्वितीयं पुष्प रपर्णं रामी विकं कला र्शं त
कलं च पल्लवांश्च तृतीया दिषु सप्तधा न्य पं करत्न फल पुष्पाणि कुश ह्वरो च ना संपातोदकं गंध फल सर्वं पथः । शित्वा क्रमेणोपाहिष्ठेति

त्रिभिः हिरण्यवर्णैति चतुर्भिः पवमानानुवाकेन वाभिधि च एक कुं भे रामी पलाश वट खदिर बिल्वाश्वत्थं विकं कतपतसाय शिरीषा दुंबराणा पल्लवान्क
पायांश्च शित्वाः श्वत्थं वटं स्यंदरीं आपोहयत् । याश्चिदापो इत्यष्टौ पिष्ट्वा पांशु वर्णं शलाकया । त्रिभिः च पंचरत्नोदके न हिरण्यवर्णो इति सं स्ना
य याससीदत्तो पचीता दिदीपांतं कृत्वा । हिरण्यगर्भः । य आत्मदोः यः प्राणतः । यस्य मे येन योः । यं कं १२ तैजस पात्रं स्तं मुपुगं पंच गृहीत्वा चित्रं देवा
नां ते जो सीति मंत्राख्यां ३० नमो भगवते तुभ्यं शिवाय हरये नमः । हिरण्यरितं से विष्णो विश्वरूपाय ते नमः । इति न । इक्षिणस्ये देवने त्रेमं वारसा
लिखेत् । अंति तिलैः सं जनेन मधुना वा दू देवस्य त्वेति मधो अशर्कराभिरङ्गते नैवा जनेन पुन रजयेत् । अत्रानज्योति शेषः । स्थिरं लिङ्गं तु स्वर्णं सूच्या
गंधेन । ओं नमो भगवते रुद्राय हिरण्यरितं से पराय परमात्मने विश्वरूपाय मासियाय नमः ३३ जे न्ना दिगां जयेत् । तत आदर्शं मृत्पादि र्प
येत् । ततः कर्त्ता चाप्यय गाम् स्निग्ध्यश्च दक्षिणां दद्यात् । अथाचार्यः प्ररुचमादौ पणं वंदे नृपुरुषं स्तुते नस्तुला कंशपात्रं पंचवर्णी रत्नेन
देवस्य नीराजनं कारयित्वा रुद्राय चतुष्पदो दद्यात् । मंत्रस्तु ३० नमो रुद्राय सर्वभूतं प्रियतयेदा सत्तकथरायामारयिता विश्वा प्रियतयेरु
द्राय वैनमो नमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहेति । अश्वत्थ पर्णं सतेभ्यो वमू इति । केचिदेतद्वाग्रीं स्थिरं प्रतिष्ठाया मिच्छन्ति । अथाचार्यः
सर्वतो सद्रं देवानां वाहयेत् । मध्यं ब्रह्माणं । पूर्वादिदिक्षु इन्द्रादि लोक पाकान् । ईशानेन्द्राय तारा केषु वस्तु न रुद्रान् आदित्यान्
अश्विनौ विश्वाक देवानि तदुत्तरं नागां स्तुयेत् । ब्रह्मेरा नायं तारा केषु दक्ष विष्णु इन्द्रां स्वधा कारं मसुरां गन्धर्व स मुद्रां सरितः मरुतः

त्रि.सिं.तः गणपतिं चोति एवष्टथिवी मेरुस्थायो देवं चावासागादिवज्रशक्तिं दंडं खड्गं पाशं मुकुशंगदं शूलं । तद्गुरो गौतमभरद्वाजं विश्वामित्रं क
 श्यमदग्निं वसिष्ठं मन्त्रिमहं धन्वंतरीं च । तद्गुरो नैवग्रहान् । तद्गुरो ऐन्द्रीं कोमारीं बाल्मीकिं चामुंगं वेदेवीं माहेश्वरीं वैष्णवीं कीर्ति । एता
 नामभिरावाह्यं संयुज्याचार्यो देवतन्मंत्रेणावाह्यमडुकं मध्ये वा सुप्रतिष्ठे । भवेति निवेश्य संपूज्य वक्रो मंडकं देवानां नामासिस्ति
 काज्येन दशदशाहुतीर्हुत्वा शंख्यायां देवमारोप्य पुरुषसक्तोत्तरनाणायणाभ्यां सुखादेकन्यासं कुर्यात् । यथा । पुरुषात्मने नमः ।
 प्राणात्मने प्रकृतितला । बुद्धितला । अहंकारत । नमस्तु । इति सर्वांगे प्रकृतित । बुद्धित । हरिश्चरित । सिरसि स्पर्शत । त्वचि रूपत ।
 हृदि रवंरसंगं धे श्रोत्रं त्रक्षुर्जिह्वा प्राणवाक्पाणि पादौ पृष्ठं पृथिव्यस्तेजो वाया काश सत्त्वं तस्मै देह तत्ता निविन्यसेत् । ततः
 पुरुषसक्तस्यायमग्न्यंकरयोः । तदुत्तरं पादयोः । तदुत्तरं जातु नो । तदुत्तरं कट्योः । तदुत्तरं सिरसि नो निति हत्केठे पुःस्मादक्षेति द्वयं वा
 क्रोः । ब्राह्मणस्तेति द्वयं नालयोः । माभ्योति द्वयमक्षयोः । अंत्यां शिरसि । केचित्तत्त्वान्यासमन्यथाह । पुरुषप्रकृतिमहदहंकारतत्त्वा
 निशब्दस्पर्शरूपसंगं पतन्मात्राणि आशोको वायुतेजो पृथिवी श्रोत्रं त्रक्षुर्जिह्वा प्राणवाक्पाणि पादौ पृष्ठं पृथिव्यस्तेजो वाया काश सत्त्वं तस्मै देह तत्ता निविन्यसेत् । ततः
 स्थिरलिंगादावैवेक्षन्ति । ततः सुखं शयी भवेति शय्यां देहं वस्त्रा पयित्वा मंडलं शय्ययोरंतरा केन गंतव्यमिति प्रपञ्चत्वा मंडलं दे
 वताभ्यो नामसिः पापसेन चरुणा वावळी न्दघातः । नीवारचरुशेषेणादिग्वर्किं । नैदं स्थिरप्रतिष्ठायां । स्थिरलिंगा चीदौ त्वय विशेषः ।

अग्निस्थापन होमवर्जं सर्वपूर्ववत्कृत्वा इदानीमग्निस्थापनं कृत्वा पूर्वोक्त होमं कुर्यात् । नात्र नैवारश्चरुः । विष्णुश्चैतौ ते होमं
 कृत्वा पुरुषसक्तेन प्रत्यचमाज्यं हुत्वे दं विष्णुरिति पादौ स्पृष्ट्वा पुनस्ता एव हुत्वा श्रोत्रं चोति शिरः स्पृष्ट्वा पुनस्ता एव हुत्वा पृ
 स्तं सत्तेन सर्वांगं स्पृशेत् । स्थिरलिंगं चैदग्निस्थापनादिपूर्वोक्त समिदाज्यतिकाहुतीर्हुत्वा यात इषु शिष्यनुवाकांतं दापेत्सह
 स्वाणी । त्वनुवाकाभ्यां च पत्यं च माज्यं हुत्वा सर्वावेरुद्र इति मूकं स्पृशेत् । पुनस्ता एव हुत्वा कद्रुद्रायेति मध्यं । पुनस्ता एव हुत्वा
 नमो हिरण्यका देव इत्यग्रं । पुनस्ता एव हुत्वा सर्वरुद्राणं सर्वांगं स्पृशेत् । ततो ध्यामंत इति पूर्णाहुतिं जुहुयात्तन्वा एव मधि
 वासमेधं कृत्वा परेयुः सपोवापीठिकां स्नापयित्वा महामधिसिद्धिं वासादिति योरिति स्तुतौ । ततः सद्रुति संपूज्य तेनैव पूर्णा
 हुतिं जुहोतिष्ठ ब्रह्मण स्पृशेत् इति देवमुक्ताप्यपुण्यां जरकिंदत्वा पुरुषसक्तेन स्तुत्वा उदुत्यमि सुक्ताप्यकनिकददिति सक्तेन विष्णुं स
 यो जातमिति पंचानुवाकैर्लिंगं गृहं प्रवेशय पीठिकायां इन्द्रादिनामभिरुष्टत्वा निक्षिप्त्वा संधान्यस्य वषमनः शिकाः
 क्षिप्त्वा पायसेन संक्षिप्य प्रणवेनांगन्या संकृत्वा सवर्णं बालाकामंतं रितं कृत्वा ॐ सुखं प्रतिष्ठिष्य परमेश्वरेत्युक्ताः । तौ देवेति वि
 ष्णुरुद्रेण च लिंगं स्थापयेत् । ततः प्राणप्रतिष्ठां च काचीदौ त्वयि वासतां ते परं द्युतिष्ठ ब्रह्मण स्पृशेत् इति मुक्ताप्यपुरुष

न.सि.त.

सक्तोत्तरनारायणाभ्यांस्तुवा. मृते श्रीहिरण्यकेशवदेवतामंत्रेदशाहुतीर्हुतानामतिर्हुतयात्. अग्नये स्वा. सोमाय. धन्वंतरये. कुङ्कु. अनुमत्ये. प्रजापतये. परमेष्ठिने. ब्रह्मणे. अग्नये सोमाय. अग्नये न्नादाय. अग्नये न्नापतये. प्रजापतये. विष्णवे देवेभ्यः. सर्वेभ्यो भूतेभ्यः. भस्त्रुव. स्वा. अग्नये सिष्ट इति. ततः सप्तते पुनस्त्वेयाभ्यां पूर्णीकृतिः. तत आ चोर्गो या ओषधी रिति सर्वेष्वधीः समर्प्य. संपातो दकं देव मंत्रेण शतवारमभिमन्त्र्यते नैवाभिषिच्येत्. तत उतिष्ठेति वै वैदेमुक्ताप्यविश्वतश्चक्षुरित्युपस्थाप्य देवं ध्यात्वा जपेत्. ब्रह्मणे नमः. एवं विष्णवे रुद्राय इंद्रा दीनष्टो वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो भिभ्यां मरुद्भ्यः कुबेराय गंगादिमहानदीभ्यो नीलोमाभ्यां धावाप्ययि वीत्यां च चंतरवे सवैशाय विश्वेभ्यो देभ्यो ब्रह्मणे इति. ततः संपातो दकनयजमानमभिषिच्य देवं ध्यात्वा प्रतिष्ठेति तपः. मिद्राग्नीभ्यां रमेभ्यो रिति पुष्यां जकिं निवेद्य सचिन्मनंदब्रह्मैव सक्तानुग्रहाय गृहीतविग्रहं करचरणाद्यवयुविनं शंखचक्राद्याद्युधवं नं निज्ज्यातनायुषे तं निजह्नुमके वसितं सर्वलोकलोदिगामणां यो संपरमेष्ठ्यसि परमाश्रियं गमयेति मंत्रेण पुष्यां जकवागतीं विष्णो व्याचीं वि न्यस्य प्राण प्रतिष्ठां कुर्यात्. यथा. प्राण प्रातश्चामंत्रे स्य ब्रह्म विष्णु रुद्रा रूपयः. ऋग्यजुः सामानि छन्दांसि. क्रियामय वपुः प्राणाख्या देवता. आंबीजं कोशक्तिः. प्राण प्रतिष्ठायां विनियोगः. ततो ऋष्यादीन् क्रमेण शिरोमुखं हृदयं गुह्यपादेषु विन्यस्य. ॐ कं रं गं पं ॐ अं धिं ध्याते जो वावा वा कात्मने औ हृदयाय नमः. ॐ वं इंशं रस्य रं रूपं रसं गंधान्यने इ शिरसे सोहा. ॐ हं उं शोत्रं त्र्यं कं रुजिं

इह प्राणात्मने इंशं स्तोत्रे. ॐ तं एवां क्वाणि पादपायूष्ठात्मने क्वं चो यं ॐ पं. ॐ वं च नादान विज्ञप्तासर्गो नैदा सने औ नैत्रयाय. ॐ परं तं वं शं वसं हं कं संप्रमनो बुद्धं हं कार विज्ञात्मने अः अस्त्राय फट् एवमात्मनि देवे व क्तुं देवे स्फुटं जपेत्. ॐ आं हं कं यं रं लं वं शं वं संहं सः देवस्य प्राणा इह प्राणाः. ॐ आं हं सः देवस्य जीव इह स्थितः. ॐ आं हं सः देवस्य सर्वं दियाणि. ॐ आं हं सः देवस्य राज्ञे अस्त्रोत्र प्राण प्राणा इहा गत्यस्तये सुरेवेन सुचिरं तिष्ठंतु स्यात्. तितो चोर्गो यं हं यं दत्ता जपेत्. अस्त्रे प्राणाः प्रतिष्ठं तु अस्त्रे प्राणा क्षरं तु च. अस्त्रे देवस्त्वमवाये मामहेति च कथ्येति. ततः प्रणवेन संतप्य स जीवं ध्यात्वा भुवाधो रिति स्रं चं जप्त्वा रुणे गायत्री देवमंत्रं च जप्त्वा पुनः पुनः तेनोपस्थाप्य पादौ प्रतिष्ठितः सुस्फुटं ह वै वाति त्रिजपेत्. ततः कर्त्ता. स्वागतं रं वदेवेशमहात्म्यमिहा गता. प्राकृतं तं मष्टा मां वा कं वपरिपक्रिय. धर्मार्थकामसिद्धिर्थास्तु भवशुभाय नः. सान्निध्यं तु सदा देवस्वार्चायां परिकल्प्य. यावच्चंद्रा वनस्त्रियां स्तिष्ठंत्यप्रतिष्ठातिनः. तावन्नया प्रदेवेशं स्थियं सक्त्या नुकं पया. भगवन् देवदेवेश त्वं पिता सर्वदेहिनां. येन रूपेण भगवन् ध्या व्यासं चराचरं तिन रूपेण देवेशस्वार्चायां सन्निधौ सवेति न मेत. एतदंतं सर्वदेवानां समानं. देवमुक्त्वं ब्रह्म मत्तं त्रैवेदिको वाग्ग्राहः. अथाचार्यः कर्त्ता च लिंगमर्चावा. ओं भः पुनः पुनः वाह्यामि. ॐ भुवः ओं स्वः ॐ भर्गुवः सुरः. आवाहयामि त्यावाह्यं प्रणवेनो सदेवता तेनैव दर्शयामाक विष्णुकां तापत्रा मश्रं पायं. इमा आपः शिवतमाः पूताः पूततमामे ध्यामि अतमा अमृता अमृतरसाः पायास्ता

नि. सि. त.

नुषतां प्रतिगृह्णातु भगवान्महाविष्णुर्विरुवेन मन इति पायं । भगवान्महादेवो रुद्राय नम इति लिङ्गे । इमा आपः आवमनीयास्ता नुषतां
 मित्वा च मनीयं अर्प्या इमं प्यं । ततो वेदमंत्रैः संस्त्राप्यै रं विस्मृति विस्मो । नमो अस्तु नीलम्री वायेति लिङ्गे । प्रतिसरं विस्मस्य इमे गं
 व्याः शुभादि व्याः सर्वगंधै रंकं कृताः पूता ब्रह्मण वित्रेण पूताः सूर्यस्य रश्मिभिः । पूता इत्यादि पूर्ववत् । इति गंधः इमं मात्याः शुक्लादि
 व्याः सर्वमालै रंकं कृताः । पूता ब्रह्मात्म्यं इमे पुष्पा इति पुष्पं वनस्पति रसो भूषणं ध्याद्योगं प्रउत्तमः । आध्याणः सर्वतजानां भूषणं
 प्रतिगृह्णातां । प्रतिगृह्णात्वित्वादिः भूषणं ज्योतिः शुक्रं च तं जश्च देवानो संततं प्रियः । प्रभाकरः सर्वतजानां दीपो यं प्रतिगृह्णातामि
 ति दीपं दत्त्वा विस्मो संकर्षणेत्यादि दशनामभिः पुष्पाणि समर्प्य तै रैव तर्पणं कृत्वा पायसगुडोदनं चित्रोदना निषान्वते कितर्तमि
 ति निवेद्य कृशं पूर्वोक्तनामभिर्दत्त्वा ते नैशाङ्गिणेभ्यै सरस्वत्यै विष्णवे इति विस्मोर्नुकं तदस्य प्रियं प्रतद्विष्णुः । परोमात्रया
 विचक्रमे त्रिदेव इति जुहुयात् । लिङ्गे तु दीपांतं कृत्वा सवायदेवाय पश्चात् ईशानाय पशुपतये रुद्राय उग्राय सीमाय महते देवाय इति पु
 ष्पाणि दत्त्वा तेनैव तर्पणं कृत्वा पवित्रं ते इति पायसगुडोदनं च निवेद्य पूर्वोक्तनामभिः कृशं कृत्वा सवायदेवस्य पत्न्यै स्वाहेति पुष्पाणि पुडोदनं च भस्मस्यै
 वस्त्रसुताय स्वाहेत्यादि रं रुद्रोदनं कृत्वा च नवकमानो प्रहंतं मानस्तोत्रे आराजे गोमं विक्कि रितं विलोहितं सहस्रास्त्राणि सहस्रश इति द्वा
 शा एते हुत्वा शिवाय शंकराय सहमानाय शितिकंठाय कर्पाईने ताम्राय अरुणाय अपगुहं भरमाणाय हिरण्यवाहवे ससिंज

राय वस्तुशाय हाण्यायेति च जुहुयात् । ततः स्विष्टकृदादि शेषं समाप्य पूर्वोक्त सर्वहविर्भिर्विस्मवेति गायवा वंदनं कुर्यात् । मंत्रस्तुत्यामेकमा
 यं पुरातनं पुरातनं नारायणं विश्वस्तु जयं जयामहे । तमेव यज्ञो विहितो विधेयस्त्वमात्मना मनः प्रतिगृह्णीष्वहमिति । लिङ्गे तु नारायणपदे रुद्रं शि
 वमिति वदेत् । ततो भूक पर्णं भूभुवः स्वरोमिति हुतं देवोपनि धाय दक्षिणं कृत्वा विश्वेभ्यो जे सर्वभुजे आत्मने परमात्मने नम इति नत्वा आचार्याय न
 तं तदर्थं द्वादशतिष्ठ एकं वागां दत्त्वा स्विष्टं योपि दत्त्वा शानं द्वादशराविप्रान्भोजयेदिति संक्षेपः । प्रासदमात्रेन तने तुल्योक्तं अक्क प्रतिष्ठाविधिमेव कुर
 यात् । गोरुत्तारणपात्री प्रक्षेपादितुन भवति द्वारलोपात् । वारुणहोमस्थाने वास्तुहोमो अन्यतद्देव ॥ इति भट्टकमळाकरकृतलिङ्गाया
 प्रतिष्ठाविधिः ॥ ॥ अथ पुनः प्रतिष्ठा ॥ तामपि कृत्यशीर्षपंचरात्रे चंडाकमयसस्पर्शद्विषितावद्विनाथवा अपुण्यजनसंस्पर्शाविप्रक्षतजदधि
 ता संस्कार्यतिरोषः । परार्थादर्शं ब्राह्मे संडिते स्फुटिते दध्ना भणमान विवर्जिते । यागहनिपशुं स्पृष्टं पवित्रं इष्टं मिष्टं । अन्यपंचाविति वैवप
 तितस्पर्शद्विषिते । दशस्वते पुने वक्रुः संनिधानं शिवोक्तसः । यागः पूजा पशुर्न दत्तादि पंचरात्रे न संडिता स्फुटिता दग्धा यस्मादक्षिपयापहा । तस्मा
 त्समुद्देनां तु पूर्वोक्तमिधिनाम्नः । अर्चासंगादायु पत्रासुः कार्यः । नरा लो विसवेत्रीयात्सहानो विष्णवे तथेति विष्णुधर्मोक्तेः । सिद्धांतशेखरे ।
 बौर्चंडाकपतितश्चोदक्यास्पृशने सति । शिवायुपकृतैवैव प्रतिष्ठां पुनराचरेत् । पंचरात्रे अंगादंगादिस्वंधाने प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ।
 जकापि वासदिवितनेत्रां मीलतमजितां शुद्धिविवेकविषुः । इव्यवत्कृतशोचानां देवतार्चानां च यः प्रतिष्ठापनेन शुद्धिरिति । अर्चाः प्रतिष्ठा

तद्व्यस्यतामारेरुक्तशौचं कृत्वा पुनः शतिष्ठुं। कुयोदित्यर्थः। तस्यार्थसारेणैवं तद्विषयं व्यापनं स च पञ्चप्रतिष्ठितस्यावुद्धिप
र्वमेकरात्रं द्विरात्रमेकमासं द्विमासं चार्चनादि विच्छेदे शरीरं जलं वा यूपस्पर्शने जलकाभिवासं कृत्वा कलशेन स्नपयत्। ततः पञ्चगव्येन
पश्चिद्दोषकेन स्नानं कृत्वा दृष्टसहस्रमष्टशतमष्टविंशतिशतकलशैः पुरुषसत्तेन ततः पुण्याग्निदत्तागुणोदनेन विवेदयोरिति बुद्धिपूर्वतु वि
च्छेदपूर्वकं प्रतिष्ठापुनः कुर्यात्। पूर्वाक्तविष्णुवचनात्। इदं मन्त्रमासं शुक्रास्ताद्वावपिकार्यमिति मदनेन हेमाद्रौ वा देवा यो प्रासा
दमेदने तु शूकपाणौ काश्यपः। वापीकपारामसे तु सत्तात जागरप्रदेवता यतनमेदने प्राप्य श्रितं च तं स्व आहुती जुहुयादित्येव विष्णुमान
स्तोके विज्ञोः कर्माणि पादोस्फुतिः। यो देवतामुसा दयति तस्यैव देवताये ब्राह्मणान् तो जयेदिति। शंखं वलिं खितौ। प्रतिमारात्रं कूपसे क
मभ्यजसे तु निपातसंगे पुनस्तमुक्तानं प्रतिसंस्कारोऽस्तु च तेषां तितनामिति। समुक्तानं प्रतिक्रिया। प्रतिसंस्कारः पुनः प्रतिष्ठा। अष्ट
मं पनाडैश्चेत्यर्थः। अथ जीर्णोद्धारः। स च लिंगादौ दग्धे भग्ने च कर्तव्यं वा कार्यः। अयं चानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादौ संगारिषु पृथि
नकार्यः। तत्र तु महाभिषेकं कुर्यादिति त्रिविक्रमः। कर्त्तुमुक्तदेवस्य जीर्णोद्धारं करिष्ये इत्युक्तं। पुण्याहं। वा वयित्वा। वायं कृत्वा। अथ यत्नाः। यो रम
ं शतं जस्वाति प्रतिष्ठाप्याग्रेण सर्पपैः सहस्रं दुर्वेदादिभ्यो नाम्ना क्विं दत्वा जीर्णदेवप्रभवेन संप्रत्यक्षं दत्वा नां दोषपूर्वकं कृ
त्वा देवं प्रार्थयेत्। जीर्णभग्नमिदं चैव सर्वदोषाक हं नृणां। अस्मै हारे कृते शांतिः शास्त्रे स्मिन्कथिता त्वया। जीर्णोद्धारविधानां चने पराष्टु

हिता बहं। तदपि तिष्ठतां देवं प्रहरापितवा जयेति। ततः क्षीराज्यमधुर्द्वौ हिः समिद्धिष्ठापो नरे देवमंत्रेण हुत्वा सहस्रं च हुत्वा पायसेन शतं
हुत्वा लिंगं प्रार्थयेत्। लिंगरूपं समागत्य ये मे दंसमपिष्ठितं। या पास्ते समिदं स्थानं सत्येनैव शिवा ज्ञया। भद्रस्तु ने च या विद्या सर्वविये श्वरे
युंता। शिवेन सहसंतिष्ठेति मंत्रितं लकनाभिषिच्य चिसर्जयेत्। ततोऽस्त्रमंत्रितं नखनित्रेण खाल्वा लिंगमादाय न पारोक्षिपेत्। राहजं तु मधु
ना न्यस्यापोरेण दहेत्। हिमन्वादिमयं तु दग्धं च कर्त्तव्यं वायुन स्तत्रैव स्थापयेत्। ततः शांत्यै अग्रेणातिकैः सहस्रं हुत्वा प्रार्थयेत्। भगवन्
भक्तभयेश क्रो कना धनं गत्येत्। जीर्णलिंगसमुद्धारः कृतस्तव ह्ययमया। अग्निना या ह जग्धं क्षिप्तं शैकादिकं च के। प्रायश्चित्तापदेवेश अग्रेणा
स्त्रेण तीर्थितं। ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यथा तं न कृतं यदि। तत्सर्वं पूर्वमेवास्तु ब्रह्मसादान्महेश्वरेति। ततो यत्नमनः प्रार्थयेत्। नो विप्रशि
ल्य भक्तानां वा कस्य च यत्नः। शांतिं भवतु देवेश अछिदं जायतामिदं। भर्त्ता विशेषः। तस्य सा देन निर्विघ्नं देहं निर्मापय स सो। वासं कुसुमसुर
ष्टता वलं ताव्य के गदे। वस के शं सहि वं ह मर्ति वं तव पर्ववत्। यावत्कारयते भक्तं कुरुत स्य वचां स्थितं मिति। ततो नवां मूर्तिं लिंगं वा कृत्वा
कविपि नु स्वापयेत्। इति जीर्णोद्धारः॥ अथ तु कसीग्रहणं। देवयाज्ञिककृतस्मृतिसारे। वैष्ण्वे तोत्रव्यनी पाते शौनसा बार्हस्पतौषु। पर्वह्य
च संक्रांतोद्गादश्यां स तद्व्ये। तु कसी ये किंचिन्व तिते छिदंति हरेः शिरः। विष्णुभर्मोत्तरः। रविवारं विना दद्यात्। तु कसी दादशी विना। जीवि
तस्य विना शाप प्रावि वं नीत पश्मि वित्। तथैव संक्रांता बर्क पक्षांते द्वादश्यां निशिसंध्ययोः। ये श्चिन्तु कसी पत्रं तैश्चिन्तं हरि मस्त
कं। पात्रे द्वादश्यां तु कसी पत्रं व्यात्री पत्रं च कार्त्तिके। लुनातिसनरोग के निरयान तिगार्हितान्। रुद्रयामके। द्वादश्यां च दिवा स्वापस्तु

कस्यवचयस्तथा॥विसेष्टैवरिवास्तान्नर्जनीयंसदाबुधैः॥विष्णुधर्म॥नहिंयातुकसांविप्रोद्वाद्दृष्टांवेष्टवःकवित्॥एवार्थंतुकसीद्धोहोमार्थसमिधां
तथा॥इंदुस्येनइधेतगवार्थदुत्तणस्यच॥महणमंत्रस्तुपात्रे॥तुकस्यमृतनामासिसदातंकेशवप्रिये॥केशवार्थवित्तुन्वाभवरदाभवशभते
इति॥पारिजातेदक्षः॥समित्तुषकुशादीनांदितीयः॥प्रहोममर्तः॥अथपुष्पारैः॥पर्युषितत्तं॥भार्गवाचनेभविष्ये॥प्रहरतिष्ठतेजातीकसीरमहर्निशं॥तुक
स्यांबिल्वपत्रेषुसर्वेषुजळजेषुच॥नपर्युषितदोषोस्तिमाकाकारगृहेपिच॥ग्रहन्नाररीये॥वर्ज्यपर्युषितपुष्पं॥वर्ज्यपर्युषितं॥नवर्ज्यंतुयसीपत्रंनवर्ज्यं
जान्नीजकं॥तेत्रैवपात्रे॥तुकसीपर्युषितानेवबिल्वंतुत्रिदिनावपि॥पत्रंतुपंचदिनान्याज्यंशेषंपर्युषितंविदुः॥संज्ञादे॥प्रांताशदिनमेकंतुपंचजंनदिनत्र
यो॥पंचाहंबिल्वपत्रंचदशाहंतुकसीदकं॥वोपदेवस्तन्यथाह॥बिल्वपात्रमार्गजातीतुकसीरामिश्रताकेतकी॥भृंगद्वीमंदाभोजाहिदक्षामुनितिकतगर
ब्रह्मतक्षारमन्त्री॥वंपाश्वरातिकुंभीदमममहबकाबिल्वतोहानिशस्त्वात्रंशं॥यैकोयैरीशोरार्धेनिषिवसुभेभयमाभयवचं॥अस्यार्थः॥शानागताव
श॥मंदःमंदारः॥अहिर्नागकेसरः॥मुनिरगस्तः॥अश्वरातिः॥करवीरः॥कुंभीपटकेतिकेदेवष्टेरः॥बिल्वमारभ्याहपर्यंतगणयित्वादभमारभ्यपुनश्चि
श॥दादिगणयेदित्यर्थः॥एतद्दिनोत्तंपर्युषितानीत्यर्थः॥दोडानंदेस्कांदे॥रमनमुपक्रम्य॥तस्यमाकाभगवतः॥परमप्रीतिकारिणी॥मुक्तापर्युषि
तावापिनदुष्टमवतिकवित्॥निषितत्वेमात्से॥बिल्वपत्रंचमाप्यंचनमाकामककीदकं॥कह्लारंतुकसीवैतुपत्रंचमुनिपुष्पकं॥एतत्पर्युषितंनग्याकृशाभ
ककिंकास्तथा॥स्मृतिसारावल्यांजळजानांचसर्वेषुपत्राणामहनस्यच॥कुशापुष्पस्थरजनसुवर्णकृतयोरपि॥नपर्युषितदोषोस्तितीर्थतयस्यचैवहि॥मुकु
कैर्नीचैरेवंचंपकेर्जळजैर्विना॥अथशिवमील्यनिर्णयः॥सिंहोत्तशेखरे॥धरा॥हिरण्यगोरभताम्यरौरोण्यांभुकादिशान्ताविदायशेषनिर्मा

त्वंचंद्रेशयनिवेदयेत्॥अन्यदन्नादिपानीयतांभूलंगंधपुष्पकं॥रपाचंद्रायनिर्माल्यंशिवभुक्तंतुसर्वशः॥आचार्यशिवचंद्रानामाज्ञेभंगेतुलक्षकं॥ध
नस्यभक्षणेतेषांपादोनक्षत्रीयितं॥निर्माल्येभक्षितेलक्षपादतः॥शुद्धीरिता॥दानं॥चक्षुषणसमंतदर्थंतुदुपेक्षेबा॥अकामाक्षइक्षणेयदानि
र्मास्यापेक्षुभीः॥ब्रह्मपत्रकसहस्रमर्धनसहितंततः॥कामतोक्षक्षणेदीक्षाप्रायश्चित्तंतवान्यतः॥निर्ग्येर्मापंतने॥पौरंमत्तपेदपुतंततः॥स्य
शश्वलं॥चक्षुषयोविज्रयो॥भक्षणेनच॥स्मृत्यर्थसारेपि॥शैवसौरनिर्माल्यनैवेद्यभक्षणेचांद्रं॥अभ्यासेद्विगुणं॥मर्त्याभ्यासेसांप्तपतं॥अन्यनिर्मा
ल्येप्यनापयेगमिति॥इदंच॥मोतिलिंगायतिरिक्तविषयांतथा॥वंपुरुषार्थप्रबोधेभविष्ये॥मोतिलिंगंविनालिंगंयः॥पूजयानिसत्तमा॥तस्यने
वेयनिर्माल्यभक्षणात्तसकृद्वकं॥शाक्यामोडूवेलिंगेवाणालिंगेस्वयंभुवि॥स्सलिंगेतथा॥पंचसुतसिद्धप्रतिष्ठिते॥हृदयेचंद्रकांतैवस्वर्णरु
प्यादिनिर्मिते॥शिवक्षादीवताभक्षेत्तेनेदंभक्ष्यमातीर्यते॥तथा॥वाणालिंगेस्वयंभते॥चंद्रकांतैवस्वर्णरु
भक्षणां॥लिंगेस्वयंभुववाणेरुल्लेखसर्जिते॥सिद्धप्रतिष्ठितेचैवचंद्राधिकतिर्भवेत्॥यत्रचंद्राधिरोस्तिनद्रोक्तव्यंनमानवेः॥चंद्राधिकारो नोय
त्रभोक्तव्यंनत्रभक्तित॥त्रैविक्रयां॥वाणालिंगेचलादेचसिद्धलिंगेस्वयंभुवि॥प्रतिमासुचसर्वासुनचंद्रोधिकतोभवेत्॥अत्र॥ब्रह्महापिशुविभ
त्वनतग्यासिमिथीरतः॥शिवदीक्षाहीनोर्नासमितिशेवा॥तिथितत्वेहमाद्रोपरिशिष्टे॥अग्रायशिवनेत्रं॥पत्रंपुष्पंजळफेकं॥शाक्यामशिकसंगा

नि. सिं. ८

कानिको सरगमरेवतीषु। सारंगपाणिजरेनीकरमे व्रभेषु राभः सरैवतवति क्रयविक्रयाभ्यां। वस्त्रे तु। विनायत भिषास्वासीरवती चाश्विनीशुरवा। भवण
 श्वतथप्रोक्तावस्त्राणां क्रयेणोत्तः॥ अथसेतुः। स्वातीयुक्ते मंदवारे वपुःशुभे। सेतना वपुःनं कार्यं भवभेवा कजीवयोः। अथपशुक सं। श्रीपतिः। वि
 जोतरा वैष्णवरोहिणीषु चतुर्दशी दर्शदिनाष्टमीषु। स्नानप्रवेशंगमनं विद्व्यात् पुमान्यशु नानकदा चिदेव। चंडेश्वरः। हस्तमूला विशारवा सुरवे
 त्यां श्रणे तथा। मैत्रे च वारुणे श्रेष्ठपशुक यणमुच्यते। पूर्वी त्रयामृत मयूरवहुता नशेषु डंड। जित्वा जिके सुवारुण शंकरेषु। एतेन गोम विष्टेति
 तुरंगमा दिनाना प्रकारपशु जतिगतिः प्रशस्ता। अथ (ग जदंत छेदः)। मोतिनिर्विचये। त्वाष्ट्रे वैष्णवे अग्निन्यायादिये वसुदेवते। दंतानां शुभं रंमैतपुच्ये
 हस्ते च कीर्तितं। अथ निक्षेपः। भरणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्रश्लेषा मघा तथा। चित्रा ज्येष्ठा विशारवा च मूळं मग पुनर्वसु। एभिर्दंतं प्रयुक्तं च यद्य
 निक्षिप्यते धनं। एष तो भावमानस्य धनिनो नोष पद्यते। अथ ऋणमोक्षः। श्रीभरः। वार्गशिमं ददिव सांशक लग्नयुक्ते रिक्ता सुमंद दिवसे कुम्भिको
 हवे वा मैत्रहितीय परमै त्रमुहर्तयुक्ते राशुद्गमे च ऋणमोक्षमुशंति संतः। अथ राजमुद्रा। मृदु भुवलि प्रवरेषु जेपु योगे प्रशस्ते शति चंद्रवर्जं। वारेति
 यौपर्ण जयाङ्क ये च मुद्रा प्रतिष्ठु सरादिराहं। अथ नौः। चंडेश्वरः। पौष्ठाश्विनी तुरग वारुण भित्रा वित्रा शीतोत्तर श्रियवसवो नक्षत्रं समन्नि। वारे
 व जीवैश्च गुनं दनं प्रशस्ते नौ कादिसंघटनवाहन मेपु कुर्यात्। अथ भोगः। गुरुसरणिमानुराधा विधा तपो स्थविरोहिणी पुष्यात। स्यात्तु नरा
 सुकुर्याच्छुभनासन भोग भोगादि। अथ श्रु कर्म। श्रीपतिः। प्रष्णे पौषे चाश्वि वैश्वे चरा के हस्ताद्ये त्रिके मेघादिसा। सौरं कार्यं वैदर

वादि त्रये च मुक्ता भौमादिस पातंगिरा राव। वस्ता तमुक्ते त्क० दहृषितानां मथ कया प्रासमरो भुरवानां। सौरं विद्व्यानि शिसं अयोर्वो जित्वा विष्णो नवमेन
 चाङ्क। त्रिस्तब्धसेतौ वृद्धा गार्ग्यः। रथ्या सौर वारेपु राशौ पाते व्रता रुनि। आहू ह प्रतिय डिक्ता मद्राः सौरेषु व जेयेत्। गार्ग्यः। षष्णमा पूर्णिमा पाते चतुर्दश्येष्ट
 मी तथा। आसु सानिहित पापं विष्टु लेने भगे सुर। राजमार्त उः। रेव आहू पितुः श्रद्धि स्वैरं रापरि स्तये। सौर कर्मन कुर्याति जन्म मासे च जन्म मे। रहस्यतिः। राज
 कार्ये निधुक्तानां नराणां सपुर्ज विनो। रमश्रु लोमनख छेदेनास्तिका क विशोधनं। तथा सौरं नौमिति के कार्ये विष्टे सत्य पिभु वंग पित्रादि मति दीप्ता
 सुप्राप्य श्रिते च तीर्थ के। रेवित्तु त्तरा इमं न्यथा पठंति। मुंडनस्या निषेधेपि कूर्तनं तु विधीयत इति। नारदः। नृप विप्रा ज्ञयाय ते मरणे वंश मोक्षेण। उदादि वि
 क्वचार स्तितिपिपु सौर मिष्टरं। भारते। प्राञ्जुरवः श्रमश्रु कर्मा पि कार धीत समाहितः। उदश्रु खोवाथ भत्वा तथा पुर्विंदते महत्। अपरार्क उ
 दश्रु खः प्राञ्जुरो वा वपनं कारयेत्सुधीः। केश श्रमश्रु लोमनखान्यु रक्सं रक्षा निवापयेत्। दक्षिणं कर्म मारत्य धर्मायं पाप संक्षये। शि
 खा यं च संस्कार शिखा यं तं शिरे वपेत्। यतीनां तु विशेषा निगम। कक्षोपस्थ शिरवा वर्जं क्रतु संधिषु वापयेदिति। अन्येपि विधिष्वप्याः
 प्रागुक्ताः। अथ धन संग्रहः। ब्रह्मनिष्कार्क मय मूक भिप्रवेशे इ पौष्ठा नुराध गुरु विष्णु विशारव युक्ते। वारे कुजा र्क टगुनं दन सो ब जानां श्रेष्ठं
 धनस्य करणं भवति प्रशस्तं। अथ नवान्नं। आपातेः। रेवती श्रुति पुनर्वसु हस्त ब्राह्मनः। मृगशिरा विहितये च। शुक्तरा सुगारतं पशु कानां प्राश

ननवनवानविधानं। यं अनेन भोजनपात्रं। ज्योतिर्विबं धे। सो ज्यपात्रं सुधा सिंधो पय्येदा सुमाहरेत्। तत्रान्न प्राशनै प्रोक्ते काळे भोजनमाचरे
 व। अथ नववर्णफलादिभ्यः। चंडेश्वरः। मूकाश्विमेत्र करतिथ्यहरी। फलं पुषोष्णोत्तरै रवपुनर्वसु वासवेषु। वारेषु। रमित नयार्कं तवारवर्जितां व
 कृतनफ कायश नहिताया। अथ होमै आहुतिपातः। ज्योतिषे तरणि विष्णु सास्करिचंद्रमः कुजसुरे ज्यविभुंतु रकेतवः। रविततो दिनभंगण
 ये क्रमात्प्रतिखगं त्रितयं त्रितयं न्यसेत्। दिनकरार्कितमः कुजकेतवो दुतभुजो नमः सास्त्रिरे पुषाः। दहनचक्रमिदं प्रविशे क्य तां हवनकर्मणि
 सर्वसमूह्ये। अत्र शांतिरिक्ता विष्णुधर्म कूरयह मुखे वैवस्वजाते हवो शुभे। शांतिविधायगां दया द्या ह्युपाय कुरुं विने। आयसी प्रतिमां कृत्वा
 नित्येपतामपो मुरवीं गोमूत्रमभुगं धाप्यै रक्षितां प्रतिमां ततः। स्वस्त्वा विधाय संप्रत्य तत्र सोमो विधीयते। अत्रापवारः क्रियालो। नित्येनेमिति कृत्वा
 होमादौ न विचारयेत्। अथ जरादौ पकं। श्रीपतिः। स्वास्त्यश्लेषारोद्रपूर्वा सुशाक्रे नो गोत्यतिर्जायते यय पुंसः। तद्वै पञ्चव्याकृतो निःप्रय
 लेः स्याद्युधाज्वेर्लज्जजन्मपिवै यः। व्याभ्युत्पतियेस्य पौल्ले समित्रे जाणत्राण जायते तस्य कृष्णः। विष्वेसौम्ये रोगमुक्तिं स्तुमा
 सादृशत्या स्यादासराणां मया सु। पक्षाद्वै स वासवे स द्विदेवे मूकाश्विन्योरग्निभिरुत्पेन वा हात्। या म्येत्वा पुत्रे वै सवे
 वारणे च नैत्र ज्ये। स्यान्नूनमेकादशा हात्। ओहिर्बुभ्येतिथ्य संज्ञेय मास्त्ये प्राजायस्योः तस्य रात्रात्। ज्योतिषे एका

होतिथ्य नंदशाहमनिकाः प्राणा विपसर्वताः ससांक विलयश्च मासपुगकं मासो मृतिः पक्षकः। द्वौ मासावयविं
 शतिर्दशानिशाः पक्षांतपक्षमन स्वामासौ पक्षदशांतपक्षक कुम्भी पीडादीना न्यज्विभात्। देवज्ञः। उरगवरु
 णरौद्रावासेंद्रविपूर्वा यमदहन विशारवा पाप हवारेपायुक्ता। तिथिषु नवनोषष्ठीद्वादशी वाचतुर्थी भवति
 मरणयोगो रोगिणां काळहेतुः। अत्र भुंभे हेमी नक्षत्रदेवता प्रतिमां संपूज्य द्वादशदकेषु संकर्षणा दिद्वादशमू
 र्तीर्द्वादशा स्तिान्वासंपूज्य हवीं समितिकक्षीरा ज्येर्गाय त्रात देवताये अष्टोत्तरे शतं हुत्वा दध्योदनं च किंदत्वा
 चार्या यगां प्रतिमां च दत्वा विप्राभ्यो त्रयेदिति संक्षेपः। विशेषस्तु व्रतहेमाद्रिपदार्थादर्शचक्षुषः। अथ पेष लुं।
 चंडेश्वरः। मूकानुराधमृगतिथ्य पुनर्वसो च पौला श्विनी श्रवण शक्र करत्रये च वारेषु वाक्यति सिते दुदिने प्रशस्तं
 च अमपणममीषु हितं नराणां। अथारोग्यरनानं। श्रीपतिः। इंदो वारमार्गवे च शुभेषु सापी दिस स्वाति युक्तेषु भेषु।

न. सि. ल. पैयेचांसे वापिकुर्वात्तदाचिनेवस्नानंरोगनिर्मुक्तजंतुः। चरेनिलयेरविभौमवासरेरिक्तेतियोस्याहुड्डकचपसे। धित्येचरेरोगनिपीडिता
नास्नानंनराणांनिरुजत्वकारि। अथदत्तधावनं। पृथ्वीचंद्रोदयेविसुः। प्रतिपदृशीपक्षीपुचतुर्दश्यष्टमीपुचानवम्यांस्नानचारिचदंतका
शुक्लवर्जयेत्। आहूयज्ञेचानेयमेतथाशोषितकर्तका। व्यतीपातेहमाद्रोस्कादि। अमंगजकधिस्नानंदत्तधावनमेयुन। जातेचनिधनेचवत
त्काक्यापिनीतिथिः। * वसंक्रास्यानंराभृताष्टपर्वसु। तैलक्षौररतिमांसंदंतकाष्ठचवर्जयेत्। वसिष्ठः। शम्यकशुक्रवादेपुक्रुजाहेवतवासेर।
जन्माहेआहूदिवसेदंतकाष्ठविवर्जयेत्। * संवर्तः। रवौविवहेआशौचवर्जयेदंतधावनं। व्यासः। अकाभेदंतकाष्ठानां। निषिद्धायांतयाति
थ्यो। अपाहादशोडशेविंदध्यादंतधावनं। अथामककस्नानं। श्रीकामः। सर्वदास्नानंकुर्वन्तामककेनरः। सप्तमीनवमीचैवपर्वकाकविवर्जयेत्।
चंद्रसूर्योपरागेचस्नानमामककैस्सजेत्। क्रतुः। पक्षीवसप्तमीचैवनवमीचत्रयोदशी। संध्यांतोरविवारेचस्नानमामककैस्सजेत्। यत्तु
नवमीदशमीचैवतृतीयाचत्रयोदशी। प्रतिपद्वारशीकृष्णस्नानंजासुविवर्जयेत्। यच्चदशैस्नानंनकुर्वीतयात्रावित्रोस्तुजीवतोः।
उत्रःकुर्वन्तरावेष्टिन्नोरुनतिजिह्वेतइलिकण्वयमायैः स्नानमत्रनिषिद्धं। तद्वागार्थस्नानपरंननिसनेमितिकपरमितिहेमाद्रिः।
अपतैलनिषेधः। कासायनः। पक्षादौचरवौषण्यांरिक्तायांचतथातिथ्यो। तैलेनाभ्यंजमानस्तुचतुर्भिःपरिहीयते।
गर्गः। पंचदश्यांचतुर्दश्यामष्टम्यांरविसंक्रमे। द्वादश्यांसप्तमी

पक्ष्यास्तैलस्पर्शविवर्जयेत्। नचकुर्यात्तृतीयायांचत्रयोदश्यांतिथ्यौतथा। शाश्वतीगति। मन्विष्टदशम्याम
पिपठितः। तत्रेष्टवायुर्वेदे। पक्ष्यादिनेक्षयेष्टम्यामेकादश्यांचपर्वसु। द्वादश्यांचचतुर्दश्यांपंचम्याप्रतिपत्तिथ्यो।
अतश्चाद्दिनेजन्मत्रितयेश्रावणाद्रियोः। ज्येष्ठोत्तफागुनेपुष्यास्तीपातेचैवधृतो। विहियोगेगंचसंक्रांतो
मन्यादिपुष्यादिषु। नाभ्यंगतचवाक्यानांविधानांतुद्वयोपकृतइति। व्यवहारतत्वांसंक्रांतिमद्रुथपातवैधती
षष्ठ्यष्टमीपर्वसु। चैवैकसुसुते। स्नानेदितीयादशम्यांचगर्हिताः। वष्यादिनाधारइधावनेधनः। अस्यापवा
यमाहूत्रेवप्रचेताः। सार्पपंगतिलचयतैलपुष्पकासित। अन्यद्रव्ययुतयैतलंनद्रुथतिकदाचन। आयुर्वेदानिषिद्धति
थिवारादौप्रहयोषाप्रिषु। किंचिद्वाद्यतयत्तंचाविप्रपादिनज्ञानिदं। मोमादुर्वानिहंतं। मुमसुकर्तपुथयुगु
त्रो। सर्वपांसर्वदतिलमभ्यगापुनद्रुथति। मंगकषप्यडाषः। मंगलाविद्यतेस्नानंरुद्रिपूर्तासवपुच। स्निहमात्रस
पुक्रुर्कमध्याह्नप्राभृतादिष्यतइतिमदनप्रिजातकात्यायनाक्तः। हेमाद्रोष्टहन्मनुः। तैलोप्यगोरार्कवारिनामना

संक्रांतिवैधतोविष्टिषष्ठोः। पूर्वसहस्रानचष्टः सप्तस्योक्तान्मुक्तावासेरस्यसुनोः। तिपज्ञाननिषेधकपद्रिशाब्ज
 ने। ततोसिद्धगमावास्थासंक्रांतिप्रहजन्मसु। धनपुत्रककत्रार्थितिकपिष्टनसंख्यशत। अयच्छहारतः। ज्या
 तिनिर्वन्धनो नारायणः। वैशाखेफाल्गुनेपौषावणेमार्गश्रिषिके। सूत्ररन्त्यसमिकप्यासस्तमारसः प्रशस्यते। ना
 रहः। सोम्यफाल्गुनेवशावमाघश्रावणकीर्तिकः। सासास्युर्हनिर्नाणोपुत्रारोग्यधनप्रदाः। ज्यातिस्तम्बे।
 पूर्वापरास्यपुनर्म्यतात्यपौषयाभ्यामरास्यसहसिद्धितात्तीर्थकार्यगृहजीवबुधक्षगात्कर्त्तव्यतिगाजीवति
 तौविहित्वा। रत्नमालायां। कर्त्तव्यनक्रहरिकुम्भकर्त्तव्यपूर्वपश्चिममुखानिगृहाणि। तौविमपवपुष्टश्चिकयातेराशिपात्त
 मुरवान्तिरन्तिदेवज्ञवल्गुते। शोकोधोन्यपंचातानियमुत्तस्वाक्षिन्नेः स्वसंगरहित्यनारा। संश्राप्राप्तिवर्द्धिभीति
 चल्हमिकुपुष्टिनाघाटहरभकाकेह। गर्गः। श्रुतराभ्यगरोहिण्यापुष्पमेत्रवस्त्रे। धनिछादितीयपादोत्तरहारस
 प्रशस्यते। शोहिण्याश्रवणत्रयोदितियुगेहस्तत्रयामौष्ठके। रवत्युरफाल्गुनीपुण्यमेत्रात्तरषाठ्यो।
 रास्तंवासकुजाकिंवाजिगोसेकुंसाहेसरवेकन्यायां मिथुनेनमशुभेसहाराधोर्जकेफाल्गुने। शिका

न्यासप्रकर्त्तव्येगृहाणांश्रवणेमृगेकोष्ठेहस्तेचरोहिण्यापुष्यश्रिन्वुरेलेत्रये। वास्तप्रदीपे। अधोमुखैर्भविर्द
 धीतिखातंशिकास्तथैवध्वमुखैश्चपट्टा। तियद्भुसिद्धारिकपारयामंगरहप्रवेशोमदोक्तिध्वैश्च। कलः।
 स्नानवपाकशयनचप्पाज्यंगजालयवाजिगृहंधनस्य। देवस्यपूर्वादिदिशक्रमेणमध्यसमाप्तु
 पुनीवेशनाय। शिल्पिशस्त्रेवाकन्यासिहेतुकायांमृजगपातिभुरवंशंमुकोणोग्निरवाहंतंयैवायवेस्या
 देहास्यत्किं धनमकरेईशंरवानंवदति। कुंभेमीचमपतिम्भृतिदिशंभुभुरव्यातवायव्यकोणेचात्रे
 कुण्डोभुर्वदेवमिथुनेनैककंदेरहात्वात। तत्त्ववितामृणो। यत्रदेवाद्यैरहादीनांदाविंशसंस्ततोधिक।
 नतत्रवितयेद्रुमानगुणानाक्ययदिकम्भु। राजम। रतंडः। आयव्ययामासश्रुद्धिहयागारिनचितय
 राशिकारग्यासादिनाक्यातयागारपुरानत। यवहारतले। निषिद्धमादिचैर्देसी। अपिकाकेपुस्त
 त्रैकेकेशुभेदिनि। त्रणकाथागृहरेभासहोषानविष्कते। चंडेश्वरः। पूर्णादित्वहृमीयावसूवी

स्वर्जयेद्गृहं । उत्तराख्यं न कुर्वीत न च म्यादि चतुर्दशी । अभावात्स्य ह्यमीयावत्पश्चिमस्य चिबर्जयेत् । नव
म्यादौ तथापाम्नेयावत्कृष्णचतुर्दशी । ध्रुवं दृष्ट्वाथ वस्मत्वाकर्तव्यं वास्तुरोपणं । सायाह्नवर्जदिवसे
रात्रौ तत्कोमहा निशा । चराह् । दक्षिणपूर्वको णेकत्वापुजा शिष्वा न्यसेत्प्रथमां । रात्रौ प्रदक्षिणेन स्त
ताश्चैव सन्ध्यायाः । अथाग्रहप्रवेशः । रहस्यतिः । नक्षत्राणां दक्षिणद्वारं भद्रायापश्चिनत् । जयाया सुत
रद्वारं पूर्णया पूर्वते विशेत् । वसिष्ठः । कुम्भेषु क्रंष्टुतो वामतोर्कं विप्राम्भुजा गतः पूर्णकुम्भं । हर्म्यरम्य
तारणास्त्राग्नितानैः स्त्रीभिस्त्रागी गीतवाद्यैर्विशेत् । व्यवहारतत्वे । सोम्यायने श्रावणमार्गयोपे जन्मसे
लज्जापञ्चपचयोद्यान्त्रे । वामं मन्वातर्कं गृह्णावास्तुपुजां कृत्वा विवेशेद्दक्षिणं भक्तदृष्टुं । वास्तुशास्त्रे
लज्जाभागादितादिस्तद्वेदोद्धारस्मी निजयेत् । एकमेव न्यसेत्कोणसूर्ये वामं विधितयेत् । वसिष्ठः ।
वेदुजाय तित्तो सारुतु श्रीकालं तमहार्थलाभदः । सूर्यस्तु नुदिवसे । स्थिरप्रदा कितु चारत्तयमं च
निर्दिशेत् । रत्नकोशेषु धानिष्वानुदुवारुणेषु रथपर्वतुवक्षेत्रेषु चान्तरास्तु । अक्षिणचन्द्रमुसद
न च स्थितिथावारित्ते च ग्रहप्रवेशः । नारदः । प्रवेशौ नध्यमाक्षेपसौम्यकालिकमासयोः । माघफा

लघुनेवैशाखज्येष्ठमासेषुशोषनम् । अकपाठमन क्व नमस्तवविभोजनं । ग्रहं प्रविशेद्दिमानापदाभाकरोहि
तरे । प्रवेशाल्लुवास्तुपूजास्तुत्वाकर्षः । शीर्णेद्विरेतथोज्ञानेतथागृहनिवेशिने । नवप्रासादसवनेप्रासादपरिचर्तनोद्वा
राभिवर्जनेतद्वप्रासादेषुगृहेषुच । वास्तुपशमनंकुर्यात्पूर्वमेवविचक्षयश्चितिमस्योक्तः । तत्रैव । कृत्वाग्रतोद्विज
वरानथपूर्णकुंभं दृष्ट्वा ध्यात्वा ताम्रदण्डपुष्पककोदशोर्ध्वं । दत्त्वाहिरण्यवसनानितथाद्विज्जयामंगल्यशांति
नित्यसंग्रहविशेषः । गृह्णात्तहोमविधिर्युक्तः । संतर्पयेद्विज्जवरानथसज्जमेष्ट्यैः शतं कृत्वाऽब्रह्मस्वभवरप्रति
शतं च त्रयं । अक्कन्निवर्ज्यानि । ब्रह्मन्नास्तीत्ये, समुद्रयातुः स्वीकारः । कमंडलुविधारणः । द्विजानामसवर्णाः । कृकन्यासपयमस्तया ।
हस्तासतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परित्यज्य । दीर्घकाकं श्लययन्नरमेधाश्चमेधको । महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्चतयामेवः इमान्
इमान् धर्मस्तस्मिन् पुनर्जन्तुर्न कर्मनीषिणः । कमंडलुसोदकं च कमंडलुमित्युक्तं । मृक्यावाः कृताङ्गाः कुङ्गाः पुनरुद्गायंत्ये
ज्येष्ठांशो गोवधस्तथा । ननाश्वमेधामध्वकैवर्ज्याद्विजातिभिः । गोत्रातो ब्रजायाः पितृककोपचनकर्वीतस्त्रातृजायाक
मंडलुमिति हमात्रिवचनात् । पुरा पुरुषसंयोगात् । तदेयातिकेचनेत्याभिर्विचारतोक्ताः । हेमाद्रौ ब्रह्मे । गोत्रात्मातृ साय
मात्रविवाहो गोवधस्थथा + ३ वक्तः । मातृसपिंडात्मातृकात्तत्कन्यायाविवाहः कर्त्तव्यः । तेनयाविततद्विधायक

कान्तिनानियुगांतरविषयाणि। तथा च व्यासः। तृतीयां मातृ तत्कन्यात् तृतीयां पितृ तत्स्ययां। शतं केन चोद्धरिष्यति
 विप्राः पापाविमोहिताः। इति ककेतुर्दिनामह। मातृ तत्कन्यां तृतीयां तु कन्यामित्यर्थः। उक्तं चैतद्व्यासः। मन्त्रस्त्रीष्य स
 मासमित्यादिना विहितमपि वक्ष्ये। हेमाद्राचारित्यपुराणे। विधवाया प्रजो नोदरात्पनियोजनं। वक्ष्या सतयां
 स्तुवरेणान्येन सस्कृतिः। कन्यानामसवर्णाणां विवाहश्चिज्जन्मनि। अतता विधिज्ञायाणां धर्मयुक्तेन च ही संनी
 द्विजस्या धौ तुष्टोपातुः शोधितस्यापि संग्रहः। वृक्षस्या सत्रदीक्षा च सर्वेषां कर्मजलु विचारणं। महाप्रस्थानगमनंगो
 संज्ञां हि विष्णोः ससोत्रा मप्यामपि स्तु रोगग्रहास्यवसंग्रहः। अग्निहोत्रा वययाश्च लहो लीलापरिग्रहः।
 यज्ञस्वाध्यायसाक्षेपमधसंकोचनंततो। प्रायावेधनं च विप्राणां मरणोक्तिर्कै। सप्तर्षिदोषस्तोयान्यमहापातक
 निःकृतिः। वरातिथिविहितं च धृष्ट्या करणाप्रिया। ह्योरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः। सवर्णाभ्यांगनदुष्टैः सं
 सर्गशोधितैरपि। भयोनो संग्रहे रसेपरित्यागे गुरुस्त्रियाः। परो देशात्मसंत्यागोद्धिष्टस्यापि वज्रना प्रतिमा
 भर्त्तनाया मरकटस्य च धर्मकः। अग्नि सं च यना दूधमो गस्मिन् शनमेव च। शानि च चोतिनाया

वविप्राणां सोमविक्रयणं तथा। षड्भुक्तानशुने चान्नहरणे हि न कर्मणः। माधव्येष्टिश्च चंद्रोदये च।
 त्रिदशु हासगोपाक्कुम्भमिभ्राधसं रिणां। सुज्यं नलाग्रे हस्थस्य तीर्थसेवादिदूरतः। शिष्यस्य गुरुदानेषु
 गुरुर्वैदुत्तरा क्तिना। आपदृति द्विजाग्राणां मश्वस्तनिकना तथा। प्रज्ञार्थतु द्विजाणां प्रज्ञारणि परिग्रहः।
 ब्रह्मणां प्रवासित्वं मुख्याग्नधमना क्रिया। वकात्कारादिदुष्टं स्त्रीसंग्रहो विधिना हितिः। यतेश्वससर्व
 वर्णेषु भिक्षाचर्या विधानतः। नवोदकेशो देहं च दक्षिणा गुरु चोदिता। ब्रह्मणा विपुश्रुद्रस्य पचनादि
 क्रियापि व। मृगयति पतने चैव वृद्धादिमरणं तथा। गोदोषाश्चैष्यसि शिष्टै रान्नमना क्रिया। पितापु
 त्रविरोधेषु साक्षीणं दंडकाल्यनं। यतः स्थायं गृहं च रसु रिभिस्तत्त्वदर्शाभिः। रत्नलोकां गुरुस्यार्थकं
 गदो महात्मनिः। निवर्तितानि विदुर्दिव्यवस्था पूर्णकबुधैः। सरस्वती ग्रहास्य तत्कुर्तु संग्रहो व्यवहारः।
 न च मद्येति सामान्येति समान्येनानि विदुः स्थानेनापसंहार इति वाच्यं। निषेधस्य च निवर्तिनां
 फलं तेन विशेषा नपेक्षितान्। न हि स्यादित्यस्य न ब्रह्मणो ह्यादित्यमनो पसंहारो हि सारतरे स्यादोषत्वापत्ते
 तैश्च। निरूपितैश्चैतरे माग्निना न्यत्रेत्युपरम्यते तैरका ह पद्मलणः मुद्गे घोग्निवेदसमवित इत्युक्तः।

निं. सिं. त. अधस्ताशौचसंकोचः। न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भगवन्निपातना द्योतयुक्तस्य प्रायश्चित्तस्य विधानमुपदेशः कर्त्तव्यं चेत्तद्विषयते
इति व्यासोक्तः। पतितसंसर्गदोषसत्त्वे विपातित्यनेनैवैतत्। अन्यथा संसर्गशोधितैर्यस्य। तिरिधापुनः। स्तौपभीमेनहा
पापे रहस्यकृप्रायश्चित्तनेत्यर्थः। सवर्णान्या असवर्णास्तत्राभ्यादिस्थथ इदुष्टः। अयाने शिष्यादोषतस्त्रस्तुपरित्याज्य
शिष्यागुरुगाश्चये। इत्युक्तस्त्यागः। परोद्देशेन ब्राह्मणाधर्य आत्मनस्त्यागः। यद्वा परोद्देशात्सत्यागोदानं मनसा
जन्तुदृश्यत्कृत्ते। उदिष्टस्य तत्स्य वर्जनं प्रतोग्रह समर्प्य पीत्युक्तं। अथ वतनग्रहणेन प्रतिमापूजा। स्वशरीरं च काकात्
विज्ञयं स्पर्शनं तु त्रिगागदसक्तः शरीरः। पतिगुणोपवितस्त्रहं स्थित्वा धाव्य ब्राह्मणादुक्तदित्युक्तं। अनन्तवैष्यमापदिष्टा
त्रादिशक्तिः। मुखेनैव मेधेदग्निमित्युक्तं धमनं। दद्यात्तेनैव शुद्धोत्तमं। मिरुं च न वोदक मित्युक्तं। दद्यात्। पुस्वरादत्युक्तं
रक्षिणा। श्रुतिस्तदागोपाकेति। केरूपकस्नेहपक्वं यच्च दुधेन पारिते। एतान्य मूद्रान्य भुजो तो ज्ञातिमतु रज्ज्वारिदम्।
गार्कस्यत्तु कृष्णद्रव्यपाक क्रिया। पितो पुत्रा विरादेतु साक्षिणातिपणादम्। इत्युक्तः। सायादृष्टा विधुपसन
मुशके इत्युक्तं। पृथ्वी चंद्रेण तु अदंतियस्तु पां विष्णुः। एषिषी दर्शनापव। अनिकेता सनहा मायं न सायं
ग्रहास्तु तज्जतिविष्णुपुत्रा गोक्तानि पिदुः। तेन ज्ञातिरिक्त पां पाते। हादी विनियोगो न कोपः ककारि

विषयः। एतातिवर्ज्यतीत्यर्थः। निगमः। आतहोत्रगंधालं स संन्यासक ऊपैतुक्तं। देवराज्ञाकतो त्यातिः कृष्णोपं
चिर्जयत। अग्निहोतदर्थमाधानः। एतस्योधानपरं। अर्धाधानं श्रोतस्यात्तगित्योस्तु पृथक्कुलित्पूर्वयुगमि
श्रिततिलोगाक्षिचनदिति स्थितिर्देवकायां। एतेन धत्वार्यदसहस्राणि च। कर्कपदागमिष्यतितदात्रपीस्य
ह। सन्यासश्चकतेतयो ब्राह्मणेन विज्ञानतेतित्यासवचनं व्याख्यातं। सयोधानेपि विशेषमाह देवकः। यावदूर्ण
विभागोस्ति यावदूर्णः प्रवर्तते। संन्यासश्चाग्निहोत्रं च तत्सकुर्यात्कौयगेरातेत्यास। सिद्धं। इति नि
र्णयसिंधो। तृतीयपरिच्छेदकविज्यानि। नोनानिबन्धवेमत्यभ्रातवित्तोदधीपया। कमकरकारसंज्ञेन। के
यतश्चाद्विनिर्णयः। तत्स्वरूपमाह प्रश्नी होदयमरीचिः। प्रतापितंश्च निदिश्यथैतो ज्ययसियमात्मनः। श्रद्धया
दियतेतत्राहं परिकीर्तितं। ब्राह्मणस्वाकारांत चतुर्थं तपदापनीतुवित्रा दृष्टाकस्त्यागः। आमित्यर्थः।
तत्रयद्यपि पुनर्विद्वत्तोज्ञानमिप्रधानमिति हनार्दि। होमश्चयिंदानं विवातेवधो न प्राधावर्धनविरुणदि। ओ

चतथा ब्राह्मण भोजनं । आहुत श्रमिदयं स्यादेक न्नो पश्चात् वारिक इति । अथ । तथापि कश्चिद्देशे संवस्याम ।
 निमित्तमेव भोजनस्य पिंडदानस्य वा निषेधो न पाध्वं वरुणादि । असोमयातिना धेहि पयोयागं वत् । यत्तु शक्यं पाणि ।
 नित्यं आहुत सदैवं स्यादर्थ्य पिंडाक्वर्जितं मिति हारातीये नित्यं आहुत मया होविड निषधो स्ति । न संप्राप्ति विना
 सः । न चाग्निदेशं विन स्याति । तर्वांगत्वेना विनातिदेशः । प्रधानस्या नातिदेशात् । समभक्तं पन कत्वेन मिति दशा
 त्तैः । ततः सो जने प्रधानं विडो गोपिंडदानमस्त्र विधिं च गच्छेत् । तत्कर्मोक्तमेव प्रकरणांतरन्यायादिति । तेन
 जात आहुते न दधत्तु पक्वानं ब्राह्मणे क्षपि । न पक्वं भाजयेद्दिद्वान्ते बुद्धा पिक दत्तत्वा धेर्जात आहुते स भोज
 न निषेधेनांगत्वा पत्तेः । ततः पशो करोतीति यदुपजीत्या विराधेन विचक्ष्या पत्तेः । तेन आहुत श्रवाति
 ह्येतेना स यमासो निषेधः पर्युदा सो वाता सोमयाजी सन्तयेदिति यत् । इति तत्त्वं धर्मे आदयेपि । यदुपां वि
 ङ्दानं तु बद्ध्वा नादि जायमानं । आहुत श्रु । मिदयं स्यादुभयस्यामववादिता । तच्च पिद्वं न्यजते पितृ तत्त्वा दद्यादिति तत्तत्प्रयो
 गदर्शनाद्यतदानोत्तयात्मकं । पितृ तदेव इति प्रदेय कत्वा तस्मै गत्वं । विप्रैश्चैव दानं त्यमित्यविरुद्धं । एत
 न नायं पागः । देवतो देशेन त्यागायाः । यागो देश्या च देवतो तिनो आश्रयति दिगोऽप्येतमपास्ती । वेधश्च विज्ञ

षोदशेयत्वं स्य तस्यैव मिति सत्त्वा रोपप्रति योगित तस्य देवतात्वात् । तत्रैव कर्म तु । आहुत श्रवत रतं न विदुः यत्वा मुदा त्वां ।
 आदिपुराणे । न संति पितरश्चाति कृत्वा मनसि यो नरः । आहुतं कुरुते तत्र तस्य रक्तं पिबंति । ते दाना हविर्वा मित्रः । नि
 त्यं नैमिजिकं कास्य श्रद्धां स पिंडं तं पार्वणं चोति विज्ञेयं गोर्ध्वं । श्रद्धार्थं मर्म्मं । कर्मो गं न कर्म प्रोक्तं दैविकं दशमं
 प्रोक्तं स्मृतं । यात्रा स्वकादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतमिति । शर्वाल सणाभिः विधे । अहं न्यहानि अह्ना आहुतं
 तानित्यमिति कीर्त्तितं चैव देव विहितं तदशक्तं कुदकेन तु राको द्विहं तु यच्छ्रुतं नैमिजिकं मुच्यते तदप्यदेवं क
 र्त्तव्यं मय गन्मान्ता यजेत दत्तान् । कामाया विहितं कास्यमभिप्रेतायं सिद्धये । यच्छ्रुतं यत्त्रियते स आहुतं श्रद्धा आहुतं
 चेतः । गंधोदकं तिकुं कुं कुर्यात् यात्रा च तु स्य । अर्घ्यार्थं पितृ पात्रेषु प्रतपन् प्रसेच्येव । यमसमो जित इति मिति
 जनेन स पिंडन । नित्येन सर्वं तुल्यं शेषं स्यादय तेन च पूर्व विधाय तत्पार्वणमिति स्मिति । अत्र पर्वणि । तत्तु दशमं मीचै
 व ब्रह्मवस्था चैवोर्णिमा । पर्वणि येतानि गते द्रवर्त्तनं मणं तथाति विष्णुपुराणे क्त संक्रांत्यादि । गाध्याया प्रयते
 आहुतो आहुतं तु च्यते । दूनां विदुषां तु पक्व कासं र्थापितुं तत्तयै । क्रियते श्रद्धयश्च ब्राह्मणा नां तु भोजनं श्रद्धा
 र्थं मिति तत्प्रोक्तं चैनं तयमनी विभिः । निके क कं कं सीम च सीमं तो न यते नथी । जेयुं सवनं चैव आहुत कर्मी गमे

नैः। संतः वचादेवानुदिश्य आद्रुततुदेवाकमुच्यते। गच्छन्देशांतरं यस्तु आद्रुकुर्यात्सर्पिषा। यन्नार्जमिति तत्प्राक्तं प्रवेशचनसंश
 पः। शरीरोपयेय आद्रुमथोपि च यत्तु वच। पुष्यर्यज्ये मोपवरापिकमुच्यते। गोप्या आद्रिकर्तु समुदायसंभयसामग्रा
 संपदानेन युगपतीर्थादिप्राप्तौ विदुषा आद्रु संपदास्करवाये भिनवाकाशको बुरुपितृ के आद्रुभक्तः कुर्यादि
 तिरुत्तुरु शंखतंधरश्च। शतद्वि आद्रु प्रायश्चित्तार्गमिति मेथिकाः। अथ नृपार्जपोकादिहृदहृत्सपिंडं करणी। रत्नक
 रतुर्विधमेव मुख्यं। तस्यैवायं प्रपंचः। अथ आद्रुदशाः। मनुः। अथ चिदेशां विपित्तंतु गोपमोनापलेपयत्। पृथि
 वीचंद्रयविष्णुधर्मैः। तद्विष्णोपवणो देशोतीर्थादोचाहपिवा। भूसंस्कारादिसंयुक्ते आद्रुकुर्यात्तु यत्नतः। तत्र
 वडाभसरवंडे तीर्थादहगुणपुण्यं स्वर्गहेतुतः शुकते भारते। तस्य देशाः कुरुक्षेत्रं गया गंगा सरस्वती।
 प्रभासं पुष्करं चेति तेषु आद्रुनक्षत्रकं। त्कां दे। तु कसीकाननक्षायायत्रय नक्षत्रं वेद्विजा। तत्र आद्रुप्रदातरं
 पितृणां त्यागिहेतवः। माधवीय आद्रुपक्रमेव आसः। महाददो प्रयागे नकाश्चायं कुरुजां गच्छे शावः। गं
 गायमुनयोस्तीरे पयोष्यभक्तं दत्ते। नमदाबाहुदा। तिरुभृगालिष्ये गेयमालये। गंगा द्वारे प्रयागे च नैमिचे पुष्करे

तथा। संनिहत्यां गया पांचदत्तमक्षयतां व्रजेत। अपि ज्ञायेत सोमा। कंकुळकश्चिन्नोत्तमः। गया शीर्षे वरे
 आद्रुयानोदद्यात्समाहितः। एष्या बहवः पुत्राय ये कोपि गयां व्रजेत। यजेत वा श्वमेधेन नीकं वा विषमुश्नेत।
 आदिपुराणे। पंचत्क्रोशं कं वा क्षेत्रं क्रोशं मे कं गया शिरः। मरु। नृधापश्चिमेन यावदधुधेश्वरो पीरिः। उत्तरे जलपूष
 स्थपावदक्षिणमानसः। एतद्गया शिरः नाम त्रिपाठाकं पुविश्यतमिति। श्रुत्वा पाणो बहस्यतिः। गया पांधर्मस्य
 सरस्वति व्रतपात्यथा। गया शीर्षे क्षयवरो फलानां रत्नमक्षयं। धनं रिण्यं धर्मं च धनुः कारणमेव च। द्रष्टुं तानि पितृ आर्त्येन
 वंशे। त्रिंशतिमुद्देत। त्रिंशत्को सौ वायवीये। शमिपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्यात्तु या शिरः। कुरुक्षेत्रे सर्पगात्राणि कुळमेकोत्तरं
 रत्नं। सप्तगोत्रा कुलमेकोत्तरं रत्नं। सप्तगोत्राणि तु। पितृमाता च भार्या च तानि। निद्रुहता तथा। पितृमातृष्वसा चैव
 सप्तगोत्राणि ये विदुरिति। कृपां गोत्राणामकोत्तरं रत्नं कुळपुंरुषा दृश्यर्थः। ते चोत्तमस्तत्रैव। तत्त्वानि विंशतिन पाद
 देशे कादशा अष्टावत्ति च गोत्राणां कुळमेकोत्तरं रत्नं। तत्त्वानि चतुर्विंशतिः। तत्त्वद्वादशपूर्वाद्वादशापरः। एवमाग्रे
 पि। प्रयोगपरिज्ञाते पादौ। शाकानां समया मुद्रा सांस्थिता यत्र कुत्रचित्। वाराणस्यायवो धेक्यं समं ताघोजन्त
 यं। तथा यत्किंचिदप्येकं कुर्यात्तु पिंडं वा तदतिके विष्णुलोकं सगच्छेत्तु कुरुक्षेत्रे शाश्वतं पदं। एवैव वा हाहच क्रां क

स्थलसंनिधये यत्कर्म क्रियते नरे ॥ स्नानं दानं तपश्चाद्रूपं सर्वमक्षयतां व्रजेत् ॥ अथ निषिद्धदेशाः ॥ राश्विचंद्रदेये स्कंदो-त्रिशं
 कोर्वजने ये देशास्तर्वे द्वादश योजन ॥ उत्तरेण महानद्या दक्षिणे न तु क्वीकरान् ॥ देशस्त्रैकं कवो नाम श्राद्धकर्म विवर्जित ॥ वा
 पवीये ॥ प्रनष्टाग्रमधमाश्रदे रावर्ज्याः प्रयत्नतः ॥ यमः ॥ रुद्रं कुं मिह तां क्लृप्तं संकीर्णानि सगंधिकं ॥ देशत्वनिष्ठ
 राद्रुच्यं नयेत् ॥ वज्राद्रु कर्मण तत्रैव शंखः ॥ गोगजाश्वादिषु पशुभिः कुमायां तपापुवि ॥ न कुर्यात्कुद्रमेतेषु पारक्यास्त
 च भूमिषु ॥ यमः ॥ पार्कीयप्रदेशेषु पितृणां निर्वपेत्तु यः ॥ तद्गमिस्वामिपितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते ॥ ब्रह्म तारतपारविपकी
 मण्डह्यस्तस्वाग्निपुत्रस्तपिषादि ॥ तद्गमिस्वामि नृत्तस्य हरति पितरो बकात् ॥ अग्रभागत तस्येष्ट्या दद्यान्मू
 ल्यं च जीवतां ॥ श्राद्धे हीणमग्रभां चोत्ता तदहीणां श्राद्धाणां तु मुख्यमिति कचित् ॥ पौलशविण्डोक्तैर्षे वीध
 यानामपि विण्डोक्तैर्षे वा धावधुववे द ता देतर्षिणा धाय नैश्च ॥ नमगोत्रपूर्व श्राद्धनिषेधो ना न्यत्र तिगो
 डाः ॥ विप्रास्तस्य श्रुदपूर्व श्राद्धनिषेदानाम् ॥ अथ दानं चान्न त्यागोत्सर्गकार्यमिति मे धिकाः ॥ तन ॥
 अंगभागास्य श्राद्धपरत्यमो ना भवत् ॥ भनं दाने च निषेधावनायत् ॥ सागोत्पूर्वक एतन्न गतव्यव

धानापनेरांत्ये चंसा न तावान् ॥ द्रुं च स्वाभ्यनुत्ता भावे ॥ तद्दन्तं तत्रैव ब्राह्मे ॥ स्वमुक्तिनेषु गृहे
 पुत्रेषु नृजादितेषु चोद्गमेतेषु धातव्यं चर्यमेतेषु ॥ मन्त्रो जाते किरातेषु क किं गेषु को क णेषु स्वसेषि सिंधो
 रुत्तरकुं केषु नर्मदायाश्च दक्षिणे ॥ पूर्वकरणे यो यापान देयं श्राद्धमुच्यते ॥ इदं काम्यविषयं ॥ अथ यातत्रत्यान्तां सर्वश्राद्धकि
 रणापनेः ॥ नर्मदा दक्षिणे पवादस्वादि सहस्य चोद्गो यत्र यत्र गदावरी नदि पथिया मापि कुं कृत्या सः प्रदेशो तिपात्तः ॥
 पार्कीयत्वापवाद आदित्यपुराणे ॥ अरवी पर्वता पुण्या नदी नीराणि यानि च ॥ सर्वाण्यस्या मिकान्ये कुं नृकुत
 पुपरिग्रहः ॥ यानि गिरो मयती र्थान्मायत नान्निवा दखाता श्रमार्ताश्च न स्वाभ्यंतेषु विद्यते ॥ स्मृतिसारे ॥ नेकवासान च
 द्विपेनां तोरक्षे कदाचन श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यात्पातदृक् चिः रक्कजित् ॥ दिवो दासापे ॥ म्ने कदेशे तथा रां रात्रौ संध्या
 यां विप्रप्रविर्जितः ॥ न श्राद्धमा चरेद्दिद्वान्वा का रोकथं चन ॥ अथ श्राद्धका काः ॥ तैच स क्रान्तियुगा दिन हो कया रयः
 प्राये पाद्वर्षरिद्धे दद्वये क्ता एव ॥ के चित्तरयंते ॥ पृथ्वी चंद्रोदपे रक्ष्म परा रा रा ॥ श्राद्धवधा र्वचंद्रमखायां गे हण संक्रमे
 न चोदकनया तैच न वक्तं ते तथा गे हे ॥ न ये पुरुषे पुरुषे हते पितृ ॥ सम्य स्वापि पितृस्मृत्युं च नमस्कृता क मया कृत्ये ति शो नां तप

महाकाव्ये प्रथमं तन्त्रं प्रकृतं। व्यतीपाने विशेषमाह हेमाद्रौ शंखः। फलं कुरु शत्रुं मुत्तनौ। भ्रमणे कोटि च्यते। पतने शतकोट्यस्तपः। तैवैवम
क्षयः। ज्योतिः शान्तिः शास्त्रे। द्वाविंशतिस्तथा ततो भ्रमणे चैकविंशतिः। तपने दशनाद्यस्तपः। तपनाडिकाः। हेमाद्रौ मार्कंडेयः। यदा च भ्रात्रयो
गृहं वेदं विदितं ब्रतं। तैवैकं नाविकर्तव्यं प्राहुः। त्वविषु बहु भं। इदं चापि डं कार्यमिति हेमाद्रिः। इतः उद्गी वित्युक्तं। त्रयोपि कुर्यात्। उद्गी हे पुत्रजनने
विशेषां सोमिके महि। तीर्थे ब्राह्मण जायते षड्देते जायतः। पितुरिति मैत्रायणीयपरिशिष्टेनैः। तिथि विशेषो फल विशेषो मातृवत्त्वे नात्तः। क
न्यां कन्या गिरिति तत्राप्यत्र वेदसूक्ततात्पर्यं तं च विचयाणि र्जं द्विजं शक्ये शक्ये शाकांस्तथा। ब्रह्मवर्चस्विनः पुनान्तर्गणिते कथ्यते। शांतिश्चैव ब्रह्म
कामानां नोति प्राहुः सदः। प्रातिप्रप्रभृतिषु कं विजयित्वा चतुर्दशी एताः कृत्वा पक्षस्थायं महालयं तु फलं हेमाद्रिः। एवञ्च चतुः
पौर्णमास्या हेमाद्रौ पितृमहः। अमावास्या व्युत्तिपातपौर्णिमा। स्थलकास्तन्य। विद्वान्श्चाद्रुमकुर्वन्गो नोक्तं प्रतिपद्यते। यत
न्माध्यादिपौर्णिमा हि केचन तैव्यमवपाके च पाथिवपाणि मौसी तथा मास्य आवणी च तपोतमा। पौर्णिमा मतीतायां तथा कुरु
त्रयोदशी। एतास्तु आद्रकाका वै नित्यानां प्रजापतिरिति विष्णुधर्मोक्तेः। मत्तु प्रोष्ठपञ्चमं कुरुप्रयोदशी। त्रिविधं वचनेमा
घी पौर्णिमैति कथ्यते। आवण्युर्ध्वमपि न्यायोगात्तं तत्र त्रयोदशी विशेषणमिति गोरुः। नक्षत्रे वित्तदेवाह। सगर्भपत्य
मदाभ्यस्य सर्वे शत्रवं नया। पुत्राप्ते चैव स्तोत्रार्थं समुत्तं दुर्गमुर्यतां शुभां प्ररतचक्रतां वापि वशिष्ठे प्रसूतीति। अरोगीव

यशोवीतशोकतापमागतिं। धनवेदान्भिक्षासिद्धिकुशंगामप्यात्राधिकं। अन्वानायुश्चविधिवद्योदितप्रययकृति। कृति
 कादिभारण्यंतं सकामानात्तुमादमात्राफकांतराप्यपि भारजकौमदितेयानि। माधवायेमरिचिः। कृतिस्मादपुत्रेदुपुत्राद्वयव्यक्री
 रितं। विष्णुभास्विगेषुतदेनफकमिथेता रहस्यतिः। अरोग्यंचैवसौभाग्यंशत्रूणांचपराजयं। संपांन्कामाभिन्विधाधनमायुर्व्योक्र
 कमसुखी। दादिसंघेतत्रौश्राकु कलसतेकं। अन्यानिस्वषण्वतीश्राद्वादिनिप्रापुकावि। मर्कटमपुराणेश्राद्वाहंदेवतपनो तथा
 दुःस्वप्नदर्शनी। जन्मक्षेत्रहपीडाश्राद्वाकुर्वतियेचरुया। अथश्राद्वादिकरणः। वंदिकायाकिमुतु। पक्षुपिबुः। नीतसंस्थि
 तस्थिरासुतः। पितृनाधिकसंस्कारंमनपूर्वकमदतः। इतरो वेहमाक्षोचशरंवः। पितुःपित्रेणकर्तव्योपिउदनादकक्रिया।
 पुत्राभावेतुपत्नीस्यात्तदमावेतुसिदनः। अथयद्यपिपुत्रपदक्षेत्रजा। देहाशेदविधपुत्रपरं। तेवद्वाहशपुत्रायाज्ञवल्क्येन्येन्ये
 नोक्तः। भोरतो धर्मपत्नीजस्तसपुत्रिकासुतः। दत्ताक्षो नजस्तसोत्रेणोतेपत्न्या। गृहप्रवृत्तंउत्पन्नो गृहस्तुतः स्मृतः।
 कानीनः कनकोजातोमातामहः सुतस्मृतः। अक्षयंतायांक्षतौर्मातः पौनभवस्तथा। दधान्मातापिताचार्यसपु
 त्रौ दत्तकोभवेदकीतश्रता म्याविष्क्रीतः सुत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः। दत्तात्मातुस्वयंततौ गर्भे विन्तः सहोदजः। सु

होगृह्येतउरक्तसोपंविद्धोभवेत्सुतः। विंददो नृहरश्चैषप्रवभिवेपरः पारुति। तथापि दूतनौसैरतरैषां
 पुत्रत्वेनपरिग्रहं हृष्टातिमोदोवादिपुत्रणेककावितरेषांपुत्रत्वेनिधोदौरसदत्तकपरमेयायद्यपिपिंडवोमृहश्चैषाप्रकृति
 वेपकपरः इतियाज्ञेव ल्योक्तेरौत्सामावेदत्तकपालिसयाचौरसा। नयेपिस्तदनायेपपो जतस्तभावेदत्तकादयदिति
 यः। पुत्रेणलोकाजयतिपौत्रेणानेन्यमश्नुते। अथपुत्रस्यपौत्रेणान्नव्यो नोतिविष्टमिति जामृतवाहनधृतवसिहारीतमृव
 त्तिरितोक्तेः। कोकामत्यंदिवाग्रासिः पुत्रेणोत्रपौत्रेकरितियाज्ञवल्क्येनैश्वंपुत्रपात्रोअतत्पुत्रः पुत्रिकापु
 त्रगन्नापत्नीभ्राताचतः। अथपितास्नुपातया असंतिधानेपूर्वपुर्वेषांमुनेरपिउदाः स्मृताइतिस्मृति
 संग्रहेप्रपौत्रकानंतरंपुत्रिकापुत्रोक्तेः। मणिनीभागिनिपश्चसापिंडः सोदकस्तथा। समत्याचदत्त
 कस्य यद्यपिरहस्योतेनापो अश्चपुत्रिकापुत्रः स्वर्गप्राप्तिक नावुभौ। रिच्यं कयेवपिउदानेवसमौतोप
 रिक्तीतर्ततावितिपौत्रसाम्यमुक्तं। पाज्ञवल्क्येनच। औरतो धर्मपत्नीजस्तसमोपुत्रिकासुत इत्यौर
 तासाम्यं। तथापिस्त्रेको केराजसमो मंत्रीत्यादौवकं विन्तरेतमथदप्रयोगाकौणमुरयपोः साम्या

नैर्णः ॥ योगाश्चस्तत्पर्यंततत्तुसभाकिकल्पश्रुतिप्रामित्यं पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रो वा भ्राता वा भ्रातृ संतातेः । संपि
उसंततिर्वापिक्रियाद्वा नृपजापतेः तेषामभवे सर्वेषां संता नोदक संतातिः ॥ मातृपक्षसंपिडेन संबद्धस्योज
जनया ॥ कुरुदयपिचिन्नेस्वामिः कार्योऽपि नृपः तत्संघालगतेर्वापितदवस्थात्कारयेन्नृप इति वि
हृपुराणोच्चप्रपौत्राभावे दत्तकायज्ञातिपदाद्या चंद्रमदनरत्नकाळादर्शादयः । मदनपणजातेष्वेव
योपदेवतद्रघुनादयस्तु पुत्रेषु विषमभावेन नान्यवैकारयेस्वधानिति सुमतुक्तोऽपि तामहुरितुः पश्चा
मचर्त्तयदिगच्छति । पौत्रेणोदाहराहदिकर्तव्यं भ्रातृपौत्रं । नैतत्पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवाधेत्येताम
हइति । चंद्रपरिशिष्टे च पुत्रशब्दस्य द्वादशविधस्तथात्वात्स्वर्गसाजे परपर इत्यस्यानन्यपरत्वाच्च
दत्तकायभावे यौत्रादिनामधिकार इत्याहुः । अतएवातिषेधादुपमातपौत्रस्त्वेषानुपनीतपुत्रस्यैव गधि
कारः । औरसश्चागुपनीतोऽपि पुंसां हि हृदी चंद्रोदये सुमतुः । आहुं कुर्यादवश्यं तु प्रमीद्विपुत्रको

द्विजः । अतस्त्वोवाप्रतस्योवायकवेयं वेदादिः ॥ सुमतुः । कुर्यादनुपनीतोऽपि भ्रातृमेकोऽपि हियः सुतः । पुरत्रियज्ञाहुतिं पाणौ
चंद्रोवाग्राहणस्य सः । मनुः । नक्षत्रिन्पुनते कर्म किंचिदामोक्षिबंधात् । नाभिः प्याहारयेन्नृपस्वधानि गयतादत्तं ब्रह्मवेदः
सुमतुरपि नाभिः प्याहारयेन्नृपस्वधानि गयतादत्तं ब्रह्मवेदः । मंत्राननुपनीतोऽपि पठेदेवैक औरसः । अयं मंत्रयठस्त्रिवर्षकृतश्च
उस्यैव अनुपेतोऽपि कुर्वतु मंत्रवत्येव मोधिकं । यद्यसौ कृतज्ञः स्यादादस्या च त्रिवत्सर इति सुमतुः । यत्तु पाप्याहुः
कृतश्च सुतु कुर्वति उद्रकं पिडे मेव वा । स्वाधाकारं प्रयुजीत । वेदोच्चारणकरयेदिति । यश्च स्मरति संगृहे । रुतश्च उद्रो नृपे
तश्चापि नोऽत्राहुं स माधरेत् । उदाहरत्स्वधाकारं न तु वेदाक्षराणां साविति । तत्र यमवर्णचंडाविषया मिमिक्षाधिक
मदनरत्नकाळाव्याः । त्रिवर्षे धर्ममंत्रयत्नस्य धित्य इति चंद्रिकाशापदेवश्च मदनरत्ने र्कोदेः यश्च पुनः अत्र कर्म पत्नी
कुर्यादथानुपनीतः तथो ध्येत् कं हि कर्म कुर्यात्साधर्म संस्मृता । अशक्तौ तु कात्यायनः । सैः अस्ते न पत्न्यान्व
निदानं मंत्रकं । कर्त्तव्यमिति सर्वे कार्ये दान्यमेव हि । पुनश्च ननु मतोधिकारिकं पुनर्वैतत्तरे मित्याहुः का
काहुरीः । वीकादाद्यादि का देवांकं दुःकृत्यैव मोधिकं । मदनरत्ने सुमतुः कुर्यात्तु पुनश्च पुनश्चोत्यातिमात्रेण

संस्कारादिनामोचत्। पितरं नाशिकाश्चौल्लतैलमेधेन कर्मणा। एतच्चौरसस्यैव दत्तकं। दिनात्पुनितानामेवाधि-
 कारादितिकाब्धदर्थः। श्विचैर्द्वेपिस्कारे। पित्रोस्तुपनीतोपिविदध्यादौरसः स्मृतः। इतजोर्ध्वदोहेकमन्त्रोत्तु-
 स्मृताः। आद्रुकरिणइति। अन्यत्रावित्कर्म
 हाकापास्तवपुनतातस्याअधिकारोस्याभिः वमुक्तः। प्रपौत्रभावेदत्तकादयएकादशपुत्राः तदभावेभर्तुः पाठ-
 योतिप्रतेस्थिता। पत्न्यवदद्यात्तपिंडं कृत्वा न शंकते चेति मन्त्रः। नारीपिंडं पतिंदद्यात् नौ सार्यातयैव च त्व-
 श्रादश्चस्तुपाचतदभावेस्तपिंडकादिति। पुत्राभावेतुपत्न्यास्या तत्पत्न्यभावेतुसोदकइति चरुमाद्रौ शंखोक्तेः। पृथ-
 चंशोक्तः। कानानगरं सहजपुनर्भूतपाश्र्वये। पत्न्यभावेधिकुर्युस्तेअप्यस्ताः स्मृता इति स्मृतिसंग्रहात्
 त्व्यभावेकानीनादयदस्याह। पत्न्युरपि सपत्नीपुत्रेति नाधिकारः। पितृपत्न्याः सर्वा मातर इत्युक्तिरुक्तमन्त्रेः। वि-
 दध्यादौरसः पुत्रो जनन्याजोर्ध्वदोहेकं दत्ते भावे सपत्नीजः क्षेत्रज्ञायास्तपत्नीतातेषामभावेपतिस्तदभावेस्तपिंडका-
 इति मदनरत्ने कात्यायनोक्तेः। अप्रारुकेत्येवं तेन यदु द्विविवेके उक्तं सत्यपि सपत्नीपुत्रे पत्न्युरेवाधिकारः

ति तान्निरस्तं पञ्चतनैव कात्यायनः। नभायोया पतिंदद्यात्पुत्राया अपि कश्चित् यथाविष्टुपुराणे कु-
 ऋद्वेपि चैतन्नेस्त्राभिः कार्यान्वेति। यच्च मार्कंडेयपुराणे सर्वाभावेस्त्रायः कुर्युः स्वमर्त्येणाममंत्रकमिति तदा सुरा-
 दिविनाहोवाचिष्यं धर्म्यं विवाहे ह्युपाया सापत्नीपरिकीर्तिता। क्रयक्रीता तु नानारीगणस्य त्व्यभिधीयते। नसादेवे-
 नवापि नैदासीतामुनयो विदुरिति शांता तपोक्तेः। यत्तु शुद्धिरत्मा करः शूकपाणिश्च अपुत्रस्य च यापुत्रीतापि पिंडं प्र-
 दायेत्। तस्यापिंडादेशैकं वा एकद्वे नैव निक्षिपित्वा पाठोक्तेः। भर्तुर्धनं ह्यपत्नीतामिनादुहिता स्मृता। अंगारं अंगं सप्त-
 वतिपुत्रवदुहितान्पणामितिः। रुहस्यातिनादुहिदुर्धनहारित्वोक्तेश्च पुत्राभावे कन्या तदभावे सपत्नीपुत्र इत्या इतत्पूर्वाभिरुधान्मातुबुद्धि-
 तः। शेषमप्यतीतास्य सतेथय इति दुहि तुर्मा न धनग्राहित्वेन पुत्रस्य तद्भावाद्वा नरि कारापने श्रोत्रेणैव कर्त्तव्यं। कर्त्तव्यं तु भातपुत्राय सो-
 वविषयः पत्न्यभावे अविभक्तस्य सोदनः। प्रयोक्तृशंखवधताम्। विसृज्य दुहिता धनहारित्वोक्तेर्वा नक्तजावत्कावत्तत्रा-
 ष्ट्युपायं नृणामवायेभ्यः। दुहिता पुत्रवत्कुर्यात्माता पुत्रोस्तं संस्कृता। अतश्चैव गुरुं पितृपिंडमेकादि संस्तनमोशति भद्राजोक्तेः
 तदभावेदोहेन धनहारित्वोर्वा मातापित्रोरुपध्याया नार्थयोर्ध्वदोहेकं। कुर्यान्मातामरुस्यापित्रीभ्यश्च यत्तता शिव-
 वंस्त्रकायां रुद्रमन्त्रे। यथा जतस्योपि स्मृतः। पितः कुर्यात्क्रियां नृपः उवगाध्यामहात्राहो दोहित्रो पितर्यार्हता भ्यक्त-

को. ८८

परार्कं सावित्रोक्ते श्रुतं न हनन्तारिण आ वश्यकं नान्यस्येत्याहुनैव स्कंदः । आहंसा तु महाना तु अवश्यं धनहारिणा । दौहि
 पायनिष्कृत्यैकं कर्तव्यं पूर्य मुनिरिति तेन दौहित्रो पुत्रीकृत इति स्वयां ज्ञेयोक्तिः परस्ता अत्र पत्नी दौहित्र प्रसम गये श्रुतं नात्यक्तं
 वक्तुं न । दौहित्रमातु पुत्रे सत्वे विभक्तस्य दौहित्रः । आविमाता मातु पुत्रः । आतु तत्पुत्र सत्वे कतिपयं श्रुतं तैव ज्येष्ठस्येत्यु
 त्रः कुर्यादिति दक्षिणात्यर्था । सारुज्यता दौहित्रः । आतु भ्राता स्वयं चक्रे तद्भाषा चिन्ता विद्यते तस्य भ्रातृसुतश्चक्रे
 यस्य नास्ति सहोदर इति प्रसीतिः । पत्नी कुर्यात्कृता भवेत्पत्य सायेतु सो दृष्टि को मन्त्र ज्येष्ठाया तैरकुर्यान्म तत्पुत्रः ।
 त पतुनानुजस्येया प्रजयति तत्क निष्पन्नात् सत्यो वेष्या मध्यमनुः । सर्वेषामेव ज्ञातानां मेकश्चेत्पुत्रवान् भवेत् । सर्वस्ति स्तेनपु
 त्रेण पुत्रिणो मनु रज्यीर । ततो दराभावा विषयामिह्युक्तं । मदनरत्ने स्मृति संग्रहेः पुत्रः कुर्यात्पितुः श्राद्धं पत्नी च तदसं
 निधौ धन दाय य दौहित्रस्ततो ज्ञाता चतुस्ततः । भ्रात्रोः सहोदरो भ्राता कुर्यात्सहोदर इति स्मृतं तद्भाषा पुत्राभावे
 क्रमेषा पितृमातृ सुषास्वस्वसुतस्युजादयः । धनहारि त्वात्त गिनी लक्ष्म तपो विशेषमाह मदनरत्ने कसायनः । अनु
 जा अग्रजा वापि भ्रातुः कुर्यात्तथा । क्रिया । ततस्त्वसो वराति दत्त क्रमेण तनयस्तयोः । अपरार्कं काष्ठाजिनिष्ठुत्रिंश
 यो यवापनी पिता । भ्राता सुतवागुरुः । स्त्री हारी धन काहारी च कुर्यात्पिंजोक्क क्तिया । मा कं देयपुराणे पुत्रो

भ्राता चतस्युत्रः पत्नी माता यता पिता । क्तिता भावो परिशिष्यश्च कुर्वीरन्मौर्ध्वदौहित्रं । तेन धनहारि रइतादिनि
 द्रुति तिका दर्शः । अत्र पाठक मोनवी कश्चितः । पूर्ववा व्येथ ततः श्रद्धादिभिः श्रौतं क्रमेणोक्तिः । अथ नि कामा अथ व
 शस इति वतः । पृथ्वा चंद्रो दये इदमनुः । स्तुपा स्य स्त्री यतत्पुत्रज्ञाति संबंधिना धवाः । पुत्रभावे तु कुर्वीरन्सपिज
 नयथा विधिः मार्कंडेयपुराणे । पुत्रा दुर्सन बंधश्च सारवा विधश्चुरस्य क जामाता स्नेहवान् कुर्यादरिविकं पेत
 मेधिकं । यां दिकायां कुरु शाता तपः मातु को भगिनी यस्य स्वस्नीयमातु कस्यच । स्वसुरस्य उदोश्चै वसरस्य
 मरुत्या महस्य च । एतेषां चैव सार्याणां स्वसु मातुपितुस्तथा । श्राद्धं मेषां तु कर्तव्यं मितवदा विदोऽव्यु । अथ
 विवेकेण खेचंद्रो दये च ब्रामे । दत्तानां वाप्य दत्तानां कन्यानां कुरते पितर । सुतुर्थे हनिता स्तेषां कु रीरन्समा
 हिताः । दत्ता वाग्दत्ता माता महा नादो र्हिआः । कुर्वन्मह निचत्परे । तो पितृषां प्रकुर्वन्ति द्दित्या य हसि सवदा ।
 जामातुः स्वसुराश्च कु स्तेषां तेषां संयता । मित्राणां तदपा त्यान्ता । आ स्वियाणां पुरस्तेथा । मागिनेयस्त
 ताना च सर्वेषां त्यपरे हनि । राशो साति विंशे तु । तेषां त्यपरो हितः । मात्रे जातवशो चंतु पुरा ची त्वं करो नि
 सः । भज्जद्वितीया हादो श्राद्धा विधा तसा स्थि संवमपरं । काका दशो र्हिहादि मत्रया सत्रो विदध्यादौ स्त

सः सुताः ॥ तदभावे तु पौत्रश्च प्रपौत्रः पुत्रिकास्तत्तदोद्दिष्टाद्येन हारीचभाता तस्युत्रयवचः ॥ पितामातास्तु
 पात्रैव स्वस्वातन्त्र्यवचः ॥ सपिंडः सौदको मातुः सपिंडश्च सौदकः स्त्री च शिष्याः चिंताचार्यः ॥ आमाता च स
 स्वापिचः ॥ उभयनर्बधोरिष्येनकारिपेदवनी पतिः ॥ तौ तमेः पुत्राभावे तापि उभयमात्रसपिंडाः शिष्या
 श्वदस्युस्तदभावे श्राव्यायाः ॥ पत्न्यं च विक्रयांश्चुभ्यातातपः ॥ प्रीत्या श्राद्धं प्रकर्तव्यं सर्वेषां वर्णां कि
 जिभातौ नित्यं तन्मवर्णविषयं ब्राह्मणस्वयवर्णा नानकुपात्कर्म किंचन कमाकौभाद्रयोर्मोहितृत्वा
 तं उजातिनां व्रजो रतिव्रजोक्तैः ॥ तत्रालोके तत्कर्तव्यं शुद्धस्याव्यौ धर्मे हि कं ॥ श्रद्धेयवा ब्रह्मस्य विना योरसवत्क
 चिदिति पारस्करोक्तैश्च ॥ पारसवदुक्तं पुत्रः ॥ अत्रेदंतत्वं सर्वत्र पुत्रादेः पूरण्या मातृपितृभ्यां देवधिका
 उक्तः ॥ तत्राभावात्तानि धर्माः शिष्याच्यते ॥ अत्रयवपूर्वप्रसंगेन धाने पुर्ववर्णित्युक्तं ॥ तत्रात्रं निधोपत्त्या दे
 सर्वत्राधिकारिपत्त्या देः सपिंता दावधिकारः ॥ संनिधौ तत्पूर्वमेव नो धर्मः ॥ अतो नधिकारिपत्त्या तत्रा
 दिनां पुत्रः ॥ एषां पुत्रो वेत्ता वसिते पुत्रो काका दति विरादोप ॥ एकोदशाध्याक्रमशोज्येष्ठस्यावधिवाक्किपा
 ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतमिदं पुत्रसुवर्णनीयं ॥ एते देशांतरे पवादत्पुत्रताये ॥ मेवेति पुनरावेर्तनीयमा ॥ सिकर

र्वायावर्तनीयः ॥ एकादशाहमासिकानीति वर्तते ॥ तज्जायसापि कर्तव्यं सपिंडिकरणं पुनरिति व
 दावृत्तिरुद्धातायादाते कोयेत ॥ तन्न ॥ अस्व नमूकं व्यात ॥ अत्ररदापि कनिष्ठकतमावर्तते ॥
 यद्विभोपिंडपि जयतां च कृतं नर्तयते नासिपिंड्या निभान्युत्रः ॥ पितृमहारायचरतर ॥ नपावर्णनात्पुत्र
 कुर्वन्मलगतते फका मिति यद्युत्तरनिषेधनादिस्त्विति ॥ आताको दत्रात् पुत्रो नासपिंडः शिष्यवचयेत्यादि
 प्रजापत्यापत्यादि वच्योभ्यः कनिष्ठादेरप्याधिकारात् ॥ यथात्र ज्येष्ठवर्त्यं कत्वा धस्तथा पुत्रकर्तृकं तस्या
 पिबाधः ॥ सपिंडने तु बुद्धयन्तर्गतं निवर्णयेव क्षमः ॥ अधिकारविशेषेणाक्तैया व्यवस्था ता ॥ विष्णुपुरा
 णे ॥ पूर्वाः क्रिया मध्यमाश्च दधौ वैवो जरा क्रियाः ॥ त्रप्रकारा क्रियास्तैसा साभेदमृष्यपुत्रमे ॥ अष्ट
 हादिदेशाहमध्योपाः स्यः क्रियानृपा ताः पूर्वामध्यमा सा सिमास्ये कोदि हस्तताः प्रतो विहृतं मपहने स
 पिंडिकरणं ॥ क्रियंते योः क्रियाः पुत्रो च्यते तान्यो तराः ॥ पितृमातरसपिंडेभ्यस्तमानुसां किं कृतं
 था ॥ तसंघातपतेष्वैवरासावाधनहारिणा पूर्वाभ्या श्वकर्तव्याः पुत्रायैव यो तराः ॥ दो हि त्रैर्वान्नः
 श्रेष्ठकार्यास्तान्यैस्तथा ॥ मृताहनि तु कर्तव्याः ॥ स्त्रीणामपुत्ररा क्रि पदोद्दिष्टं तत्पुत्रपाधनहारिणोर्दि

नि.पौ.

एवमन्यस्य धनं हर्तुं यश्चार्थहरः सपिंडदायीत्यापस्तंबोक्तेः । प्रेतस्य प्रेतकार्याणि अकृता धनहारकः । वर्णानां यद्वधे प्रोक्तं तद्वत् प्रयतश्चर
 दिति पृथ्वी चंद्रोदय व्याघ्रपारोक्तः । मदनरत्न स्फोरपि । मलमंतनमनुयाणाः । द्विण्यस्य कीर्तितं मित्युक्तं । अपि भिस्तस्यानिदिष्टानि कृतं पाव
 नीपरा । अदेहपतनांतरय कुर्यात्सिंडोदकाक्रियामत्युक्तं ॥ क्रियानिवधकात्यायनः । नवमाता नवापिता कुर्यात्पुत्रस्य पतकं ० नायकं भवत्याम्ना
 ताभ्रातृणां तु कनीयसां । पृथ्वी चंद्रोदय बोधायनः । अपि त्राश्रादुनकरो यं पुत्राणां तु कथंचन । त्रात्राच वनकरो यं त्रातृणां न कनीयसां ॥ यदिरु
 हेन कुर्यात्तां सपिंडीकरणं विना ॥ गायया तु विशेषणं ज्ञापयानपि समाचरेत् ॥ अन्याभावापि त्रादिपि कुर्यात् । उत्तममबाधं प्रतापिता त्राता यवा
 यजः । जननी वापि संकुर्यात् महदेनो न्यथा भवत् ॥ इति सिमंस्तुतः । ब्रह्मचारीणां तु शुद्धिं वक्कथं चंद्रोदय च ब्राह्म ॥ असमाप्तं तस्यापि
 कर्तव्यं ब्रह्मचारिणां ॥ श्राद्धं तु मातापितृभिरनुतेषां करणं तसः । श्राद्धमासिकादिकादि सर्वकार्यमित्यर्थः । न त्वतिनिपाधान्यसत्त्वं यत्तु
 छंदोगपरिशिष्टे ॥ न त्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वयं कथितं । न रीक्षणा मरयत्नेन त्वेष्टा दत्तं प्ररत्न । पितर्यपि मृतन पादाषा भवति काहि वि
 त् ॥ आशौचकर्मणां तस्या अद्वा ब्रह्मचारिणां । भयश्च यज्ञवत्कः ॥ न ब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकपातितान् स्तथात् ॥ तदथ न्यसत्त्वं ० अन्या
 भावे तु ब्रह्मचारिणां पिकार्यं ० पूर्वोक्तं चेद्भुवनं च नान् ॥ आचार्यपि शुपाध्यापाने हत्यापि व्रती व्रती ॥ सकलान्नं च नाश्रीन्नरत्नं महसं
 वसादितेनैवोक्तेः ॥ ब्रह्मचारिणः शवकर्मिणां व्रतान्निवर्तयेत्तदन्यत्र मातापित्रो रिति वसिष्ठोक्तेः ॥ अत्राशौचमकाहं वक्ष्यामः ॥ प्रागुपनयना
 तु मृतस्य पंचवर्षांतरं सपिंडीकरणं यज्ञशोडशश्राद्धादि सर्वकार्यमित्युक्तं देवजानीये । असंस्कृतानां तस्मापि उदयस्तस्मिन्नाकुरा

धिति प्रचेतो वचुनाश्च एतच्चाग्रे वक्ष्यामः । अविभक्तानां विशेषमह एष्वी चंद्रोदये मरिचीः । बहवः स्फुर्यं वा पुत्राः पितरे क
 त्रवाप्तिनः । सर्वेषां तु मृतं तुल्येष्टेनैव तु यत्कृतं । द्रव्येण वा विभक्तेन सत्त्वे वक्तुं शक्यं । ज्येष्ठस्य रुत्वे पितृवर्षे कृताग्नि
 र्दत्तार्थः । तेन ये ब्रह्मचर्यं परानवर्जना द्यः । कश्चि सस्कारास्तत्तर्वेषां भवतीति सिद्धं । सरस्वतिना मृष्यं च । तत्त्वत्वा
 विभक्त्यनां वे शमो होशनाः । नवश्राद्धसंविद्धं त्वं श्राद्धं नपि षोडश । एकेनैव तु कार्याणि स विभक्तं धनं च
 पि । ऊपुहारितः । सपिंडीकरणं तानि यानि श्राद्धानि षोडश । एष्ये वस्तुताः कुर्युः एथग्दमा अपि कथितं । ईध्वं सपि
 काणां सर्वं कुर्युः एथ कुर्युः कुर्युः मदनरत्ने । विभक्तास्तु एथ कुर्युः प्रातः संवसरादिकं ० एकेनैवा विभक्तेषु कृतं सर्वं कृ
 तत्कृतं एतेनादिकादि कानि श्रुतानां मानि यमदति पदं नृशक पाणि । परास्तः । इत वस्तुतः जनकस्य पुत्राद्यभावे
 दद्यात्तत्तत्तत्तेशी गोत्रे एके जनापितुर्न भ्रातृद्वयः स्ततः । गोत्रादिभ्यां नृगण्डो व्यपेत ददत्तः सधोति मन्त्रके ।
 इदं जनकस्य विषयं । एतश्च प्रवरमज्जयां वा । त्यायमयनं लोणादिभ्यां एष्टुं । अथ ये दत्ता क्रितं कृत्वि मृपुत्राः प
 रापरिग्रहणानां पयास्तेषां मुखारुणास्तवति । यथा शौग शोशो रणा या निन्याना न्येवं सप्रत्यतीति कु का
 भवंति इत्यादि नृयोपि श्रोः प्रवरानुत्कोक्तिः । अथ येषां स्वां कुभायां स्तत्र यत्नं नृपात्वरिवथं हरयेः । त्रिं च
 न्यास्त्रिपुरुषं द्युर्धुं भयोत्तं त्याडुभाभ्यामेव ददुरेकास्मि श्राद्ध एथग्दमादिश्यं कपिं दद्यात्तानां कीर्तये पारिग्रह

निर्णेतु

तास्वोत्पादयतीतारं चारुतीयात्पुरुषादिति हेमाद्रो काष्ठोजिनेः व्यावन्तः पितृवर्गस्य स्तावद्वि
तकादयः प्रेतानां भोजनं कुर्युः स्वर्गोचरैः पितृभिः सह दद्यात् सहापतस्युत्रापोऽत्रात्वेन च न तत्तमं चतु
यपुरुषो ह्येतास्त्वादेनात्र पुरुषी साधारणेषु कर्तुं पुत्रिषु पुत्रिणां स्तवर्गिणा अस्या यमाद्रुमाद्रिः दत्तका
दयः जनकपाळकयोः कुके प्रेतानां स्तवर्गिणः रावणं न कुर्युः दत्तकानां पुत्रास्तु पितृदत्तकस्य पितृभ्यां जनकपालकस्य
स्वपितामहाभ्यां सपिंडनं कुर्युः तेषां पौत्राः स्वपितरं दत्तकेन पितामहेन च सपिंडयेयुः चतुर्थोऽपि तत्कुलं स्तु एव तेषां प्रपौत्रास्तु दत्तकस्य प्रपितामहस्य पालक
कुलं चतुर्थे योजयेन्नवा द्वादशादशमहालयादौ तु पित्रोः द्वयोः पितामहयोः प्रपितामहयोर्वींशद्वयोः तत्र द्वयोः पित्राद्योः पृथक् पिंडदानं द्वयोर्दशेनैको
वेति अत्र केचित् आवयोरयमिति परिभाष्यो देतस्तस्येदं द्वयोः पित्रोः श्राद्धं यस्त्वपरिभाष्यदत्तः सगृहीतुरेव स पालकायैव दद्यादित्याहुः अत्र
मूलं तद्वै प्रष्टव्यं वस्तुतस्तु जनकस्य पुत्रपत्न्याद्यभावे दत्तको द्वयोर्दद्यादन्यथा पालकायैव प्रागुक्तकाल्यायनवचनात् मानवीयमप्यतद्विषयमे
व गोत्रं तु श्राद्धे पालकस्यैव विवाहाद्देतुं भयोरित्यादि मत्कृतप्रवरदर्पणोद्देशे यस्तु भूत्युक्तीतायां परित्यायां दास्याचो सन्नः सर्वाजिन ए
व दद्यात् मूलं विना स्वयमुपनताया तु क्षेत्रिण एव तदुक्तं पृथ्वीचंद्रोदये कौर्मे अनिर्यागात्कतो यस्तु शुक्लतो जायते त्विह प्रदद्याद्दी
जिनेपिंडं क्षेत्रिणे तु ततो न्यथेति क्षेत्रजादे विशेष्कुलौ तदभ न्नोचत इति दिक् जारजानां विशेषमाह अपरा
र्कं नारदः जायंते च नियुक्तायामि केन बद्धमस्तथा अखिथभाजस्ते सर्वे बीजिनानेव ते सुताः दधुस्तबी
जिनेपिंडं माता चैव शुक्लतो हता अशुक्लोपहता यांतु पिंडदावोदुरेवते धर्मार्थश्राद्धकरणे फलमाह चंद्रिकायां शातातपः श्रीश्राद्धे तु

शिवराम

कर्तव्यं सर्वेषां वर्णलिङ्गिनां एवं कुर्वन्तरः सम्यक् महतीं श्रियमाप्नुयात् गयायामपितत्रैव ब्रह्मकेवर्ते आत्मजो वाथवान्योऽपि गया शीर्षे यदा
तदा यन्नाम्ना पातयेत्पिंडं तेन यदुद्गमशाश्वतं एतच्च यदा फलं भूमार्थिना द्विस्त्रिर्वा क्रियते तदा प्रेतशिला श्राद्धवर्जं कुर्यात् तस्य प्रेतत्ववि
मोक्षार्थं त्वान्तस्य च जातत्वादिति केचित् वस्तुतस्तु सन्यासि श्राद्धवदत्रापि कौर्मे सर्वे सांगेधिकारादित्युक्तं प्रतीमः सन्यस्तपित्रादि
स्तु पितुः पुत्रादिभ्यः सर्वे श्राद्धे पुदद्यादिसुक्तं प्राक् वक्ष्यते च जीवस्य तु श्राद्धं अत्र स्त्रीश्रद्धाणां श्राद्धं मंत्रवर्जं तद्धी भवति स्त्रीणामम
त्रेकं श्राद्धं तया श्रद्धास्तस्य च प्राग्ब्रूजाश्च ब्रतादेशानेव कुर्युस्तथैव तदिति हेमाद्रौ मरीचिवचनात् अयमेव विधिः प्रोक्तः श्रद्धाणां मंत्रव
र्जितः अमंत्रस्य तु रादस्य विप्रो मंत्रेण गृह्यते इति ब्राह्मोक्ते श्राद्धं गृह्यते संबध्यते अस्य श्राद्धप्रकरणपाठेऽपि परिभाषात्वात् न प्रकरणेन स
कोचो युक्तः तेन श्रद्धस्य स्नानदानादावपि विप्रेण मंत्रपाठः कार्यः अमंत्रस्येति विशेषणाद्विप्रया अपीतिरुल्लासः यत्तु तेनोक्तं मं
त्रजन्यनियमादृष्टसिद्धिस्तु न मस्कारेण अनुमता स्य न मस्कारो मंत्र इति गौतमोक्तेरिति तेन दृष्टद्वारेव तत्स्वाप्तिर्न स्वात्तत्रेण अन्य
थानखावपूतेष्ववघातजन्यादृष्टार्थं सोऽपि क्रियत इति यत्किंचिदेतत् तेन पितृणां नाम गोत्रतस्यादौ यत्र द्विजानां सपिताममंत्रोक्तः
तत्र प्रतिप्रसवमात्रार्थं गौतमीयं युक्तं न तिलवपनादावपि अत्र केचित् वैदिकमंत्रो विप्रस्य पौराणस्तु श्रद्धेः पठनीयः न हि वेदेष्व
धिकारः काश्चिद्दृष्टस्य विद्यते पुराणेष्वधिकारो दशितो ब्राह्मणेति तत्रैव पात्रोक्तेरित्याहुः तन्न नाध्येत व्यभिदं शास्त्रं वृषलस्य
तु सन्निधाविति कौर्मे पुराणनिषेधेन वेदस्य दूरापास्तत्वात् अध्येतं ब्राह्मणेन क्षत्रियेण विशापि च श्रोतव्यमेव श्रद्धेण ना

ध्येतव्यंकदाचन॥ श्रौतस्मार्तवैवेधर्मप्रोक्तमस्मिन्नुपोत्तम तस्माद्देविना विप्रं न श्रोतव्यंकदाचन तत्रैव पुराणाधिकारे भविष्योक्तेऽपि
 तेन नाध्येतव्यमिति निर्धारितं तत्रैव पुराणपर इति श्रीदत्तादिमतमपास्तं तेन चोराणामंत्राणामेव विप्रेण पाठेन वैदिकानामिति सिद्धं द्विजस्त्रि
 यस्तु सकल्यमात्रं स्वयं कृत्वा वैदिकमंत्रयुक्तं सर्वं ब्राह्मणद्वारा कारयेयुरिति प्रयोगपारिजातः अतएव स्त्रीणामित्युक्तं विवाहस्त्रीपरमि
 ति हेमादिराह अनुपनीतस्तु वैदिकमंत्रयुक्तं सर्वं स्वयमेव कुर्यात् इत्युक्तं प्राक् यत्तु प्राग्द्विजाश्च व्रतादेशादिति तदशक्तं विषयमत्र
 उविषयं वेति दिक् श्रद्धास्तु सदाऽमश्नादुमेव सदा चैव तु श्राद्धाणामामश्नाद्विधीयत इति स्मृतं तु एव्हीचंद्रोदयमास्त्यपि एवं
 श्रद्धापिसामान्यं द्विजाद्वैव सर्वदा नमस्कारेण मंत्रेण कुर्यादामान्नवत्सदा तत्रैव हृदयपराशरः आमोन्नेभिनतु श्रद्धास्तु ह्येतु द्विजपू
 जनं कृत्वा श्राद्धं तु निर्वाप्य सजातीनां शयेदथ मधुव आमं श्रद्धास्तु पक्वान् पक्वमुक्षिमुच्यते हेमाद्रौ भविष्ये धर्मप्रवस्तु धर्मज्ञा
 यदि श्रद्धां प्रकुर्वत अग्नौ करणमंत्रश्च नमस्कारो विधीयते आवाहनादिकर्तव्यं यथा श्रद्धेण तच्छृणु देवानां देवनाम्ना तु पितृणां ना
 मगोत्रतः पिंडादीनिर्वपेद्द्वारनामतो गोत्रतस्तथा श्रद्धाणां गोत्राभावेपिकाशयपंडोयंगोत्रं तस्मादाहुः सर्वा प्रजाः काश्यप इ
 ति श्रुतेः गोत्रताशेतु काश्यप इति व्याघ्रपादितं श्रौतिहेमादिः एवमन्यत्र गोत्राज्ञाने एवं तपेणादिषु ज्ञेयं तत्रैव भविष्ये श्रद्धास्तु
 गृहपाकेन तत्पिंडान्निर्वपेत्तथा सत्तु मूलफलतस्य पायं सवा भवेत्तु देवताभ्यः पितृभ्यश्चैत्यं नमस्कारमंत्र इति केचित् विज्ञा
 ने श्वरोपेवमाह हेमाद्रिस्तु श्रद्धेण मंत्रं कुर्यादनेन विधिना बुध इति मातस्य मंत्रनिषेधान्नाम मंत्रेणोपाहुः एव्हीचंद्रोदयेस्क

दे राजकार्ये नियुक्तस्य बंधनियं हवति नः यस्येष्टेषु च सर्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् यत्तु भारते राजधर्मेषु यवनाः किराताः गांधाराश्चीनाः शंवं
 र्वर्बराः शकास्तुषाराः कंकाश्च पक्ष्वाश्चाद्रमर्दिका इत्युक्ता ब्रह्मक्षत्रप्रस्ताश्च वैश्याः श्रद्धाश्च मानवाः कथं धर्माश्च रिष्यति सर्वं विषयवा
 सिन इति चेत्का वेदधर्मक्रियाश्चैव तेषां धर्मो विधीयते पितृयज्ञास्तथा कृपाप्रपाश्च शयनानि च दानानि च यथा काले द्विजेभ्यो विस्तेजे
 सदा तथा दक्षिणा सर्वयज्ञानां दातव्या इति मिह्रता पाकयज्ञा महाहोश्च कर्तव्याः सर्वदस्युभिरिति म्लेच्छादीनां श्राद्धविधानं तदपि
 सजायैतोजनद्रव्यदानादिपरं न तु श्राद्धपरमिति इति निर्णयसिंधावधिकारिनिर्णयः अथ पितरः हेमाद्रौ मातस्य देवलो
 नामगोत्रं पितृणां तु प्रापकं ह्यकथं योऽग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपस्य व्यवस्थिताः नाममंत्रास्तदादेशां भवोत्तरस्तो गता गपि प्राणिनः प्री
 णयं येव तदाहारत्वमागतान् देवायदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः तस्यान्नममृतं मूत्रादेव तेषु नुगच्छति गांधर्वेभोगरूपेण पु
 शुत्वे च तृणं भवेत् श्राद्धान्नं वायुरुपेण न गत्वेप्युपतिष्ठति पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथा मिषं दनुजत्वे तथा मद्यं प्रेतत्वे रुधिरादकं मनु
 ष्यत्वे न्नपानादिना नास्ते गकरं भवेत् अवपित्रादिशब्दे जनकादीनामेव देवतात्वमुच्यते न वस्वादीनां असावतत्त इति यजमानस्य पित्रे
 इति शतपथश्रुतेः यस्य पितृप्रेतस्यात्स पिंडं निधायति विध्वादिस्मृतं यत्तु मनुदेवलौ वसवः पितरो ह्येता रुद्रा ह्येताः पितामहाः प्र
 पितामहास्तथाऽदिसाः श्रुतिरेषासनातनी यच्च याज्ञवल्क्यः वरकरुद्रादिति स्मृताः पितरः श्राद्धदेवता इति तदर्थं दृष्टान्तार्थः
 यानितु हेमाद्रौ नंदिपुराणे विष्णुः पितास्य जगतो दिव्यो यज्ञसलुवच ब्रह्मा पितामहो ह्येयो ह्यहं च प्रपितामह इति यच्च भविष्ये अ
 अनिरुद्रः स्वयं होयः प्रधुम्नश्च पितास्मृतः संकर्षणस्तु जनको बासुदेवस्तु तत्पिता स्वयं कर्त्ता यच्च तत्रैव प्रथमो बहूणां होयः

निर्णयः

माता

राजापत्यसुतयापरः तृतीयोऽग्निः स्मृतः पिडेष्वेषपिंडविधिः स्मृतः यच्चादित्यपुराणे मासाश्चपितरो ज्ञेयास्तवश्चापितामहाः संवत्स
राः प्रजानीन्व स्मृतः प्रपितामहः यच्चनंदिपुराणे अग्निष्वात्ताब्राह्मणानो पितरः परिकीर्त्तिताः राहुं बहिषेदनामविशंका
याः प्रकीर्त्तिताः सकालिनस्तु शूद्राणां व्यामालेष्वात्यजातिषु इति अत्रावाहनादिषु पित्रादयः समुच्चयेन विकल्पेन वा यथाचा
रं तत्तदेव तारुपेण वाच्या इति हेमाद्र्यादयः हेमाद्रो ब्राह्मणे पार्वणं कुरुते यस्तु केवलं पितृहेतुकं मातामहं न कुरुते पितृहेतुसप्र
जायते धोम्यः पितरो यत्र पूज्यं ते तत्र माहाध्रुवं अवशिरोषेण कर्त्तव्यं विशेषान्तरं कं व्रजत अस्यापवादमाह कात्यायनः कः पू सम
न्वितं भुक्ता तथा च श्राद्धेषु दशं प्रसादिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः पिंडा इति स्थितिः दशो दोसपत्नीकानामेव देवतात्वं स्वेन भर्त्रा समं श्राद्धं माता
पुंक्ते संधासमं पितामही च स्वेनैव तथैव प्रपितामहीति तत्रैवोक्तेः चेदिकायां चतुर्विंशतिमते क्षयाहं व्रजं पितृकं स्त्रीणां नास्ति पृथक्
क्रिया केचिदिच्छेति नारीणां पृथक् श्राद्धं महर्षयः अन्वष्टकास्तद्वैद्यगयायां च क्षयेह निः अत्र मातुः पृथक् श्राद्धं मन्यत्र पतिना सह
तिकात्यायनोक्तं अस्या निर्मूलकतां वदंतो गोडास्त्वहो एव अत्र भागद्वयसंध्याहारः अन्यथा सपतिकोऽयं मात्रे इति प्रयोगापत्तः
अत्र मातृशब्दो जनन्यामेव मुख्यः तेन सपत्नमातृभ्यो न दद्यात् एवं पितामहस्य ह्यादिशब्देः पितृजनन्यादय एवोच्यते इति तत्सपत्नी
भ्यो न देयमिति हेमादिः कारुण्येन तु महालयो देयमिति स एव अथ विश्वे देवाः हेमाद्रो शांस्वहस्पती इति श्राद्धं कर्तुं दक्षो स
मोतां दीमुखे वसू नैमित्तिकं कामकालौ काम्ये च धुरिलोचनो पुरुरवश्चाद्रवश्च पार्वणो समुदाहृतो तत्रैव उत्पत्तिनामचेतेषां
न विदुर्ये द्विजातयः अयमुच्चारणीयस्तैः श्लोकः श्रद्धा समत्तितैः आगच्छतु महाभागा विश्वे देवा महाबला ये अत्र विहिताः श्रा

गुप्तः

इसावधानात्संवत्सरे इति इति श्राद्धं श्राद्धं तत्तु विरिच्युक्तमिति कल्पतरुः आधानादिकं मौरगमित्यन्ये नैमित्तिकमेवेति चेद्विष्टं एकोहि
ष्टं तु यद्वा तन्नैमित्तिकमुच्यते इति सविष्योक्तेः यद्यपि एको हिष्टं देवहीनमिति तत्र विश्वे देवनिषेधस्तथापि न वश्राद्धे द्वादशमासि
केच कामकालौ ज्ञेयो न वश्राद्धं दशाहानि न वमिश्रं तु षड् सत्तन अतः परं पुराणं वै त्रिविधं श्राद्धमुच्यते यस्मिन्नेव पुराणे वा विश्वे देवान
लेभिर आस्तरं तद्भवेद्वा द्रुपलं मंत्रवर्जितमिति बहुचपरिशिष्टात् यतश्च बहुचानामेव तेषामेवोक्तेः अन्येषां तु नात्र विश्वे देवा इति कात्या
यनोक्तं सति निषेध एवेति ह्यर्थो च द्रादयः अन्ये तु नैमित्तिकं सपिंडीकमाहुः सविष्ये यद्यप्येको हिष्टं तच्छेदोक्तं तथापि तदप्येवं कर्त्तव्यमयुग्मा
नू भोजयद् द्विजान् इति तत्रैव विश्वे देवनिषेधात् यद्यपि सपिंडीकरणं शतपकादिष्टं तथापि सपिंडीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं नियोजयेत् इति
तिवचनात्तत्परत्वं हेमाद्रावादिपुराणे विश्वे देवाः कर्तुं दक्षः सर्वास्विष्टिषु कीर्त्तिता नित्यं तोदीमुखे श्राद्धं वसू सयो वपेत् के नवान्न
लं सने देवो कामकालौ स देवहि अपि कन्यागतसर्पे काम्ये च धुरिलोचनो पुरुरवादेवोचैव विश्वे देवा तु पार्वणो केचिद्विश्वे देवापवादमाह हेमा
द्रो शातातपः नित्यं श्राद्धं मे देवं स्यादेको हिष्टं तथैव मातृश्राद्धं च युग्मेः स्याद्देवं प्राऊरुवेः पृथक् योजयेद्देवपूर्वाणि श्राद्धान्यन्या नित्यं नतः
नां दी श्राद्धे भिन्नप्रयोगपक्षे मातृश्राद्धं मे देवमिति हेमादिः अथ विप्राः ते चोत्तममध्यमाधमभेदेन त्रिविधाः तत्राद्याः अत्र महीया श्लोका
त्रिणा विकृतस्त्रिमधुश्च बहुजोप्यायवर्णो याधु जुषसामगोच षडंगविच्च त्रिस्तपणं वेत्ताप्यथर्वशीर्छोध्य येने रतश्च शतायुवेदार्थं विदो

प्रवक्तास्याद्ब्रह्मचारीचतुर्थाग्निविद्वत् सीददृतिः सत्यवाकपुरुषः स्वमातापित्रापंचमिः सख्यातवंशः पत्नीयुक्तो ज्येष्ठसामापुराणेवक्ता पुत्रीवेतिह
 सप्तभिः योगीभिः सामगाब्रह्मवेत्ता पंचानिश्च श्रोत्रियस्तस्मैतोवा शंभुध्यायी श्रीशपादाङ्गु सवी पंथश्चेतनूत्तमाः संप्रदिष्टाः भिक्षयो
 गोपाथ एतत्तुल्यभासाया लुब्धाश्चेतदाभोजनीयाः श्राद्धे विप्रेषूपविष्णुपश्चात्संप्राप्ताश्च द्विप्रपत्ता तु भोज्याः अत्रमल्लहेमाद्रौ हेयं तत्रैव नारदः
 यो वै यतीननाद्यभोजयेदितरान् द्विजान् विजानन् वसतो ग्रामे कथं तद्यातिराक्षसान् दीपकालिकायां दक्षः विनामांसेन मधुना विना दक्षि
 णया शिष्या परिपूर्णं भवद्वाहं यतिषु श्राद्धभाजिषु एतच्च ज्ञातिविषयं त्रिनाचिकेत त्रिस्तपणं यजुर्वेदे कथं श्राद्धे तद्वत्तेन देते ध्यायितो यस्य
 सप्तपूर्वसामपाः सत्रिस्तपणं इति बापदेवः त्रिमधुः श्रौतवेदे कदेशस्तदध्यायी केचिन्नाचिकेत चयनं त्रिः कृतवानि सधमाद्रुस्तद्वत्मा द्विविद्व
 द् हेमाद्रौ गोतमः युवभ्योदानं प्रथमं पितृवयस्यैव मातृयमन् यश्च व्याकुरुते वाचं यश्च मीमांसते ध्वरं सामस्वरविधिं यश्च पंडिपावन
 पावनाः कोर्म असमानप्रवरकोऽस्य सगावस्तथैव च असंबंधी च विद्वया ब्राह्मणाः श्राद्धे सिद्धये गारुडे श्राद्धेषु विनियोज्यास्ते ब्राह्मणा ब्रह्म
 वित्तमाः ये योनिगोत्रमंत्रांत वासि संबध्वजितः मनुः नमित्रं भोजयेद्वाहं धनेः कार्यस्य संग्रहः नारिं नमित्रं यं विंघातंतु श्राद्धे निमंत्रयेत्
 अत्र द्योर्वात्रोः श्राद्धे भोजनं निषिद्धं पितृपुत्राभ्यां तद्वत् निमंत्रिगुर्वणीपतिः सगोत्रप्रवरश्चैव श्राद्धेषु परिवर्जयेत् इति श्राद्धे दीपकालिकायां
 जातकण्योक्तं अथ मध्यमाः हेमाद्रौ कामे गार्ग्यो नैकगोत्रविदेद्याद्यथा कन्या तथा हविः अभावस्तन्यगोत्राणां नैकगोत्रास्तु भो
 जयेत् अत्र केचिन्वशाखीयान् मुर्यानां पठति च निमंत्रयति पूर्वधुः स्वशाखीयान् द्विजोत्तमात् स्वशाखीयद्विजाभावे द्विजानन्या

निमंत्रयेत् इति इदं तु निर्मलवाहं माद्रिणादृषितत्वात् पश्य अत्रामक श्लोकः मातामहा मातुलभागिनेयदौहित्रैर्जामातृगुरुस्वशिष्याः सत्त्विक्याज्यश्रगु
 रोस्वबंधुर्यालागुणज्ञास्वनुकल्पिताः बंधवा मातृपुत्रपितृपुत्रमातुलपुत्रा इति बापदेवः अत्रमल्लहेमाद्रौ हेयं सगुणस्वस्त्रीयाद्यतिक्रमेदोष एव सप्त
 पूर्वान्नसपराभ्युत्थानात्मना सह अतिक्रम्य द्विजानता नरकपातयेत्तव ग संबधिनस्तथा सर्वादौहित्रविद्वत्तितथा भागिनेयं विशेषेण तथा बंधुरवगाधिपे
 तिमदनरत्नमविष्योक्तं अधराकं अत्रिः षड्भ्यस्तु पुरुषभ्यां वा गश्राद्धे यास्तु गोत्रिणः षड्भ्यस्तु परतो भोज्याः श्राद्धे स्युर्गोत्रजा अपि एतच्च ब्राह्मणा लोभे
 अपिशब्दात् असंभवहेमाद्रौ गोतमः शिष्याश्चैक सगावोऽश्वभोजयेद्दूर्ध्वं त्रिभ्यो गुणवतः आपस्तंबः ब्राह्मणान् भोजयेद्योनिमंत्रांत वास्यसंबधा
 नगुणहान्यां तु परेषां समुदितः सोदर्योपि भोजयितव्यः एतन्नांत वासिनेो व्याख्याता इति अत्र विशेषमाह अत्रिः पितापितामहोऽप्राता पुत्रो वायसपिंड
 कः नपरस्परमभ्यास्युर्न श्राद्धं सत्त्विकस्तथा सत्त्विकपुत्रादयोप्येते सकल्या ब्राह्मणां स्मृताः वैश्वदेवेनियोक्तव्या यद्येते गुणवन्तराः सगोत्राननियो
 क्तव्याश्च यश्चैव विशेषतः अथ वर्ज्याः अत्रामकाः श्लोकाः वर्ज्यान् प्रवक्ष्ये स्वभरागि वैरिहीनाधिकंगान् कृतवान् कृतघ्नान् नक्षत्रशस्त्रेण च जीवमा
 नान् नृषेभ्यश्च दद्यात्पिबराजस्यसि संगीतकायस्य कुसीदरस्यावेदक्येणापि कवित्वरस्याः देवर्षिनेन पिब जीवमानान् स्वाध्यायदाराग्निस्ततोऽप्यु
 काणान् दुर्बलैस्त्वत्वाटकुनरव्यधर्मिनोऽश्वपानं संवत्स्रदत्तान् अगारदाही गेरदः समुद्रयायी च कुंडाश्रमथ कुटकोरी बालाश्च यो ध्यापयेत्
 स्वपुत्रादवाप्तविद्यस्वयंकुंडगोले अग्रेदिधिष्यापतिरस्त्रकर्ता सोमकयी तैलिक केकिराक्षो युद्धाचार्यः पक्षिणा पोषकश्च स्त्रोतोभेत्तारक्षस
 रोपकश्च भेषाणां वामहिषाणां पुण्या स्वीयस्त्रीषु प्रहितैर्यज्जारेः जीवसुध्येतुश्च दत्तानुयोगादव्यप्राप्त्येवेदमुद्धृत्यंतः ग्रामयाजिपशुकं
 शविक्रयिस्तेन शिल्पिपितृवादकारकान् अथ कामरतस्तद्व्याजकश्मश्रूहीन जादिमुद्रिनिर्घणान् यस्य वैवर्गहिणी रजस्वला स्वार्थपाक

नि. त. द.

रतशापदायकान् कृबकुष्यतिविलोहितेक्षणात्कुङ्कुवामनमृषाभिशापितः पुत्रहीनमथकूटसाक्षिणं प्रातिहारिकमयाज्ययाजकं
 स्वात्मदातृपरिवेत्तयाजकं स्तेनहिलकं मुखान्विवर्जयेत् अत्रमूलं हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च देयं भारते दानधर्मेषु श्राद्धवर्ज्यं विप्राधिकार
 कितं वैवोष्णहायक्ष्मीपशुपाके निराकृतिः ग्रामप्रेष्यावाहुषिको गायकः सर्वविक्रयी सामुद्रिको राजभृत्यस्तैलिकः कुटकारकः पित्रा
 विवदमानश्च यस्य चोपपतिर्गृहे अभिशस्तस्तथास्तेन शि ल्यं यश्चोपजीवज्जिवति पर्वकारश्च सूचोचमित्रध्रुवकपारदारिकः अत्रताना
 मुपाध्यायः कांडुष्टः सत्यैव च श्वभिश्चयः परिक्रमेद्यः शुनादृष्टपवच परिवर्तिस्तथास्तेन दुश्चर्मो गुरुतल्यगः कुशीलवो देवलका नक्ष
 त्रैर्यश्च जीवति ईदृशा ब्राह्मणा ज्ञेया अपांडुः तेषां युधिष्ठिर तथा सणकतो च यो राजन्यश्च वाहुषिको नरः अन्येपि हेमाद्रौ मातृय त्रिशंकुनू
 र्वरानंधान् चो नद्रविष्टकुं कणान् कर्णाटकांस्तथा भीरान् कलिंगाश्च विवर्जयेत् तत्रैव सोर पुराण अंगवंगकलिंगाश्च सोराष्ट्रान् गुरुज
 रांस्तथा आभीरान् कांकणाश्चैव द्राविडान् दक्षिणायनान् आवंत्यान्मागधाश्चैव ब्राह्मणास्तु विवर्जयेत् चंद्रिकायां यमः काणाः कुङ्कु
 श्वषंठाश्च कृतघ्ना गुरुतल्यगाः मानकूटा सुलाकूटा शिल्पिनो ग्रामयाजकाः राजभृत्या धवाधिरमूकखल्वाटपंगवः वणिजो मधुहर्ता रो
 र्गेहा वनदाहकाः समयानो च भेता ह्येदा नैये निवारकाः प्रव्रज्योपनिवृत्ताश्च वृथा प्रव्रजिताश्च ये यश्च प्रव्रजिता ज्ञातः प्रव्रज्या न सितश्चयः
 अवकीर्णचो रघो गुरुघ्नः पितृदूषकः श्राद्धकाशिकायां कायायनः द्विर्ग्नः कीलदुश्चर्मो शुक्रोत्तिकपिलः स्तथा क्षिप्रोष्ठश्चिन्नलिगश्च नैव
 केतनमर्हति द्विर्ग्नः पित्रोर्वेशोत्रिपुरेषु विद्धिनी वेदाग्निः हेमाद्रौ मरीचिः अविद्रुकणः कृष्णश्च लंबकर्णस्तथैव च वर्जनीयाः प्रयत्नेन ब्राह्मणाः

श्राद्धकर्मणि ब्राह्मे मर्कपूतिना सश्च विना श्राद्धाधिकं गुलिः गलरोगी गडुमान् स्फुटितांगश्च सज्वरः षंडतूपरमंदंश्च श्राद्धेष्वेतान् विवर्जयेत्
 लंबकर्णश्चाह तत्रैव गोभिलः दनुमूलादयः कर्णैर्लिंबोत्तुपरिकीर्तितो द्यंगुलोऽयंगुलोऽशस्ता विति शाततपो ब्रवीत् चंद्रिकायां यमः च
 गुलातीतकर्णस्य भुजते पितरो नतु षंडश्चात्र चंद्रिकोक्तेः सप्तविधोग्राह्यः यथा षंडको वा मजः षंडः पंडः क्रीवो नयुंसकः कीलकश्चेति सप्त
 वं कृबभेदाः प्रकीर्तिताः पराशरमाधवीयेतु चतुर्दशविधोक्तः तेषां स्वरूपाणि तत्रैव ज्ञेयानि चंद्रिकायां शातातपः आग्निहोमादिभिर्यज्ञै
 र्यजं जं स्य दक्षिणेः तेषां मन्त्रं न भोक्तव्यमपाङ्गुलं ते प्रकीर्तिताः दत्तश्च शक्तो सस्यो अपराके सारते अत्रती कितवस्तेन प्राणि विक्रयको
 पित्रा पश्चाच्चेत्सीतवान् सोमं सोऽप्येके तनमर्हति श्राद्धदीपकलिकायां यमः अपलो कश्च वर्ज्यः स्यात्सपलो कोऽप्यनग्निः तत्रैवाश्च
 लायनः प्रतिमा विक्रयं यो वे करोति पतितस्तु सः जीवन्त्ये परां स्त्रीं निधत्वा तीर्थं प्रयाति सः मातृपित्रोर्विता सोऽपि पतितः परिकी
 र्तितः तत्रैव जातः कर्मणः यत्र मातुलं जो द्वाही यत्र वारुषकी पातिः श्राद्धं न गच्छेत्तद्विप्राः कृतं यच्च निरामिषं पितृपुत्रेऽप्रातरीदो निरग्निं गृविणी
 पतिं सगोत्रप्रवरं चैव श्राद्धेषु परिवर्जयेत् रुद्रनारदीये शंखं चक्रं मृदायस्तु कुर्यात्तप्ताय सेनवा सशस्त्रवद्बहिः कार्यं सर्वस्माद्विजक
 र्मणः शंखं चक्राद्यं कर्तव्यं गीतनृसादिकं तथा एकजाते रसंधर्मो न जातु स्याद्विजन्मनः तेनेयतप्तमुद्रादि विधयस्तेश्च दविषया इति पृथ्वी च
 दादयः शिवकेशवयोरकान् शालवक्रादिकान् द्विजः न धारयेत्तमतिमाने वेदिके वर्त्मनि स्मृतः स्यात्स्वलायनोक्तेश्च नृसंघो दराधर्षनिषि
 द्धमिति श्रीधरस्वामी अन्येपि निषिद्धानि वैधेषु ज्ञेया इति दिक् अत्र विप्राणां ग्राह्यत्वात्तत्रैव तद्वर्ज्यानां निषेधासिद्धेः पुनर्वर्ज्यपरि

गणनं निषिद्धं वर्ज्यं निर्गुणप्राप्त्यर्थमिति विज्ञानेश्वरः कृष्टिकाणां देवपवादो हेमाद्रौ वशिष्ठः अपि च मंत्रविद्युक्तः शरीरैः पंक्तिरूपकैः अ
 दृष्टतं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः कविद्विप्राणां जातिमंत्रेण ग्राह्यं तु मुलं चंद्रिकायां भाग्ये यदि पुत्रो गयाम् गले कदाचि कालपर्ययात् ता
 नेव भोजयेद् द्वित्रीं ब्राह्मणाय प्रकल्पिताः ब्रह्मणो कृतसंस्ताना विप्रब्रह्मसमाः स्मृताः अमानुषगया विप्रब्रह्मणाय प्रकल्पिताः तेषु त्रिषु
 पुंसंतुष्टाः पितृभिः सह देवताः तत्रैव । न विचार्य कुलं शीलं विद्या चतुर्पुत्रं वृजितं सैस्तु संतुष्टा देवाः सपितृगुह्यकाः गयायां निर्गुणा
 अपि तदुपभोज्या इति हेमाद्रिः अक्षयवटश्राद्धे एव तन्नियमो नान्यत्रेति त्रिस्तुली सैतो पितामहचरणाः पृथ्वीचंद्रोदये पित्रोः तीर्थेषु
 ब्राह्मणं नैरपरीक्षेत कदाचन अनाथिनमनुप्राप्तं भोज्यं तमनुरब्रवीत् स्कादेपि ब्राह्मणान् परीक्षेत तीर्थक्षेत्रनिवासितः मनुः न ब्राह्मणं परी
 क्षेत देवैकर्मणि धर्मवित् पित्र्येकर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः असंभवपरमेतदिति मेधातिथिः हेमाद्रौ व्यासः गायत्रीसारमात्रा
 पि वरं विप्रः सूर्यव्रितः नायं वितश्चतुर्वेदी सर्वांशी सर्वविक्रयी काणाः कृटाश्च कुडाश्च दूरिडा व्याधितास्तथा सर्वश्राद्धेनियोक्तव्यानि
 श्रिता वेदपारंगैः अथ विप्रनिमंत्रणं चंद्रिकायां वारोहः वस्त्रशोभादिकर्तव्यं श्वः कर्त्ता स्मीति जानता स्थानोपलेपनं कृत्वा ततो विप्रा
 निमंत्रयेत् दंतकाष्ठं च विसृजे ब्रह्मचारी शुचिर्भवेत् तत्रैव प्रचेताः दक्षिणचरणं विप्रः सव्यं वैश्वत्रियस्तथा पादावापयवैश्वेदेष्टु श्राद्धः
 प्रणतिपूर्वकं दहस्पतिः उपवीतीतते तत्त्वादेवार्थं तु द्विजोत्तमान् अप्सव्येन पित्र्येयं स्वयं शिष्याथवा स्मृतः प्रचेताः सवर्णप्रिये
 राप्ते द्विजानां तु निमंत्रणे पृथ्वीचंद्रोदये स्कादे राजकार्यं नियुक्तस्य बधनिग्रहवर्त्तिनः व्यसनेषु च सर्वेषु श्राद्धविप्रेणाकारयेत्

चंद्रिकायां यमः अभोज्यं ब्राह्मणस्यानुं वृषते निमंत्रितं तथैव वृषणं लस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितं तत्रैव पेठीनसिः सप्तपंचद्वेवाश्रोत्रियात्रि
 मंत्रयेत् आश्वलायनसूत्रे एकैकमकैकस्य द्वौ द्वौ त्रींस्त्रीन्वा वृद्धे फलभूयस्त्वे द्वाविति वृद्धश्राद्धे गोतमः नवावरान् भोजयेद्युजोवा
 यथोत्साहं यातवन्त्यः द्वौ देवप्राकत्रयः पित्र्ये उदगे कैकमेव वाः मातामहानामप्येवं तं तं वा वैश्वदेविकं दीपकलिकाभ्यां पराशरः संपन्नावर्थपात्राणामेकै
 कस्यत्रयस्त्रयः पित्रादे ब्राह्मणाः प्रोक्ताश्चत्वारो वैश्वदेविके वृद्धयाज्ञकृत्वाः दशैकं पंचवा विप्रान् पार्वणो विनियोजयेत् अथैवैश्वदेवे द्वौ चतुरो वा पवे
 श्य पित्रादीनामैकैकस्य स्थाने एकं त्रीन् पंच सप्त नव वापविशयेदिति निक्षुम्भेयः मनुः द्वौ देवेषु पितृरुसत्रीनेकैकमुत्तमं वा भोजयेत् सुसमृद्धापि न प्रस
 जेत विस्तरे सत्रियादेशकाले च शौचं ब्राह्मणसंपदं चचेता विस्तरो हति तस्मान्न हतं विस्तरे पृथ्वीचंद्रोदये शातातपः द्वौ देवेषु वर्णौ विप्रो प्राङ्
 मुखानुपवेशयेत् पित्र्ये तद्गुरुवांस्त्रीश्च बद्ध्वा चोर्ध्वं सामगान् अयशक्तो हेमाद्रौ देवकः एकेनापि हि विप्रेण षट्पिंडश्राद्धमाचरेत् षड्
 प्यान्वापयेत् तत्र षड्पिंडाद्या तथा हविः गोभिलः यद्येकं भोजयेद्वा द्वौ द्वौ दोगंतत्र भोजयेत् सचो यजंषि सामानि त्रितयं तत्र विधेते अत्र वैश्वदेवो वि
 शेषमाह तत्रैव वशिष्ठः यद्येकं भोजयेद्वा द्वौ देवतत्र कथं भवेत् अन्नं पात्रे समुद्रस्य सर्वस्य प्रकृतस्य च देवता यतने कृत्वा ततः श्राद्धं समाचरेत्
 प्रास्येदेता तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणः पुत्रस्य पिंडीकरणवर्जं ज्ञेयं न च वैकं सर्वेषां काममनाद्यैश्चाश्वलायनोक्तैः अस्यार्थ उक्तो नाराय
 णवृत्तौ आद्यं सपिंडीकरणं तद्वर्जं सर्वश्राद्धेषु कामंत्रयाणामेकं भोजयेत् सपिंडीकरणं तु नियतं त्रिभिर्भूतव्यमिति अनाद्यं पार्वणव
 र्जितं वा अन्नं जने आमहेमश्राद्धं चान्नाभावेति व्याख्यातं तत्रैव ज्ञेयं कारिकापि देवेषु पित्र्येयवैकैकं सपिंडीकरणं विनेति अथैकविधे

निर्णयः तृतीयः

साग्रेविशेषमाह पृथ्वीचंदोदयेप्रवेताः एकस्मिन्ब्राह्मणेदेवेसाग्रेरग्निसैवेतदा अनग्नेः कुशमुष्टिस्याद्वाङ्कर्मणि सवतः सर्वथावि
त्रालोमितेवैवहे मादौचससवतः निधायदर्भनिचयमासनेषुसमाहितः प्रेषानुप्रेषसंयुक्तः सर्वश्राद्धप्रकल्पयेत् अत्रानस्यसावात्सत्रे
इवसत्त्विकार्येयजमानविधौनदक्षिणातिकेचित् तन्न अष्टार्थायाः प्राप्तेः सर्वतत्रिजेटुभ्ययन्नश्राद्धमदक्षिणामितिपात्रात्
विदध्याद्द्वौत्रमन्यश्वेदक्षिणार्थहोमवेत् स्वयंचेदुभयंकुर्यादन्यस्मेप्रतिपादयेत् इतिहंदोगपरिशिष्टाच्च एवंयतिश्राद्धपिकात्याये
नः यज्ञनस्तुनिमुष्टौचस्तंबेदर्भबुटोतथा दर्भसंख्यानविहिता विहरास्तरेणेषुच मातृश्राद्धेदुविप्रालोभेसुवासिन्यापितोजनीया इ
साह आशार्केरद्ववसिष्ठः मातृश्राद्धेदुविप्रालोभेपूजयेदपि पतिपुत्रान्विताभ्यायोषितोष्टौकुलोद्भवा इति अष्टावित्तिद्वि
श्राद्धविषयः पात्रेउत्तरखंडे सहृदभ्यर्वितलिंगं शालिग्रामशिलाचयः पीठे संस्थापयित्वातुश्राद्धचक्रुत्तेनरः पितरस्तस्यतिष्ठतिकल्प
कोटिशतदिवि चंद्रिकायांमात्स्ये पठन्निमंत्रयनियमानश्रावयेत्येतकान्बुधः अक्रोधनैः शौचपरेः सततं ब्रह्मचारिभिः भ
वितव्यं भवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारिणा यत्तु यमः सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः भवितव्यमनीयुतैः श्रोभूतेश्राद्धक
र्मणि इतिपूर्वेद्युनिमंत्रणपरंतदहः तत्रैवदेवलः असंसवेपरेद्युर्वा ब्राह्मणोस्ता निमंत्रयेत् अज्ञातानसमानार्थानयुग्मानात्स
शक्तितः कात्यायनः अनिघेतामंत्रितोत्तापक्रमत्केतनं गृह्यशक्तः अथश्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः तत्रनिमंत्रितविप्रस्यागऽपराक
यमः केतनंकारयित्वातुयातिपातयति ॥ ॥ ब्रह्महत्यामवाप्नातिशरद्वेयोनोचजायते आमंत्र्यब्राह्मणंयस्तु यथान्यायंनपूजयेत्

रामः

अतिहृदयसाधोरास्तिर्यस्योनिपुजायोः प्रमादस्यागेतुहारीतः प्रमादादिस्मृतज्ञात्वाप्रसाधेनंप्रयत्नतः तर्पयित्वायथान्यायंसर्वतस्त
लमश्नते प्रमादासावेतुनारायणः एतस्मिन्निमंत्रितोत्तापक्रमत्केतनं गृह्यशक्तः अथश्राद्धकर्तृभोक्तृनियमाः तत्रनिमंत्रितविप्रस्यागऽपराक
योविप्रोभोक्तृमन्यत्रगच्छति नरकाणांशः नसिः तंगत्वा चंडालेष्वभिजायते तत्रैवदेवलः पूर्वनिमंत्रितो न्येनकुर्यादन्यप्रतिग्रहं भुक्ता हारो
यवाभुक्ते स्मृतं तस्यनश्यति यदिविप्रोविलंबतेतदात्तमादिसपुराणे आमंत्रितश्चिरंनैवकुर्याद्विप्रः कदाचून देवतानोपितृणांषदातुरन्
स्यचैवहि चिरकारीभवेद्रोहीपच्यतेनरकाग्निना पृथ्वीचंदोदयेयमः निमंत्रितस्तुयेविप्रो ह्यध्वानयातिपुमितिः भवतिपितरस्तस्यतमांस
पांसुभोजनाः निमंत्रितस्तयः श्राद्धेप्रकुर्यात्कलहंदिजः भवतिपितरस्तस्यतमांसमलभोजनाः आमंत्रितस्तयोविप्रोभारमुद्धतेदिजः पि
तरस्तस्यतमांसंभवतिस्वदभोजनाः आमंत्रि० हिसावैकुरुतेदिजः तमांसपितरस्तस्यभवतिरुधिराशनाः शंखः निमंत्रितस्तुयश्राद्ध
मैथुनंसेवतेदिजः श्राद्धंस्वाचभुक्त्वाचमुक्तस्यान्महतेनसा मैथुनंचसतावपिनिषिद्धं सतुकालंनियुक्तावानेवगच्छेत्त्रियंकाचितं त
वगच्छन्बान्नातिह्यनिष्ठानिफलानिचेतितत्रैवमाधवीयेचरदुमनृतेः श्राद्धंकरिष्यन्कृत्वावाभुक्त्वावापिनिमंत्रितः उपोष्यचतथा
भुक्तानोपयाच्च सतावपि भोक्ष्यन्करिष्यन्श्वः श्राद्धं पूर्वरात्रौप्रयत्नतः व्यवसंभोजनंचापि सतावपिविबुज्येत इतितत्रैवाश्वलायनो
क्तेश्च विज्ञानेश्वरेणातुश्राद्धेसतो गच्छतोपि नदायस्तुक्तं तत्त्वगतिकत्वेनेयं रदुस्पतिः द्विनिशं ब्रह्मचारीस्याद्वाङ्कर्मणि सवतः सर्वथावि
वर्तमानोतु स्यातामिदं गामिनो पुनर्भोजनमध्वानभारमायासमैथुने श्राद्धं कुर्यात्तुक्तैव सर्वमतीदृज्येत स्वाध्यायंकलहंचैवदिवा

निर्णयः

स्वप्रतयेवच यत्तु श्राद्धकाशिकायां पुराणसमुच्चये कृत्वा तुरुधिरस्त्रावं न विद्वान् श्राद्धमाचरेत् एकंदेवै त्रीणि वा विद्वान् दिनानि परिवर्जयेत् इति त
निर्मूलं पृथ्वीचंद्रोदये यमः पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमेथुनं संध्यां प्रतिग्रहं होमं श्राद्धोक्तं कर्तव्यं संध्यानिषेधः प्रायश्चित्तासर्व
ज्ञेयः यथा होशनाः दशरुतः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धभुग्दिजः ततः संध्यामुपासीत जपचक्रं कुर्यादपि गोडास्तु सायं संध्यापरान्नचलेन
च वनस्पतेः अमावास्यां न कुर्वीत रात्रिभोजनमेव च द्यूतं च कलहं चैव सायं संध्यां दिवा शयं श्राद्धकर्त्ता च भोक्ता पुनर्भुक्तिवर्जयदिति कामधे
नो वराहाद्युक्तेः कर्त्तुरपि सायं संध्यानिषेधमाहुः शिष्टास्तु निर्मूलं समाहुः होमनिषेधस्तु स्वविषयः स्तुतकेच प्रवासे च अशक्तो श्राद्धभोज
ने एवमादिनिमित्तेषु हावयेन्न तु हापयेत् इति ब्रह्मोपनिषत्तु तत्रैवादिपुण्ये निमंत्रितस्तु न श्राद्धं कुर्याद्वा यदिति ता उने बद्रिकायां प्रचेताः
श्राद्धभुक् प्रातरुत्थाय प्रकुर्यादंतधावनं श्राद्धकर्त्ता न कुर्वीत दंतधावनं बुधः हेमाद्रौ जावालः दंतधावनं तांबूलं तैलाभ्यंगमभोजनं र
स्योषधिपरान्नं च श्राद्धकृत् सप्तवर्जयेत् विष्णुरहस्ये श्राद्धोपवासदिवसे रवादि त्वादंतधावनं गायत्र्या शतसं पतं मंत्रं प्राश्य विशुध्यति पुन
र्भोजनमध्वानं यानमायां समेथुनं दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धभुक् सप्तवर्जयेत् सोमोत्पत्तो वनस्पतिगतसोमो यस्तु हि स्याद् वनस्पतिं घोर
यां च श्राद्धाहत्यायां युज्यते नात्र संशयः एतद्विहिते ध्मादि श्रुतिरेकेण वनस्प० न दुहोयस्तु वाहयेत् नाश्रंति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पंचच
वनस्प० मंधानं यस्तु कारयेत् गावस्तस्य प्रणश्येति चिरकालमुपस्थिताः वनस्पतिगतं स्वरूपमाहुः पृथ्वीचंद्रोदये व्यासः त्रिमुहूर्तवसे
दके त्रिमुहूर्तं जले वसेत् त्रिमुहूर्तं वसेद्देव त्रिमुहूर्तं वनस्पते कलिकत्यां बृद्धमनुः निमंत्र्य विप्रांस्तदहर्बर्जयेन्मैथुनं दत्तः प्रम

शिवः

ततां च स्वाध्यायं क्रोधाशौचे तथा नृतं केचिन्निमंत्रणां सर्वशुद्ध्यर्थं पूर्वदिक्षोरं कुर्वीत तत्र मूलं मृगं मरीचिः षष्ठ्यां पर्वसपत्न्यो रित्ता
मद्रातिष्वपि पाते श्राद्धव्रतं हेचक्षोरं वज्रं वा सुचं यदा कर्त्तुरशक्त्या तत्पुत्राणि यादिः श्राद्धं करोति तदा कर्त्ता प्रतिनिधिना च प्रागुक्तं निय
माकार्याः न शक्नोति स्वयंकृते यदा ह्यनवकाशतः श्राद्धं शिष्येण पुत्रेण तदान्येनापि कारयेत् नियमानाम्बरे सोऽपि नियतां श्रवसंधरे य
जमानोऽपि तान् सर्वान्वाचरेत् सममाहितः इति हेमाद्रौ वाराहे उक्तेः स्त्रियास्तु पाप्मे मुक्तकक्षातु यानारी मुक्तकेशी तथैव च हसते बद्धे चैव
निराशाः पितरो गताः आश्वलायनः श्राद्धं हिता जयेद्वास्तौ न बालानपि यत्नतः प्राकपिंडदायां सुदं धायेनालं कुर्यात्स्वविग्रहं वास्तौ गृहे अ
थ श्राद्धवस्तुनि तत्रादौ कुशाः पृथ्वीचंद्रोदये दत्तः समिपुष्पकुशादीनां द्वितीयः परिकीर्तितः अष्टधा भक्ते दिने द्वितीया भाग इत्यर्थः तत्रैव यमः
समूलस्तु मेव दत्तं पितृणां श्राद्धकर्मणि मूलेन लोकान् जायति शक्रस्य स महारुमनः व्यासः तर्पणादीनि कार्याणि पितृणां यानिकानि चित्ता
नि स्युर्द्विगुणैर्दर्भैः सप्तपत्रैर्विशेषतः शालं कायनः सपिंडीकरणं यावद्दुर्जुदभैः पितृक्रिया सपिंडीकरणं दूर्ध्वदिगुणैर्विधिवद्भवेत् शंखः अ
नंतर्गभिर्गणैः सायं कौशाद्विदले मेव च प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् हारीतः पवित्रं बाह्यपात्येव च तु भिर्दर्भं पिंडुलेः एकैकं न्यूनमुहि
हं वर्णवर्णं यथाक्रमं समस्यं सारं सर्वपात्रां तवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रथितं नवं रत्नावस्थं द्वयोस्तु पर्वणोर्मध्ये पवित्रं धारयेद्बुधः हेमाद्रौ स्कादे
अनामिका धृतादर्भाद्येकानामिकयापि वा द्वाभ्यामनामिकाभ्यां तु धारयेदर्भं पवित्रं के पवित्राभावे तत्रैव समुद्रः समूला यो विगर्भो तु
कुशोद्गोदक्षिणे करे स्येच्चैव तथा त्रीन् विभ्यां सर्वकर्मसु बोधायनः हस्तयोरुभयोर्द्वौ द्वा वा सने पितथैव च पृथ्वीचंद्रोदये मंत्रमाहुः शंखः
विश्विनामहासन्नपरमं चिन्मिसर्गं नृदपायानि सर्वाणि भदभस्वास्तिकरोद्भव सूर्यस्य सारं कुपट्कारणमंत्रेण सरुक्षित्वा स सुहरे

निर्णयः

भरद्वाजः प्रेतक्रियार्थपित्रर्षमभिचारार्थमेव च दाक्षणाभिमुखश्चिदात्प्रावीनावीतिको द्विजः कुशाभावेः परार्कसुमंतुः कुशः काशः
 शरोरुद्रोऽथवातुर्वाथविल्वजाः गोकेशमुंजकुंदाश्चपूर्वाभावेपरः परः काशोदोविशेषमाहशखः काशहस्तसुनाचामेकदाविद्धिधिशं
 कया प्रापश्चित्तेन युज्येत दूर्वाहस्तस्तथैव च पृथ्वीचंद्रोदयेयमः मासिमास्युधृतादर्शमासिमास्येव चोदिताः षट्त्रिंशन्मते मासेन स्यादमा
 वास्यादर्शमाद्योनवः स्मृतः गद्यपरिशिष्टे येन पिंडाश्रितदर्शयैः कृतं पितृतर्पणं अमेध्याशुचिलिसायेतेषां त्यागो विधीयते लघुहारीत
 पाथिदर्शाश्चित्तोदर्शा ये दर्शा यज्ञभूमिषु स्तरणासनपिंडेषु षट्कुशान् परिवर्जयेत् ब्रह्मयज्ञेव ये दर्शा ये दर्शाः पितृतर्पणे हुतामूत्रपुरीषा
 ष्यांतेषां त्यागो विधीयते हेमाद्रौ अन्यानि च पवित्राणि कुशहर्वात्मकानि च हेमात्मकपवित्रस्य ह्येकं नादतिवैकला अथ हविः हेमाद्रौ प्रवे
 ताः रुद्रमाभास्तिलाश्चैव श्रेष्ठास्युर्यवशालयः महायवाव्रीहियवास्तथैव च मधूलिकाः रुद्राश्चैताश्चैव लेदाश्च ग्राह्यास्युः श्राद्धकर्माणि
 मधूलिकायावनाला इति हेमाद्रिः कल्पतरुश्च भारते वर्धमानतिलं श्राद्धमक्षय्यं मनुरब्रवीत् सर्वकामैः स यजते यस्तिलैर्देयं जते पितृन् चंद्रि
 कायां देवलः दृष्टपूर्ते मृता हवर्षा रूध्रकास्त च पात्रेभ्यस्तेषु कालेषु देयं नैव कुभोजनं सायणीये अगोधूमं च यज्ज्ञां कृतमप्यकृतं भवेत् तत्रैव ब्राह्मे
 तैलपक्वेन रदितं कृतमप्यकृतं भवेत् हेमाद्रौ वनिः अगोधूमं च यज्ज्ञां कृतमप्यकृतं भवेत् तत्रैव ब्राह्मे यवैर्ब्रीहितिलैर्मोषैर्गोधूमे श्वणकैश्च
 या संतर्पयेत् सितं मुद्गे श्यामाकैः सर्षपद्रवैः नीवारैर्हरिश्चामाकैः प्रियंगुभिरथार्चयेत् हेमाद्रौ कार्त्तुजिनिः यदि हं जीवतश्चासीज ह
 यान्तस्य मूलतः सत्तप्तो दुस्तरं मार्गं ततोऽप्यतिन संशतयः कलिकाया माश्वलायनः कदल्यादिफलैः शक्तेर्मूले रादौ दिके रापि गोर्सेम
 धुना श्राद्धं सत्तर्पयेत् सितं कदल्यादिफलादीनि श्राद्धे संपादयेत् सुधीः हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च मार्कंडेयः गोधूमे रिशुभिर्मुद्गे

शिवः

सतीने श्वणकैश्च श्राद्धेषु दत्तैः प्रीयंते मार्कंडेयः कं पितामहाः विदार्था च भरुं जलं तिलैः शृंगाटकैस्तथा केचुकैश्च तथा कंदैः कर्कधुवर्देरपि
 पालेवतैरासकैश्चाप्यक्षौद्रैः पनसैस्तथा कंकाल्याक्षीरकाकोल्यातथा पिंडालकैः शुभैः लाजाभिश्च सधानाभिर्यपुसैर्वीरुचिर्भटैः
 सर्षपाराजराकाभ्यां मिश्रं देराजं बुभुक्षुः प्रियालामलकैर्मुरैर्ये फलं भुञ्जति तिलं टकैः वेत्रांकुरैस्तालकंदैश्च क्रिकाक्षीरिकावचैः लो
 चैः समोच्चैर्लंकुचैस्तथोवेवैजपूरकैः मुंजातकैः पन्नफलेर्भक्ष्यभोज्यैश्च संस्कृतेः रागरवाडवचोष्यैश्च त्रिजातकसमान्वितैः दत्तैस्तु
 मांसं प्रीयंते श्राद्धेषु पितरो नृणां दण्डां कोशहेमाद्रादिव्याख्या वैद्यकाद्यनुसारेण पध्यदेशभाषयानामान्युच्यंते सचीनैः कलापैः कला
 यस्तु सचीनक इत्यमरः बदुरीद्रुतिप्रसिद्धे विदार्था तत्कंदेन भरुं जलं जं मखाणा इति श्राद्धमंजरी भक्तुं भांडमिष्यन्ते शृंगाटकं सिंटाडा
 केचुकः कंचनारः कंदः सरणः अर्शोघ्नः ससणं कंद इत्यमरः कर्कधुर्वन्यं बदरं पालेवतं कौशातकी आरुक् मरुई अक्षोरमखरोटी का
 कोलाक्षीरकाकोल्योगोडेषु प्रसिद्धे पिंडालकं सयनी त्रपुसादयस्त्रयः कर्कटीभेदाः सर्षपेति दोषं छान्दसः प्रियालं चिरोजी फलं
 उदुंबरं तिलं टकं पलं तालकंदः कंदविशेषः वेक्रिकातिं तिणी विंबीवाक्षीरिकाखिरिणी मोखं कदलीफलं लंकुचं बदूरं मुंजातं गोडदेशो प
 न्नफलं गट्टा रागरवाडवः पानविशेषः त्रिजातं लवंगेलापत्रकाणि मदनरत्ने कौर्म कालशाकं च वारुक् मूलकं रुद्रनालिका प्रशस्ता
 नीतिशेषः हेमाद्रौ पृथ्वीचंद्रोदये च वायुपुराणे कालशाकं महाशाकं द्रोणशाकं तथा टकं बिल्वामलमृदुका पनसा आतदादिमं चयं पा
 लिचताक्षार खर्जूरं च कसरुक् कोविदारश्च कंदश्च पंडालं रुद्रती फलं पिप्पली मरिचं चैव इलाशुं गीचं संधूचं शर्करा गुडकपूरं बदुरीद्रो
 णपुत्रकं तथा मधुकं रामतं चैव कर्पूरं गुडमेव च श्राद्धकर्माणि शस्तानि सैधवंशत्रपुसंतथा रामहं हिंशुः कसेरु कोविदार

श्वतालकंदस्तथाविसं तमालं शतकंदश्च तथा वैशीतकंदकं कालेयं कालशकं च सनिषण्णं स्रक् चर्वलं मांसं शाकं दधि क्षीरं वां बुवेरां कु-
 रस्तथा कटुफलं कौकणीद्राक्षालकुचं मोक्षमेव अलाबुग्रीवं चारं कर्कधुमं धुसाक्षयं वेकं कतं नारिकेलं शृंगाटकपुरुषकं पिप्पलीमरि-
 चं चैव पडोलं बृहतीफलं एवमादीनि चान्यानि स्वाहनि मधुराणि च नागरं चारुं कंठे देयं दीर्घं मलकमेव चेति द्रोणशाकं गैमद्रतिप्रसि-
 द्धं मृदुकाद्राक्षा आभ्रातमाबोडतिप्रसिद्धो वृक्षः पालिवतं जंबीरं कसेरु जैलजः कंदः कोविदारः कंचनासदृशः तालकंदः तालमली वि-
 संभसी शतकंदः रातावरी शतकंदः शालुकं सेरुकीतिप्रसिद्धं कालेयं करालं संहः शाकः दाहहरिद्रावेति पृथ्वीचंद्रः सनिषण्णं कर्कटी-
 सदृशं स्रक् चर्वलं शाकविशेषः कटुफलं श्रीपणी वृक्षफलं कौकणी आम्लरसाद्राक्षा तिंदुकं डिंडिसमिति वैदेवः तिंदुफलं वा ग्री-
 वकं फलविशेषः वारं रुद्रतामूलं मधुसाक्षयं मधुकपुष्पफलं वा परुषपरुसमितिप्रसिद्धं नागरं शुटी पृथ्वीचंद्रोदये ब्राह्मे नारंगकं च
 रवर्जं रं द्राक्षानीलकपिकूर्कं एतानि फलजातीनि श्राद्धे देयानि यज्ञतः याज्ञवल्क्यः हविष्यान्नेन वै मांसं पायसेन तु वत्सरं मातृगृहादि-
 ण कोरभ्रशाकुन बागपार्थितैः ऐणरौ रववाराह शोभैर्मासैर्यथाक्रमं मासवृद्ध्याभितृप्यंति दत्तैरिह पितृनाम ह्यः रवदुमिषं महाशल्कं
 मधुमुन्युत्तमेव लोहामिषं कालशाकं मांसं वा धीणसस्य च श्राद्धे दत्तस्य मांसस्य भक्षणं दोषमाह मनुः नियुक्तं स्तु यथान्यायं यो
 मांसं नान्ति मातृवः संप्रेत्य पशुतां याति संभवानेकविंशतिं अत्र बुद्धुषु च नेषु श्राद्धे मांसमधुनोः प्राशस्योक्तैः विना मांसं न यद्वा दं
 कृतमप्यकृतं भवेदिति हेमकोदेवलोक्तेः ~~मधुना हीनं तद्रसैः सकलैरपि मिष्टानैरपि संयुक्तं पितृणां नैवोत्तमैः अणुमात्रमपि~~
 श्राद्धे यदि न स्यान्न मांसिकं न मापिकीर्त्तनीयं स्यात् पितृणां ग्रीते ये तत इति हेमाद्रौ ब्राह्मेणैश्च मांसमधुनोः श्राद्धे नियतसंग

ते गोडनिबंधे गस्य सक्ते मध्वलाभे गुडोदेयः क्षीरं च तथा दधि न लभ्यते घृतं यत्र कुर्याद् घृतवती जपं श्राद्धकलिकायां नागरखंडे कथां विद्यदिविप्रेत्यो न दत्तं
 भोजने मधु पिंडस्तु नैव दातव्याः कदाचित् मधुना पिण्डा बृहस्पराशस्त मांसं निषेधति याज्ञुप्राणि वधं कृत्वा मांसं स्तर्पयते पितृन् सविद्वंश्च दनं दग्ध्वा कु-
 र्यादंगारविक्रयं क्षिप्वा कूपे यथा किंचित् दाल आदातुं मिच्छति पतस्रज्ञानतः सोऽपि मांसं न श्राद्धकृत्य सपव सर्वधानं यदानस्यात्तदेवाग्निपमा भवेत्
 ब्राह्मणश्च स्वयं नाद्यात्तश्च श्राद्धे न दत्तं यदि भागवतेऽपि न दद्यादामिषं श्राद्धे न वा द्यादुर्मतत्त्ववित् मुन्यन्तेः स्यात्सराप्रीतिर्यथा न खलु हिंसया तथेति शेषः
 अत्र केचित् मुन्यन्तं ब्राह्मणस्योक्तं मांसं क्षत्रियवैश्ययोः मधुप्रधानं शूद्रस्य सर्वेषां चापि विरोधयत् इति हेमाद्रौ पुलस्त्योक्त्या व्यवस्था मादुः पृ-
 थ्वीचंद्रोदयस्तु अक्षता गोपशुश्रूषेव श्राद्धे मांसं तथा मधु देवराज्ञसु तोयतिः कलौ पंचविंशजयेत् इति निगमोक्तैः वरतिथिः पितृयश्च पशुपाकरणं
 क्रियेति कलिवर्ज्ये पुहेमाद्रौ वादिपुराणात् मांसदानं तथा श्राद्धे वामप्रच्छा भ्रमस्तमस्तथेत्युक्ता इमाधर्मा नूकलियुगवर्ज्यानादुर्मनीषिणः इति
 बृहन्नारदीयेभिधानाच्च मांसविधिः कलिव्यतिरिक्तविषयः कलौ मांसनिषेधानां च देशाचारा द्वावस्था तथा च बृहन्नारदीये श्राद्धं प्रकृत्य य-
 थाचारं प्रदेयंतु मधुमांसादिकं तथा देशाचाराः परियाद्या हततद्देशीयजेनैरेः अथवा पतितोद्देयः सर्वधर्मबहिष्कृत इति यास्मिन्देशे पुरेया मे वैसि-
 येन गोरपिवा यो यत्र विहितो धर्मस्तं धर्मं न विचारयेदिति भृगुक्तेश्च साकुः तन्नः होलाकाधिकरणन्यायेन देशविशेषव्यवस्था एकपदकल्पना
 योगात् तिरुपितं चेतस्य ता महुचरणे भी मासायामिति रिक्त मनुः संवत्सरं तु गव्येन पयसा पासेयं न च वा धीणसस्य मांसं न दत्तं द्रोदरा वा
 चिकी त्रिपिबं चिंद्रपक्षीणं चेतं दद्रु न जापतिं वा धीणसंतु तं प्रादु योक्तिकाः श्राद्धकर्मणि क्षीरादो विशेषमाह हेमाद्रौ सुमंतुः पयोदधि

निर्णयः तः

धृतं चैव गवांश्चाद्रेषु पावनं मुहिषीणां धृतं प्रादुः श्रेष्ठं न तु पयः क्वचित् यावत्तत्कथं संधिन्यतिर्देशावत्सागोपयः पुरिबर्जयेत् औधुमेकराफेस्त्रे
 णमारण्यकमथाविकं हेमाद्रौ हारीतः नवसुतायाः सप्तरात्रादियुके दशरात्रादियुके मासेनोपयुक्तं भवतीति धर्मविदः एतदुक्तं भावपरद्वयः
 अजाविमहिषीणां तु पयः प्राद्रेषु वर्जयेत् विकारानुपयसश्चैव माहिषतुष्टं हितं तत्रैव ब्राह्मः माहिषं चामरं मर्णं आविकं कशफाद्रुयं स्त्रेणमाष्ट्रया
 चितं व दधि क्षीरं संजे हृतं सगुडं मस्तिष्कं तु तथाप्युषितं दधि दीर्घं तत्रक्रमेण तं च नष्टस्वादं च फेनवत् माहिषापवादेऽपराकं ब्राह्मे अगण्यमहिषी
 क्षीरं शर्कराशुद्धिं संयुतं मध्वक्तु हितं चैव दद्यात्तु दमृतं यतः यद्यपि याज्ञवल्क्येन अन्नं पयुषितं माज्यं न हान्तं चिरसंस्तुतं अस्नेहोऽपि गोधू
 मयवगोरसविक्रिया इति पयुषितं दध्यादिभोज्यं भुक्तं तथापि गुडमरीचान्तस्थपयुषितं दोषोत्रोच्यते इति हेमाद्रिः तत्रैव ब्राह्मः कालकेशोत्तं दु
 लीयं वास्तुकैतं मूलकं तथा शाकमारण्यकं चैव दद्याद्ब्राह्मेणुनियतः तदुलीयं सक्षमपत्रमिति हेमाद्रिः महाग्राण्यां माठ इति प्रसिद्धं अगण्यकं का
 जीचूचादि तत्रैव दाडिमं मागधीचैव नागार्द्रकं ति तिपी आम्नातकं जीरकं च कुंभं चैव योजयेत् मणधीपिप्पली कुवरंधणिपा इति प्रसिद्धं वा
 यवीये अगल्यस्य शिखास्ताम्राः कषायाः सर्व एव शिखानवपल्लवाः प्रभासखंडे आरभ्य स्यतु सीमंताः कलायाः सर्व एव च सीमंता नवपल्लवाः
 कोर्मै तमालं शतकंदं च मध्वालुं शीतकंदली मध्वालुः मोहलकंदः शीतकंदली राताळ इति प्रसिद्धं अथ वज्रं मार्कंडेयपुराणे यज्ञोक्तं वादि
 काप्रज्ञं पतिताद्यदुपाजितं अन्यायकन्याशुल्कार्यं द्रव्यं च विगर्हितं पित्रर्धमे प्रयत्नं स्वस्त्युक्ता यज्ञाप्युपादृतं वंद्योदयशंखः भूतान्संहरसाशि
 क्रैः पुपालं क्वा मृदुकं तथा कूष्मांडाला बुवान् कोविदारंश्च नर्जयेत् पिप्पली मरीचं चैव तथा वैपिंडं मूलकं कृतं चलवणं सर्वं वंशां यन्त्रं नृव
 जयेत् एतमाषा नसूरांश्च कौद्रवान् कोरुः कान् लोहितान् रक्षनिर्यासान् आद्रकर्मणि वर्जयेत् भरुणं काशमीरं प्रसिद्धं सरसानिगुडी

शिवः

निमाधवः तुलसी एथी चंद्रः मवुकं जलजः सस्कं मिति पाठे खदिरशाक इति हेमाद्रिः मरीचान्याद्रीणीति हेमाद्रिः कोरुदपकं वनकोद्र
 वः चंद्रिकायां शंखः पिंडालकं च तुडीरं करमदं च नालिकं कूष्मांडं बुबीजानि आद्रे दत्वा व्रजसुधः पिंडालकं पेंडरमिति प्रसिद्धं तुडीरं विंबीफलमि
 तिके देवः करमदं करवंदं तत्रैव विंडाला विष्टमाघ्रातं प्राद्रेयलेन वर्जयेत् कूष्मांडं महिषीक्षीरमाठकोराजसर्षपाः चषाकाः राजमाषाश्च
 ति आद्रं न संशयः रुद्रपराशरः करीरफलपुष्पाणि विडंगमरीचानि च जंभारिका सजंबीरा सपकं बीजपूरकं जंबला वृत्तिपिप्पल्यः पदा
 लं पिंडं मूलकं मसूरं जनपुष्पं च आद्रे दत्वा पतसधः जंबुसक्षमं नाधवीये चतुर्विंशतिमेत यावनालान् कुलिश्याश्च वर्जयेति विपाश्चितः अ
 त्रयातिवर्णकादीनि विहितानि पिद्रानि तेषां विकल्पः अन्यथ प्रामाण्ये श्रवणकैः शाकैर्न विरैश्च पिचंगुभिः गोधूमे श्रुतिलैर्मुद्गैर्मी संप्रीण
 यते पितृन् इति गोधूमे रिशुभिर्मुद्गैः सती नैश्च वणकैरपि इति हेमाद्रौ कोर्मै विष्णुधर्मादिविरोधस्यात् पिप्पली मरीचादेलुप्रत्यक्षस्य निषे
 धो न च न्यद्रव्यमिश्रस्य सौवीरतिक्तेलवणादिभिः सुपाकस्य सिद्धिर्महती दृश्येत् तद्विजपरात्रमरीचादियोगात्सिद्धं प्रेरयं न दुतं यतीति हेति
 एथी चंद्रोदये रुद्रपराशरोक्तेः तत्रैव दातुं श्रयस्मिन् मनसो भिलाषः श्रद्धा भवेद्यत्र च दीयमाने आद्रेषु देयं विधिवत्तदेव तदुत्तमक्षय्यमिति
 ब्रुवंति एतन्निषिद्धं तरविषयं चंद्रिकायां कूष्मांडान्यानि सर्वाणि वर्जयेद्ब्राह्मकर्मणि नवर्जयेन्ति लाश्चैव मुद्रमाषास्तथैव च माह्वे म
 सूरशणनिष्पावराजमाषकुसुमिकाः पञ्चविल्वार्कं पुत्तरपारिभद्राट्कृष्णकाः नदेयाः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकंतया कोद्रबोद्धारवरक
 कपिकृमधुकानसी एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः आद्रुमिच्छता निष्पावाः वल्लुः विल्वं च रक्तं निषिद्धं जंबीरं रक्तविल्वं च शालस्यापि फलं

संज्ञेदिति ब्राह्मणोक्तेः पारिभद्रो निंबतरुरिस्मरः स्तुमंदार इति हेमाद्रिः आढरुषो वासंती पुष्प उदारः कंचनारः मधुकंज्येष्ठी मध्विति चंद्रिका
 चरकावनमुद्रः हेमाद्रो ब्रह्मारे आसना रुद्रमन्नाद्यपि दोषहतमेव च अमेध्ये जंगमेः स्पष्टं शुद्धं कं पयुषितं चयत द्विः स्थिन्नं परिदग्धं चतयेवा
 यावलोहितं शर्करा कीटपाषाणैः केशेयं चाप्युपद्रुतं पिण्याकं मधितं चैव तथा तिलवणं चयत सिद्धाः कृताश्च यज्ञशाः प्रत्यक्षलवणीकृताः वा
 ससाचा वधूतानि वर्ज्यानि श्राद्धकर्मणि द्विः स्थिन्नं यत्सकृत्साकेन पक्वमपि हिंगु जीरकादि संस्कारार्थं पुनः पच्येत तद्वर्ज्यं यत्तु तिक्तशाकान्न
 विकारादि द्विः पाकेनैव भक्षणार्हं तन्न निषिद्धं अग्रावलोहितं आस्वादितपूर्वं पयुषितस्य सदा निषेधिपि पुनर्वचनं अपूप्याश्च करंताश्च धानावत
 कसक्तवः शाकं मांसमपूपं च सपेक्षं सरमवचं यवाग्रः पायसं चैव यच्चान्यन्ने हस्युतं सर्वं पयुषितं तेज्यं शुद्धं चैव सारिबजयेत् इति माधवीये यमो
 क्तवत्कारेऽपि पयुषितस्य निषेधार्थं मिति चंद्रिकादयः वर्ज्येषु विश्वामित्रः कपिलं कुरुवं च वनारिके रं च पेनिकं जंबूफलादिपक्वं च पिण्याकं
 तदुलीयकं हेमाद्रोषट्त्रिंशन्मते वर्ज्यामर्कटकाश्चोदराजमाषास्तथैव च मर्कटालंकाः पेमीनसिः रंता कनलिका पोतकुसं मांश्च तं कानि शा
 कानामभक्ष्या इति पोतं पौर्णं इति प्रसिद्धा मार्कंडेयः वर्ज्याश्चाभिषवां नित्यं शतपुष्पागवैधुकाः जंबूफलं वज्रं काविदारश्च नित्यं राः
 अभिषवः संधानं कोमिति पृथ्वीचंद्रः शाद्यायनः मारिषं तालिका चैव रत्नाया वकलं बिका असुरान्नमिदं सर्वं पितृणां नोपतिष्ठते मारिषं रा
 जगिरा इति प्रसिद्धं कलंबिका वणवा कृतिप्रा तत्रैव गांधारिका पटोला निश्राद्धकर्मणि वर्जयेत् गांधारिका दुराह भेति के देवः भारते
 हिंगुद्रव्येषु अलाबुलं सतं तथा वृक्षकान्यलाबूनि कृच्छ्रलवणमेव च पुनरलाबुग्रहणं भुज्यालाबु निषेधार्थं मिति पृथ्वीचं

शिवः

द्रः ककुडकं वर्तुलं श्रवाकं तत्रैव कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं वर्जयेदन्तर्गतं हेमाद्रो ब्रह्मे वार्ताकं पंचशिबं च लोभशानि फलानि च कालिंशं रक्तचारं च
 शीषाकं धृतचारकं कपालं कालमारी च कुरंजी पिरमूलकं गंडनं चुक्रिकां चैव गाजरं जीवकं तथा रंताकं श्वेतं कंदरां श्वेतं रंताकं कुभांडं च
 विवर्जयेत् इति देवलोक्तेः तेन कुरुक्षेत्रा निषेध इति चंद्रिका माधवीः वस्तुतस्तु सदा श्वेतनिषेधात् पुनः श्राद्धे निषेधो व्यर्थः तेन सक्षयस्य क
 रं रंताकस्यापि निषेधार्थं मिदमिति वयं कंदरा कपिकरं कुंसांडं रंतालाबुः पंचशिबं वल्लमसूर राजमाष भटकुलुछाः लोभशानि कपिल्या
 नि रक्तचारं लोहितचारफलं वीणाकं दीर्घरुल्लकं केटी धृतचारकं चिरस्थितचारकं चारोली कपालं नारिकेलं कसकं चुरक्षफलं
 मारीचमाद्रं गंडनं पलांडुभेदः पश्चिमदिशि प्रसिद्धः नतु गाजरं तस्य पृथग्गुणैः चुक्रिया चिरकालभुक्तं पानकं चंद्रिका यो हारीतः नवद
 पूसादुंबरशैलुदधिकं नीपमातुलिंगानि भक्ष्यमेतः शैलुः श्लेष्मातकः दधियं कपिलं स्मृतिसारेः क्षीरे तुलवणं दत्वा उच्छिष्टे पिबेद्यद्भुतं स्ना
 नं रजकतीर्थेषु तान्नेगव्यं सरासमं गोदुनिबंधं स्मृतिसागो स्मृतिः नारिकेलोदकं कांक्ष्येताम्रमात्रे स्थितं मधु गव्यं च ताम्रपात्रं मयतु स
 ल्यं घृतं विना ताम्रपात्रं स्थितं मांसं यद्गव्यं घृतं न सत् आमिषं तु गवां मांसं दधिमद्यं पयोरजः द्रव्यांतरयुतं मांसं पर्यसा संयुतं दधि
 पयोानुधृतसांश्च रं च ताम्रपात्रेन दुष्यति अथ जलं याज्ञवल्क्यः शुचिगोतृत्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतं वर्ज्यं न लभ्यते हेमाद्रो ब्रह्म
 डे दुर्गधिके निलंसारं पंकिलं पल्लोदकं न भवेद्यत्र गोतृत्तिनेतं यच्चाप्युपाहृतं यन्न सर्वार्थं मुसृष्टं यच्चाभोज्यनिपातजं तद्वर्ज्यं स
 लिलं तात सदेव श्राद्धकर्मणि निपातो जलाशयः शुद्धितलेशंखः स्नानमाचमनं दानं देवतापितृतर्पणं शरीरदेकैर्न कुर्वीत तथा मे

निर्ण. ल.

धादिनिःसृतेः हेमाद्रावादिसपुराणे विरपुर्मुषितं चापिशद्रसृष्टमथापिवा जाद्रुयाः स्नानदानादौ पुनासेवनसंशयः कस्यायनः आ
 पोनिशिनगृह्णीयान्नपिबेच्चकदाचन उधस्योग्रिमुपर्यग्रे धाम्नेधाम्ने इतीरयेत् रजो दोषे तु प्रायत्ते नारदीये सजेस्युषितं पुष्य
 सजेस्युषितं जने नसजेज्जाद्रुतीतोयंतुलसीपप्रविल्वकं अन्यान्यपिष्टयौ चंद्रोदये मास्ये मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपाकं
 वलः रोष्यं दर्भास्तिलागावोदोहित्रं श्राद्धं स्मृतः पापं कुत्सितमियाकुस्तस्य संतापकारिणः अष्टावेतं यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्व
 ताः ब्रह्मे यतिस्त्रिदंडः करुणाराजतं पात्रमेव च दोहित्रं कुतुपः कालश्रृंगः रुक्माजिनं तथा शास्तानीति शेषः दोहित्रं खड्गपात्रं पितृक
 ल्यतरुः अपरोक्षं स्मृत्यंतरे अपसंडुहितुश्चैव खड्गपात्रं तथैव च घृतं च कपिलायागोदोहित्रं मिति कीर्तितं अमावास्यागते सोम
 यातुखादतिगोरुणं तस्य गोप्यं द्वेक्षीरं तद्वै हित्रमुदाहृतं स्मृतिसंग्रहे उद्धिष्टं शिवनिर्मल्यं वातं च मृतकपटं श्राद्धे सप्तसुवित्रा
 णि दोहित्रः कुतुपः सिला उद्धिष्टं वत्सस्य दुग्धमिस्यः शिवनिर्मल्यं गंगोदकं वतं मधु मृतकपटं सरापटं तिलेषु आपस्तंबः अठ
 थोयं समुसुन्ता अरुष्ट फलितास्तथा तैवै श्राद्धे पावित्रास्युस्तिलास्तेन तिलास्तिलाः अष्टाविग्राम्याः गौराः रुक्मास्तधारण्यास्तथैव त्रि
 विधास्तिला इति पाद्योक्तेः अथ वर्ज्यानि चंद्रिकायां यमः कुकुटो विदुराहश्च काकश्चाथ विडालकः रघलीपतिश्च रघल पंडो वीरा
 रजस्वला इते तु श्राद्धकाले वैवर्जनीयाः समुन्नतः खंजः काणः कुणिः श्वित्री दातुप्रेष्य करस्तथा न्यूना गोप्यतिरिक्तो गेहमप्यपनये
 ततः वायवीये अन्नपर्येतु दुरेतु यद्वि हव्यकव्ययोः उत्तमं प्रधानार्थं संस्कारस्त्वापदि स्मृतः समंतुः चंडालादिवीक्षित

शिव.

मन्नमभोज्यमन्यत्र मृदुस्महिरण्योदकस्पर्शात् तैव जमदग्निः शुद्धं सोयकूष्मांड्यः पावमान्यस्तस्माः पूतेन वारिणा दर्भै रन दोषमपानुदन्
 चंद्रोदये पादुकापोने होत्रं विवर्ततावरं तथा पुष्यं च मार्जारं श्राद्धभोगे विवर्जयेत् निर्णयदीपे घंटानि नादो हयसंनिधानं जंबूकरं रवो क
 दलीले देव उक्ते मत्तजात्यै हयारिजातिश्राद्धस्य नेगुण्यकराण्यमृनि हयारिजं महिषीशीरादि अथ श्राद्धदिनकृत्यं चंद्रोदये उशनाः गोमये
 दक्षैर्न मिमाजने शौचं कुर्यात् पराशरः कांति कुंदधितं च घृतं वा शृतं मेव वा पूर्वमेव न दत्तयामे कोद्विष्टे यथाथ वर्णे हेमाद्रौ पराशरः गृह्या
 निशिरगुदेवानां ब्रह्मचारितपस्विनां तावन्न दीयत किंचिद्व्यावसिङ्गो निर्वपेत् कोर्मै न व करेत्तत्र सर्वतो बंधयेदज्ञानं तत्रैव देवलः तत्रैव वा त्रि
 तोदाता प्रातः स्नात्वा सहोदरः आरति तनवैः पात्रैः रन्नारं संच वाधेवैः अत्रात्मेन तिला पदात्स्वयमेव वाकः कार्यः अशक्तो पत्न्या तदभावे वा
 धवैः ततस्तानि पपावाशुसीती जनकं नंदिनीति पात्रलिं गादिति हेमाद्रिः श्राद्ध दीपकलिकाया माश्वलायनः समानप्रवैरमित्रैः सपिंडैः
 श्रमणानितैः कृतोपकरिभिश्चैव पाककार्यं प्रशस्यते व्यासः गृहिणी चैव स स्नात्वा पाकं कुर्यात्प्रयत्नतः निष्पन्नेषु पाकेषु पुनः स्नात्वा समासेत्त एव चंद्रोदये प्रा
 त्मे रजस्वला च पादुकां पुंश्चली पतिनां तथा सजे कूटं तथा वंध्यां विधवां चान्यगोत्रजां व्यंगकर्णं चतुर्थीहः स्नात्वा मपिरजस्वला वर्जयेद्वाद्रुपा कार्यं समाहृत्य पितृव
 शजां मातृपितृवंशजभिन्नां त्यजेदित्यर्थः नपाकं कार्यं सुग्रीमन्यां चाप्यन्यगोत्रजां मृतबंध्यां च गार्ग्यं गार्गिणीं चैव दुर्मुखं पाकभोजनितु हेमाद्रौ नागरखंडे
 सोवर्णां न्यथो रोष्याणि कां स्यतामोद्रुयानि च मार्जिकां त्यपि सयानि नूतनानि दृढानि च तत्रैवादि सपुराणे प्रचेदन्नानि स स्नातः पात्रेषु रात्रिषु स्वयं स्वर्णा
 दिधातुजातेषु मन्मथेष्वपि वा द्विजैः अठिष्टेष्वविलिप्तेषु तथानुपहृतेषु च नायसेषु नभिनेषु स्मृतेष्वपि कर्हिचित् पूर्वकृतोपयोगेषु मन्मथेषु नतु कुचि
 त् वायुपुराणे न कदाचित्स्वेदनमयस्त्रालीपुपैतर्कं अयसादर्शनादेव पितरो विद्रवंति हि कालाय संविशेण निंदति पितृकर्मणि फलानां चैव

निर्ण. ८

शाकानां वेदनार्थानियानितुः महानसेपिशस्त्राणितेषामेवहिसंनिधिः दृष्यतेनेतरस्यात्रशस्त्रमात्रस्यदर्शनं. महानसेपि युक्तानामपिकार्येनदर्शनं पचमान
 स्तुभेडेषुभक्त्याताम्रमयेषुषु समुद्रतिवेधोयत्पितृदुःखमहाणावात्. तैजसानामसावेतुपिठरेमृन्मयेपिच तवैशुचोअकुर्वीतपाकं पित्रर्थमादरात्. त
 त्रैवादिपुराणे पकान्नेच्छापनार्थेनुशस्यतेदारुजान्यपि दद्यादीन्यपिकार्याणि यज्ञियेरपिदारुभिः यमः विवाहेप्रतकार्येचमातृपित्रोः क्षयेदुनि नवसांडा
 निकुर्वीतयज्ञकालेविशेषतः अथपाकाग्निः हेमाद्रौप्रजापतिः ओपासनेनान्नसिद्धिरग्नोःकरणमेवच. पृथ्वीचंद्रोदयेगिराः प्राग्राग्नौतुपचरेन्नलो
 किकेवापिनिमृशः यस्मिन्नग्नौपचरेन्नोन्नतस्मिन्नहोमोविधीयते मनुः वैवाहिकेग्नौकुर्वीतगृह्यकर्मयथाविधि पंचयज्ञविधानंचपंक्तिंवाग्व्याहिकीं
 द्विजः श्राद्धस्यगृह्यत्वंवाक्तेमपरांरूपेण अत्रविशेषः कर्मप्रदीपे प्रातर्होमंतुनिर्वस्यसमुद्रस्यकुतारंनारु शेषंमहानसेकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत् पा
 कांतेर्गितमादृत्यगृह्याग्नौतुपुनः क्षिपेत् ततोस्मिन्वैश्वदेवादिर्मकुर्यादुतद्रितः तदसावेलोकिके. ततः पञ्चपुराणानिर्वोपानंतरंरानेः वैवाहिका
 ग्नावन्यत्रलोकिकेचापिसंयतइतिकलिकायांसहोयत्तः. पित्रर्थनिर्वापंकृत्वेप्रथः अतएवहेमाद्रौवायुपुराणे. पित्रर्थनिर्वपेद्गुप्तोवृक्षेवादर्भसंस्कृते
 इतितत्रैवपात्रमात्स्ययोः अग्निमान्निर्वपेत्सैत्रंवरुंवासममुष्टिभिः पितृभ्यानिर्वपामीति सर्वदक्षिणतोन्नयसेत्. चरुग्रहणान्नशोकादावपि हेमाद्रिः
 पिंडपितृयज्ञार्थपाकविषयोयंनिर्वापइतितुयुक्तः. अयंचतरेषामग्निः ॥ आश्वलायनानांतु गुरुणाभिभृता अन्यतोवापक्षीयमाणा अमवास्याया
 शोतिकर्मकुर्वीरुन्निह्यादिस्त्रेणपचनाग्रेस्सापञ्चका इहैवायमितेराज्ञातवेदा इत्यर्धचैवशमीमथाभ्यामरणीभ्यामग्निंमंथेत्सपचनाग्निर्भवतिम्
 इतिसत्रेहेतोर्वाक्तेः पचनाग्नावैवपाकः बोधोऽनेनाप्युक्तः. आहुतपचनान्निर्वापेपासनेचाभिप्रव्रजंतीति. स्मार्त्ताग्नौपाकस्त्वन्यशाखाविषय

शिव.

इतिकेचित्. वस्तुतस्तु पूर्वोक्तस्यसर्वाधानिविषययुक्तः. शिलाचारापिनपचनादृश्यते अंडबिलायामपि सर्वाधानपक्षे वैश्वदेवंश्राद्धं पचने कुर्यादन्नन्यथोपासने
 इत्युक्तं अग्नौकरणंतु प्रयोगपारिजातादिभिरादिकं. नवश्राद्धेषु पिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेनलौकिकेपचनेवापाके कृतेपि गृह्याग्नौपकचरणेवकार्यं इतिप्र
 तिसातिपदनात्तेष्वेवं विधुराह्निनाग्रादस्तुष्टेष्टाष्टादिविविधानेनाग्निसंपादनमित्युक्तं हरिहरभाष्ये. इतिपाकाग्निः चंद्रिकायांमाकंदेयः अङ्कः पट्टमु
 दुर्त्तेषुगतेषुप्रयता नदिज्ञान प्रत्येकंप्रयेत्तेषांप्रदायामलकोदकं देवतः ततोनिरुत्तेमध्याङ्के कृत्तरोमनरवान्द्विजान् अभिगम्ययथान्यायं प्रयच्छेदंतथावनं
 तैलमभ्यंजनंस्नानं स्नानीयंचपृथग्विधं पात्रैरादुर्वादेष्टाद्वैश्वदेविकपूर्वकं औदुंबरैस्ताम्रमयैः अत्रहोममलकस्नानादि निष्पिड्यतिथ्यादिव्यतिरिक्तविष
 यमितिहेमाद्रिर्माधवश्च यत्तु चंद्रिकायांप्रचेताः तैलमुदूर्त्तनंस्नानंदद्यात्सर्वाह्णपवतुः श्राद्धभुग्भ्योननुश्मश्रुच्छेदनंतुनकारयेत् इतितन्निषिद्धतिथ्यादि
 विषयं निषिद्धतिथ्यादितुप्रागुक्तं. अभ्यंगतु कालिकायांकासायनः तैलमुदूर्त्तनंदेयं ब्राह्मेणभ्यः प्रयत्नतः तैरस्यंगश्रवकर्तव्यो वर्ज्यकालंनचितयेत् अपरांके
 प्रचेताः स्नातोधिकारिसवतिदेवेपित्र्येचकर्मणि श्राद्धरुद्रुकुवासाः स्यान्मौनीचविजितेन्द्रियः हेमाद्रौजाबालः तांबूलदंतकाष्ठंचखेदुत्स्नानमत्तोजनं र
 ग्नः काषायवासाः स्यान्मृगश्राद्धिपटः स्मृतः नग्रादिगुणवस्त्रंस्यान्नग्नोरक्तपटः स्मृतः नग्नस्तुस्निग्धवस्त्रस्यान्नग्नस्यूनपटस्तथा ततः कर्त्ता उर्ध्वपुंड्रं
 कुर्यात् जपेदोनेतयादानेस्वाध्यायेपितृकर्मणि तत्सर्वेनशयतिप्रमूर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमिहहेमाद्रावुक्तेः यज्ञोदानंजपोहोमः स्वाध्यायः पितृकर्मचरु
 ध्यासवतिविषेदुर्ध्वपुंड्रंविनाकृतमितिबृहन्नारदीयात् उर्ध्ववतिलकंकुर्याद्वैवपित्र्येचकर्मणिगतिरुद्रपराशरोक्तेश्च अन्येतु उर्ध्वपुंड्रं द्विजातीनामग्नि
 होत्रस्योविधिः श्राद्धेकालेतुसंप्राप्तेकर्त्ताप्रोक्ताचतस्यजेत्. वामहस्तेचदर्मश्च गृहेरंगवलिं तथा ललाटेतिलकंकृत्वा निराशाः पितरोगताइतिसं

नि. जी. न.

यदेतेः उर्ध्वपुंड्रविपुंड्रवाचंदाकारमथापिना श्राद्धकर्तान्नकुर्वीतयावत्पिंडान्ननिर्बपेत् एतिविश्वप्रशोकं वचनान्नकार्यमित्याहुः अत्राचाराद्वरुत्तु अतएव
बृहन्नारदीयेः उर्ध्वपुंड्रचतुलसीश्राद्धेनेति केवेनेति उर्ध्वपुंड्रविधिर्विप्रविषयः निषेधः कर्तृपररति एध्वीचंद्रः यत्तु हेमाद्रौ देवलः ललाटे पुंड्रकं दृष्ट्वा
स्वंधेमात्यंतथैवच निराशाः पितरो यांति दृष्ट्वा च वृषलीपतिमिति तदंधेन त्रिपुंड्रविषयं प्राक् पिंडं दानाकुंधाधेनो लंकुर्यात्स्ववियहोमयाश्वलायनोक्तैः
पुंड्रवर्तुलमिति परोक्षे मदनरत्ने च एध्वीचंद्रस्तु पुंड्रं त्रिपुंड्रं उर्ध्वचतिलकं कुर्यान्न कुर्याद्दे त्रिपुंड्रं उर्ध्वचतिलकं कुर्याद्देनेपित्र्ये च कर्मणि निराशाः पित
रो यांति दृष्ट्वा चैव त्रिपुंड्रकमिति दृष्ट्वा पराशरोक्तेः भोक्तृस्तिर्यग्लेपो भवति एव वर्जयेत्तिलकं भाले श्राद्धकाले च सर्वदा तिर्यग्यूर्ध्वपुंड्रं वा धारयेत्तु प्रय
त्नत इति व्यासोक्तेरित्याहुः एध्वीचंद्रोदये ब्राह्मि सदर्थेणा तु हस्तेन यः कुर्यात्तिलकं बुधः आचम्य स विशुध्येत दध्नेत्यागेन चैव हि श्राद्धारंभकालमाहुः
परोक्षे गौतमः आरभ्य कृतपेश्राद्धं कुर्यादा रोहणं बुधः विधिहो विधिमास्थाय रोहिणे तु न लंघयेत् यतदेकोद्विष्टः भार्वणे तत्तं मातस्ये उर्ध्वमुदुनी
कृतपाद्यमुदूर्तचतुष्टयं मुदूर्तपंचकं ह्येतत्स्वधा भवनमिष्यते तथा मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्नमं दी भवति भास्करः तस्मादनंत फलदस्तत्रारंभो विशिष्यते अथ श्राद्ध
परिभाषा चंद्रिकायां कात्यायनः दक्षिणं पातयेज्जानुदेवा न्यरिचरेत्सदा पातयेदितरं जानु पितृ नूपरिचरेत्सदा बोधायनः त्रदक्षिणं तु देवानां पितृणामप्रदक्षि
णं देवानामुज्ज्वलादक्षीः पितृणां दिग्गुणास्तथा एध्वीचंद्रोदये शंखः आवाहनाद्यं संकल्ये पिंडदानान्नदानयोः पिंडाभ्यंजनं काले तु तथैवांजनं कर्मणि अक्ष
य्यासनयोः पाद्ये गोत्रं नाम प्रकाशयेत् तत्रैव परिशिष्टे अणोच पिंडदाने चर्गंधधूपाक्षये तथा संकल्ये चासने दीपे अंजनाभ्यंजने तथा अन्नाद्ये दानाद्यंतं पु गोत्रना
मच कीर्तयेत् कलिकायां संग्रहे अक्षनावाहने पाद्ये न्नदाने तथैवच अक्षये पिंडदाने च षड्भुक्ता मानि कीर्तयेत् मह्यः संबंधं प्रथमं ब्रूयाद्गोत्रं नाम तथैव च प

शिव

श्राद्धं विजानीया क्रमप्रपः सनात्नः तत्रैव सकायेन वक्तव्यं गोत्रं सर्वत्र धीमता सकारः कृतपो ज्ञेयस्तस्माद्यत्नेन तं वेदेत् यथा काश्यपसगोत्रेति पराशरसगो
त्रस्य बृहस्पत्यनुमहात्मनः भिक्षोः पंचशिखस्याहुः परमधार्मिक इति मेऽक्षधर्मेषु प्रयोगान् त्रेन गोत्रसर्कगोत्रयोः पर्यायत्वात् आश्रवाभेदाद्वरुत्तु
रूपपाणिः हेमाद्रौ बृहत्पत्रेताः गोत्रं स्वरांतं सदैवैव वत्र गोत्रस्याक्षयकर्मणि गोत्रस्तु तर्पणे प्रोक्त एव दानान्मुह्यति सर्वत्रैव पितः प्रोक्तं पितृ तर्पणक
र्मणि पितुरक्षय्यकाले तु पित्रे संकल्येन तथा शर्मन्तर्ध्यादिकं कार्यं वर्मा तर्पणकर्मणि शर्मणे क्षयकाले तु पितृणां दत्तमक्षयं स्वरांतं संबुध्यंतमिति हेमाद्रि
तत्रैव चंद्रिकायां च स्मृत्यंतरे गोत्रस्तु परिज्ञाने कार्यपंगोत्रमुच्यते यस्मादाहुः श्रुतिः सर्वाः प्रजाः काश्यपसंभवाः यत्तु सत्याषाढः अथानाधृतातबंधोः पु
रोहितगोत्रेणाचार्यगोत्रेण वेति तद्विवाहपरं नामोच्चारणे विशेषमाहुः हेमाद्रौ बोधायनः शर्मन्तं ब्राह्मणस्येत्तं वर्मा तं क्षत्रियस्य तु गुह्यं तं वैवैरयस्य
दासांतं रजजनः पित्रादिनामाज्ञाने तत्रैव एध्वीचंद्रोदये वाच्यस्तस्मिन्नायं तस्मिन् सत् अभिधानायाज्ञाने दिविषयतु प्रपितामहः पित्रादीनां नामपदापुत्रे
नर्तुं येततदा आपस्तंबस्त्रेप्येव एतदन्यशाखापरं आश्वलायनानां तर्कतत्सत्रे यदिनामान्यविद्वान् ततपितामहप्रपितामहेति ब्रूयात् तस्मादि
पि नामानि चेन्न जानीया ततसदिवदे क्रमात् ततेति संबंधमात्रपरः तेन पितृव्यादावपितृधेति गोडाः स्त्रीणां दांतं नाम ज्ञेयं दांतं नाम स्त्रीणां मिति एध्वी
चंद्रोदये गोत्रमिलाक्तेः केचिदेवीशब्दं तमाहुः अन्ये तु देविदा इति द्वयोः समुच्चयमाहुः हेमाद्रौ नारायणः विभक्तिभिरुच्यते किंचिदियते पितृदेवते
तत्संबन्धफलज्ञेयं विपरीतं निरर्थकं चंद्रिकास्मृत्यर्थे सारयोः नारदीये च अक्षयासनयोः पृथी द्वितीयावाहने तथा अन्नदाने चतुर्थी स्यादेषाः संकुड
यः स्मृताः यत्तु व्यासः चतुर्थी चासने नित्यं संकल्ये च विधीयते त्रयामा तर्पणे प्रोक्ता संकुडि स परे जगुरिति अवशारवाभेदाद्वरुत्तु ति हेमाद्रिः
हेमाद्रौ भृगुः अर्घ्यावने जनं पिंडमन्नं प्रसवने जनं संबुद्धितत्र कुनीत शेषे पणी विधीयते हेमाद्रौ प्रभासरवडे यतोपवीतिनौ कार्यं देवकर्म प्र

निर्णयः

दक्षिणं प्राचीनावीतिनाकारेण पितृकर्मप्रदक्षिणं अनुपनीतस्त्रीशरद्रेक्ष्यन्तरीयेणैव सव्यापसव्येरेषे तस्योपवीतश्चाणीयसात अपसव्यं क्रमाद्
 स्तं कृत्वा केन्द्रसंगोत्रज इति ब्राह्मणविधानं स्पष्टं यत्तु केचित् संप्रदायवित्ताभाव्यमिसस्य पुरुषार्थत्वात् प्राचीनावीतकालेषु धेवीतंतरेण तत्कार्यं
 वेत्ति तन्न विशेषणबाधात् जमदग्निः सूक्तस्तोत्रं जपत्यन्कापिंडाघ्राणं दक्षिणां आह्वानं स्वागतं वाध्यं विना च परिवेषणं विसर्जनं सौमतरं यमा
 शिपां प्रार्थनं तथा विप्रप्रदक्षिणं चैव स्वस्तिवाचनकं विना पितृनुद्दिश्य कर्तव्यं प्राचीनावीतिना सदा हेमाद्रेः संग्रहे आदौ विप्रोऽग्निरोक्षांतं सव्येन विक्
 रे कृते पिंडाह्वयार्चयेत्तान् विसर्ज्य ब्राह्मणास्तथा आचमिन्नाहु कर्त्ता च स्मृत्यनेष्वेतेषु सप्तसु आद्यंतयो द्विराचमिन्नेषु पशुसहस्रं कृतं तत्रैव
 आह्वारं भवसाने च पादशौचे च चरितं तयोश्च विकिरेपिंडदाने च षट् स्वास्त्रमनमिष्येत आश्वलायनः दानाध्ययने दवादी जपं हानव्रतादिकान्
 न कुर्याद्ब्राह्मणदिवसे प्राग्विप्राणां विसर्जनान् एतन्नित्यवर्जमिति बोपदेवः । बृहद्विष्णुमिन्ने देवपरं विष्णोर्निवेदितान्नेन यद्युच्यं देवतांतरे पितृय
 आपिते ह्येतदानं सायकृत्यते पितृशेषंतु यो दद्याच्छुद्धे च परमात्मेन रेतोधाः पितरस्तस्य स्रुवंति क्लेशभागी न इति स्कान्दात् पितरः सर्वमनुष्या
 विष्णुना शितमभ्रंतीति श्रुतेः यः श्राद्धकाले हरिभुक्तशेषं ददाति भक्त्या पितृदेवतानां तेनैव पिंडास्तुलस्तीविमिश्राना कल्पक्रेटि पितृस्तुत
 ता इति ब्राह्मणोक्तेश्चेति श्रीधरस्वामिन्सिंहपरिचयादयः एतत्सर्वं निबंधविरोधान्निर्मलं अत्र विशेषो हेमाद्रेः विष्णुधर्मे श्राद्धादितुसमाभ्यर्चन
 वराहजगद्गर्भं शिवपुराणे पूजयित्वा शिवं भक्त्या पितृश्राद्धं प्रकल्पयेत् पूर्वनिषेधस्तु विहितमिन्नपरः तथा हेमाद्रेः देवर्षादक्षिणांगादिः पादजान्बं
 समर्चयेत् शिरोऽसुतं तु पादेषु कामांगादिर्बैत केलिकायां स्मृत्यंतरे श्राद्धारंभे तु ये दर्भाः पादशौचे विवर्जयेत् अर्चनादौ तु ये दर्भा उद्धिष्यते वि

शिवः

सर्जयेत् मार्जनादौतुयेदर्भाः पिंडस्थाने विसर्जयेत् उद्धानादौतुयेदर्भा दक्षिणांते विसर्जयेत् प्रार्थनादौतुयेर्भोदे नमस्कारे विसर्जयेत् जह
माहविष्णुः मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्यात् यक्षणाः मंत्रोहन यथान्यायं शेषाणां मंत्रवर्जितं यथान्यायमिति मंत्रबहुवचनांतः पितृशब्द
स्तत्र सर्वं पितृवाचित्वान्नोहः तत्रापि शुद्धतां पितरश्च त्रोह एव सर्वपितृवाचित्वे उत्तरमंत्रद्वयवैष्यर्थ्यात् बहुवचनं तु नोहते प्रकृतावसम
र्थत्वासाशानिति वक्तुः श्रुगंते च नोहः तस्मादचनोहेदिति निषेधात् एकोदिष्टेप्येवं प्रेतैकोदिष्टेस्वेकवन्मंत्रान्नोहनेकोदिष्टे इति विष्णुत्तेरुहः
अत्र बहुवचनस्याप्यहोवचनात् वृद्धादौतुयि शेषं वक्ष्यामः शेषाणामिति पितृव्याद्येकोदिष्टे आवाहनादि मंत्रवर्जकार्यमिति कल्पतरुः जह ३
योग्यपितृपदवान्मंत्रपुत्रं तत्र न प्रयोज्यः नतुहः नापि पितृपदरहितः प्रयोज्य इति शतपाणिः अर्थांतरे चोक्तं प्राक् बहुवचकारिकापि अर्धप्र
दानमात्रेति मात्रादिपदमावपेत् शुद्धतामिति पित्रोर्मात्रादिपदमावपेत् मातृश्राद्धे पिंडदाने ये च स्वामत्रान्विसृज्यन्ते इति शक्तिकृतः त
था मातृश्राद्धेप्यन्तेन कुर्यात् पिंडानुमंत्रणं दद्यात् नमुपलान्तं दत्तकार्यमिति स्मृतिः प्रवाहणमन्त्रेन तद्वत्प्राशनमिष्यते तथा आर्घ्यं तु न स्तिलोसीति उशंते
स्वेति यानि तु अनसूः पितृशब्देन पितृसामान्यवाचकः आपस्तंबानां तु वक्ष्यते हेमोद्रोमार्कंडेयः स्नातः स्नाताश्च मातृतां च वागनेनार्चयेत् पृथक् कलिकापानार
दीये प्राप्य श्रितविष्णुद्वात्मताभ्यां तु दुर्गप्रगल्भं वृद्धादे ब्रह्मदंडांथं हिरण्यं कुशमेव च तत्रैव संग्रहे तिथि वारादिकं ज्ञात्वा संकल्प्य च यथाविधि प्राचीना वीतिना का
र्यं सर्वसंकल्पनादिकं संबधं प्रथमं ब्रूयात् नाम गोत्रं तथैव च नस्वादिरुपता वापि स्वपितृणामनुमंत्रणं ब्रह्मोदयेनारदीये श्राद्धार्थं समनुप्राप्तान् विप्रान् भूयानि
मंत्रयेत् आपस्तंबसुपेर्वधुर्निमंत्रणं परे धुर्दितीयतृतीयमामंत्रणमिष्यात् यूयं मयानि मंत्रणीया इति निवेदनरूपमाद्यं तादृशमाह शौनकः रहित्वा मु

कंसं ह्यस्यामुकगोत्रस्य वामुके श्राद्धे तु वैश्वदेवेनैव करणीयः क्षयास्तथा दूयं श्राद्धकृद्दूयादंतयेति वेदेन सः श्राद्धस्य कर्त्तृसंज्ञया संप्राप्ता तु सवानिति स्वदेव्या
 प्रवानीति इतरस्तं प्रतिष्ठितः देवोपार्धणे पुरुषनाद्रवौ वाच्यौ पित्रादेरप्यनेनैव वृणीत विधिना द्विजान् ततः कर्त्ता बह्वचोऽनादिताग्निः पित्रोऽपि तदुक्तं पितृसं
 णादीध्याधानांतं कुर्यात् अर्धो धानि नो ध्येवमिति प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे च भाष्यकारमते आदिके प्येवं वृत्तिकारमते नेदं हेमाद्रौ शांभुः संमादितो पलि
 सेतुं द्वादि कुर्वीत मंडले उदप्लवमुदितं स्यादक्षिणो दक्षिणापूर्वं व्याघ्रः उत्तरेऽक्षतसंयुक्तान् पूर्वाग्रान् विन्यसेत् कुशान् दक्षिणे दक्षिणाग्रं सत्तिलान्
 विन्यसेत् कुशान् तत्रैव बोधायनः न तुरस्त्रं त्रिकोणं च वर्तुळं चार्धचंद्रकं कर्त्तव्यमानुपूर्व्येण ब्रह्मणादिषु मंडले तत्रैव लोमाक्षिः हस्तद्वयमितं कार्यं वैश्व
 देविकं मंडलं तदक्षिणे चतुर्हस्तं पितृणां मंघ्रिरोधने कलिकायां संग्रहे तु प्रादेशमात्रं देवानां चतुरस्त्रं मंडलं सत्कापडं गुलं तस्मादक्षिणं वर्तुळं तथेयुक्तं
 यत्तुः स्मृतं तरेगर्तः पंचांगुला विप्रैः जानुमात्रो महीभुजि प्रादेशमात्रो वैश्वेयसाधिकः सत्तुश्चंद्रकं त्रियेगुध्वं प्रमाणेन व्याख्यातौ देवपित्र्ययोः चतुरस्त्रं च
 तुलं च कथितं गतं लक्षणं प्रादप्रक्षालनं प्रोक्तं मुपवेश्यासने द्विजान् तिष्ठंश्चेत्क्षालनं कुर्यान्निगूशाः पितरोगतादृति तत्समकलं त्वमंडलाग्रे पृथक् ज्ञेयं
 तत्र गोमये हेमाद्रौ चतुर्गुः असंतर्जोर्ण देहायानं ध्यायाश्च विशेषतः आर्त्तायानवस्तुतायानगेर्गोमयमाहुरे मातृस्ये अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदाय
 र्थापसव्यवत् विप्राणां क्षालये सादान् निबंधपुनः पुनः प्रसज्मुखः स्थितः कुर्याद्विप्रपादाभिषेकं तत्रैव भविष्ये प्रक्षालयेद्विप्रपादान् शनो देवीरिति
 शुचां पृथ्वीचंद्रोदये हृदयसिष्ठः नकुशयं विहस्तस्तु पाद्यं दद्याद्विषक्षणः कलिकायां संग्रहे ततः प्रक्षालयेत्सादोभायोऽस्त्रावितवारिणा तथा
 श्राद्धकाले यदायत्नी वामेनीरप्रदाप्तवेत् अतिदुर्वेष्टादुःपितृणां नोपतिष्ठते तत्रैव नाथः प्रक्षालयेत्सादो कर्त्तार्त्तापित्रादिकर्मसु पाद्यानंतरम्

शिव-

ध्यायिदद्यादिति हेमाद्रिः तत्रैव लोमाक्षिः मंडलादुत्तरे शो दद्यादाचमनीयकं विधाय क्षालनं तेषां द्विराचमनमिष्यते स्वयं वा द्विराचमेत विधिः श्रद्धया नि
 तः हेमाद्रौ नागदीये यत्राचमवारीणि पादप्रक्षालनं संग्रहे बुधाः श्राद्धमासुरंतं सचक्षते व्यासः सव्येनैवासनं धत्वा दक्षिणे दक्षिणं करं व्याहृतीभिः समस्ता
 निरासं प्रपूष्य शयत् समाध्वमिति चैवोक्ता दक्षिणं जानुसंस्पृशन् आस्यतामिति तान् ब्रूयादरसनं संस्पृशन् पि हेमाद्रौ शांतातपः द्वौ देवौ यवैर्णो विप्रैः प्राड्
 पुरवावुपवेशयेत् पित्रे तद्द्वारवां स्त्रीश्च बह्वचो ध्वर्यु सामगान् याज्ञवल्क्यः द्वौ देवौ प्राकृत्रयः पित्रे उद्योवै कमेव च यत्तु हेमाद्रौ हारीतः दक्षिणाग्रं दक्षिणं
 उः मुखान् ब्राह्मणान् सो जयेदुदुः मुखान् नित्येक इति तन्मैत्रायणीयविषयं प्राश्नुखान् सो जयेदुदुः मुखान् नित्येक इति तत्परिशिष्टात् विकल्प्य हि हेमाद्रिः मा
 धवीयेयमः मिश्रुको ब्रह्मचरिर्वाभोजनार्थमुपस्थितः उपविष्टेष्वनुप्राप्तः कामंतमुपि सो जयेत् कौर्मैः अतिधिर्यस्य नाश्नाति नतक्वाहुं प्रचक्षते विप्र
 तियमा माधवीये च विप्रपाणयः सर्वे ते च मेन व्रतान्विताः उद्धिष्टोद्धिष्टं संस्पर्शं वर्जयंत परस्परं तत्रासनानि पृथ्वीचंद्रोदयेयमः आसनं कुतपं दद्यादितर
 द्वापवित्रकं हेमाद्रौ चस्तकारवत् पितृणां च दितै हेमं राजतं चापि चासनं येन ताम्रमयं दत्त मासनं पितृकर्मणि सर्वे दिव्या सत्तारुहो न हि प्रचक्षते दिवः
 हेमाद्रौ नागरवदे अयः शंकुमयं पीठं प्रदेयं नोपवेशयेत् कलिकायां संग्रहे हेमं मंडूकले नेपालमाविकं दारुजंतया ताण्णपाणी वृसी चैव निहरादिच विन्यसेत्
 अग्निदग्धान्यायसानि भग्नानि व विवर्जयेत् हेमाद्रौ क्षालयेत् पश्चाद्वागादुपक्रम्य प्राच्यां पंक्तिर्यथा भवेत् दक्षिणां संस्क्रुतायेवा पितृणां श्राद्धकर्मणि पुल
 स्मः श्रीपर्णाचारिणीक्षीरं जं ब्रूकाम्रकदंबकं सप्तमं बाकुलं पीठं पितृणां दत्तमक्षयं संग्रहे शमीचक्राक्षरीशतुः कदंबो वरुणास्तथा पंचासनातिशस्तानिष्ठा
 द्वे देवार्चने तथा कारिका द्वौ देवौ प्राश्नुखौ पित्रे त्रीन् विप्रान् नुदगान् नान् पेठीनासिः कुतपः श्राद्धवेलायां श्रात्रियो यदि दृश्यते आश्वलायनः नीविवांसो
 दग्धातेन स्वरसां प्रबंधयेत् बह्व्या ह्येकैव दक्षिणे कटिदेशे तु तिलैः सह कुशत्रयं यत्तु कानीयं नीवीकार्यं दशाङ्गुलं त्रिंशु मकुशो कुशोः स एतित

हृदि श्राद्धेः पितृणां दाक्षिण्येऽप्यर्थे विपरीतात्तु देविकं दत्ति स्मृतं तत्रान्नं नाम देवक्षिणे चैसा चाराद्वनरहेति म हृत पारिजाते आचार्यः प्राणायामत्रयं कृत्वा गायत्रीं स्मरणांतथा श्राद्धं कर्तुं स्मृतिं न देत्तु विप्रैर्बोध्यं कुरुष्व च ब्राह्मणे ततस्तिष्ठानं गृहं तस्मिन् विविरे च्चाप्रक्षिपेत् श्राद्धं यापरया मुक्ते जपेदपहृता इति स्मृत्यर्थः सारं अपहृता इति तिलान् विकीर्य उक्षीरतामिति सूच्यते प्राशेत् पराशरः तद्विष्णोरिति मंत्रेण गायत्र्या च त्रयं नतः प्रोक्षेत् वेदं ज्ञातं तु श्राद्धं दद्यात् शुद्धं हेमाद्रौ ब्राह्मणे श्राद्धं भोग्यां गम्यां चैति ध्यायेत् देवताभ्यः पितृभ्यश्च गृह्यायोगिभ्यः पुत्रं नमः स्वाहा ये स्वधा ये नित्यं नमो नमः आदिमं ध्यावसाने पुत्ररा रत्नं जपेत् पुधः पितरः क्षिप्रमायां तिराक्षसाः प्रवेद्रेति च तिराक्षरं संसुरा नंदती रक्षं तिराक्षसान् पंक्तिं वै श्रोत्रिभोरक्षे दक्षिणि सर्वश्चक्रः वसिष्ठः, शुद्धवतीभिः कृष्णो जीभिः पावमानां निश्चपाकादिप्रोक्षेत् अथ देवाणां तत्र प्रसुप चारुमाद्यंतयो रेषोदद्यादिपुनः श्रुतौ स्मृत्यर्थः सारं हेमाद्रौ ब्राह्मणे आश्वीने ध्यासतं दद्याद् हेमादक्षिणे पितृ पितृकर्मणि वा मे च देवे दद्यात् शुद्धक्षिणे प्रवेत्ता आसने ध्यासतं दद्यात् तनुपाणा कदाचन धर्मासीत्यथ मंत्रेण गृह्णीयुस्ते तु तान् कुरुष्व धर्मासि विशिराजा प्रतिष्ठित इति मंत्रः शालवः दक्षिणाद्या ह्यहोस्तो गृहीत्वा दक्षिणे करे देवे क्षणाः क्रियतां तु नि रंगुलं करं जतः ॐ तयेति द्विजा ब्रह्मयुक्ते प्राप्नोतु भवानिति कर्त्तव्यं ब्रूयात्ततो विप्रः प्राप्नोतीति वै वेदेत् पृथ्वी चंद्रोदये ब्रह्मणा द्रिये ये वै देवैश्च विश्वेषां देवा तामिदमास तं दत्त्वेति सूयो दद्याद् देवे क्षणा इति क्षणे तच्च पृथ्या चतुर्थ्या च कार्यमिति स एव ततोर्ध्वं कल्पयेदिति मन्वाद्यः शोनं कर्त्तव्यं ताभ्यां मर्ध्यं दत्तं तस्य देवा र्चनं स्योक्ते राश्वलायना तां देवां र्ध्वं दानं नेति बोपदेवः तन्न परिशिष्टे प्रयोग पारिजात विरोधात् हृदि श्राद्धे तु देवे र्ध्वं दद्यात् देवेभ्योऽपि पृथक् दद्यात् ॐ र्ध्वं श्रुतिबोदनादिति शौनकेऽपि अथार्धपात्रं पृथ्वी चंद्रोदये न भूय पात्रयोः पात्रं वनस्प

शिव.

तिमयं तवापणं मयं पुनः जलं ज्वोपि कुर्वत तया सागरं संभवं ब्राह्मे सोवर्णं ताम्रं रोप्याश्म स्पाटिकं शंखं शुक्लं यः भिन्नान्यपि द्विज्यानि पात्राणि पितृकर्मणि देवा प्रोक्षतापतिः सोवर्णं राजतं ताम्रं खड्गं मणिमयं तथा ॐ तये वनस्पति अर्धार्थं पूरयेत् पुनः अत्र विप्रैः कलहिलं चतुष्पादावप्यर्धपात्रं देवपत्रं मानवसंज्ञं तु देवेभ्यो देविकं कर्त्तव्यं पितृभ्यो देविकं कर्त्तव्यं यत्रेत्युक्तं तदेकविप्रपरं पात्रं लाभं परं वेति हेमाद्रिः मदनरत्ने तु देवे एकपात्रं मुक्ते पृथ्वी चंद्रोदयेपि त्रीणि पात्रं कृपास्त्राणि देवे वै वै देविकं इति हृत्पराशरः केदं पदे दद्यात् बहुवानां तु देवे विप्रद्विष्ये वमर्ध्यपात्रं मर्ध्यं शोदघादित्युक्तं परिशिष्टे प्रयोग पारिजाते च कलिकायां हारीतः दत्तमस्य तां याति रव ज्ञानार्थं नुप कर्त्तं हृदमनुः मृत्तमपराह जपात्रमया पात्रं च यद्देवतं राजतं देविकं कार्यं शिलापात्रं च नर्जयेत् पुराणसमुच्चये मृत्तमासवं तथा कास्यं मादकं जंतुसं भवं वपुसी सलोहं भवं दारुपात्रं विवर्जयेत् तत्रैव अष्टांगुलं भवेत् पात्रं पितृणां राजतं शुरुं दशंगुलं तु देवानां सोवर्णं शक्तितः रुतं स्थापयेदध्वपात्रं न्युक्ते तत्र कुशो पति देदेपवित्रं विधिवत् पात्रं वा श्रोत्रं परिक्षिपेत् यद्वा श्वे पवित्रे रहेति मंत्रेण पवित्रे दयेत्तुते ओषधी मंतरं कृत्वा अंगुलं गुलिधर्वणाः स्फेनकां च तदेकं नमो नमपतरवादिभिः वसिष्ठः कूर्वा प्रादयां भसा पात्रं कूर्वा र्ध्वं विलेततः पूरयेत् पात्रं युग्मे तु कृत्वा परिपवित्रके हृत्पराशरः पात्रद्वयं मथार्धार्थं तै जसं चैकवस्तुतः प्रा शुरवा मरतीर्य न अन्नो देव्या दद्वक्षिणतः यवो सीति यवांस्तत्र तर्ह्यो पुण्याणि च दनं मानवसंज्ञं स्मृतं सः प्रक्षिप्योऽसूययनात् प्राक्षिप्येति यवो सीति मंत्रे पात्रं यवो सिधान्य राजा सिवारुणाम धुसंयुतः निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रं मृषिभिः स्मृतं राजो वा वारुणो मधुमिश्रित इति परिशिष्टे पाठः गोमिलेन तु यवो सिधो मदेव स इति तिलमंत्रे वस्वाहु युक्तं उक्तं हेमाद्रौ युमः यवहस्तस्ततो देवान् विज्ञाप्या वाहनं प्रति आवाहयेदनुज्ञातो विश्वे देवा स इत्युच्यते हृत्पराशरः ततः स्व यकरं न्यस्य विप्रदक्षिणं ज्ञानुनि देवानां वाहयिष्य ह मिति वाच मुदीरयेत् आवाहयेत्तु ज्ञातो विश्वे देवाः स आसत विश्वे देवाः शृणुते ममिति मंत्रं ह्यपेठ तः श्राद्धं विशेषं विश्वे देवानां माह्वानं हेमाद्रौ हृत्पराशरः उत्पत्तिनाम चैतेषां न विदुः यो द्विजातयः अयमुच्चारणी भस्तेर्भुवः श्राद्धा समन्विते आगच्छतु महा भागा विश्वे देवा महुवलाः ये अत्र विहिता श्राद्धे सावधाना भवंतुने इदं चावाहनमर्धपात्रां सादना त्याक् हेमाद्रिणेऽपि तत्र कातीये प्राकुर्यतथेवत

तुल्यतः अन्यैस्तदुत्तरं पृथ्वीचंद्रोदयेमांशः सयवंपुष्पमादायचरणानि धिरोतकं अर्चयितुं च नंकुपीदंतरेबोदकं तथा पित्र्येत्तुर्मादिपादांतं पादप्रतिमार्थोतं देविकेपु
 जन्तुभवेत् शिरोप्रतिपादांतं नमोवदतिपैतके इतिमदनरत्नेप्रवृत्तसोक्तं कलिकायांसंग्रहे तिष्ठन्कृतांजलिर्भूत्वापुष्पमंत्रोसमाहितः विष्णुदेवाः शृणुतसामागत्य
 परंतमः हेमाद्रौजातकण्ठः ततोर्ध्वपात्रसंपातिवाचपितृादिजोत्तमान् तदग्रेवाच्यपात्रतुस्वाहार्थं इतिविन्यसेत् गाग्र्यैः दत्त्वाहस्तेपयित्रं च कृत्वापूजां चपादतः
 यादिव्यादितिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यं त्रिनिक्षेपेत् संग्रहे विष्णुदेवाइदं बोध्यमितिदानं समादिशेत् तदंतस्वाहानमइतिवाच्यं यादिव्यादितिमंत्रेण स्वाहाकारनमोत
 कमितिहेमाद्रौनागरखंडात् आश्वर्णसत्रेनुपाद्यमर्घ्यमाचमनीयमितिद्विजकरेनिनयदिसुखस्यैवत्रयमुक्तं गण्यस्तिः अर्घ्यं पिंडप्रदानं च स्वस्यक्षय्यतये
 वचं गंधपुष्पादिकं सर्वं हस्तेनैवतुष्टापयेत् प्रतिविप्रं यादिव्येत्याहतिः बहुचानांत्वेनैवतार्ध्यानुमंत्रणं ततः पात्रं दक्षिणेदेवस्य स्नानमसीति व्युक्तं मुक्तानि
 वाकाप्येतिगारुडोक्तं एतदापस्तंबानांनियतमन्येषांन् हेमाद्रौविष्णुधर्मं गंधपुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैश्चाप्यध्यासपणेः अन्येयद्वास्त्राणां शक्त्या श्रद्धयातः
 समाहितः पृथ्वीचंद्रोदयेमांशेऽयः चंदतागुरुकर्षरकुंकुमानिप्रदापयेत् विष्णुः चंदनकुंकुमकर्षरागरूपप्रकाशयुलेयनायेति व्यासः अपवित्रकरागं
 धैर्गंधद्वारेतिपूजयेत् कलिकायांस्मृतिः गंधद्वारेति वैर्गंधमायनेतेचपुष्पकं धूरसीसमुनाधूपमुदीप्यस्वतिदीपकं युवंनस्त्राणिमंत्रेण वस्त्रं दद्यात्प्रयत्न
 तः आसनेस्वासनेब्रूयादर्घ्यं स्तुर्ध्याद्विजोत्तमः सगंधाश्चसुपुष्पाणि सुमात्यानि सुधूपकं सुज्योतिश्चैवदीपेत् स्वाहादनमितिक्रमः विप्राणां गंधेन वचं
 लं त्रिपुंड्रवानकार्यं हेमाद्रौदेवतः ललाटेपुंड्रकं दृष्ट्वा स्कंधे मालोतथैवच निराशाः पितरोयाति दृष्ट्वा च वृषलीपतिं पुंड्रवर्तुलमिस्य परार्कं मदनरत्नेन पुंड्रं
 पुंड्रवर्तुलमर्धचंद्रं उर्ध्वचतिलकं कुर्यान्न कुर्याद्वै त्रिपुंड्रं उर्ध्वचतिलकं कुर्याद्देवपित्र्येचकर्मणि निराशाः पितरोयाति दृष्ट्वा च वृषलीपतिं पुंड्रं
 शरोक्तेः तिर्यगुलेपोमवेत्येव वर्जमेतिलकं भाले हस्तकाले बसर्वदा तिर्यगप्युर्ध्वपुंड्रं धारयेत्तु प्रयत्नत इतिव्यासेनेति रितिपृथ्वीचंद्रः यत्तु चंदनार
 दीये उर्ध्वपुंड्रं चतुर्लसीं आद्रौ नैव नितिकेचनेति कर्तव्यं हेमाद्रौब्राह्मे पूतिकं मृगनाभिं च रोचनारक्तचंदनं काकोयकं नृगंधं तुरुष्कं वापि वर्ज

शिवः

येन कलसाविकल्प इति हेमाद्रिः दृष्ट्वा तातपत्रं विचित्रं तु को कृत्वायः समालभते द्विजान् राक्षसानां भवेच्छादं निराशेः पितृजर्गतेः पुष्पांतु ब्राह्मे जातीं च
 पकलोध्रांश्च मल्लिकाचापवर्षी च ताशोकाटः चतुर्लसीं शतपत्रकं कुंकुमं तगरचैव भृंगमारण्यकेतकी यूथिकमतिमुक्तं च श्राद्धयोग्यानि सोद्विज
 कमलं कुमुदं पद्मं पुटरीकं च पलतः इंदिवरं कोकनरं कलारं च निवेदयेत् हेमाद्रौ वा युष्मद्विषयोः सुकुमारैः किसलयैः र्यवदूर्वा कुरैरपि संप्रजनीयाः पित
 रः श्रेयः कामेन सर्वदा स्कांटे जातिश्च सर्वदा तयामल्लिकाश्चेत् यूथिका जलोद्भवानि सर्वाणि कुसुमानि च चपकं तत्रैव दृष्टमनुः न निपुक्तः शिववाक्यं मातुं शिरसि धा
 रयेत् नृन्यानि पृथ्वीचंद्रोदयेन विष्यः केतकी तुलसी पत्रं विल्वपत्रं च वर्जयेत् द्रोणं च करवीरं च धुत्तरं किंशुकं तथा माधवीये समुसर्गसारे च तुलसी निषिद्धा तुल
 सी निषेधे निषिद्धा इति हेमाद्रिः पिंडपत्रः तुलसी गंधमाध्यायपितरस्तुष्टुमानसाः प्रयांति गरुडा रुद्रास्तत्पदं चक्रपाणिन इति प्रयोगपारिजाते पाप्मोक्तिरिति वाप
 देवः दृष्ट्वा शरः न ज्ञाती कुसुमे विद्वान् विल्वपत्रे च नार्चयेत् जपादि कुसुमं सिंटीरुपिका सकुटिका पुष्पाणि वर्जनीयानि श्राद्धकर्मणि नित्यशः हेमाद्रौ गंधः
 उग्रगंधी नृगंधी निचैस्य द्रोणानि च पुष्पाणि वर्जनीयानि निरक्तवर्णानि च निव जलोद्भवानि दद्यान् निरक्तान्यपि विशेषतः अंगिराः न ज्ञाती कुसुमानि दद्या
 न्नैकदलीपत्रमिति जात्याविकल्प इति हेमाद्रिः निषेधः पिंडविषयः कुपंशो च नो दद्यान्नो नमस्तं ग रुद्रध्वजे पिंडे जातो च नो दद्याद्देवी मे केषा नार्चयेदिति ब्रह्
 याज्ञवल्क्योक्तेरिति कोपदेवः स्मृतिसार आगस्त्यं मृगराजे च तुलसीं शतपत्रिकां चंपकं तुलपुष्पं च घडेने पितृबलभासु केतकी करवीरं च वकुलं कुं
 कं तथा पाटलां चैव जातीं च श्राद्धयत्नेन वर्जयेत् केचित् पिंडे पितुलसीमादुः पितृपिंडार्चनं श्राद्धे यैः कृतं तुलसी दलेः प्रीणिताः पितरस्तेन यावच्चंद्रा के मदि
 नीति मार्कंडेयान्तेः धूपस्तत्रैव विष्णुधर्म धूपस्तु गुरुगुलुर्दयस्तथा चंदनसारजः अगस्त्यसकपूरस्तुर्यस्तु कृत्यैव च विष्णुः एतमधुमुक्तं शुग्गुलु श्रीरं
 इदेवदारुसरलादि दद्यादिति तत्रैव वैदलः मेहिप्राण्यंगनाधूपाहस्तवातहताश्वये नते श्राद्धे नियोक्तव्या येन केचो गंधयः एतं नैकं बलं दद्यात्पुष्टवातुणगुग्गुलु
 दीपमाह विष्णु एतेन दीपो दातव्यास्तिलैलेन वा पुनः न समेदो दुर्गं दीपं प्रयत्नेन विवर्जयेत् वस्त्रं ब्राह्मे कोशे मंक्षौ मकार्पासं दुकूलं महतं तथा श्राद्धे

नि. त.

का

चेतानियोऽप्यात्मानाप्रोतिवोर्मान् हेमोद्रोब्रह्मवैवर्ते महोपवीतं दत्तं ब्रह्माभावे विज्ञानता पितृयो वस्त्रदानस्य फलं तेनाश्रुते फलं त्वे. तत्रैव पात्रे निष्क
 यो वा यथा शक्ति ब्रह्माभावे प्रतीयते अन्त्यापि देवो नितैव कालिकापुराणे. धात्वादिनिर्मितारभ्यादीपिकाः श्राद्धकर्मणि पितृनु. दिश्येया दद्यात्सर्वं दुःखं
 न श्रियः यो धूपदानपात्रपात्रसारानि कस्यच दद्यात्सिन्धुः प्रयत्नस्तस्य स्वर्गस्तथा गतिः विष्णुधर्म यः कुंच कुंच न चोद्विष्य पितृस्य प्रतिपादयेत्. ज्वरोद्भवा
 निदुरवानि सकदा च न पश्यति. त्रीणां श्राद्धे तु सिंभरं दधुश्च दत्तं कानिच. निमंत्रिताभ्युक्तोभ्या यो ते स्युः सो नाग्यसंयुताः हेमाद्रावादिपुराणे. न कुरु
 वर्णोदात्तं नापि कार्यं स संभवं पितृभ्यानापि मालिनं नोपभुक्तं कदाचन. न ह्यिदं मनाप्युदशं न धोतं कुरुणापिच. कर्पसनिष्पन्नं न्यस्ये तत्रैव. पितृसक्तस्य वा
 सोभिर्दद्याद्यहोपवीतकं. यहोपवीतदानेन विना श्राद्धं तु निष्कलं एतद्यतिस्त्रीश्रद्धा श्राद्धेष्वपि दयमिति हेमाद्रिः. तत्रैव नृसिंहपुराणे कमंडलुताम्रमयं श्रा
 द्धं प्रददाति यः काष्ठेन निर्मितं चापि नादिकेच मथापि वा दद्यात्कर्मलुं श्राद्धे सः श्रीमानभिजायते यो मृत्तिका विरचितान् श्राद्धेषु वधदानं शतान्
 प्रदद्यात्कुरुवापि सोऽभ्ये विदते सुखं तत्रैव उपातच्छत्रवस्त्राणि भुक्तिपात्रं कमंडलुं शयनासनयानानि दर्पणव्यजनातिच अन्नं ससंस्कृतं गंधास्तावले
 दीपवामेरः पितृभ्यामः प्रयत्ने तु विष्णुलोकं स गच्छति सौरपुराणे. वामरं नालवृत्तं च श्वेतकृतं च दर्पणे दत्त्वा पितृणामेतानि भूमिपाले भवेद्दत्तं तत्रैव नृसिं
 राणे अलंकारः प्रदातव्या यथा शक्ति हिरण्यमयाः केसरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः स्त्रीश्राद्धेषु प्रदेयास्त्युरलंकारास्तु योषितां मंजोरमेखलादामकं
 कांकणपादयः तथा भादशं व्यजन्तं वज्रशयवासनपादुकाः मनोज्ञाः पटवास्ताश्च सुगंधाश्चर्यामुद्ययः अंगारधानिकः शोते योगपट्टाश्च यद्युः
 कटिस्तूत्राणि रौप्याणि मेखलाश्चैव केबलाः कर्पूरादेश्च तांडाजिता बूलायतनानि च भोजनाधारपात्राणि पतङ्गास्तथैव च तथा नृनशलाकाश्च के
 शानां च प्रसाधनं एतान् दद्यात्तु यः सम्यक् सोऽभ्युदयफलं लभेत् स्कांदे. सौवर्णं राजतं वापि कांस्येनाप्यथ निर्मितं दत्त्वा भोजनपात्रं तु सम्राट् भवति
 भूतले वामनपुराणे बंदिहृत्सु ये केचित् स्वैवायदिवा परैः येन केनाप्युपायेन यस्तान् मोचयते नरः पितरस्तस्य गच्छति शाश्वतं पदमव्ययं.

शिव.

पराशरः वाच्येपरिपूर्णं वा सोऽप्युपविधानतः नृपयिष्ये. देवैश्च समनुज्ञातो यजेत्सिन्धुगणं तथा तत्र पित्र्ये. आसनाधरोषमर्चनकांडं वैश्वदेविकं होयं विशेषस्त
 व्येत. तत्रासने द्विगुणं भुक्ताः कुशाः अत्रावाकुरुन सनासूवे वाध्य पूरणं तत्रैव गोकरणं तत्रैव ति स्मृतिषु पक्षा उक्ताः एषां शाखां सेदेन व्यवस्था. द्विती
 यपक्षे एव बहुसंमतः तत्राप्ये माहाश्वलायनः तैलसांभमयमृन्मयेषु त्रिषु पात्रेषु एव द्रव्येषु वा हर्षिताहितेष्वपः प्रसिच्य शंनो देवीरित्यनुमंय तिलानां व
 पति तिलो सिसोमदेवयोगे सवे देवनिर्मितः प्रयत्नवद्भिः घृतः स्वधया पितृनिमालोका नृप्रीणया हि नः स्वधानमइति अश्रमयं स्फाटिकादि. मृत्स्य
 कृतं कृतमेव च कुलालचक्रं तिष्ठन्मास्करं देविकं नतत् तदेव हस्तघटितं देविकं केवलं तथेति ब्रह्मयोगपरिशिष्टात्. अन्यान्यपि पात्राणि पूर्वमु
 क्तानि मनुः अन्नाभावे द्विजाभावे यद्येको ब्राह्मणो सवेत् पात्राण्यासादयेत्त्रीणि न तु ब्राह्मणं संख्यया. दत्तकादेः कर्तुं द्विपितृत्वादावपि वचना
 त्रीण्येव पात्राणीति हरिहरः माधवीये वैजवापः अर्घ्ये पितृणां त्रीण्येव कुर्यात्पात्राणि धर्मवित् पकासिन्वा बकुपुष्पा ब्राह्मणे पुष्याविधि हेमा
 द्रावप्येवं अत्रानुमंत्रणं सकृत् तिलो सीसस्य प्रतिपात्रमावृत्तिः पितृशब्दस्यानूहश्चेति वृत्तिकृतः दर्भश्चात्रिगुणं पवित्रं तिस्रस्तिस्रः शलाका
 कास्तु पितृपात्रेषु पार्वणे एके दिष्टे शलाके का निधाय दकमाहुरेदिति हेमाद्रौ चतुर्विंशतिमतात्. तत्रैव विष्णुः दक्षिणाग्रदर्भेषु दक्षिणापवर्ग
 चमेसु पवित्रां ताहितेष्वपः आसिचैह नो देवीरिति मंत्रेण जलासेवनं बह्वभिन्नविषयं अस्मिन् पक्षे प्रति पात्रं मंत्रावृत्तिः कारिकायां गंध
 पुष्पाणि चैतेषु पात्रेषु प्रक्षिपेद्य ब्राह्मे. जलं क्षीरं पृथिव्यं तिलं तंदुलं सर्पपानं कुशाग्रं गंधपुष्पाणि दत्त्वा चोमनतः स्वयं भोक्तुं कुर्यात्. त
 तोष्ये पात्रं संपत्तिं वाचयित्वा द्विजेन्तमानं तदुत्तराध्य पात्राणि स्वंधाध्य इति विन्यसेत् ततस्तिलहस्तो निप्रसव्यजानो दक्षिणं कुर्यात्
 स्याद्वाहनं दृष्ट्वा भद्रगोत्रसंबन्धनानि द्वितीयांत संव प्रागुक्तं वैजवापट्टे. तिष्ठन् पितृना वाहयिष्यामीत्यमत्र्य कोमे.

नेणी. न.

पीणिनेवोरेऽर्णकेः शुभेः गोरमुनिक्कयावापिसम्भनागोमयेनच १२८ः भस्मनावारिणावापिकार्येनमंडलंततः वनुः कोणं द्विजाग्रस्य त्रिकोणं शत्रियस्य तु मे
 उलाहतिवैश्वस्य शरदस्याभ्युक्षणं स्मृतं बहुचपरिशिष्टे तु देवेनतुरस्त्रं पित्र्येष्टं मंडलं कृत्वा क्रमेण सयवान् तिलांश्च दर्शान् दद्यादियुक्तं मार्कंडेयः यातुधानां पि
 शाचाश्च कुरायेवैवराक्षसाः हरतिरसमन्त्रस्य मंडलेन विवर्जितं हेमाद्रौ हारीतः भस्मावेव निदध्यान्मोपरिपात्राणीति तानि तु हेमाद्रावत्रिराह भोजनहेमरो
 प्याणिदेवैपित्र्ये यथाक्रमं हारीतः राजतपार्णताम्रकांस्यपात्राणि भोजने इतितत्रैव वा एह सौवर्णीनीरुप्याणि कास्यानितदसंभवे अन्यान्यपि हि कार्याणि द
 रुजान्यपि ज्ञानता नायसान्यपि कार्याणि पेत्तलानि न तु क्वचित् नच सीसमयानीह शस्येतेत्र पुजान्यपि अत्रिः पंचाशत्सलिकं कंस्थं द्वाधिकं तोजनायवे गृह
 त्केतुसदा कार्यमभावे हेमरोपयो पाकाशेषो विनानस्युः पर्णपात्राणि भोजने पृथ्वीचंद्रस्तु कांस्यपात्रे हविर्देष्टव्य निराशाः पितरो गता इति ब्रौलीकैः कांस्यपा
 त्रनिषेधमहः बोपदेवस्तः स्मृति संग्रह सुदाजयंहारः श्राद्धपलाशापात्राणि मधुकोदुबराणि च पारिकाकुटके प्रसक्तकचानि क्रमात्तु गुः कदलीचूतपानस
 जंबुपुष्पाचंपकाः अलाभे मुखपात्राणां ग्राह्यास्तुः पितृर्षर्षाणीति हेमाद्रौ तु कदलीपत्रनिषेधमाह गिराः न जगती कुसुमानि दद्यात् कदलीपत्रमिति सनुः अस्त
 राणां फुलेतातारं सापूर्वपरियहे तस्यादर्शनमत्रिणानि राशाः पितरो गताः एवं पात्राण्यासाद्य भस्ममर्षादो कृत्वा विप्रहस्तरोधनं कुर्यात् पिशंगरसाणे इति मंत्रद्वयं के
 चित्पठति मातुष्ये अकृतासत्त्वमर्षादो यः कुर्याद्भस्मशोधनं आसुरेण हवे द्वाहं पितृणां नोपतिष्ठते तेनैव ब्रह्मांडे प्रक्षाल्य हस्तपात्रादिपश्चादग्निविधामतः प्रक्षाल
 नमंडलं दर्शयित्वा स्त्रिणोर्मि श्राद्धे तु चो मंडलोपरीति हेमाद्रिः अथाग्नेकरणं हेमाद्रौ मार्कंडेयः आहिताग्निस्तु जुहुयादक्षिणाग्नेः समाहितः अनाहिताग्निश्चोपसंदभस्य
 भावे द्विजे फ्रवा वामवीय आहूय दक्षिणाग्नेः तु हेमार्घ्ये वै प्रयत्नतः अग्न्यर्थं लौकिकं वापि जुहुयात्कर्मसिद्धये आहिताग्निः सर्वाधानी अधोधानी तु गृह्येति
 चेदिकीपरा कर्मिता इतरामाधवादयः तस्यापि दक्षिणाग्नेः लौकिको गृह्य इति हेमाद्रिः कल्पतरुश्च आद्यपक्ष एव तु युक्तः बहुसंमतश्च यद्यपि स्मार्तं मन्त्राकरणं
 श्रोते दक्षिणाग्नेः न युक्तं तथापि वचनादुवतीति हेमाद्रिः वंदिकादयः इदं दर्शयित्वा इह एव आदिकादिषु सर्वाधानी पाचो अधोधानी गृह्ये कुर्यादिति हेमा

रिम

द्विमीधवश्च पशुतं कर्म निर्वह्ये चैव साग्निकः आहिताग्निस्तु हेमाद्रिणा एतदापस्तंबादीनामेव आश्वलायनस्य लाहिताग्नेः पाणावेवेति वृत्तिः अधोधानि
 नः गृह्ये एव व्यतिपंगेणेति प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे चोपदेवत्वाहः होनशब्दः पिंडपितृयज्ञपरः पितृयज्ञे तु जुहुयात् दक्षिणाग्नेः समाहितः आहिताग्नेः यासना
 ग्नौ तु निराग्ने लौकिकेन ले अनाग्निर्हेमार्घ्ये च पार्वणे समुपस्थिते संधायान्नंततः कुर्याद्देवमग्निं समुत्तरे जेदिति त्रिकोणमंडलं नेकेः श्राद्धे गृह्याग्नेवेवेति लौ
 किकार्येऽपि विधानं चेतेति श्रियादिविषयं बहुचस्यत्वनं गेरपि पाणिहोम एव अग्निपाणी विनास्त्रे विधांतरानुक्तेः अग्नमाने तु विप्रस्थपाणावेवोपपादये
 दिति मन्त्रे च उक्तावप्येवं क्वचित्साग्निरपि पाणिहोमकुतो गृह्यपरिशिष्टे आन्वयकं च पूर्वेषु मां सिद्धास्यथ पार्वणं कायमभ्युदयेष्ट्याभिकोदिसमथास्मिन् च
 तु पूर्वेषु साग्न्यानां ब्रह्मो होमा विधीयते पित्र्यब्राह्मणस्तेत्याहुतरेषु च तु पूर्वेषु पीति एकोद्विहं सपिंडीकरणं श्रद्धेत निषेधान् बहुचसाध्यकारास्तु पूर्वेषु कोद्विष्टेषु पा
 णिहोममाहुः इदं बहुचानामेव अत्रेदंतत् स्थालीपाकेन सह पिंडार्थे मुह्येति स्त्रेनात्रा पूर्वस्थालीपाकश्चोद्यते सर्वश्राद्धेषु प्रसंगान्तेनानुवादयामिति वृत्तिक
 रोक्तेः पार्वणेऽप्यर्घ्ये कस्यानंगस्य व्यतिपंगस्य वार्षिकदिष्वनतिदेशादधोधानि नोपि पाणिहोमयवेति वृत्तिस्वरसः एवं मासिकादावपि षोडशे मासिके श्रा
 द्हे सपिंडीकरणे तथा पाणावेव तु होतव्यमन्यत्राग्नौ तु दूयते इति बोपदेवोदाहृतवचनाच्च भाष्यकारमते तु सूत्रे स्थालीपाकेनेति करणत्वात् निसुवक्ष्यमाण
 च पार्वणारोगं अतः काम्यादिषु तदभावे कार्ये सपिंडदानस्याप्यसंविः एतदेवानुसृत्य विरुतावाप वार्षिकदो व्यतिपंगुक्तः प्रयोगपारिजाते परिशिष्टे च
 तेनैतन्मते धोधानि नोपपावेन वस्तुतस्तु स्थालीपाके सह श्रावया प्रस्तरे हरीतिवत्सह भावमात्रकतेः पालीवेतत्त्वरूपलक्षणां भिन्नानां तत्त्वं तत्त्वानां गानुरो
 धेन प्रधानमस्तपिंडदानसंगो युक्तः तेन व्यतिपंगमविष्य ग्नौ होमो भवतीति बोपदेवः अनाहिताग्नेर्गृह्याग्निमते तु सर्वमते ग्रावेव वार्षिकदो वृत्तिमेत
 व्यतिपंगेन अन्यमते वृत्तिः अत्रयथाचारमनुष्ये आश्वलायनः उह्यस्यतां मन्त्रमनुत्तापयत्यनो करिष्ये करवाणीति वा अस्तु ह्यक्रियतां कुरुष्वदुवि

स्यम्यो जुहोति यथोक्तं पुरस्तादिति व्यतिषंगपक्षेऽपि मिति दत्तः करेकरवाणीस्यत्राग्राविसनुषंगः पुरस्तादिति पितृयज्ञे तत्रैवं मेशोन्नावदायावदानसं
पराजुहुयात्सोमस्यपितृभतेस्वधानमोऽयमेकव्यवाहनायस्वधानमिति स्वाहाकारेण वाग्निं पूर्वयज्ञोपवीतमीमेक्षणमनुप्रहृत्यति अवदानसंपदा उपस
रणादौ सत्यः व्यतिषंगपक्षेऽतिप्रणीतेऽयं होमो न्यधामुरवे अतिप्रणीते ग्राविधममुपसमाधोयति बहुचपरिशिष्टात् केचित्स्वरैस्तानि च देवायत्वा मुरवेव
दंति तदेतद्विरोधाच्चिं प्रयोगपारिजातेष्वेवं शौनकः स्वाहाकारेण होमेतु मवेद्यज्ञोपवीतवान् तत्र प्रागग्रयेदुत्वा पश्चात्सोमाय वृयते अग्नौ यज्ञोपवी
सेव प्रक्षिपेनेक्षणोततः छंदोगपरिशिष्टे अग्नौ करणहोमश्च कर्तव्य उपवीतिना अपसवेन वाक्ये दक्षिणाभिमुखेन च कातीयानां त्वपसव्यमेवं पिंडपि
त्यम्बुचक्षुस्वेतिसर्वातिदेशात् सव्यं तु छंदोगपरं गोभिर्हनेतदुत्तरैरेवापसव्योक्ते छंदोगाजुहुयुः सव्येनापसव्यं न यागुपादिति रक्षया न नत्वोक्तेऽपि अथ
पाणिहोमः आश्वलायनः अथ नुज्ञया पाणिष्वेव वेति पिंडपितृयज्ञकृत्याभावेनाग्रप्रभावे काम्यादिष्वित्यर्थः पाणिष्विति बहुवचनात्सर्वविप्रपाणिषु होम इति
इतिः एवंमातामहेपि शौनकेऽपि सर्वेषां मुपविष्टानां विप्राणामथ पाणिषु विभज्य जुहुयात्सर्वं सोमायेसादिमंत्रतः यत्तु माद्रोकात्सामनः पित्र्ययः पंक्ति
मर्धन्यस्तस्य पाणावनग्रिकः कुत्वा मंत्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेदिति तद्वहुचारिरिक्तं निष्प्रमत्तु तत्रैव मातये अग्न्याभावेन विप्रस्य पाणावापन्न
लेपिष्ववा अजकर्णे श्वकर्णे वा गोष्वेवाथ शिवांतिके इति तत्तीर्थश्राद्धविषयं तद्यदपां समीपे स्यात्तु द्वा द्वयो विधिस्तदेतितत्रेन कात्यायनोक्तः निर्जले
जकर्णादौ यत्तु बद्रोदयेयमः देवविप्रकरेन श्रिः कुत्वा ग्नौ करणद्विज इति तदसार्थपरं अपत्नीकोयदा विप्रः श्राद्धं कर्तुं तपार्वाणं पित्र्यविप्रेस्त्वनुज्ञातो
विश्वेदेवेषु दूयते इति तत्रैव कात्यायनोक्तः दूयते इति ह्यदसौ व्यसयः हेमाद्रौ वायवीये विधुरो देविके कुर्यात्तुेष्वपि त्रये निवेदयेत् देवविप्रानकृतं तत्रैव
वेभ्वदेवयदेकस्मिन्मवेयुद्याप्योद्विजाः तदेतौ होतव्यं स्याद्विधिर्विहितस्तदा सोप्याद्यः प्रथमं वानियम्येति न्यायात् तेनमतभार्यस्य

शिवः

देवहोमः अनुपनीतब्रह्मचर्यादस्तुप्ये अग्न्याभावः स्मृतिः सावधावद्वायं न विंदतीति हेमाद्रौ जातकर्णेर्पाक्तेः सभार्यनष्टाग्नेरपि त्र्येकरे इति पृथ्वी चंद्रः उपवीतिर्देवहोमः
त्रावीतावीतिनापि त्र्ये यद्वासवत्रैव पित्र्यकरयो विक्लव्ये इति हेमाद्रौ मदनरत्ने पारिजाते च यदानुपितृमातामहयो देवपित्र्यविप्रभेदस्तदाभेदेन पाणिहोम इत्यपराक
भेदिकादयः यदानुपितृमातामहयो देवपित्र्यविप्रभेदस्तदाभेदेन पाणिहोम इत्यपराक
धवीयेष्वेवं साग्नेरपि विदशा हो पाणिहोमो ज्ञेयः यत्तु कर्केणाग्निं विनाश्राद्धमेव नास्तीत्युक्तं तत्सर्पिडीकरणवार्षिकाद्यकरणपत्तेर्यत्किं विदं यत्तु बद्रो
रदोयः अनाग्निर्होमार्थश्चैव सार्वभौमसमुपस्थिते भातमिः कार्ये श्राद्धं साग्निं केविधिर्विद्विजाः क्षयाहृदिवसप्रोप्ते स्वस्याग्निर्होमो यदि तत्रैव प्रातरः स्मृत्वेत्तु किं कर्त्तव्यमिति
स्मृतिः ओपासनाग्नौ हरेत्तु समीपे धातारि स्थिते यद्यग्रे जुहुयाद्वा पाणिषु वा सहिपातकी औपाजिनार्गे हरेत्तु केविधिर्ह्येति सत्तमाः पाणावबुद्धांतव्यमिति
नेतस्ममंजसं तद्वह्नादरादुपेक्षं हेमाद्रौ यमः अग्नौ करणवत्तत्र होमो विप्रकरेभवेत् पर्युक्ष्यर्त्तानास्तीये यतोद्यग्निं समादिजः मेषो न करेण बाहुमः मेषो
प्रहरणेनेति दत्तः स्मृतिरत्नावल्या नानुज्ञापाणिहोमस्यानस्तः पर्युक्ष्यर्त्तानास्तीये नाग्नेतमद्यादिति च न स्यातामिधमेक्षणे कर्कोवायेष्वेवमाह माधवीये चंद्रिक
यां चानुज्ञादिसर्वं भवतीत्युक्तं पाणिहोमप्रश्नाद्याहापराकं शौनकः अनाग्निश्चैदाज्यगृहीत्वा भवतवेवाग्नेो कुर्यामिति पूर्ववत्तयास्ति त्वा आश्वलायनः
यादिपाणिष्वानां तेषु अन्येन मनुरिशासन्नमने सृष्टं दत्तं मधुकमिति पाणोदुत्तपात्रे निधाय विप्रेरावग्न्य कृतं दूषेपयविषुदद्यादित्यर्थः सृष्टं प्रभृतं नाम
तिक्चंदमावमनं न दूततस्त्वणमिमिन्नं अन्नं पाणिनले दत्तं पूर्वमश्न्यं शंत्यु बृहयः पितरस्तेन तृप्यंति शेषां न नलभंति ते यत्र पाणिनले दत्तं यच्चान्यदुपकल्पितं
एकीभावेन सोक्तं यद्येकभावेन विद्यते इति बहुचपरिशिष्टात् हेमाद्रौ च पात्रमने हृत्य वाद उक्तः पाण्यार्यो हि द्विजस्तम इति भाष्ये सावांतेषु मक्षि
तेषु च मुमक्षिणः मक्षणात्तरेवनाचमनं अग्निं साम्यात् पूर्वनिषेधस्तु सर्पिडीकरणे ज्ञेयः ददाति चोदितत्वात् न तत्रैवादितादिसुक्तं न तत्रैव दूषेपयविषुदद्यादिसुक्तं यत्तु
वाधाय नूनं तस्मिन्नुप्राणिते दद्याद्यदन्नं प्रकृतं भवेदिति प्रसंगमुक्तं तत्तद्वारवीया नाम भवेति हेमाद्रिः तत्रैव यमः ४ अद्वितीया पित्र्यपाणिदुताद्विष्वितपात्रेषु निक्षि
पत् अग्नौ करणं शिषंतु न दद्याद्देवदेविके एतदग्निहोमपिसमं कर्केसु सूत्रे दुतशेषं दत्तं व्यविशेधात्सर्वविप्रेषु दद्यादित्याह तत्रैव दद्वेव सिद्धः पित्र्यविप्रकरेदु

स्वाशेषपात्रेषु निक्षिपेत्. पित्रायः शेषं तृकिं वित्तनद्याद्वैश्वदेविके. अथापस्तवानां सूत्रे उद्ध्रियतामग्नेनोवक्रियतामिति गन्धकामे मुद्ध्रियतां काममग्नेन
वाक्रियतामित्यतिस्मृष्ट उद्धरेज्जु कुपात्रे. नष्टाग्निविधुरादेविशेषो बृहन्नारदीयः. नष्टाग्निर्हरतायै च पात्रेण समुपस्थिते संधायाग्निं तवाहमं
कृत्वा तं विस्मृजेत्युनः अयोश्चोतिस्तत्काले ग्निसंधाय दुःखाय जैदित्यर्थः. एतदापस्तवानां मेव. पाणिहोमस्तु बृहन्नागादीनां विरवप्रकारेणैव सा
धिरौ या सनेऽनधिरग्नौ कुर्वीत लौकिके पाणोद्गमप्रशंसति नत्वा परतबशखिना स्नातका विधुरावास्तु येदिवा ब्रह्मचारिणः अग्नौ करणहो
मंतु कुर्युस्ते लौकिकेऽनेल. अयाश्चो ग्नेमनेज्योतिरहुध्यव्यादृती कुनेत्. ततो नुहातो ग्रीधनाद्याज्यभागाति यन्मे मातृसाधे जुहुयात्. तत्र मातृ
नाहुतयः षडाज्यस्येति त्रयोदयव्यस्योवा. यथा. यन्मे मातृ प्रलुलेभ तन्मेरेतः पिताहृद्वा यासिष्ठतीति दूष्या. अमुं यस्वाहति पितृनीमाहोहो
यन्मे पितृमहो प्रलुलेभ. तन्मे पितामहोहृद्वा अंतर्दधेति तन्मा मापितामहाय ह्येधन्मे प्रपितामही. तन्मेरेतः प्रपितामहोहृद्वा अंतर्दधे तनुभि
रिति तन्मा मापितामहाय ह्ये. मातामहेषुतूरुः यन्मे मातामही. तन्मे मातामहोहृद्वा. अन्यमातामहोहृद्वा मित्याद्यौ यन्मे मातुः पितामही प्रलु
रेतो मातुः पितामहोहृद्वा. अन्यमातुः प्रपितामहोहृद्वा यन्मे मातुः प्रपितामही प्रलु. रेतो मातुः प्रपितामहोहृद्वा. अन्यमातुः प्रपितामहोहृद्वा
सर्वत्रैवामुष्मादस्य त्रैः तंतन्नामयेज्यै तद्ग्रे संग्रे योज्यः पित्रादिशब्दानां स्मृतिमातामहादिकः. अन्तर्दधे तयास्पर्शं तिलपिंडादिदान
के. यन्मे मातामहीसादित्तत्रोदाहरणं भवेत्. ततो ये वैदेह्ये कान्नाहुतिः ततः स्वाहापित्रिहसाधे राज्यं कृत्वा स्विष्टकृतं कृत्वा सर्वभक्षं किं
चिदादयो दग्धुं भस्मोपोह्य तत्र कृत्वा स्वाहाकारेण जुहोति. परिषेचनांतं स्थालीपाकवत्. अयमग्नौ करणहोमो मासिश्चाहृद एव तच्च
स्मार्तज्यभावेन कार्यमिति केचित्. काममेवेति बहवः. अतएव सर्वाधानिनो होमवर्जं मासिश्चाहृद मुक्ते. स्मृदर्शनभाष्य महालि

शिव.

येतद्दित्येके प्रकरणांतरत्वात् क्रमांतरत्वेन स्मार्तपात्रावकार्यमिति स्वस्मगुरवः. आदिकादिषु स्मार्तपात्रेणानिधिरेव एवं मातृवर्षिकादिषु मासिश्चाहृ
विकृतावहकायां मातृश्चाहृवेकतमेनेन प्राकृतहोमबाधः. अन्वहकासु मातृश्चाहृनेति भाष्य. तत्रापिश्चाहृत्तुवक्रियमाणं यन्मे मातृसाधे गुणस्त्वैष
मातुः प्राधान्यं विवक्षितं मासिश्चाहृनकल्पो व्याख्यात इति सूत्रात्. आग्नेय्यवमनोता कार्येति वचनादग्निशब्दस्यैवैकतदेव ताभिधायित्वं तेनामुष्मादस्य
त्रामुका मुकरामेभ्यो पितृभ्यामित्याद्युदः कार्यः. तच्च मासिश्चाहृजीवसित्रादिना व्युक्रममृतपित्रादिना च कार्यमित्युक्ते स्मृदर्शनभाष्ये. तत्रकारस्तु वक्ष्ये
ते मातापित्रोर्दिग्गो दो तु नोहः. तस्मादहं नोहोदिति निषेधात्प्रकृता चूहाभावाच्च पत्नीसंनद्धातिवत्. उपदेशमतेनोहः. यथापसेमातेरो प्रलुलेभ तनुभ्यस्तु वक्ष्ये
नुव्रते इत्याद्यस्मत्पितृकृतमासिश्चाहृनिर्णयेत्यर्थ इति दिकः. अन्यतः प्राग्वतः अथपरिवेषणं तच्चापवीत्येवाज्येन देवपूर्वमासासुपक्रमिति पात्राण्युपलौक्ये कुर्यादिति
होमादिः तत्रैव शोचकः. विधिना देवपूर्वतुपरिवेषणमाचरेत् तत्रैव धर्मः. फलस्यानंतता प्रोक्ता स्वयं च परिवेषणं तत्रैव कर्मसविध्ययोः. साम्येयोश्चाहृका
लेन प्रशस्तं परिवेषणं ब्रह्मादे नापवित्रेणानेकेन स्नेहेन न विना कर्मशु नायसेपायसेनैव श्राद्धतुपरिवेषयेत् वसिष्ठः आयसेन तु पात्रेण यदन्नं संप्रदीय
ते. भोक्ता विष्टसमं भुंजेदाता च नरकं व्रजेत्. पदीनसिः सीसकायसरीति पात्राण्ययद्विधानि तत्रैव हारीतः सोवणराजताभ्यां च खड्गानि दुबरेण वा दक्षमस्त्यता
याति फलमात्रेण वा पुनः काष्ठाजिनिः दव्योदयं घृतं चान्नं समस्तव्यं जनानि च. उदकं चैव पक्वान्नं नोदव्या तुकरा वन यमः पत्तेजविषमदगुश्च निष्कृतिने च
विद्यते. दृष्ट्वा च द्रादये पराशरः सर्वदा च तिकाग्राह्यः पितृकृत्ये विशेषतः भोज्यपात्रे तिलान् बृह्वा निराशाः पितरोगताः चंद्रिकाया बृह्नाता तपः हस्तद
तास्तु ये स्नहलवणायं जनादयः पितृणामोपतिक्षतिमांस्तान् भुजीत किं बिषं घृतपात्रे विशेषो ग्रंथांतरे ओदने परमातुश्च पात्रमासाद्य मुग्धधीः
घृतं न परयस्यात्र तदुत्तरं धिरं भवेत्. घृतादिपात्राणि समोऽस्तु पात्रे न नमो न पात्र इति मदनरत्ने संग्रहे हस्तदन्तनुनाशो यातु वृणव्यं जनादिकं अ
पक्वतलपक्ववहस्तनवप्रदीयते पात्रालभनमुत्तं वनुविशातमंत उत्तानंदक्षिणं सव्यं नीचपात्राण्युपसृशेत् याज्ञवल्क्यः दत्तान्नेष्टयित्री पात्रमिति

नेपथ्यकमलाकरः
तः

पात्राभ्यन्तरेण कृतेदविष्परित्यजेद्विजंगुषं निवेशयेत् बोधायनः विजंगुषेनानरेनानुदिशति पृथिवीपात्रं घोरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतमृतं देहि ब्राह्म
 णान्तेवाविद्यावता प्राप्तापानयेत्तु हेम्यक्षितमसिमापितृणां क्षेणा मुत्रामुष्मिन् कइति आद्यजुहो सग्नेस्वाहा शब्दः कातीयसूत्रे उक्तं मेने स्वधा
 शब्दः अंगुष्ठे विशेषमहो माहो धोम्यः परिदृश्यन्चांगुष्ठं द्विजस्यान्निवेशयेत् तथा उक्तानेन तु रुतेन द्विजंगुषं निवेशनं यः करोति द्विजो महेत
 दैरक्षासि भुंजते तत्रैव यमः विष्णो हव्यं कव्यं च ब्रूयदक्षस्वस्वमात् देवोपित्रे च यथैः तत्रैवाग्निः संबन्धनाम गोत्राणि इदमन्वततः स्वधा पि
 तृक्रमादुदीर्येति स्वसन्ता विनिवर्तयेत् हस्तेनामुक्तमन्नाद्यं हि दमनमुदीरयेत् अनान्नदानेन चतुर्वीत्यादित्यादिविशेषाः पूर्वमुक्ताः अत्र प
 रीकृतेऽत्र फुल्लरवाद्रि वसं हका विष्णो देवा देवता इदमन्ने सपरिकरं द्रव्यं ब्राह्मणस्वाहवनीयार्थे दत्तं च दास्यमानं वा तस्मै ययं भू गो धेदोरो
 भोक्ता इदमन्ने ब्रह्म सो वर्ण पात्रं मन्त्रमक्षयवत् क्षायास्तु ममुकभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्ने ममृतरूपं परि विष्टं परिवेद्यमाणं वा तस्मै स्वा
 हानमो नममेति बहु च परिशिष्टं हेमाद्रानुमतः प्रयोगः एवं पित्र्यऽमुक गोत्रवत् स्वरूपा दित्तं न्नाम ह्ये ततो ये देवास्तदिति देव ये च ह्यपि
 तरदिति पित्र्ये के विज्जुपति ततो ह्यिदं वाचयेत् तत्रैव प्रचेताः अपोशान करे विप्रैः संकल्या छिद्रभाषणात् निराशाः पितरो यांति देवः
 सहो न संशयः पारस्करः संकल्प्य पितृ देवेभ्यः सावित्री मङ्गलः आहुनिवेद्या पोशानं जुषे प्रेषाय भोजने निवेद्येति ब्रह्मार्पणं कृषेम्यः अ
 तएव बृहन्नारदीयेऽन्यागमुक्तेः दत्तं हविश्च तत्कर्म विष्णवे चैव समर्पयेदिति यत्तु कुर्यात्तेका ह्यंजिनिः अपसव्येन कर्त्तव्यं पि
 तृभ्यं कृषेम्यः अन्नदानादृते सर्वमेव मातामहेष्वपीति तदप्येतत्सं तद्ब्रह्मार्पणं हरिदीता चतुर्भिश्चेति केचित्पठन्ति धमेप्रदीये
 ततो न पितृ देवेभ्यः संकल्प्य च यथाविधि दत्तं च दास्यमानं च आहो नमो नममेति च तथा आह्वानस्य तु संकल्पो भूमाविव प्रदीयत स्ते मुदी
 यमानं तु पितृणां नोपतिष्ठे वैश्वदेवस्यैव न तु पितृपात्रस्य दक्षिणे संकल्पो दकदा न स्यान्नि स आहुयेथारुवि प्रचेताः अपोशानं प्रदायाथ

सावित्री त्रिजैपेदथ मधुना द्वा इति हवं मध्वित्येतत्त्रिं तथा याहवत्यः सव्या हृत्किं गायत्री मधुवाता इति त्वं जप्त्वा यथा स्मरं वाच्यं भुंजीरस्तेपि वा
 यता यथा स्मरं वज्रं पृथ्वीमिति वाच्यं अग्निः असंकेल्यिते मन्नाद्यपाणिभ्यो मधुपस्य शेरुः असो ज्यंत द्रव दन्ने पितृणां नोपतिष्ठते अन्नं दत्तं न गृह्णी
 याद्यावन्नोपनसं पिबेत् अपोशाने वामभागे सुधरापान समं सवेत् दक्षभोगतुयः कुर्यात्सोमपान फलं लभेत् तथा पुनरापूर्यापेक्षाने सुरापाने स
 मं सवेत् हेमाद्रावर्त्तिः दत्ते वाप्ययथा दत्ते भो यो निक्षिपेत्तुलितं दन्ने निः फलं याति निराशोऽपि लभते केचिदज्येन कुर्वन्ति तेन पायसेन त
 था ज्येन माषान्नेन ते येव च न कुर्यादुल्लिखन्तु ओदनेन प्रकल्पयेदिति स्मृतिसारे निषेधात् शंखः आहुनि युक्तान् भुंजानान् एके लुवणादिषु उ
 विष्टाः पितरो यांति एकतो नाना वस शयः कात्यायनः अन्नं सजपेत् सव्या हृत्किं गायत्री सकृद्विवां राक्षो घ्नैष्टपुस्तसक्तं मप्रतिरयमिति हेमाद्रे सो
 रपुशोणं युद्धं चेपोरुपे सक्तं आवेयद्राह्मणास्ततः मात्स्यायनयोः ब्रह्मविष्णु कुरुद्राणां सोमपाणि विविधानि च द्देशस्ते मसूक्तानि पावमानी स्वशक्ति
 तः मंडलब्राह्मणतद्वत् प्रीतिकारि च ययुनः अश्वे सर्वविधानां गायत्री जपमाचरेत् पृथ्वी च प्रोदयेद्ब्राह्म वीणा वंशध्वजं चापि विप्रैः सन्निवेद
 येत् जपेच्च पोस्तं सूक्तं नाचिकेतयंतया त्रिमधु त्रिसंघे च पावमानी यजुषि च हेमाद्रावर्त्तिः कुं करिणापि यो ब्रूयादस्ताद्यापि वदद्गुणान् भूतला
 दुद्धरेत्यात्रं मुक्ते हस्तेन वा पिबेत् प्रोटपादो बहिः कक्षो बहिर्लोनु करोपि वा अंगुष्ठेन विना श्नाति मुखशब्देन वा पुनः पीता वशिष्ठो या नि पुनरुद्धय
 नापिबेत् स्वादिता र्धात्पुनः खादेन्नोदकानि फलानि च मुखेन वा धमेदन्ने निष्ठीवेद्भुजनेपि वा इत्यंम आहुति आहुं हत्वा गच्छ सोमार्ति जाबालिः
 दक्षमुष्टं हविष्यं च दद्यादन्नं शनैः शनैः बृहस्पतातपः अपेक्षते युचितं आहार्यं मुपकल्पितं नयाचते द्विजो महेत सवेसितु ध्यातवः यत्तु यमः आ
 हु द्विजो नैव दद्यान्नयाचनेन च दापयेदिति तदसंपादितविषय हेमादिः हाशितः उर्ध्वपाणिश्च विरुसम्भो सको धो विरमया न्वितः भग्न एष्टु

विधि. न.

यद्भुक्तेन तस्मीणातिवेपितुं प्रवेताः न स्पृशेद्द्वामहस्तेन भुंजानो न कंदावन. न पादौ न शिरो न स्निग्धपदाभाजनं स्पृशेत् शंखः श्राद्धपंचको तु भुंजानो ब्राह्म
 णो ब्राह्मणं स्पृशेत् तदन्नमस्य जन्मभुक्ता गायत्र्यष्टशतं जपेत् उशनाः भोजनं तु न निःशेषं कुर्यात् श्राद्धः कथं च न अन्यत्र दध्नाः शीराद्वा शो द्रात्सक्तुं यत्
 वव ब्राह्मणं न वा श्रापातये ज्ञातुं न शक्नागिरभीरयेत् न चोक्षेत् भुंजाना न च कुर्वन्ति मत्सरे यमः स्वाध्यायं श्रावयेत्सम्यग्धर्मं शास्त्राणि च वेदि. प्रवेताः
 भुंजाने तु विप्रेषु सग्यजुः सामलक्षणं जपेदसिमुखे वा पितृभ्यं च निशेषतः यजुषि चैव रुद्रं च राक्षसां च सैव च वचः राक्षसां च कृणुष्व राक्षसाणि म्रियं
 धाः तत्रैव निगमः भुंजतु जपे सावमानी रुदीरतां मध्वन्नवतीम् अन्नवसः पितृनुस्तोषमिति एषो बंदे एषो मरुद्भ्यः भुंजाने शुतुविप्रेषु प्रमादात् त्रिवेन
 गुदं पादं रुद्रं ततः कृत्वा अन्यं विप्रं नियोजयेत् क्षणपाद्यादिदत्तं यथैः विप्रवमने तत्रैव दक्षः निमंत्रितस्तु यः श्राद्धं ता जनेन मुखनिस्ते तदेव दो
 मं कुर्वीत स्वाग्ने वा विप्रः समाहितः प्राणादिपंचभिर्मन्त्रैर्यावद्वा त्रिशं संख्यया ब्राह्मणस्तु ततः कृत्वा धृतं प्राञ्जनामा चरेत् सग्विधानेतु इन्द्राय सामसं
 क्तेन श्राद्धविधौ यदा मे वेत् अग्न्यादिभिर्भोजनेन श्राद्धं संपूर्णमेव हति उक्तं अग्न्यादिभिरिति लौकिककारिणः स्थापनं न रुनिर्वापाद्याज्यसागोतनाम
 गोत्रपूर्वमग्नेोपितृनावाह्यं संपूज्या न स्यात् कृत्वा प्राणादिभिर्द्वौ त्रिशदाहुती दुनेदिययः भोजनेन पुनः श्राद्धं तेन होमः पुनः श्राद्धं वेति पक्ष
 इत्यमुक्तं स्मृते जपस्तु भयातु गतः स्मृतिसंग्रहे प्राधान्यं पिंडदानस्य भोजनस्य तदंगता अतो भुक्तिः क्रिया होनो श्राद्धावृत्तिर्न गन्वते पिंडदानो नंतरं वा
 तो होम एव नारुति पिंडदानात्प्राग्वन्ते तद्दिन उप्वासं कृत्वा पोष्युः पुनः श्राद्धं कार्यमित्यर्थः तत्रैव श्राद्धपंचको तु भुंजानो ब्राह्मणो वमते यदि लौकि
 कार्ष्णिप्रतिषाध्य अर्चयेच्च कुतश्च न तथा एक एव यदा विप्रो भोजने बुद्धितो यदि तदेनाग्निं समाधाय होमं कुर्याद्यथाविधि द्वितीयपक्षो सा
 ग्विधाने भोजनोपक्रमारुध्वं प्रक्रमत्पूर्वो यदि श्राद्धविधिपुनः कार्यं जपे होमो न तत्सिद्धौ स्मृतिसंग्रहे अकृते पिंडदाने तु भुंजाना ब्रा

राम.

ह्मणो वमते पुनः पाकान्मुक्तं यं पिंडदाने यथाविधि पिंडदानं श्राद्धं अकृते पिंडदाने तु पिता यदि वमेत्ततो पुनः पाकं प्रकुर्वीत श्राद्धं कुर्याद्यथा
 विधीति तत्रैव नैः तथा विप्रर्चनो त्रयाणां हि पितृवमते यदि तद्दिने वापवा सस्या सुन श्राद्धं पश्येदुनि तथा वमने वातिरेके वा तद्दिनं परिवर्जयेत्
 इन्द्रमासिकादिविषयं दर्शदेतु वांता वमेन तदेव कार्यं श्राद्धविधौ हि ज्ञातीनां भामश्राद्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादिनियते माससंबत्सराहते इति
 मरिचिस्मृतः श्राद्धे पिंडदानमेव प्रधानमिति कर्कषार्याः तन्मते दक्षोक्तो होम एव नारुति विप्रभोजनमिति मेधातिथिः भोजनपिंडदानाग्नौ कर
 णानीति कपदि धूर्त्तस्वामिहे माद्रादयः तन्मते पूर्वोक्तो निर्णयः तत्रेदं तत् १ वैश्वदेविकुस्थवमने होम एव नारुति अंगत्वात् तच्चरसायत्वा
 तः इति श्राद्धकृतदक्षोऽसादिस्मृतेश्च तत्र जयान्मुद्रया दिति वत् पिता महादेरपितया पितृसुक्तेरितिकेचित् तस्यापि प्रधानत्वात् सितव
 दितितुमुक्तं सपिंडीकरणोदावाधिके वत् सपिंडीकरणो दीनियानि श्राद्धानि षोडश तत्र पिंडप्रधानत्वं प्रेतत्वं विनिर्वातं कामिति स्मृतः महे
 कोदृष्टासु देवान् भयप्राधान्यादावतिरेव एक एव हि ज्योतिष्यपिंडोप्येका विधीयत इति स्मृतः इदं संकल्पनित्यं श्राद्धादेन भोजनप्राधान्याद्वा नो
 श्राद्धतिरेव इति श्राद्धविकल्पेन पिंडदानं बुधैः स्मृतं निस श्राद्धमदेवं स्यात्सिंडदानं विवर्जितमिति स्मृतः भुक्तिः क्रियायाः प्राधान्यं श्राद्धे संकल्प
 संकल्पे तत्रैव पितृविप्रस्य तत्प्राप्ते पुनः क्रियति संग्रहान्ते श्रमघादावप्येवं तीर्थमहालयादौ दर्शविदिसाशाकीद्यालोचनेन प्रकीमः आम्बला
 यनः तस्मान्नृत्तामधुमती श्रावयदक्षन्मीमदं जेति वसंपन्नं स्पृष्ट्वा यदन्नमुपभुंक्ते ततः स्वालीपाकेन सह पिंडार्थमुद्रस्य शेषं निवेदयेदभि
 मातेन मतेवेति अवगायत्रीमध्विति त्रिकं जपोपि नैः तस्मान्नृबुधानमादाय सतिलं पूर्ववज्जुपेदिति प्रवेतसोक्तैः व्यासः तत्प्राप्तेति तुष्ट
 हास्ते ब्रूयस्व त्वास्मदस्य अभिमते विप्रः स्वीकृतुमिच्छे शो न कपि अन्नशेषे श्चैकं कार्यमिति पृष्ठे तत्तांस्ततः तद्देष्टुः सहभोक्तव्यमिति प्र
 त्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युः सकलं ते मे स्वीकुरुष्वीयथाहं वि श्राद्धविशेषे प्रश्नमेव माह हे माद्रो विष्णुः पित्रैस्वदितमिति गोप्यास्तु भक्तसंपन्नो मि

नि. जी. त.

सम्पुदयेदैवेरोचतइति आयुष्यमितिस्वेरिषु स्वेरमिच्छाप्रदं यादवल्काः अन्नभादायतत्तास्त्रशेषं चैवानुमान्यवतदन्नं प्रकिरेद्भूमौ दद्यान्नापः स
 हस्तसकृतः इदं चान्नविकिरदानमन्यशाखिवना आश्वलायनानातुपिंडांतयवसूत्ररुतोक्तं. कात्यायनस्तु विकिरान्तरेगायत्रादिजपतृप्तिप्रश्न
 बाहः हेमोदोदेवलः ततः सर्वाशनं पात्रे गृहीत्वा विविधं बुधः तेषामुक्तेषणस्त्राने विकिरं मुवितित्तिपेत् माधवीये प्रवेत्ताः सार्ववर्णिकमादाय
 ये अग्नीतिमुविक्षिपेत् सचक्रुः प्रेकार्यः दर्शेषु विकिरश्च यद्वा मुक्तेः मंत्रः कातीयः अग्निदग्धाश्च ये जोवायेयदग्धाः कुले मम हेमोदन्नतप्य
 तु नृत्तप्यातिपरंगतिं अन्येत् असोमपाश्च ये देवायज्ञसागविवर्जिताः तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदेविकमिति हेमाद्रोगोभिलोक्तेन दे
 वे असंस्कृतप्रमीतायेत्याग्निन्योयाः कुलस्त्रियः दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताभ्यश्च पेत् कमिसग्निपुराणात्तेन पित्र्येन्नं विकीर्यं ये अग्नि
 दग्धा इत्युक्तेषु पिंडं कुरोपरि पृथग् दद्यादित्याहुः पृथ्वीर्बुधोदयेष्वेवं ब्राह्मे. ततः प्रक्षाल्य हस्तौ च द्विराक्षम्य हस्तौ स्मरेत् माधवीये गोतमः वि
 किरमुक्तेः प्रतिपादयेत् हेमोदो व्यासः उक्तेः रेव विकिरं स देव प्रतिपादयेत् भृगुः पिंडवत् प्रतिपत्तिर्याद्विकिरस्येति ताल्वलिः आहुका
 शिकायो यजमानस्य दासादीन् दुष्टादिजस्तम तस्यादन्नं सजेद्भूमौ वामभागेषु पेत् वे मनुः उक्तेषणं भूमिगतमज्जिह्वरयाशवस्य च दासव
 र्गस्य तस्मिन्नेसागधेयं प्रवक्षते उदु मुवेष्वात्मनः नमोदो दद्यात्ततः प्राङ्मुखेषु पित्र्ये देवे चेत्यर्थः शातातपः विश्वे देवनि विष्णोनां चरमं हस्तधावनं
 हेमोदो वाराहे हस्तं प्रक्षाल्य यश्चापः पिवेदुक्तादिजः स हस्तदन्नं सुरैर्भुजं निराशाः पितरो गताः मरिचिः हस्तं प्रक्षाल्य गंडपंयः पिवेद विचक्ष
 णः आसुरंतं दुर्वेद्वाद्दुपितृणानोपतिष्ठते तत्रैव संग्रहे पवित्रग्रंथि मुत्सृज्य मंडलेषु विनिक्षिपेत् हस्तादीन् क्षालयेद्द्विहान् शरावोदत्तं कुञ्चितं
 यातः तावलोद्गिरणवैव गंडुषोद्गिरणतथा कृत्वा पात्रे तथा तावन्नं नुवीत केदाचन उद्धोद्वैर्धान्यचूर्णं करोश्मश्च पित्रो धयेत् अथ पिंडदानं

श्रीराम-

तच्चानेनेतरमग्नेवरणोत्तरमैतज्जेनेतरं विकिरं शरं स्वधावाचुनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं वेति हेमाद्रोस्मृतिषु पक्षा उक्ताः तेषां शास्त्रात्ते देनयवस्त्रा प्रेतश्राद्धे
 पुपूर्वमन्येषु भोजनोत्तरमिति वंदिका माधवो सर्वत्र भोजनोत्तरमिति बहवः आश्वलायनः भुक्त्वा स्वनाचांतेषु पिंडान् विदध्यादाचांतेष्वेके भुक्त्वा हस्विति पू
 र्वनिषेधार्थः सग्निरतिप्रणीतसमीपेऽनग्निर्द्विजसमीपे हेमाद्रौ जातुकुर्यः व्याममात्रं समुत्सृज्य पिंडांस्तत्र प्रदापयेत् प्रसारितभुजांतरो व्यामः संक
 र्ते व्यासः अरन्निमात्रमुत्सृज्येति यत्तु तत्रैव सिकताभिर्मदावापिवेदी दक्षिणानिम्नगेति तदन्यशाखिपरं देवलः ततस्तैराभ्यनुरोति दक्षिणा
 दिशमेत्येव चंद्रिकायाः पिंडनिर्वपणं कार्यं कुर्यात्तावेव विचक्षणोः कारणेण राजदूर्वा सुपवित्रेणामिहिते आश्वलायनः स्फेनलेखामुहुरिखदपदता
 असुरारक्षांसि वारिषद इति तामाप्सुक्ष्य सकृदाह्निलैश्च वस्तीये प्राचीना वीतोलेखां त्रिरुदकेनोपनयेद्धं धंतां पितरः शं धंतां पितामहाः सुधंतां प्रपि
 तामहा इति तस्यापि डान्निष्णीया सराचीनपाणिः पित्रे पितामहाय प्रपितामहायेतत्तसौ येव त्वामत्रान्विति हेमाद्रौ पारस्करः कारण्यामुहुरिख
 स्फेनं कुरोवापिमहीद्विजः दक्षिणा प्राचीवेदी मुद्रसेमापस्तं वाक्तेऽन्नं आवाहयित्वा दत्तौ स्तेषां स्त्रानानि कल्येयत् तेषां सीनेषु पात्रेण प्रयच्छेत्
 तिलोदकं परीचीनेन निम्नपितृतोर्येन वायवीये मधुसर्पिः सिलयुता स्त्रीनृपिंडान्निर्वपेद्बुधः विस्त्रली सैतो तिलमन्नं वपानीयं धूपदीपं पयस्तथा
 मधुसर्पिः खंडयुक्ते पिंडं मधुगामुच्यते यादवल्काः सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणागुरवः उक्तेः सांनिधौ पिंडान् दद्याद्दे पितृयज्ञवत् केचित्पि
 ण्डेषु माषान् वर्जयति माषाः श्राद्धेषु वेग्राह्या वज्याश्चेवाग्निपिंडयोः ब्राह्मणेभ्युत्थामघं तथा माषाग्निपिंडयोरिति स्मृतिसारात् माषान् सर्वत्र वेद
 धासिं देवो च विवर्जयेत् इति स्मृतेश्च अत्र मलं चितं हेमाद्रावपि सर्वशब्दस्य प्रकृतार्थत्वात् सर्वान्नग्रहणमुक्तं अथ पिंडं प्रमाणं हेमाद्रौ वगिरा
 कपिष्विविधमात्रान्वापिंडान् दद्याद्विधानतः कुक्कुटां प्रमाणां गले केचिदेवै समा निति तत्रैव धूमः कपिष्वस्य प्रमाणेन पिंडान् दद्यात्

निर्णयः तृ. परि.

माहितः तस्मिन् विविक्तं दद्यात् सिद्धं ते तु षडंगुले. अंशे हि षडंगुले भद्रास्तु. एकोद्विंशे सपिंडे च कथितं तु विधीयते नागिकेण प्रमाणान्तु प्रत्येकमासिकेन
था. तीर्थे दर्शने संप्राप्ते केकुटोडप्रमाणान्तः मरुतये गया श्राद्धं कुर्यादमलकोपममिह्यादः. कालिकाया मावायः पत्रस्युर्बहुवः पिंडास्तत्र बिल्व
फलेपमाः यत्रैकेन मासि संप्रति स्तत्र रवर्जसन्निभः प्रतपिंडं सूर्येण द्वादशांगुल उच्यते इति. वायवीये. पत्नीपिंडास्तु मृद्वीया त्रिवर्गस्य स
हायिनी हेमद्रेलेणाक्षिः मरुतये गयामन्वयेत श्राद्धे दशाहिके. पिंडं श्राद्धे गयामन्वयेत नमन्यकान्तं येत्. राध्यायनिः असावेत तदयुक्तं तदेतच्च
स्वधानमः असाविस्रसंबधो गोत्ररूपादिविशिष्टं पित्रादिनामसंबधतमुक्तापुनश्चतुर्थ्ये तदेतच्च पिंडं द्वादशमन्त्रास्वधानमनममिति चेददि
तिहमादिः पित्रादिनामाहानेत्वापस्तंबः यदिनामादिनविद्यात्स्वधापितृभ्यः पृथिवीषड्भ्य इति प्रथमं पिंडं दद्यात्स्वधापितृभ्योऽन्तरिक्षस्य इति
द्वितीयं स्वधापितृभ्योऽदिविषड्भ्य इति तृतीयं एवंमातामहेषु च मातृषु च. बहुजानांतु ज्ञातः प्राकः कालिकाया स्मृतिः यावदेवाञ्चरेन्न व्रताव
त्प्राणनिरोधयेत्. येषांतु गृह्ये दर्शमातृश्राद्धं पृथगुक्तं तेषां पितृभ्यः पश्चिमे मातृभ्यः उत्तरे अग्नेमातामहेभ्यः पिडाददयमिति शंखायनः अस्मि
न पक्षे तस्य अग्नेमातामहीभ्योऽपि दद्यादिति हेमाद्रौ. पूर्वोक्तपितृभ्यो दद्यात्परास्त्रीभ्य इति सूत्राच्च एवं च तृतीयं मरुतये दद्यात्परास्त्रीभ्य इति सूत्राच्च
नारीणां पृथक् श्राद्धं मरुतये इति चतुर्विंशतिमतातः पित्रादिनवदेवस्य तथा द्वादशदेवतमित्यग्निरपुत्राणां च मातृणां पृथगुक्तं यत्र च आवा
यगुरुशिष्येभ्यः सखिभ्योऽपि एव च तस्य लीभ्यश्च सर्वभ्यस्तथैव च जलजलीनः पिंडास्तेभ्यः सदा दद्यात्पृथक् श्राद्धपदेनुरः तीर्थेषु चैव सर्वेषु मा
घमासे मघासु चैव चतुर्विंशतिमते. दोहित्रपुत्रदाराश्च ये कनिष्ठाः सहोदराः निःसंताना मृता ये च तेभ्योऽप्यत्र प्रदीयते इति भाविष्ये चैकोदि
शान्युक्तानि तत्रापि तस्य अग्नेपिंडदानं द्रष्टव्यं. येषां न पृथक् तैः सपत्नीकाः पित्रादयो वाच्याः अन्वष्टका गयामान् श्राद्धं चैव मते हनि. ५

राम

कोद्विंशतयामुक्तास्त्रीपुत्राभ्यस्तथैव कमेदिनि शंखोक्तेभ्य मनुः तेषु दर्शेषु तं हस्तं निमृजेत्पुत्राणि नौ हस्तलेपाभावेपि हस्तं निमृज्यादेवेति मेधाति
थिः विष्णुः अत्रपितरोमादयध्वमिति दर्शमूलेकावधर्षणं कालिकाया स्मृतं. एकोद्विंशेषु वर्षास्तु दर्शलेपो न विद्यते. सपिंडीकरणादौ तु लेपः सर्वत्र
शंस्यते मनुः आचम्यादक्षपरावृत्य त्रिराचम्य शनैरसूत षड्भ्योऽनमस्कुर्यात्सिद्धं नैव च मंत्रवितः उदकं निनयेत्छेषं शनैः पिंडं त्रिकपुनः त्रिः प्राणा
यामं कृत्वेति मेधातिथिः अमंत्रप्राणं निरुध्येति कर्कोद्याः मंत्रवद्वसंतपन्नमः नमो वः पितर इत्याद्यैः शेषं पूर्वीवनयनशेषं आश्वलायनः निरुता
ननु मंत्रयेतात्र पितरोमादयध्वं यथाभागमावृषापध्वमिति सव्या रुद्रगच्छय यथाशक्ति प्राणान्नासित्वाभिषर्ष्या हस्यामीमदं तपितरो य
थाभागमावृषायीपतेति चरोः प्राणमक्षुप्तं सक्षयं नित्यं निनयनमिति नित्यग्रहणं शेषाभावेपि कुर्यादिसर्थः शौनकः अथैषामत्र पितर इ
त्याद्येनानुमंत्रणं अमीमदं तस्याद्येन मंत्रेणाप्यनुमंत्रयताम्. पिंडादिष्वन्तरिक्षे च विदाध्यायतत्यजतः प्रक्षाल्याचम्य शुधंतामि साद्ये
व पूर्ववत् मंत्रैः पिंडेषु पानीयं निषिवे सिततीर्थतः व्याध्रः आदिः प्रक्षाल्य तस्मात्प्रतिपिंडं तु पूर्ववत्. कृत्वा वने जने कुर्यात्सिद्धं पात्रमधो मुखं
एतस्मात्नीयास्तीना आचार्यः ततः समकद्विराचम्य नीवीं विस्रस्य वाग्यतः आश्वलायनः असावभ्यक्ष्वासा वक्ष्येति पिंडेष्वभ्यजनाज
नवक्ष्वादद्यादृशमूर्णास्तु कवापवाशद्वयं ताया उध्वं स्वं लेभे तद्वः पितरो वा सोमान्यसितरो युग्धमिति श्राद्धं चित्तमणे ब्राह्म. एतद्वः
पितरो वा स इति -- नृपक एयकः अमुकामुके गात्रे तत्तुभ्यं वासः पठेद्वः इदं कातीयानां. एतद्व इति सूत्राणि प्रतिपिंडमिति सूत्रातः हेमाद्रौ
ब्राह्म. श्रेष्ठमादुस्त्रे कुरुदमंजवनि समेव हि. तैलं कलतिलैश्च दद्यादभ्यजने हितत् अंजनं प्रायस्य भापतं गोदिविषयं. तत्रैव श्राद्धं गोधेपुष्पाणि
धूपं च दीपं च विनिवेदयत्. देवलः दक्षिणा सर्वभोगंश्च प्रतिपिंडं प्रदापयेत्. भक्षाय पूषा निक्ष्वयं जुनान्यशानानि च तत्रैव शंखः यत्किंचि
संन्येत श्राद्धं भक्षयता उपमगाहितं अविद्यननमात्तं न्यपिंडमलकं यवन. एतत्संन्यनतिकेचित युक्तं तपस्येन. अत्रतिष्ठेत्तान् पिंडान्

निर्णयः त-

यथाभ्युमान् सभासतः ततो नमो वः पितर इषेसादिनोपस्कानं माह्वे आवांतेषु चावम्यवादिदद्यात्सकृत्सकृत् तिलपुष्पाक्षतान्यश्वादिदस्यो
 दकमेव च अवेदेवेस्यपि अत्रापसव्यमिति कुर्वः परिभाषोक्तवचनात्सकृत्सव्यमित्युक्तं अत्र शिवाग्रपः संतु सोमनस्य मास्त्रिसादि प्रयोगो
 ज्ञेयः माह्वे दत्ताशीः प्रातिगृहीयाद्विज्ञेयः प्राङ्मुखो बुधः अघोराः पितरस्तनु संस्त्रियुक्ते पुनर्द्विज्ञेयः गोत्रं तथा वधेतांनः सत्ये सुक्तः सते पुनः
 दातारो नो भिवर्धतामन्नं च वे सुदीरयेत् स्वास्तिवाचनं कुर्यात् पिंडान्धसमर्पितः स्वास्तिवाचनात्पात्रचालनं कार्यं हेमाद्रौ बृहस्प
 तिः भाजनेषु वतिष्ठत्स्वस्तिकं वतिये द्विजाः तदन्तमसरेभुंक्तं निरणोः पितृभिर्गतेः जातकप्यः पाणिचालयेत्पुनः स्वयं शिष्याश्च वासुतः नस्त्रीभिर्न
 च बालेन नासाजाया कथं वन याहवल्क्यः स्वास्तिवाच्यततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च तत्रैव बृहस्पतातपः पितृणां नो मगात्रेण कोरेदयं तिलादकं प्रत्येकं
 पितृतीर्थेन अक्षय्यमिदमस्त्विति अक्षय्यं त्रयस्त्री प्रागुक्ता तत्रैव नाशारखंडे उत्तानमध्यं पात्रं तु कृत्वा दद्याच्च दक्षिणं द्वापरं यदवतानां च पितृ
 णां रजतं तथा बृहस्पतिः तस्मात्सणोकाकिनी वा फलपुष्पमथापि वा प्रदद्याद्दक्षिणां यज्ञे तथा सफलमवेत अत्र पितृदशेन दक्षिणादानं
 पसव्यं विप्रोद्देशे नुसव्यमिति माधवः कालिकायामाचार्यः दद्याद्घृणोपवीत्यवतां बूलं दक्षिणां तथा अत्रिः वेदघनास्तं ताविप्रान् पित्रादि
 भ्यः स्वधोच्यतां गोभिलः अघोराः पितरः संस्त्रियुक्ते स्वधावाचयेष्य इति एवमुक्ते पितृभ्यः स्वधोच्यतामित्युक्तं तु स्वधेच्यमानं धारां दद्या
 दूर्जवहंतीति आपस्तंबेन तु पुत्रा येनानभितर्पयंती रित्यपि परिषेवने मंत्रोक्तः आश्वलायनः अथेतान् प्रवादयेत् सरतनपितरः सोम्यासो गंती
 रग्निः पथिभिः पूर्वणेभिः दत्तायास्मायं द्विणे रुतं रयि वनः सर्ववीरनियुतेति माह्वे वाजे वाज इति जपनं कुर्यात्प्राण विसर्जयेत् प्रवताः
 स्वास्तिवाच्यततः कृत्वा पितृपूर्वं विसर्जयेत् आश्वलायनः अन्तर्प्रकीर्णोपवीत्यो स्वधेति विसृजेत्तु स्वधेति वा ब्रह्मवेनर्त आमावाजति मंत्र

श्रीशिवः

स्वस्तिवाचप्रदक्षिणं द्वारे पातेततः कृत्वा संयतः प्रक्षिपेद्गृहं प्राञ्जलिश्च ततः प्राहुतान् विप्रान् सख्यादिनः तोदोरो नो भिवर्धतामन्नं च नदीतीवहि एवमस्ति
 तिते तंच कथयंतिसमाहिताः एतन्मंडलं द्योकार्ये मस्ति हेमाद्रिः मनुः दातारो नो भिवर्धतां वेदासंततिरेव च श्रद्धाचनो माव्यगमद्वन्द्वं दयं च नोस्तु इति बो
 धार्थनः अन्नं च नो बद्धुः मवेद पितृयोश्च लसेमहि याचितारश्चनः संतु माचया विष्मकं चनेति अत्र दातारो नो भिवर्धतां लसध्वं याचिध्वमित्या
 धूदेन पठित्वा विप्रैः प्रातिवचनं कार्यमिति सुदर्मानभाष्ये स्वाधुषेसदः ब्राह्मणाः पितर इति मंत्रद्वयं च पठेति शौनकः ब्राह्मणानथनिर्यातां
 पुरीयत्रिः प्रदक्षिणं सस्त्रीकः स्वजनेः सार्धं प्रणम्य दक्षिणां जलिः कनिष्ठप्रथमाऽप्येव चरमारुह्य प्रदक्षिणे हेमाद्रौ बृहस्पतिः अद्य मे सफलं जन्म भव
 सादा कुतर्वदनात् अद्य मे वंशजा सर्वे याता वानुग्रहादिवं पत्रशाकादिदानेन कुशितायूयमीदृशाः तत्केशजातं चित्ता तु विस्मयक्षंतुमर्हय प्रवे
 ताः विसृजेद्भुक्तिसंयुक्तो सीमंतं चाप्यनुव्रजेत् अथ पिंडं प्रतिपत्तिः हेमाद्रौ ब्रह्मांडे पिंडमग्नौ सदा सैदद्याद्गोगायत्रं प्रथमं नरः पत्ये प्रजापतिं दद्याद्देम
 ध्यमं मंत्रपूर्वकं उत्तमं गतिमन्विद्धं गोपुनिसंप्रयच्छति आहं प्रजायशः कीर्तिमप्यपिंडं प्रवेशयेत् प्रार्थयन् दीर्घमापुष्यवायसोभ्यं प्रयच्छति आ
 काशं रागेयदम् स्वितो वा दक्षिणा मुखः आश्वलायनः वीरमेदत्तपितर इति पिंडानां मध्यमं पत्नीं प्राशयेत् आधत्तपितरोगर्भं कुमारं पुष्करं
 जं यथायमरपा असदिति भर्ता दत्तमाद्येनादाय द्वितीयेन प्राशनं आपस्तंबेन तु पुनर्दानं मंत्रमाह अपांस्तौ बधीनारं संप्राशयामि भूतकृतं ग
 र्भं धत्सेति मध्यमं पत्ये प्रयच्छतीति प्राशनेपियथेह पुरुषो असदिति तदीयः पाथेह अन्येषां तन्कारवायां हेयः तत्रैव शंखः पत्नीवाममध्यमं
 पिंडमग्नौ यादार्त्तवान्विता कालिकायां द्वागलेयः प्राचीनाचीतमामंत्र्यपत्नीं चिरो विभज्यते प्रातिपत्यस्य मंत्रस्य कर्तव्यादतिरत्र तु माध

निर्ण-तः

वीथेविष्णुधर्मः तीर्थश्राद्धे सदापिंडान्नक्षिपेतीथेस्त्रिमाहितः याज्ञवल्क्यः पिंडास्तु गो नविप्रप्यो दद्याद्ग्नो जकेपि वा बहस्पतिः
अन्यदेशे गतापत्नी रोगिणी गर्भिणी तथा० तदा तं जीर्णरुषसाच्छा गो वा गो नु महीतेः अथ पिंडोपाधते हे माद्रो प्रायश्चित्त को उदेव
लः प्रवसगा कखरेः पिंडः स्पृष्टो भिन्नः प्रमादतः कर्तुरायुष्यनाशः स्यात्तस्मिन् नोपसर्पति० जातुकर्ण्यः पूर्वश्लोकोत्ते तदोपपरिदारा
र्थं प्राजापत्यं प्रकल्पयेत् पुनः स्नात्वा तदा कर्तुं पिंडं कुर्याद्यथाविधिः का कस्य र्जतु न दोषः पिंडोपाधतं प्रकाम्य धनस्य च विता
शः स्यात्का कस्य शादिकं विनेति तत्रैव श्लोकगौतमोक्तेः स्मृतिदर्पणे त्रिः माजं र मृष कस्य त्रिः पिंडे च विदुर्की कृते पुनः पिंडाः प्र
दायस्ते नपा के ततस्तस्मात् बौधायनः श्ववां डाकादिभिः स्पृष्टपिंडो यद्युपहन्यते प्राजापत्यं चरित्वा पुनः पिंडं समाचूनुत वापदे
वोप्येवमाहः अथ पिंडनिषिद्धकाळः स च प्रायेण महाक्यादि निर्णये पूर्वमुक्तेः हे माद्रो बहस्पराशः नः युगादिषु वत्येते तथा
भरणीषु च कुर्वीत पिंडनिर्वपणं तदि स्मृतिरत्नावल्ल्या पुत्रे जाते व्यतीपाते ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन पिंडनिर्वपि
णाहतेः तत्रैव कात्यायनः बृहद्वे र नंतरं चैव व्यावन्मासः समाप्यते तावत्पिंडान्ने व दद्यान्ने कुर्यात्तिलकतर्पणं बौधायनः संस्कारपूर्व
तथा न्येषु मासं मासार्धमेव च तथा भानो भोमे त्रयोदश्यां नंदा भृगु मघा सुच पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलकतर्पणं त्रिस्त
की से तो काष्ठा जिनिः विवाहव्रत च द्वा वर्षं वर्षं तदर्थकं पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलकतर्पणं बृहमात्रे तथा न्यत्र पिंडा

दाननिराक्रिया कृता गर्गादिभिर्मुख्ये मासं कंतुकर्मिणां हे माद्रो ज्योतिषराशरः विवाहे विहीते मासास्त्यजेयुर्द्वितीवहि सपिंडाः
पिंडनिर्वपणं जीवंपेषडे वहि तत्रैव महाक्ये गथा श्राद्धे मातापित्रोः स्येह नि यस्य कस्यापि मर्त्यस्य सपिंडीकरणे तथा कृतोद्वाहो
पि कुर्वीत पिंडनिर्वपणं सदेति मातापित्रो रिति क्षयाहं विशेषणं दविरुभयत्वात्तदविवक्षितं तेन भ्रातृपितृव्यादि वार्षिके पिंडदानं का
यो मति को चित सपिंडीकरणं न व श्राध्वो ज्ञा श्राद्धोपलक्षणा र्थमिति निर्णया मृते उक्ते क्षयाहे विशेषः संग्रहे मातापित्रो रादि
के तु विवादादिषु सर्वदा तिलैः पिंडाः प्रदातव्या अन्य श्राध्वे विवर्जयेत् अत्र मूळे चित्यं रामा को तु के नंदा श्वको मरव्यार मृग्वरि
पितृकाळभे गदवे धति पाते च पिंडास्त्याज्याः सुते प्रभुभिः विश्वरूप निबंधे तिथि वार प्रभु को वो दोषो वै समुदाहृतः स श्राध्वे रत
न्निमित्ते स्यान्नान्य श्राध्वे कराचन अन्यस्तत्प्राक् उच्छिष्टो हासन मोह हे माद्रो वसिष्ठः श्राध्वे नो हासनीयानि उच्छिष्टान्यादि न स
यात् श्रातं ते वै सुधा धारा स्ताः पिबंत्य कृतो दकाः व्यासः उच्छिष्टं न प्रमृज्यात्तु यावन्नास्तमितो रविः इदं गृहांतर सत्वे एक गृहे
तु मनुः उच्छेपणं तु ततिष्ठेद्या वहि प्राविसर्जिताः ततो गृहवर्किं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः बर्किवैश्वदेवादि नित्य कर्मणि मे
धातिथिः अंसां दे श्रादाय वा तुपेता यश्राद्रो छिष्टं न दापयेत् तथा० कानंद द्या च सर्वं तु शिष्याय च सुतोय च भोक्तुरिति शेषः
जातुकर्ण्यः हि ज सुक्ता वशिष्टं तु श्रचि भूमो निवारयेत् अथ वैश्वदेवादि अत्र माम कः श्लोकः श्राद्धे नग्नि क कर्तुं कर्त्तुं करणा
स श्राज्जु होतिर्वाळि स्वते स्याद्यथा मर्वा हो किरतः पश्चात्त्यक्तैः पचैः श्राध्वाते त्वथ गामहाळ्य विधा सुधं भुजः स्यात्स्ये त्वे तमा

सर्वमध्यतः श्रमविधावादेतथासाग्निके. अस्यावः साग्नेः एकपाकेन सर्वत्रादेवैश्वदेवः पक्षांतर्कर्मनिवेद्य वैश्वदेवसाग्निकः. पिंडयज्ञंततः कुर्यात्त
तोन्वाहार्यकचुधः. पित्र्यनिर्पेक्षसाकं वैश्वदेवार्थमेव. वैश्वदेवं न पित्र्यार्थेन दर्शिवैश्वदेविकमिति लोमाक्षिस्मृतः. अत्रसाग्निकः आहिताग्निरिति हेमा
द्रिः. श्राद्धास्मोगवकुर्वीत वैश्वदेवतुसाग्निकः. एकादशादिकं मुक्तातत्रयते विधीयत इति हेमाद्रेशालंकायनेन. तत्रैवपरिशिष्टे. संत्रासिपा
वणश्राद्धे एकादिष्टेनैवव अग्रतो वैश्वदेवस्यासश्राद्धेकादशेहनि. स्मार्त्ताश्रमतांतद्रहितानां चाग्नेोकरणान्तरविविधान्तरवाहोममात्रं एकपाक
नभूतयज्ञादितु श्राद्धांत एव. अत्रमूलं हेमाद्रिः वद्रिकादौ स्पष्टं सर्वेषां श्राद्धांते वा तस्याकेन वैश्वदेवनित्यश्राद्धादवितिततीयः. श्राद्धनिवेद्यविधिचंद्रश्च
देवादिकंततः कुर्याद्विज्ञांततो दद्याद्भूतकारादिकंतयेति पैडीनासिस्मृतेः ततः श्राद्धेषात्. श्राद्धादि श्राद्धशेषेण वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशति
मताञ्च. एवं वैश्वदेवकालत्रयस्य आशार्कं शारवायनपरिशिष्टमुदाहृत्येव व्यवस्था. आदौ बृहद्वेदेयचान्ते दर्शमध्यमहालेये. एकादिष्टे तु निवृ
त्ते वैश्वदेवो विधीयते इति बहुस्मृत्युक्तत्वात् सर्वेषां श्राद्धांते एवेति मेधातिथिस्मृतिरत्नवित्यादयो बहवः. बोपदेवस्तु वृत्तिकारेण विसर्जनं
तश्राद्धमुक्ता उल्लेखणं त्विति पूर्वोक्तमनुवाक्योदाहरणाद्बहुवानां श्राद्धांत एव. मध्यपक्षस्तु अन्यशारवापरस्याहं हेमाद्रिस्तु. दृष्टव्यं तै एव वैश्व
देवसाहं कातीधानां तु स्मार्त्तश्रौताश्रमतामादावैकेनैव पाकेनेतिकर्कः. अन्येषामंते तैत्तिरीयाणां तु साग्रीनां सर्वत्रादेवैश्वदेवः पंचय
ज्ञाश्च अंतवेति सुदर्शनभाष्ये. उक्तं अस्याप्युदयस्य पूर्ववद्यवस्था. हेमाद्रौ मार्कंडेयः. ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयच्चततो तिथीत्. ततः.

स्तदन्तं भुंजीत सदाहसादिभिरतः. ततः श्राद्धशेषात् नित्यक्रियानित्यश्राद्धं. तत्र एकपाकेन नैयकमिति तेनैवोक्तेः. पाके क्यविकल्पः. अथ नित्यश्राद्धं
हेमाद्रौ व्यासः. एकमप्यारोयद्रिप्रषण्णामप्यन्वदग्दी. अपीत्यनुकल्पः. प्रवेताः नामं पत्राणंच ह्यमं चनाकानं न विसर्जनं न पिंडदानं विकिरं न दद्याद्
त्रदक्षिणा अत्र निशेधे भोजयितुं किंचिदुवा विसर्जयेत्. इति तेनैवोक्ते दक्षिणाविकल्पः. यत्तु. नित्यश्राद्धं देवहीनं नियमादिवर्जितं दक्षिणारहितं चै
व दातुं भोक्तुं वेतोऽप्युतमिति काशीखंडं तद्विप्राभावपरमिति पृथ्वीचंद्रः. भविष्ये. आवाहनस्वधाकारपिंडाग्नेोकरणादिकं ब्रह्मचर्यादिनियमा
विश्वदेवान्स्वेवहि. दातृणामथोक्तुणां नियमो न च विद्यते एतद्दिना संभवेरात्रावधिकार्यं दिवोदितानिकर्माणि प्रमादादुक्तानि च मामिन्याः
प्रहरं यावत्तावत्कर्माणि कारयेदिति बृहन्नारदीयोक्तेः. रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवा कृत्यानि कारयेत्. ब्रह्मयज्ञं च सौरं च वज्रं चित्वा विशेषत इति पृ
थ्वीचंद्रधृतसंग्रहोक्तेश्च न च दार्शिकादिका धपिरात्रोस्थादिति वाच्यं दृष्टव्यं. तथा च माधवेन प्रतिपादने स्पष्टं मुक्ते. वयं चाग्नवक्ष्या
मः अस्यदिने करणलोप एव. रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत इति निषेधादिति पृथ्वीचंद्रः. पात्राभावे कौर्मः. उह्यसवायथाशक्ति किंचिदन्नं प्रकल्पयेत्. त
त्प्रतिपात्तिमाह विष्णुः. त्रिष्टुकातिवगाभ्यो न्नं दद्यादग्नेोवा प्रक्षिपेदिति हेमाद्रौ नारायणवडे. नित्यश्राद्धं न कुर्वीत प्रसंगाच्च त्रिसंध्यति. श्राद्धं
तरे कृते न्यत्र नित्यत्वात् न नृपापयेत्. पंडदेवते पयकने स्यथः. मात्स्यः. ततस्तु वैश्वदेवांते सप्तसप्ततबांधवाः भुंजीतातिथिसंयुक्तां सर्ववित्त
निषेवितं सर्वपर्वनिषिद्धमांसमापाद्यीत्यर्थः. एवं ब्रह्मेकादश्यादौ गृहिणापि भोजनं अस्य वैधव्यत्वेन निषेधाप्रवृत्तेः. एवं ग्रहणवधेपि.
यत्नानि हि ताग्रे रमापममांसं व्रतयेदित्युक्तं तद्वैयमेव. श्रौतत्वेन तस्य बलत्वात्. देवलः. श्राद्धं कृत्वा पुनर्मर्त्या न भुंक्ते यकदाचन देवा हयं न गृ

कृतिकव्यानिपितरस्तथाः शिवरात्र्येकादश्यादौ स्वप्राणमेवेत्युक्तं प्राक् यत्र तपसा सो नावश्यं वसत्रैकतक्तमया चितं वा कार्यमिति हेमाद्रिः जातु
 कर्ण्यः अहमेव तु भोक्तव्यं कृते श्राद्धे द्विजन्मसिः अन्यथा त्यागं करं श्राद्धं परपाके च सवितं श्राद्धं शेषभोजनस्य क्वचिन्नेषमाह हेमाद्रो प्रायश्चित्तकांडे
 मार्कंडेयः पित्रीदीनामथान्येषां श्राद्धशेषान्नभोजनं त्रितर्ताविधवानां च यतीनां च विगृहीतं अग्रे भिन्नगोत्राः त्रितर्ताव्रतचारिणः श्राद्धावशिष्टं
 भोक्तारस्ते वै निरयगामिनः सगोत्राणां सकृत्यानां ज्ञातीनां च न रोषकृत इति तत्रैवोक्तं तत्रैव जाबालिः विप्रस्तव्यं गृहे श्राद्धशेषान्नभोजनं
 न चरेत् प्राजापत्येन शुद्धिस्त्याह्नातिगोत्रेन दोषकृतः यतीनां वपनं लक्ष्मणवज्रपञ्चवेति तत्रैवोक्तं अस्यापवादमाह स एव श्वशुरस्य गुरावापिमा
 तुलस्य महात्मनः ज्येष्ठभ्रातुश्च पुत्रस्य ब्रह्मनिष्ठस्य योगिनः एतेषां श्राद्धशेषान्नभुक्ते दोषो न विद्यते इति क्वचित् प्रसंगं संति मुनयस्तदस्यां प्रतं
 विशेषांतरं तत्रैव हेमद्रो जाबालः तांबूलं दंतकाष्ठं च स्नेहस्नातम नमभोजनं रत्यौषधपराजानि श्राद्धकर्तृविवर्जयेत् पृथ्वीचंद्रोदये आश्वायं
 नशब्दं भोजयेत् तस्मिन् गृहे यत्नेन तद्दिने श्राद्धशेषं न शब्देभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि इति निर्णयसिद्धो पार्वणश्राद्धं अधो नु कृत्य तत्र वि
 जालाभेः भोजयेदद्यवाप्येकं ब्राह्मणपंक्तिर्वा ब्रह्मणं देवेकस्वातु नैवेद्यं पश्चान्नस्य तु निर्वपेदिति शंखोक्तेरकोविप्रः पूर्वमुक्तः विप्रास्तान् दत्तं
 बहुप्रायुक्तं निधाय वा दत्तं बहूनां सनेषु समाहितः तेषां नृपेषु संयुक्तं विधानं प्रतिपादयेदिति देवलोक्तेः अशक्तः वामश्राद्धं आपद्यन् गतो तीर्थं
 वपसासे पुत्रजन्मनि आमश्राद्धं कुर्यात् भार्या रजितिसंक्रमे इति कासायनोक्तेः पृथ्वीचंद्रोदये जमदग्निः यावत्स्यान्नं गिरिसंयुक्तं उत्सृज्य
 गिरिवापि वा आमश्राद्धं तदा कुर्यात् स्नेहोक्तं कुर्यात् भोजयेत् कौर्म अनग्निरधनो वा पितृभ्यः नमः सनात्तः आमश्राद्धं विजुः कुर्यात् द्व्युपकस्तु स देव
 हि आहिताग्ने प्रवासस्ते तस्मात्स्त्री गृहे दार्शानि हि गादिना कारयेत् अमावास्यादिनियतं प्रोषिते धर्मचारिणी पत्योऽनुकारयेन्निसुमन्यना

पश्चिगादिने तिलपुट्टारीतोक्तेरिति पृथ्वीचंद्रोदयः आदिपदमादिकादि सर्वपार्वणपरमिति शूलपाणिः स्मृतं पाकासावेधिकारः स्याद्विप्रादी
 नां नराधिप अपलोनामहाबादि विदेशागमनादिभिः सदा चैव तु श्राद्धाणामामश्राद्धं विदुर्बुधाः प्रवेताः स्त्रीशस्त्रस्वपञ्चकैरेव जातकर्मणि वाप्य
 आमश्राद्धं सदा कुर्याद्विधिना पार्वणेन तु स्वयंपचतीति स्वपचः विष्णुशनेसो आत्मनो देशकालाभ्यां विष्णुवसमुपस्थिते आपद्यन् गतो तीर्थे च प्र
 वासे पत्न्यसंसेवे च दस्यग्रहे चैव दद्यादामं विशेषतः नपक्वं भोजयेद्विद्वान् स ह्युद्रोपिकदाचन भोजयन् प्रत्यवायी स्यान्न च तस्य फलं भूमेत्
 अत्र प्रवासतीर्थे गृहाद्या वामहेमश्राद्धमेव पाकश्राद्धं तु न भवत्येवेति हेमाद्रिरुत्तवल्यादयः अपराकं विद्वान् श्वरादयस्तु पाकासावेद्विजा
 तीनामामश्राद्धं विधीयत इति सुमंतोक्तेः साग्निके निरग्निके च प्रवासादौ सर्वत्र पाकासावे आमदिना कार्यं पाकसंसेवे त्वन्नेनैवेत्याहुः
 अतएव पाकश्राद्धमुक्ता एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वेषु भार्या विरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थेऽपि निसरा इति मात्स्ये निरग्नैरपि पाकं नोक्तं मिति शूल
 पाणिस्त्यतस्त एतच्च श्राद्धपरदस्यन्ये एकोद्दिष्टं कर्तव्यं पाकेनैव सदा स्वयंमिति धुलं हारी तीयमापि साग्रे रेव निरग्नैर्महेकोद्दिष्टं मय्यमिन
 श्रद्धस्य तु दशहृदि दद्यामेनेति हलायुधः उत्सवाग्नीनां त्वामश्राद्धमेव पूर्वोक्तं जमदग्निवाक्यात् मरीचिः श्राद्धविप्रे द्विजातीनामामश्रा
 द्दं प्रकीर्तितं अमावास्यादि नियतं माससंसेवसरादृते स्मृतिदण्डे मृताहं बसपिंडं च गायश्राद्धमहालयं आयन्नोपि न कुर्यात् श्राद्धमासेन
 कर्हिचित् हेमाद्रो व्यासः आमं ददन् कौतेय दद्यादामं चतुर्गुणं द्विगुणं त्रिगुणं वापि न ते कर्गुणमर्पयेत् सिद्धान्ते तु विधिर्यस्यादामश्रा
 द्दस्य तोविधिः आवाहनादिसर्वस्यासिद्धदानं च भारत दद्याच्च द्विजातिस्य श्रतं वा श्रतमेव च तेनाग्ने कर्गुणा कुर्यात्सिद्धं नैव निषेवेत् यस्तोत
 रमाह स एव आमं ददन् कौतेय तदानं द्विगुणं चरेत् त्रिगुणं चतुर्गुणं वापि न ते कर्गुणमर्पयेत् स्मृत्यर्थे सारसं समप्युक्तं षट्त्रिंशन्मेत आम

नि. जे. त

श्राद्धं यथा कुर्यात् पिंडदानं कथं भवेत्. गृहपाकात्समुद्भूतसक्तुभिः पायसेन वा. पिंडान् दद्यात् यथा वा संतिलैः सह विमत्सरः पृथ्वी चंद्रोदये व्यासः
 आमश्राद्धं यदा कुर्यात् द्विधितुः श्राद्धदः सदा हस्ते गौकरणं कुर्यात् ह्यलणस्य विधानतः एतस्मात्तः निरग्रेः सदान् संत्वात् यत्तु आमं न पिंडं दद्यात्
 द्विप्रान्येकेन सो जयेत्. पक्षेन कुरुते पिंडं मामान्नं यः प्रयच्छति तावुभौ मनुजौ भोक्तो नरकोर्हीनसंशय इति तद्गोदिपरं देशं चाराद्यवस्थिति युक्तं
 मरीचिः आवाहने स्वभाक्ते मंदाई ह्य विस्मर्जने अन्धक मेष्ठय नूसास्युरामश्राद्ध विधिस्मृतः आवाहने ह विष अन्नवत्सत्रस्वीकृतो कर्तव्य इत्यहः स्वधा
 कोरे नमो वः पितरद्वेष इत्यत्र इषे आमद्वयायेत्यहः विस्मर्जने वा जेवाजे इत्यत्र तृप्ता इति स्मृतं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं तत्पुन्यं
 व्यूहे निषिद्धं स्तथापि वचनाद्भवति. तृप्तिप्रश्नो वगाहश्च जुषप्रश्नो यथास्वरं आमश्राद्धं भवेत्नेतदपोशानं च पंचमं अमुं यन्नानुवादे स्वल्वात्
 कुंदादीनामिवाद्याभावालोपसिद्धेः धर्मप्रदीपेत्. आमं चतुर्गुणं दद्यादथवा द्विगुणं तथा हेमचाष्टगुणं तद्दामे हेमप्यसौ विधिः आमं हेमं तथा नित्यं नोदया
 हृतयेष्व. यतीपातोदिके श्राद्धे नियमान्परिवर्जयेत्. गृहपाकात्समुद्भूतसक्तुभिः पायसेन वा. पिंडदानं प्रकुर्वीत आमं हेमं कर्तव्यं सति. आमश्राद्धं वरुणो
 वप्रेतश्राद्धे तथैव च विकिरं नैव कुर्वीत मुनिः कात्यायनो ब्रवीत्. आमश्राद्धं मनं गुष्ठमग्नौ करणवर्जितं तृप्तिप्रश्नविहीनं तु कर्तव्यं मानेनैव ध्रुवं आवा
 हनाग्नौ करणं विकिरं पात्रपूरणं तृप्तिप्रश्नं न कुर्वीत आमं हेमं कदाचने युक्तं. एतच्चावाहने भवेत्कार्यमर्घ्यदानं तथैव चेति हेमाद्रौ भविष्यदिविरोधाच्चि सं.
 शारवांतरविषयं वास्तु. विकिरोप्यामेनेति हेमाद्रिः. श्रद्धस्पृहं तत्रैवोक्तं. अग्नौ करणं मंत्रश्च नमस्कारो विधीयते अग्नये क्यवाहनाय नमः सो
 माय पितृमते नम इत्यर्थं मंत्रः माह्वे मंत्रवर्ज्यं हि श्रद्धस्पृहं सर्वमेव विधीयते. एवं श्रद्धेः पिसामा यं हि श्राद्धं सर्वदा नमस्कारेण मंत्रेण कुर्यादमान्
 वदुधः तत्र पूर्वाह्णे कार्यं. आमश्राद्धं तु पूर्वह्णे पूर्वह्णे च मध्यतः पार्वणं चापराह्णे प्रातर्ह्णे हि निमित्तकमिति हारीतोक्ते. इतद्विजविषयं श्रद्धकर्त

राम.

कंसपराह्ण एव. मध्याह्नादुत्तरतो यत्किं कुतपः समुदीरतः आमश्राद्धं तु तत्रैव पितृणां दत्तमक्षयमिति सुमंतोक्तेरिति अपराह्णे हेमाद्रौ वैोक्तं. तदन्तावे हे
 मश्राद्धमाह हेमाद्रौ मरीचिः आमान्नस्याप्यन्तावेतु श्राद्धं कुर्वीत बुद्धिमान् धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरोचिषा धर्मः आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेमं तच्च चतुर्गु
 णं स्मृत्यर्थं सारं हिरण्यमष्टगुणं चतुर्गुणं समं वा दद्यात् हेमाद्रौ भविष्ये. अन्नाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं सयं हेमं तथा श्रो श्रद्ध
 योरपि. षट्त्रिंशन्मते तु येषां देवर्जयितुं क्षयेहानीति पाठः यस्य सार्या रजस्वलेति व्यासपाठः पुत्रो सत्तोतु हेमनियममाह सर्वर्तः पुत्रजन्मनि कुर्वीत
 श्राद्धं हेमैव बुद्धिमान् नपक्षेन न चामेन कल्याणान्यभिकामयन् भविष्ये. गृहपाकात्समुद्भूतसक्तुभिः पायसेन वा. पिंडदानं प्रकुर्वीत हेमश्राद्धं कर्त
 व्यं सति श्रद्धस्पृहं गृहपाकेन तसिं डान्निर्वपेत् तथा. सक्तुमूलं फलं तस्य पायसं वा तवेत्सुतं. हेमश्राद्धं पिंडदानं नेति दिवोदासः स्मृत्यर्थं सारं तु विकल्पोक्तः
 तदाशयं न विप्रः षट्त्रिंशन्मते. नामंत्रणाग्नौ करणं विकिरं नैव दीयते. तृप्तिप्रश्नोपि नैवात्र कर्तव्यः कनचिद्भवेत्. अत्र मरीचिना आमोभावे हेमवि
 धामेन स्नानापसा धर्मप्राप्तः पूर्ववन्मंत्रोहः पूर्वाह्णकालताच हेयेति दिक्. पूर्वाह्णधर्मप्रदीपोक्तेश्च व्यासः हिरण्यमामं श्राद्धीयं त्वं यत्तु शत्रिषा
 दितः यथेष्टं विनियोज्यंस्याद्भुजीयाद्भुज्यात्सपयं विप्राल्भं भुजीयात् क्षत्रादिलब्धेषु तु यथेष्टं विनियोगः तेनापि श्राद्धं वैश्वदेवादिनकार्यं देवा
 दानं सक्तुस्य देवतांतरायसा गायोगादिति देवयादिकः. श्रद्धलब्धे तूक्तं तत्रैव षट्त्रिंशन्मते आमं श्रद्धस्पृहं यत्किं चित् श्राद्धिकं प्रतिगृह्यते.
 तत्सर्वं तो जनाय लं नित्येन मितिकेन चेति शुद्धित्वे गिराः श्रद्धेः श्रान्तिविप्रेणाक्षीरं वायुदिवा मेधुः निवृत्तेन न भोक्तव्यं श्रद्धा नैतदपि स्मृतं. श्रद्धा हि प्र
 गृह्यन्ते प्रविष्टं तु सदा शुचिः पराशरः तावद्भवति श्रद्धा नैवावन्नस्पृशति द्विजः द्विजातिकरसंस्पृष्टं सर्वं न विरुध्यते. विष्णुपुराणे संप्रोक्ष्य विष्णु
 गृह्णीयाच्छ्रद्धा नैव गृह्यते अंगिराः पात्रांतरगतं श्राद्धं दुग्धं स्वर्गमागतं सर्पिः श्राद्धा शक्तावाहं हेमाद्रौ संवर्तः समग्रं यत्तु शक्नोति कर्तुं नैव ह
 पार्वणं अपि संकल्पविधिना काले तस्य विधीयते. पात्रोत्तमस्य सागः संकल्प उच्यते. व्यासः संकल्पं तु यदा कुर्यात्तु यदा कुर्यात्सात्रश्राद्धं नैवाहना

नेर्ण. त.

मोकरणेपिंशवेनदापयेत्. पात्रं अर्घ्यस्य समंत्रकावाहनस्य निषेधः. तूर्णान्तु भवेत्वेति हेमादिः. स्मृत्यंतरे विकिरं नूनदातव्यमिति ततो मपादे पाठः.
 स्मृत्यंतरे स्वजेदावाहनं वाध्यमयोवरणमेव. पिंडाश्च विकिरास्तव्यश्चादुसांकल्यसंज्ञके. हेमाद्रौ बहुशतातपस्तु. पिंडानि वा पशदितं यत्तु आहुति
 भीयते. स्वधावाचनलोपोत्रविकिरस्तु न रुप्यत इत्याह. पृथ्वी चंद्रोदयवसिष्ठः आवाहनं स्वधाम्बे पिंडाग्रे करणं तथा विकिरं पिंडदाने च सांकल्यपड
 विवर्तयेत्. विकिरे विकल्पः स्मृत्यंतरे अंगानि पितृयदस्य यदा कर्तुं न शक्नुयात्. सतदा वाचयेद्दित्रा संकल्य सति दूरस्त्विति कर्मलेयः. पिंडो यत्र निवर्तते
 मघादिषु कथं वन. सांकल्यं तु यदा कार्यं नियमा ब्रह्मचारिभिः कास्की जिनिः मौंजी बंधाद्वत्सराध्वं वत्सरं पाणिपीडनात्. पिंडान्स्वपिंडानोदयुः प्रेतपिंडं विना
 त्रु. अस्यापवादः. पित्रोरादिको दोष पूर्वमुक्तः. सक्तो यरपि सांकल्य मुक्तं षट्त्रिंशं भते. अनश्रिको यदा विप्र उत्सं नाग्रिस्त्वयो वच. तथा वृद्धिपुत्र वा सक्त
 कल्य आहुतावरेत्. अशक्तो तु पृथ्वी चंद्रोदये वृहन्नारदीये. द्रव्याभावे हि जाभावे अन्नमात्रं तु पाचयेत्. पेन केन तु सक्तेन होमं कुर्याद्विचक्षणः. देवलः पिं
 उमात्रं प्रदातव्यमभावे विद्वया विप्रयोः. आहुत्याह निसंघाते भवेन्निरशनापि वा. वृद्धवसिष्ठः किंचिदद्यादशक्तस्तु. उदकं मादिकं हि जे तृणातिवागवेदया
 सिज वाष्पनिर्वपेत्. तिष्ठरत्तैः पितृन्वापि न पयस्तेनान पूर्वकं हेमादौ मविष्ये. अग्निना वाहने कसंघादुका कसमागतं. तस्मिन्वापवसेद्दिज्ञपेदा आहुतं संहितं
 समंत आहुकल्यः विस्तुवराहपुत्राणयोः असमर्थे निदानस्याधान्यं मासं स्वशीर्ततः. प्रदास्याति तिका न्वापि स्वव्याप्यां वापि दक्षिणां. सर्वो भावनं गत्वा कश्चां मूक
 प्रदर्शकः. सूर्यादिलोकपाठानामिदमुक्ते. पठिष्यति. न मेस्ति विज्जनं धनं न चान्याद्वाहो पयोपि स्वपितृन् न तोमि. त्वयं तु तत्त्वापितरो मयेतो भुजो ह्नो चर्म निमारु
 तस्य. ह्येतसि तस्मिन्वापि न सवाभा वप्रयोजनं यः करोति ह्नते तेन आहुं भावति भारत. प्रभासरं दे. गत्वारण्यममानुष्यमूर्ववाहुर्विरोत्यद. निरन्वो निधनो रेवा
 पितरो मान राहयाः न मेस्ति विज्जनं धनं न चान्याद्वाहो पयोपि स्वपितृन् न तोमि. त्वयं तु तत्त्वापितरो मयेतो भुजो ह्नो चर्म निमारु तस्य. आहुं भन इवतो प्रदत्तं मस्य

श्रीरामः

मसं द्यं विनो देवतायाः मारया चोत्सप भुनो नो वै द्या चरात्रं ममुपोष्यति धेत. भवेत्तेने वहेते न तेषामृणेन मुक्तेः पितृदेवतानां ह्यनुकल्यः. अथ आ
 हुमाजनं प्रायश्चित्तं. दर्शोपप्राणायामाः वृद्धोत्रयः. संस्कारेषु जातकर्मदिबुद्धोत्ते पुसांतेपनं. आयुर्वनादं वा अन्य संस्कारेषु वासः. सीमंतेनाद्रमिति विज्ञाने
 र. आपि दिनवश्चादु करणाहेषु माजनं कायः. द्वादशा. हेजन मासे च पादोनः. हिमासे त्रिपक्षे जन षष्ठो नाव्योश्चादु ह्नतु. त्रिमासाद्या विक्रातेषु सापिंडने च पादह
 उ. उपवासो वा गुरुद्रव्याप्यं माजनं यं जपशी छेतर्ध. अनापिदि नूनन मासांतेषु चांद्रकायं च. हिमासौ दौषा दोनं. त्रिमासादायधकायः. आ. विक्रपादोन
 कायः. पुनराविक्रपादः. द्वात्रिंशदि आहुषु वे हि त्रिचतुर्गुणानि जेपानि. चंडाकसर्पपश्चादि हतपतित लीवादिन वश्चादु चाद्रं आघमासिकांतेना
 इंपराकस्य. द्वादशाहादु पराकः. हिमासाहा वति ह्नतु. त्रिमासादौ कायः. आ. विक्रपादः. अभासे सर्वदिगुणं. आमहेम संकल्य आहुषु तत्र रधानि. यतित्र
 सचारी वाक्त प्रायश्चित्तं ह्नता त्रीनुपवासान्याणा यामान्युताशनं वाधिक ह्नत्वा व्रतशेष समापयेत्. अनापिदि दिगुणं. दर्शोत्ते गायत्रीमंत्रिना प्रयु. पिबे
 त. षट्प्राणायामावा. संस्कारेषु चोदं कृ. सीमंते चाद्रं. अन्ये प्रवास रतिदिक्. अत्र माधवमिता ह्नतौ क्वचिद्दिरोपो विषयते हात्परिदार्यः. एकादशाहे चो
 दं संस्कारेषु पुनः संस्कारश्चेति हेमादिः. यत्तु शना. दशा ह्नत्व विवेदापो गाय. आ. आहुभुग्हि. त. रतिन दनुक्त प्रायश्चित्त आहुपरमिति विज्ञानेवर. अथ
 भयाहश्चादु. तत्सत्रपमाह हेमादौ व्यासः. मासपक्षानि थिस्पृष्टयो यस्मिन्मिन्मनेहनि. प्रत्यवृत्ततया भुतं भयाहं तस्य तं विदुः. नारदीये. पारणोमरणे नू
 णांति थित्तात्का. की की स्मृता. भुचवाद्रमानं जेय. आ. विक्रपादकायं च वाद्रमासः प्रशस्पते जतिगुणे के. मरुमा समुत स्यतु सौरं. मरुमा समुतानो तु सौ
 रमानं समाश्रये. दिति हेमादौ के वुक्तः. एतन्मृतिमासस्य वाधिके जेय. ब्राह्म. प्रातिपदत्सरकायं मातापि वं मृता हनि. पितृवस्य पुत्रस्य भ्रातृज्येष्ठस्य
 चैव हि मपुत्रस्येति भ्राचायन्वयः. ज्येष्ठस्येति कनिष्ठमि. स्थाना यश्च श्यवत्तार्थं मदनरत्ने मविष्ये. सर्वेषामेव आहाना अर्थं सांस्वरमतं. तथा.

श्रीरामः

कुर्वीत जानम्यः देवहीतं। पारिजिधर्मवृद्धवृत्तः देवहीनमेकोदितं। ज्येष्ठोभातानाघगर्भजः तथाचतत्रैवशातानपः अनाघगर्भज्येष्ठो
पिप्रोनासिर्निगद्यते कृतसपिंडनात्तस्यैव सर्वपांमास्तेन। आपगर्भेन पार्वणमेकोदितंवेत्यर्थः। मानुस्कहेमाद्रौकात्यायनः प्रत्यक्षयोप
पाकुपात्सुत्रः पित्रसहाजिनात्तयैवमानुः कर्त्तव्यं पार्वणंवाच्यदेवया यत्तुतेनैवोक्तं। सपिंडीकरणादूर्ध्वं पित्रावरेवहिपार्वणं पितृव्यत्वात्तमात्रेण
मेकोदितंमहैवत्विति। तत्सपत्नमात्परं युचुष्टुपराशरः अपुत्रस्यपितृव्यस्यतत्पुत्रोभ्रातृजो भवेत्। सर्वेतेतस्यकुर्वीत। पिंडशानादिकं
पां पार्वणंतेनकायंस्यात्पुत्रवद्भातजेतत् पितृस्थानेतत्तंरुत्वात्रोषं प्रवृष्यदुशरेत्। इतिनमित्ततदिशानाराध्य। इत्येकस्मिन्तेयमितिहृषीचं
आद्रुहिपकडिकायांचतुर्विंशतिमतेन। पितृव्यत्वात्तमात्रेण। ज्येष्ठानां पार्वणंभवेत्। एकोदितकनिष्ठानांरपत्योः पार्वणंमिथः अपुत्रस्यपितृव्यस्यत्वात्
अत्राग्नजन्मनः मानामहस्यतत्तस्या आद्रुष पार्वणवद्भवेत्युक्तं। पत्न्याः कर्त्तव्येपि पार्वणमेव। सर्वाभावेस्वयंपत्न्यः स्वभर्तृणामभ्रवंत्सपिंडीकरणंकु
स्तत्पार्वणमेवचेतिजोगाक्षिम्भते। तत्रपत्न्यापकुर्वीतसपिंड्यं पार्वणं तपोतिस्मृतं। तेनजिणायाम्नेतदुक्तं। अन्येतेनोसाभिकपार्वणसरमाहुः। अत
एवसर्जः आद्रुतयानारीमोहात्पार्वणमाचरेत्। ननेनत्पतेतनां रुत्वातुनरकंयजेदितिचतुर्नसयादेवभिकेकोदितप्रशंसार्थं। नन्नापार्वणनिषेधार्थमि
त्युक्तं। विस्मयमेतौमदुनरणोः स्वसत्प्रसूतिविष्यदस्यनेनविगोभात्। अपुत्राणांत्वाहः हेमाद्रौपस्तंबः अपुत्रायैमताः केरुद्विषोवापुरुषाश्चये तेषाम
पित्रदेवस्यादेकोदितं पार्वणं। पित्रवंपुंसपिंडेस्यः स्त्रीकुमारीभ्यएवव। दयाहेमासिकआद्रुसावत्सरमनोन्यथा। पारिजानेन। अन्यथापार्वणमित्क
त्कासर्वत्रपार्वणमेकोदितकत्वाक्यानिनुनीर्यमहाक्यपराणीत्युक्तं। पृथ्वीचंद्रोदयेरह्मगायः मानुःसहोदरायाचपितुः सहस्रवाचपां। तयोश्चनेवकु
र्वीतपार्वणं पिंडनादने। प्रवेताः सपिंडीकरणादूर्ध्वमेकोदितंविधीयते। अपुत्राणांचसर्वधामपत्नीनांतयैवचेति। अपत्नीनाब्रह्मचर्यंदीनां। चमार्कैरेवपु
रणे। प्रतिमवत्सरकार्यमेकोदितंनरत्नयाः मृताहिनिययान्यायंनृणांयद्विदितं। नृणामितिदृष्टानांज्ञापिप्रहतपार्वंडादीनांसपिंडनामावेष

नि.प.त.

सांवत्सरमेकोदिहंकार्यमेवेति श्रुत्वा पाणिः अथ ह्यवसिष्ठोः सविंशीकरणादूर्ध्वं यत्र यत्र प्रदीयते भ्राते भगिन्येषु चापस्वामिने मातुकाय च
पितृव्यगुरवे श्राद्धमेकोदिहं नष्टावर्णः यत्तु जातकर्मणः पितृव्यमातृमातृणामपुत्राणां तत्रैव च मातामहस्यास्तुतस्य श्राद्धादिपितृव्यवदिति
तदा वश्यं यत्वा येन तु पार्वण्यार्थमिति हेमाद्रिः युक्तं चेवं मातृपुत्रं मारस्यत्र यो मातामहात्मनाः तेषां तु पितृव्यं द्रुहं कुर्यादुहितं स न पश्यति
पुत्रस्योक्ते मातामहस्य पार्वण्यमेव तस्मात्सर्वस्य सितं यादौ तथा पितृव्यमातृमातृणामेकोदिहं नष्टावर्णमिति श्रुत्वा होषं क्रमं पुत्रस्योक्ते
श्रुत्वा विवक्ष्यः को वित्तापस्तं वा हि वाक्यानि युक्तामात्रं प्रमीतानां नैव कार्यमिति पितृव्यस्य पितृव्यादिपरत्वाद ह्यनसं पितृव्यं नष्टावर्णमिति श्रुत्वा
मातासपत्न्यमाता एकोदिहं तु कनिष्ठपरमिति एष्वीचंद्रोदयेष्वेव विशेषस्त्वाधिकारणं ये प्रागुक्तः केचित्सुत्राभरा सावेपितामहस्यार्थं कर्मण्या
वश्यकं पुत्रासावेव तत्पुत्रः पत्निमाता तयापिता विना सावेपिमपिष्यः कुर्यात्तस्योर्ध्वं दैहिकमिति मार्कंडेयपुराणादित्याहुः तन्न पौत्रेणोका
दशाहादिकर्तव्यं श्राद्धो ज्ञातमिति कातीये विरोधोक्तेः अपस्तयाह दैधेनिर्णयः तत्रैकोदिहं मध्याह्ने कार्यं मध्याह्नं च यत्र धाम तत्रैतेनेतनी
यसागर इति माधवः आमश्राद्धं तु पूर्वाह्ने एकोदिहं तु मध्याह्ने यावर्णं चापराह्णे तु प्रातर्होत्रं निमित्तिकमिति हारीतोक्तो प्रातः श्राद्धमाह वयातः तत्र
पिकृतमादिमुद्रुर्त्तुमेहेयं प्रारभ्य कृतं श्राद्धं कुर्यात्तारोहणं बुधः विधिज्ञो विधिमास्त्रा परोहिणो न धयेदिति श्रौतगौतमोक्तेः एतत्सर्वं
तः रोहिणो न वसो मुद्रुर्त्ताः अन्यथा उर्ध्वं मुद्रुर्त्तात्कुत पाद्यं मुद्रुर्त्तं वतु ह्येव मुद्रुर्त्तं च कथं सतत्त्वधाम भवनमिष्यते इत्यादि विरोधात् दीपि
कादि एकोदिहं मुपक्रमेत् कुतमेतति माधवीये व्यासोपि कुत पश्यमेभागे एकोदिहं मुपक्रमेत् आवर्त्तनं समीपं विवातत्रे वीनं
तात्मेवान्नः एष्वीचंद्रोदयेष्वेव दिनद्वयेतदा मौ समया मौ च पूर्वा विषमया सा बाधिकेन निर्णयः अव्यामौ पूर्वैव परविद्याया निषेधा
सवयस्यते अतमूढेकादमासमाधवीयेष्वेव पार्वणं त्वपराह्णे कार्यं पूर्वोक्तं वचनात् मध्याह्न्यापि नीयास्याहोकोदिहं नष्टावर्णमेव

श्रीरामः

अपराह्णव्यापिनीयासौ पावणेनौ सातिथिर्भवेदिति एष्वीचंद्रोदये दृढगौतमोक्तेश्च पूर्वपुरे वारेपरे वा पराह्णव्यामौ सैव ग्नासा
दिनद्वयेन व्यामौ तदस्य र्शितः समया मौ वा पूर्वैव विषमव्यामौ त्वधिकार्याह्या अपराह्णव्यापिनीस्यादादिकस्य यदातिथिः मह
महर्त्ता यत्र तद्दिहं प्रशंसते महर्षय इति मरीचिस्मृतेः दर्शं च पूर्णमासं च पितुः सांवत्सरं दिनं पूर्वादिमुद्रुमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते इत्यपराह्णे न
रदोक्तेः द्वाहप्यापिनी चेत्यान्मृताहम्यहोयेतिथिः पूर्वविद्याप्रकर्तव्या त्रिमुद्रुर्त्ता सवयदीति समंतरेः पूर्वस्यां निर्वपेत्सिदानि त्यागिरस
सापितमिति हेमाद्रोपाठः तत्रैव ह्युद्रुमनुः न द्वाहव्यापिनी चेत्यान्मृताहम्यहोयेतिथिः पूर्वविद्याप्रकर्तव्या त्रिमुद्रुर्त्ता सवयदीति समंतरेः पूर्वस्यां निर्वपेत्सिदानि त्यागिरस
वं यत्तु काह्मं जित्वा सौ अद्वास्तमयवेळ्यां कळामात्रायदातिथिः सैव प्रत्यावृत्तेः ज्ञेयानां परापुत्रहानिहेति तत्रिमुद्रुर्त्तल्लति पूर्वैः
सायं त्रिमुद्रुर्त्ता सावेतु परैव त्रिमुद्रुर्त्ता नव द्वाह्यापरेव कृतपेहिमेतिकाळादत्रे गौभिलोक्तेः काळादर्शं पि प्रत्यावृत्तेः सैवमेवेतिथिर्गोहा
पाह्णिकी न सवयतया त्वेतु महत्वेनो निर्णयः समत्वे पूर्वादिदेव ह्यतया त्वेपि सायं त्रिमुद्रुर्त्ता सवयसायं सर्वलोमं विनिर्णयः पूर्वविद्याप्रकर्तव्या
तेपि सायं त्रिमुद्रुर्त्ता अन्यत्रापि सायंतन्यपरं च चेत्येतिथिः सैव विवक्ष्यमासिके प्रात्याभाह्यपराह्णयो र्दितदायत्राधिकासा मता तुस्यावेदु
सयापराह्णसमये पूर्वा न चेतु द्वयं पूर्वैव त्रिमुद्रुर्त्ता गान्तासमयेनो वेत्सरेवो विना माधव एष्वीचंद्रोदये पराह्णव्यामा वंशतः सम
व्यामौ च ज्ञेये पूर्वो दृढो पराखर्वेदो योरापूर्वा विमत्यक्तेः अपराह्णद्वयव्यापिन्यतीतस्य च यातिथिः सयं पूर्वाचकर्तव्या दृढोका
यां तपोत्तरेति बोधायनोक्तेः अथाहस्यातिथिर्मातु अपराह्णद्वये पादि पूर्वाभयतकर्तव्या दृढोकार्यो तथोत्तरेति सहनारदीया

नि. ण. त.

त्याहनुः श्रुतिस्तयो वाच परतिथेर्ननुग्राह्यतिथेः तस्याभयेपराहृदय व्याप्तेरसंभवात् तदाहमाध्वः नग्रा
 ह्यतिथिगोश्रुतिस्तयो वाच परतिथेस्तौ इति यत्तु पृथ्वीचंद्रपू पूर्वोक्तवचनेषु यत्र साया द्वास्तमययोगिनी
 तिथिरुक्तानत्रापराहृदयपिनीतिथ्याः साया द्वास्त्रिमुहूर्तसंस्थानत्रयथाहृदयकारयेतिमात्स्यादोसाया
 द्वा निषेधात् यत्रत्रिमुहूर्तदिग्रहणंतच्छाद्वाहृदयपशहृदयेपत्रिमुहूर्तपरमित्याह तद्देमादिमदनरत्नकाका
 दशार्धिग्रन्थविरोधात्तुष्टपत्रेश्वरनित्यं तस्मात्पूर्वोक्तमेवसाधु यदाविभवादिनेसांवत्सरंश्राद्धंनहृदयंत
 दारात्रावपिकार्यं मृताहंसमतिक्रम्यचंडाकेष्वपिजायतेइतिमरीचिनामृताहातिक्रमेदोषोक्तेः नवनक्तं
 श्राद्धं कुर्वीतारक्षेवासोजनसमापनमित्यायस्तंवनगोपाकाकतात्त्रेतिमाध्वः ग्रहणादिनेवार्षिकश्राद्धोत
 दिनेएवान्नेनमैतहेम्नावाकुर्यान्नोत्तरदिनेइत्यक्तं प्राग्रहणा निर्णये तत्रप्रथमादिकंचयोदशमासैक
 यमन्यथान प्रत्येद्वादशमासिकार्यपिंडीक्रियासुते कश्चित्रयोपेदेवोस्यादाद्यं मुक्तातुवत्सरमितिहारीतो
 क्तैः इदमंध्यत्याधिमासपरं द्वावर्तीतीतइत्यर्थः माधवीयेहेमाद्रौचैवं द्वितीयादिकंतुश्राद्धमासएव

श्रीरामः

एवनाधिकेनात्कृतयोः मंडमासमृतानां यदासएवाधिकः स्यात्तदा तत्रैवकार्यमन्यथाश्रुतमेवेतिप्रागुक्तं दर्शवार्षिकेत्तदापूर्ववार्षिकं
 त्वाततः पिंडीपितृयज्ञोदशश्राद्धं चेति निर्णयदीपकमउक्तः स्मृतिसारेपि दर्शयथाहेमाद्रौप्रोक्तं यं कुर्वीतियाजिकाः आदौसयाहं नववर्षपश्चाद्दश
 विधीयतइतिमुक्तं त्वेवं तद्वचने मूलासावात् पिंडयज्ञंततः कुर्यात्तनोन्वाहार्यं बुधं कंडादि दर्शश्राद्धेपिंडपितृयज्ञानंतरं या तस्यादिकेप्यतिदे
 शात्प्राप्तेः पितृयज्ञानंतरं वार्षिकंततोदर्शश्राद्धमिति काळादर्शेपि निमित्तानियतिश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणमिति सर्वान्यत्येकत्रयासा
 नस्याहनिमित्तम्यानियतत्वं देवजानीयेत्येवं एवंमासिकादिष्वयज्ञेयं प्रत्यय्योयथाकुर्यात्तथा कुर्यात्सतान्यपीतिसर्वातिदेशात् मृताहेह
 योत्सागंडोहेमाद्रौविष्णुधर्म अथनहितयेवमृताहेवांधवस्यच उस्तजेनीळरुषभंकोमुराः समुपागमे कोमुरीकान्तिके अथश्रुतिश्चाहं दि
 वोदासीय संपिंडीकरणाद्वर्ध्यावद्वृत्त्यंभवेत् तावेदेवनसोक्तं यं क्षयेहनेकदावन वर्षांतसपिंडनेप्येतत्तु मृताहनितुसंप्राप्तेमावद्वचनु
 ह्यं बहिष्वात्साहृदयं कुर्वीतनकुर्यात्श्राद्धसोद्गमोजनं प्रथमस्त्रीनिमज्जान्हीतीयमासभक्षणं तृतीयेरुधिरत्रोक्तं श्राद्धश्राद्धचतुर्थकं मितिश्रा
 द्दुक्तं शिकोक्तैः श्रुतं किंचिदितिज्ञेयं मृत्युंतरं सप्तविंशत्ययामासांश्राद्धं मुहुर्नमोहतः संपत्तिरुषितः पापः प्रेताशीविमवेत्तुसः तत्रप्रथमे
 ववर्षतिमपिंडिनपमेमृताहृदयपूर्वदिमपिंडनमवमृतिश्राद्धं चतुस्तापरेफवार्षिकंकुर्यादितिस्मृत्यसा गेत्तं हेमाद्रिस्त मृताहेसपि
 ङीकरणेनवार्षिकमिदिः प्रणमिंस्मरं पिंडः पांडुः परिक्ता तितः तेनेवसमपि वचसपिंडत्वं तेनेवार्षिकमिप्यतइतिवचनादित्याह इद
 मवचउक्ते अथाज्ञाहाज्ञानेमरीचिः श्राद्धविभ्रसमुत्पन्ने अविज्ञातेमृतदनि एकादश्यांतुक्तं यं कृष्णपक्षेविशेषतः विशेषतइत्युक्तेः
 श्रुतैः कादश्यापपि बहस्पतिः नडापतेमृताहृदयेन्मृतीनेप्रेषितेमतिः मासश्चेत्यतिविज्ञानस्त दर्शस्यादयोर्षिकं सिद्धेनमासोनविज्ञातो

मरणस्य सदा पुनः प्रस्थानमासदिवसौ गताहो पूर्वोक्त्यादिना मरुद्वे मरिष्ये मताहं योनजानातिमानयो विनतात्मजः तेन कार्यममावास्यां आहुं सांवे
त्तरं सदा दिनमेव तु जानाति मासं नैव तु योनरः मार्गशीर्षे वासादेमाधे वाती दिनं संपेतं निर्णयामृतं यदा मासो न विज्ञाता भिन्नाती दिनमेव च तदा वा
षाढके मासो स माधे वात दिनं संपेदति बृहस्पतिस्मृतेराषाढोप्युक्तः काळादर्शोऽपि मासाज्ञाने दिनज्ञाने कार्यमाधारमाधयोऽपि कृतं हेमाद्रौ प्रसा मरु
डे मृतो हयो जनानाति मासं वापि कथं च न तेन कार्यममावास्यां ब्राह्मणे माधे पमार्गकः मरिष्ये मृतयात्री श्रुते प्रायो नो पूर्वोक्तक्रमेणातु प्रस्थानदि
नाज्ञाने मासज्ञाने चतुर्दशे मासाज्ञाने दिनज्ञाने च मार्गशीर्षे विवति वसुवणादिने पिह्यमित्यर्थः श्रवणादिनमासाज्ञाने माधु मार्गदर्शकार्यं पूर्वोक्तप्र
सासरवडातः अतोत्रोपपत्तिश्चूचपाप्युक्तं हेयं तिथितत्वेयमः नतस्य नमवेहार्त्तायावद्वा दशवाषिकी येनावधारणं तस्य कर्तव्यं सततं बोधव्यं
यन्मासि यदहोरात्रः सन्मासितदहः क्रियाः दिनाज्ञाने कुहस्यस्तस्य आषाढस्याथवा कुहः अथ आहुविप्रनिषणं तत्र विप्रस्य निमंत्रणात्तरं
सूतके मृतके वा माशो वा भावः निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे आहुकर्मणि निमंत्रणादि विप्रस्य स्वायं ध्यादितस्य च देहे पितृपुत्रिष्ठकनाशौ च विद्यते
क्षिप्रिदिति ब्राह्मणेः कर्तुं स्तुविष्णुराहः व्रतयता विवाहेषु आहुहो मर्चने जपे आरब्धसूतकं भस्मादनारब्धसूतकं आहुप्रारभस्तनवाक्तेः प्रारंभ
करणं यत्ते संकल्प्यो व्रतसत्रयोः नादीमुखं विवाहाहो आहुपाकपरिक्रियेति माधवीये ब्राह्मणे आहुहो पितृपुत्रिष्ठकनाशौ च विद्यते
विमिताक्षरायां स्मृत्यांतरे तद्यः शौचं प्रहृत्य यत्ते संसृतसंभारे विवाहे आहुकर्मणीति तिथितत्वादिगोचरं तपास्तु निमंत्रणात्तरं कर्तुं शोक्त
श्रवणाशौचं निमंत्रणात्तरं आहुं प्रारभः स्यादिति स्मृतिरिति विष्णुः यत्तु आहुपाकपरिक्रियेति तदंश आहुविषयमित्याहुः दातुं हेमरणादौ
ब्रह्मोक्तं भोजनार्थं तसंभुक् विप्रैर्दातुं विध्यते वैगृहे दति शेषः यदा कश्चित्तरादिष्टं शेषं त्यक्त्वा समाहिता आवम्य परिक्रियेन जडिन

श्रीरायः

जडेन रुचयोरुजाडति अथ आहुविषयसंदेहादिणोक्तं पृथ्वी चंद्रोदयेष्वेवं ममनुप्रतिभाति इदं विवाहादिविषयं नतु आहुविषयं त
सदा मावातः विवाहोत्सवयश्चैव तेष्वधिकपकस्य भुजाने तेषु विप्रेषु त्वंतरामृतसूतके अन्यगोहोदकावाताः सर्वे ते शक्यस्मना दति
षाडिगान्मते कमाक्यात्वात् निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे आहुकर्मणीति पूर्वोक्तविरोधेन आहुगुण्यपि विष्णुना पाको त्रमाशौचाभावस्तथा
पिकर्तुरेवमः सोक्तुस्तु दोषोऽप्येव अपि दातुं गृहीतोऽसूतके मृतके तथा अविज्ञानेन दोषस्या आहुदिषुकथं च न विज्ञाति सोक्तुरेवस्या
प्रायश्चित्तादिकं क्रमादिति माधवीये ब्राह्मणेः आदिशेनाशौचं च सच्यते तच्च हविषु ब्राह्मणादीनामाशौचे यः स हरे रानन्म
आति तस्य तावदाशौचं मावत्तेषां माशौचं यगमप्रायश्चित्तं कुर्यादिति यत्तु देहे पितृपुत्रिष्ठकनाशौचं विद्यते क्षिप्रिदिति ब्राह्मणे आहु
काळीतस्य निषेधकतत इतरकाळीनस्य श्रुद्धिदीपस्तः निमंत्रितेषु विप्रेषु आहुपरं भोजनार्थं त्वित्यादित्त्वन आहुपरमित्याह शाय
श्चित्तं त्वाहमार्कदेयः भुक्ता तु ब्राह्मणाशौचं चरेत्वांतपत्रं द्विजः एतत्कामतः अभ्याशे शंखः ब्राह्मणस्य तयत्तुत्कामासमेकं व्रती
भवदिति अज्ञाना तु क्षागलेयः एकाहं च न्यहं पंचमभराचमभोजनं ततः श्रुविर्भरे द्विष्टः पैरुगयं पिबन्तरदति वर्णक्रमेणोदे आत्मा
सेतुदेगुण्यमित्यादि मिताक्षरा माधवीयादौ तस्य मिताक्षरादौ तु आहुकर्मणीति असर्वथा दोषाभावात् उक्तः आशौचमध्य आहुदिन
प्राप्तौ तु माधवीये काळादर्शे च कृष्णशृंगः देये पितृणां आहुतु आशौचं जायते यदा आशौचं तु यत्तु काते तेषु आहुं प्रदीयते आ
हुविंतामणोऽप्योतिषे प्रति संवत्सरे आहुमाशौचास्येति तस्य चेतः मळमासे पितर्यमिति भागुरिभाषिते आशौचात्यारित्वेन निमित्त
त्वादित्यर्थः एतन्मासिकादिक परंतु दर्शिकादौ भत एवमदर्शनमाप्य अपरपक्षे पित्र्याणीति नियमात्संख्यपक्ष आहुलोपेन

प्रायश्चित्तमेव न तु गोण के को करणं तत्रोपवासः वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे. स्नातकं व्रतकोपेन प्रायश्चित्तमभोजनमिति मन्त्रैरिक्तं आशौचे तु प्रायश्चित्तमपि न मुख्यकोटि न धिकाशतः आशौचांतं संसर्वाति व्यासः आहुविधेः समुत्पन्ने अंतरामृतसूतके अमावास्यां प्रकुर्वीत दशहोरावके मनीषिणा हेमाद्रौषड्विंशन्मतेपि मासिके चारिके त्वद्विंशं संप्राप्ते मृतसूतके च दंतिशुद्धौ तत्कार्यं दर्शयति विचक्षणः गोभिलः दयप्रत्यादिके आहु अंतरामृतसूतके आशौचानंतरं कुर्यात्तन्मासं तु संप्रति मरीचिः दंतिशुद्धौ तत्कार्यं आहुविधेः समुत्पन्नेप्यविज्ञाते मृते हनि. एकादश्यां तु कर्त्तव्यं ह्ययमेव विशेषतः विशेषत इत्युक्ते. श्रुत्वा यामपि आशौचे तं रविधौ एतदिति माधवपृथ्वीचंद्रौ यत्त्वयिः तदहश्चेत्प्रदुष्येत केन चित्सूतकादिना स्नानकानंतरं कुर्यात् सुनस्तदहरेव चेति तत्पूर्वकाकाभावे ज्ञेयं एतदादिकेतर आहुपरं यज्ञदेवकः एकादिहोत्रसंप्राप्ते यदि विप्रः प्रजायते मासे न्यस्मिं स्तियोतस्मिन् आहुकुर्यात्प्रमत्त इति तदपि मासिक परमिति. मदनरत्ने हेमाद्रौ च आधादौ विस्मरणेयं वंद्यं अथ सायारजोदशतं ॥ तत्र दर्शमासे तत्कार्यं आहुविधेः द्विजातीनामास आहुप्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतं मासं च तस्य हेतु इति हेमाद्रौ शिरो ह्येः व्याघ्रपातोपि आर्तवेदेशकालानां विप्लवे समुपस्थितैः आम आहुं द्विजैः कार्यं श्रद्धां कुर्यात्सदेव हि दीपिकापि दर्शतु मास्यं नैव व्याम आहुविधिं प्रगमि विपुला घाश्चावरे युद्धिजाः वस्तुतस्त वाकाभावे द्विजातीनामास आहुं विधीयत इति सूत्रं ततः पाक कर्त्तव्यं तस्य च नैतान्यथा आमैरेति युक्तं मासिकानि संपिंडानि अमावास्या तथारिकः अन्नैव तु कर्त्तव्यं यस्य सायारजतस्वतेति दीपिकादिकायां नृषा नात्र काळादर्शो तु स्तिपारजो दर्शने दर्शं द्विपंचमेहनीति पक्षांतरमुक्तं पा. ने. रिजातेप्येवं एवं युगादावपि आधिकं तु रजो दर्शने

श्रीरामः

पितृदिने एव कार्यं पुष्यवत्सविदोरेषु विदेशेऽप्यनग्निकः अन्नेनैव आधिकं कुर्याद्देवावामेन न च विदिति माधवीयै लोकासि स्मृतैः मरीचिपि अनग्नित्वं प्रवासीवयस्य भार्यरजस्वला आम आहुं प्रकुर्वीत नत्कुर्यान्मते हनि काष्ठाजिनिः आपन्नोप्यधिकं नैव कुर्यादामेन कुजवित् अन्नेन न दमायां तु रुद्रवाहरिवासेः प्रयोगपरिज्ञाते रजस्वलायां भार्ययां भ्रयाहंयः परित्यजेत् सवेन कर्माश्रोतियावदाभूतसंप्रवे देवयाहिकनिबं धोपि मत्त आहुपंचमो द्विकुर्याद्भार्यरजस्वलाः पुत्रः पित्रां प्रकुर्वीत मृताहनि श्रुतिविर्यतः कलादर्शो रजस्वलांगनो नग्निविदेशस्त्रायचारिके दर्शो दाविवनो मेघ न त्वन्नेन आहुमा वरे. अन्यत्रापि विदेशो वापि गतग्निको वा रजस्वलायामपि धर्मपत्न्या आहुं मृताहेतुत्वे विदधीत पाकेना मनहस्मानतु पंचमेद्वि. एवमासिकेपि यन्मरीचिः आधिके समनुप्राप्ते मर्त्तुगधिके रजस्वलासः पत्न्या तु कुर्यात्तस्यैव मेहनीति श्लोक गौतमोक्तेः देवे कर्मणि विधेयं पंचमेहनि श्रुत्यतीति प्रभासखंडात्र नत्त्वश्रुतिवत् देवतत्र पंचमेह न्यर्थः आहुं प्राप्तिमिति वचनं व्यर्थं मेवं गर्भिणीसू तिकादिश्च कुमारवायगे गिणी. मुदा श्रुद्वा न दान्येन कारणेन तस्य त्वत्तरीत्या आशौचमंतर आहु कर्त्तव्यता चेव रक्तवाक्य रयेयुः स्वयं वामंत्रकं कुर्यादिति स्मृत्यर्थं सारां ज्ञान्य द्वा र कारणानि दृश्यं त्वान्नेन त्वत्तरीत्या आशौचमंतर आहु कर्त्तव्यता चेव रक्तवाक्य वयप्योज्ञः अतस्ती पंचमेहनीति युक्तं यन्मसाहासिह देवानं त्वेव योग्या व्रता वन इति तदो नैव तत्परमिति हेमाभिन्न सर्वनिबं धसि दुःतः ग. दि. हेमादिस्त आहुदोस्त्रिमासं वधिकान्त्र स्यां रजो दुहायां तन्निर्हतेरेकमायेण पंचमेहनिकायं प्रागुक्तं मकरिच्युक्तेः भार्यांतरसत्तेतु पुष्यवत्सविति वचनात्तदिने एव स्यात् दीपिकापि भार्यजो सति पंचमेह निवसे स्याद्वाधिकं मासिकं पक्वान्नेषु वंदु भार्यकस्त्वधिकं तत्पत्यं तरेति छति कुर्यात्तदिनयं स्वमुखदिनसे इति. तत्रैवं सहाधिकारः किं सहाश्च स्यात्वा एक फलमात्मे न वायाक कर्त्तव्येन वा नापः

तदभावात् पाणिग्रहणारिहत्वं कर्मस्वित्वाग्निनाध्यकमविषयत्वात् आदिकस्य च निरुद्धेन विपाके नैवोक्तेः समाः तत्राग्निनाध्य
त्वाभावात् तामवरुध्योतिवत्पूर्वक्रियेन सत्त्वात् कथं वभाष्योतरसत्त्वधिकारः ज्येष्ठानविनेतरेतियमात् ज्येष्ठापरस्वचनेन वसिष्ठे
वनवैयर्थ्यात् नद्वितीयः अविभक्तश्चातृष्येकश्चात्वाशुचित्वेन्यस्यानधिकारापत्तेः नतृतीयः प्रवासनिर्देशे देशसूक्तिकारो निष्यादृष्य
प्यकरणापत्तेः आरुतनवैः पात्रैरन्वारंभं वबांधवैरिति देवलोक्तत्वात्मेव हीनस्य च बांधवानां पाककर्तृत्वोक्त्या विरोधान् अभ्यततस्मात्तत्पपात्रा
शसीता जनकनदिनीतिपात्राणि गात्राशस्यं भार्यापाकस्योच्येत नतृकस्याप्यनिरुद्धेन तदेतद्वचनमुक्त्या पसावात्पूर्वक्रियेनोपाश्रय्यत्वे
विदेवयदपि आदृयाहनि संप्राप्तेयस्य भार्याजनस्वला आदृतं न कर्तव्यं पंचमहनीति श्लोकगोतमपाद्यो न्यथादर्शितः मोधवीयेन तद्व्याख्या
तरमुक्तं तेन गणिनाति जेतार्थसिद्धिः यस्य प्रेतस्येत्यर्थः तेनावेहमादिर्बन्धोमेति बहुवक्तयेपि नोच्येत अपान्ध न्यागोहणो निर्णयः सौमाभिः
मृताहनि समासे पिंडनिर्वाणं पृथक् नवश्राद्धं च दंपत्यारन्वारो हण एवेतु समासेन तं त्रेण द्विपितृक श्राद्धं द्वयोरेकः पिंडो विप्रश्च पिंडश्च श्राद्धपरः
नवश्राद्धं पृथगिति हेमाद्रिपृथ्वीचंद्रो अत्र मृताहनीत्येकत्वादिनभेदे न हि नैवेद्यामृततिथिरेकत्वे कोकिक्यंतं चैवेक्यं न एकचित्वाभिगहनुतिथि
रेकैव जायते एकपाकेन पिंडो द्वयोर्गृहीतनामनी इति स्मृत्यंतराच्च अंत्येष्टिपिंडो भेदे रण्यदाहं अन्वागहंतुना गणापत्यं चैकोदकक्रि
या पिंडदानं क्रियातद्वत् श्राद्धं मृत्यादिकं तथा नवश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं पृथक् एकएव वृषोत्सर्गो भूरे गोरकान्तदीयत इति तिथि
सिद्धे तु वार्षिकं पृथोगव तथा वार्षिके समासविधानादन्यत्र सर्वत्र पृथक्त्वे प्राप्ते नवश्राद्धमेव पृथगिति परिसंख्यकोपा न्यत्र पृथगुक्तेर्वापि वार्षि
कषोडशश्राद्धतीर्थसपिंडनान्वहक्यादिषु समुत्तिरेवेति महनपरिज्ञातनिर्णयामृतादयः अतः समासविधिषकाज्येष्ठपुत्रकर्तृत्वे सपत्न

श्रीरामः

मातुरन्वागेहेणातासुवे सत्यपितृहार्षिकादि सुविभक्तः सायत्नपुत्रएव ज्येष्ठः कुर्यान्नौरसः वक्ष्यमाणार्थे चिंदादिमते तु गौरस एव मातु ए
य कुर्यात् एवं बद्धा पितृमातृपुत्रेयं त्रिस्तुली सतोपितामहचरणैरप्यवमुक्तं यत्तु गार्ग्यः एकचित्वांसमात्रौ दंपतीनि पनंगतौ पृथक् श्राद्धं तयोः
कुर्यादोदनं च पृथक् पृथक् ओदनं पिंडं तन्नवश्राद्धविषयं यत्तु श्रुतः यासमारोहणं कुर्याद्भुञ्जित्वा पतिव्रता तामृताहनि संप्राप्त एककृपि
देनियोजयेत् प्रत्ययं च नवश्राद्धं युगपत्समापयेत् तद्येषां वार्षिकमेकादिह मुक्तं तदिषयं प्रत्ययं च मृताहनीत्यन्वयः नवश्राद्धं युगपदि
तिदर्शयार्हं परेकतंत्रेण पृथगित्यर्थे माहे हेमाद्रिः एतन्मृतातिथेर्भेदविषयमिति पृथ्वीचंद्रनिर्णयामृताद्याः देवमाहिकोप्येवं परापरमाध
वस्तुगायं मृगादि वचनाद्गोगाभिवाक्ये समासेन पाकादितं त्रैकेन दर्शविद्देगेयवत् पृथक् श्राद्धं कुर्यात् नवश्राद्धं च त्रैकेन पृथ्वीचंद्र
चंद्रिकादयस्तद्वयोरेकं पिंडदानं लोगाभिवाक्येन पंचोदियं पृथगपिंडदानं तु मुरग्यः कल्पः तदाह रदुपराशरः आरुसमर्तुश्चित्तिमंगनाया प्रा
त्रोतित्युपवत्सत्यमुक्ता एकादशाहेतुतया विधेयं श्राद्धं पृथक् स्वर्गमपेक्ष्य सद्भिः एकत्वमिच्छति मतिप्रहीना एकादशाहादिषु येन नायोः
ते स्वर्गमांगं गतिरुक्त्य कुर्यात्स्त्रीसत्वपातान्नरकाधिवासं तत्रोसहमृताया तु नाकलोकमभिप्रप्ती साहं श्राद्धं पृथक् पिंडान्वेकत्वं तु स्मृतं त
योः धृयगेवदिकर्तृत्वं श्राद्धमेकादशाहिकं यानि श्राद्धानि सर्वाणि तासु क्तानि सर्वाणि पृथक् पृथगिति विश्वादेशेपि मातुर्गयाहका वृद्धि
मृताहेषु महात्मने श्राद्धं कुर्यात्पृथक् दद्यात्पिंडं त्यापस्तु तत्कन इत्याग्निस्मृते गत्याहुः यत्तु पृथग्निश्च अत एकत्वमागतामर्तुः पिंडो गोत्रे च स
तके न पृथगपिंडदानं तु तस्मात्पत्नीपुत्रिणौ इति दर्शयार्हं पंचप्रकाशेपि एकचित्वांसमात्रौ दंपती प्रमृतौ यदि पृथक् श्राद्धं प्रकुर्व

न. नि. ल.

तपत्करेवक्ष्येहनि मृतानामपि सत्यानां सायाणां पतिना सह तत्रैषा अपणं कृत्वा आहुं स्वामिभये हनि पूर्वकस्य मृतस्या दे। द्वितीयस्य ततः पु
नः तृतीयस्य ततः कुर्यात्स्वनिपातेष्वयं क्रम इति सहगमने सर्वत्र आहुं यमेकपाक इत्याहमदनरत्ने प्रवेत्ताः एकविंश्यां समात्र द्वाविंशते दंपती य
दि तत्रैषा अपणं कुर्यात्पृथक् पिंडं समापयेत् एष्वी चंद्रोदयेष्वेव अत्र भर्तुराशौ च मध्यं न्यारिने स्त्री मरणे पति मरणे दिन गणनाया शौच पिंडदा
ने का दशाहादिकार्येनात्र पक्षिणी इति मृतं पतिमनुव्रज्य पत्नी वेदनं कंताम् न तत्र पक्षिणी कार्यं पितृ का देवगुह्यं पुत्रान्यो वाग्निस्तस्या
स्तावेदं शरुचिस्तयोः नव आहुं संपिंडं युगपत्समापयेत् इति षडशी ॥ १० ॥ तिमतात् यदानाशौ विशेदं प्रियस्य प्रियवांनुता तदा शौचं विधा
तयं भर्तृशौचं क्रमेण हीते लघुहारीतोक्तेश्च भर्तृशौचं त्रयमन्वारो हणे नुव्रज्य हमाशौचं सग्वेदं वा दत्त्वा धौमत्रा सवेदं त्मघातिनी अ
यहा शौचे तु निरं तत्रै आहुं प्राप्नोति शास्त्रत इति ब्राह्मोक्ते शिते एष्वी चंद्रा परां के। स्मात्तृ गोडापुनस्त देवान्तर मते पत्योमा धीत स्यादका ह्यमि
त्युपक्रम्य ब्राह्मणे चोहा च शौचे निरं तत्रै इत्युक्ते भर्तृशौचं त्रयमन्वारो हणे अहः सहगमने नुपूणं दशाहादि पिंडास्तदशापि सहेय व्यासः संस्त्रितं प
तिमा लिंगे प्रविशे पादुताशनं तस्याः विंशदिकं देयं क्रमशः पति पिंडं वत् अन्विता पिंडदानं तु यथा तत्रै दिने दिने तदयोरौ हणीयस्मात्तस्मान्न
सानात्मघातिनीति विस्तृतेष्व एथ क्वचित्तौतुः भर्तृशौचं मध्यं वा सत्यां च हण दशापिंडाः अन्वितायां प्रवृत्तया दशापिंडाश्च हणतु
स्वाम्याशौचे यतीते तु तस्या आहुं प्रदीयते इति तत्रै वैदीनिसिम्भूतेः भर्तृशौचं त्रयमन्वारो हणे तत्रै नुव्रज्य आहुं मृणपाणिना त्विदमग्निपुरा
णीयत्वेनोक्तं षडहृतस्य सपः शौशे त्वन्वारो हणे त्रयमन्वारो हणे एकविंशौ तु संस्त्रितं पतिमिति प्रागुक्त्या सोक्तेः सद्यः शौचमित्याहुः अन्यसपि
डा शौचमध्ये विदेश मृतान्वारो हणं त्वेनाशं कृमैव शरुचिताया अंगत्वात् अन्यत्र तुरजो वत्याः स्रुतिकाया आगमननिषेधादनन्यगतिस्तत्रै

श्रीराम

न.

ताराशौचस्थानि धे धमाहुः अन्यसपिंडा शौचमध्ये तन्मूळवचनं विना चिंत्यमेव स्मृत्यर्थसारे सहगमने सर्वत्र आहुं पिंडादौ पाके कं कं त्रै कं वेति यातु प
तिमुद्दिश्यान्पकाचेन्यतिपावन्वारो हणतस्याः आहुं तत्रै स्मृत्यर्थो कार्यं न भर्तृशौचोः पारणे मरणे नुपूणं तिथिस्तात्किंकिं स्मृतेति वस्कांदादि ति
थिरं केव जायते इत्यादि वचनेति मृतनपारिजात एष्वी चंद्रादयः अन्येतु तस्याः पतिमरणे न मृतप्रायत्वात् सहाग्रतः एष्टतो वा तद्भक्त्या विपत्तेय
दि तस्या आहुं तत्रै तयं पृथक् पृथक् क्षयेहनीति स्मृत्यंतरात् अग्नतः एष्टतो वा पितृ त्तया म्रियते यदि तस्या आहुं स्मृती कार्यं पत्यरे रसियेह
नीतिपुराण समुद्रयावमृत्तिपावेवेत्याहुः अत्र भ मूळं चिंत्यं अत्र विशिष्टोद्देशादौ स्मृत्यंतरे मातामंगळस्त्रेणाधियते यदि तस्ति उद्दिश्य वि
प्रपंक्ततां मर्ति यै च सुवारसिना अथ आहुं संपाते निरणः तत्रै विप्रो मृततिथ्ये कस्त्रे मरण क्रमेण दर्शवर्गद्वयं तत्रै ण आहुं कुर्यात्सौवर्षियां ता
नेतु पितृ पूर्वकुर्यादिति हेमादिः या द्वादयस्तु पित्रोः आहुं समं प्रापे न वेपयं विनोपिषा पितृ पूर्वसुतः कुर्यादन्यत्रासति मोगत इति काष्ठातिनिस्मृ
तेः सर्वत्र पितृ पूर्वं भिन्नं प्रयोगमाटः पार्वणे कोद्दिश्योः संपाते माधवीये जावादिः यद्येकत्र भवेयानामेकोद्दिष्टं च पार्वणं पार्वणं पञ्चभिन्नं वि
त्येकोद्दिष्टसमाचरेत् गृहदाहा विना युगपन्मरणोत्सृगः एककाळे गतास्त्रना बहूनामथवा द्वयोः तत्रै ण अपणं कृत्वा कुर्याच्छा ८ इत्युक्ते पृथक्
कः पूर्वकस्य मृतस्या दे। द्वितीयस्य ततः पुनः तृतीयस्य ततः कुर्यात्स्वनिपातेष्वयं क्रमः तत्रै पदित्यपिंडा नो मुगपन्मरणोत्सृगः संवंधासति मी जो न्यत
क्रमाद्वा आहुं मानोरेत गारुडे एकै नैव तु क्कमेन पाके न आहुं नि कुरुते त्रिहि विफिरत्वेकतः कुर्यात्सि सिडा न्दया नृपय कूरपकू अत्रानुगमने च
दाहसपिंडादौ विशेषं वक्ष्यामः अत्रिः बहूनामथवा द्वाभ्यां आहुं चेत्सात्ममोहनि तत्रै ण अपणं कृत्वा आहुं कुर्यात्स्वनिपातेष्वयं क्रमः अत्रानुगमने च
इदं च पृथक् पाके न भिन्नं आहुं शक्ते एष्वपाके तसं वंधासत्या आहुं चेत्सुतमुखपक्षः एकत्रै व दिने आहुं द्वयं प्राप्तं य

नि.

रातदा चरेदेवपुरावर्षासितुर्मातुश्चतस्तनः एकस्मिन्ः करेत्यादिद्वयोः आहुंयदादिजः तदापूर्वेष्टनस्यादौ कृत्वा स्नात्वा --- यदावि
 धिः पश्चात्पश्चात्तस्यैवपुष्पक्यैः सामाचरेत्. श्वातयविषमो ननुतसरादि समानरेत्. अन्यथा आहुतास्या --- आहुमंकर ह. इव
 दित्याश्चलायनोक्तेरिति पृथिवीवदः कात्यायनः द्वेवद्विनिमित्तानि जायन्ते कवासरे नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तोत्पन्नक्रमात् जायन्तेः
 आहुं कृत्वा तु तस्यैव पुनः आहुं न तदिने नैमित्तिकं तु कर्तव्यं निमित्तानुक्रमोदयं काळारं नित्यदाशिकयो आहुं कृतमाधिक्योरपि दार्शिकस्य
 युगादे च दार्शिकालस्ययोगयो न दार्शिकस्य च मन्वादेः संपाते आहुं कर्मणः प्रसंगादितरस्यापि सिद्धे कृत्वा माचरेत् अस्य देवता मे दीपवा इदमा
 ह सरव नित्यस्य चोदकुं तस्य नित्यमासिकयोरपि सो दशस्य चोदकुं तस्य दार्शमासिकयोरपि. नित्यस्य चार्शिकस्य अपि दार्शिकाधिक्योरपि
 युगाधारिकयोश्चैव मन्वाधारिकयोस्तथा प्रत्याधिकस्य चालस्य योगेषु विहितस्य च संपातो देवता मे दीपवा इदमस्य मं समाचरेत्. निमित्तानि
 नियतश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणं पितृस्तु पितृपूर्वत्वं सर्वत्र आहुं कर्मणि माधवीये स्मृति संग्रहे काम्यतंत्रेण नित्यस्य तंत्रे आहुं स्य सित्य
 ति अथ आहुंगतर्पणं पारिजाते पृथ्वी चंद्रोदये च गर्गः पूर्वतिथौ दकंदत्वा अमा आहुं तु कारयेत् प्रत्ययेन सवेत्पूर्वपराह निति कारकं पक्ष
 आहुं हे हि रज्ये च अनुब्रज्यति कोदकं न च नित्यतर्पणस्यैव बाधोपरे ह न्युत्कर्षः तनु आहुंगतर्पणमस्तीति वाच्यं यस्तर्पयति तान्विप्रः आहुं कृ
 त्वा परे हति पितरस्ते न तर्पयति न वेत्कुप्यते वै भृशमिति गर्गफळनिर्धार्यवादाभ्यामंगत्वोक्तेः आहुं प्रक्रमा दार्शिकस्य ह न्नारदीयेथ पार्शिकं
 प्रक्रम्य परफ आहुं कृत्वा नित्यमिोन तर्पयते पितृन् तस्य ते पितरः कृद्वाः शापं तत्त्वा व्रजंति हि पितृशब्दश्च आहुं ज्यवगर्गः तेन तर्पणस्य
 पुरुषपुरोडाशयागवत्प्रस्तरप्रहरणवच्च दृष्टे स संस्कारकता तेनाहिकदिने नित्यं स्वपित्रादितर्पणं कार्यमेव आहुंगतर्पणस्यैव परे

श्रीराम

धरुक्तेः तदुक्तं प्रत्यशंगतिविधानि विद्वेषिपरे हनि वर्गिकस्य नयो येषां मन्येषां तु विवर्जयेत् कविदि शेषमाह गर्गः कृत्वा भाद्रपदे मासि
 आहुं प्रतिदिनं भवेत् पितृणां प्रत्यहं कार्यं निविद्धाह पितर्पणं तर्पणं तिलतर्पणं निविहेषीत्युक्तेः स ह न्नमहो लये च स्थाने दशकास्वंतरावाहि अव
 सप्तमी निर्विशादंगितास्फुटैव तत्र जयान्नुदुमात् मंत्रेण यथीयायां मंडपानः सवेने इत्यादिभूत अस्यापवादी ह न्नारदीये इदि आहुं सपिंडेन
 येन आहुं नुमासिके संवत्सरविरोके च न कुप्योति तिलतर्पणं तदयमर्थः दशविप्रनिमंत्रणोत्तरं पाकारं भोत्तरं वा आहुं प्रययोगस्यारब्धत्वात् त्रैलोक्ये न
 त्रानित्यतर्पणानेव आहुंगतर्पणस्य तंत्रेण प्रसंगे वा सिद्धिः ततः पूर्वैश्च देवोत्तरं वा त्रैलोक्यरुकरणे आहुंगतर्पणं पृथक् कार्यं पितृवोर्वाधिकं तु नित्य
 तर्पणं तिलतर्पणं नैव आहुदिने कुर्यात् त्रैलोक्ये स्तपितर्पणं आहुं कृत्वा परालेव तर्पणं तु तिष्ठैः सहैति वचनात् सप्तम्यं समातु रात्रेव माता पित्रोर्मा
 ते हनि तिदैर्यस्तर्पणं कुर्यात् सवेत् पितृघातक इति स्मृतिस्त्वावल्याह दूमनूक्तेः अत्र नित्यतर्पणोत्तरं मात्रनिषेधः तनुतर्पणस्य तिष्ठैरित्यस्य
 वेयर्थोपपत्ते यत्र कातीयं उपरोक्तं पितुः आहुं पाते मायां च संक्रमे निविद्धेपि हि सर्वत्र तिष्ठैस्तर्पणमाचरेदिति तत्पर्येकः आहुंगतर्पणं विषयमिति
 केचित् आहुं शक्तस्य तत्त्वाना पन्नतर्पणविषयमिति युक्तः स ह न्नमहो लये परे कुस्तर्पणं अष्टकास्तु सप्तम्यं समी आहुं यो रंते तदेव वर्गद्वय
 स्य आनुवक्ष्ये तु मातृगोस्यापि तीर्थ आहुं दर्शयेत् मघावर्षादिष्वधकावदंते अनेक आहुं पाते तु यद्विप्रसंगसिद्धिस्तदा नदीयमेव तर्पणं
 तंत्रत्वेन आहुं समसंयत्वे आदावन्तेषां विधमसंख्यामां बहुतरो धदति तस्मात् आहुंगतर्पणं सिद्धं तद्विधिः संग्रहे स्नात्वा तीरसमाग
 त्यापर्वश्य कुशासने संतर्पयेत् सित्वा स्नात्वा वस्त्रं धारयेत् तर्पणोत्तरं नित्यं स्नानं कृत्वा तर्पयः अपसव्यं ततः कृत्वा तस्य जात्रमस्य यम
 नाम गोत्रं स्वधाकारो द्वितीयां तेन तर्पयेत् अत्र वस्त्रादिपुनोक्ता स्मृत्यर्थसारे वस्त्रं द्वादिति स्तुता न् आहुं तर्पयेत् सिद्धं तद्वत् तद्वत्

कि

वा नां दक्षिणे नेव अनादरो दक्षिणं प्रतीत्या दिति सूत्रात् अत्र प्रत्ययं त्रिभिर्भोजेति निर्वापयत्तु ध्याय्य दानपत्रं द्रव्योत्तरति अत्र पातने दिप्रोक्षणा दोतु द्रव्ये कत्वा
 नमंत्रादिति केचित्परिवापनं नवस्त्रियमाणानुवारित्वेन करणत्वात् तावात्सल्यमिति एवमिति यत्र संग्रहनायापदंति पित्रोः सयाहसं प्रामियः कुर्यान्वि
 त्यतर्पणं आसुरतद्रवेकादु तत्रोयुधिरभरतः सर्वदा तर्पणं कुर्यादुत्तरयज्ञपुरसरं मृतादिने च कर्तव्यं कर्तुं तद्विष्णुसर्वादिति तत्सम्यक्त्वे सति तद्विषयं यत्र पदंति
 कपिलः मन्वादिषु युगाद्या सुदर्शनं कर्मणो धुवणोपमास्थायती पाते दद्यात्सर्वेति कोरकं अर्धो गये गतं दायं यद्येधुमहात्रये सरण्याचमपात्रादु न दंत तर्पणं वि
 उः शौनकः मातापित्रोर्मृताहेतुपरे हनिति कोरकं कारुण्यभावावेषयस्यो दद्यात्ति कोरकं एतन्निर्मलं अर्थात् तत्तर्पणानिषेधः गार्ग्यः सानो सोमं त्रयो
 दशयोनं दद्यात्तु मपासु च पिंडदानं मदास्त्रानं न कुर्यात्ति तर्पणं स्मृत्यर्थं सारं विवाहव्रतत्रडास्त्वर्पमप्यध्वं तदर्थकं पिंडदानं मत्यादि दृष्टा सत्या
 चतन्मासिनेत्यादु स्ति तर्पणं हेमाद्रौ मरीचिः सप्तम्यारवि वारे रगृहे जन्मादिने तथा निशामं ध्यासु पुत्रार्थो न कुर्यात्ति तर्पणं यत्र संग्रहः नंदार्यभागे
 नदिने हस्तिकासु मपासु च सरण्यां सानुपारे रगजछाया द्रव्ये तथा अयनदितये चैव मन्वादिषु युगादिषु पिंडदानं मदास्त्रानं न कुर्यात्ति तर्पणं मिति त
 त्रित्यं पानीयमप्यत्र तिकै विमिश्रं दद्यात्तित्यः प्रमत्तो मनुष्य इत्यारि विरोधात् आचापवादः पृथ्वी चंद्रोदये तीर्थेति विविरोधेन गंयमायात्र त पसकै
 जाविदोपदिने कुर्यात्तर्पणं तिकै मिश्रितं स्मृत्यर्थं सारं तिथितीर्थविशेषे पुकार्ये तैव सर्वेति गोभिलः त्रिडासावेति पट्टाहिसु वषां रजतानि त
 तदसावेति विवेचनं दर्शनं चरणरा पुनः पतितस्य तिकै दकं वस्थामः अप्यहदि आहुः तन्निमित्तं पृथ्वी चंद्रोदये ब्राह्मणमन्यथोपनयने विवाहे पुत्र कस्य च
 पितृन्नादि मुखा नाम तर्पणं हि धिपूर्वकं वेदव्रतेषु वाधानयज्ञेषु सवनेषु च नवान्त्रभोजने स्नाने श्रद्धायाः प्रथमा त्रैवे देवानाम तद्गोमादि प्रतिष्ठासु
 त्वेषु च राजाभिषेके वा काले तेजने वृद्धिं संकुरु वनस्थाद्याश्रमंगच्छान्पूर्वकः सधा एव वा पितृन्पूर्वकं विधिना तर्पयेत्कर्मसिद्धये विष्णुपुराणे
 यज्ञोद्वाहप्रतिष्ठासु मेखकाबंधोऽप्योः पुत्रजन्मदृष्टोत्सर्गे वृद्धि आहुः समाचरेत् बहुचवृत्तिकायां स्यादभ्युदयिकं आहुः रं द्रु प्रवृत्तकर्मसु पुंसः स

श्रीरामः

वनसीमंतचौलौपनयने ध्विहं विवाहेवानकायेय प्रभृति श्रोतकर्मसु इदं आहुः प्रकुर्वन्ति द्विजाद्विनिमित्तकं अन्यैः पौरुषा संस्कारावप्यदिष्वपी
 प्यते चारुपाकघापनादौ तु कुर्युः प्रवृत्तिनिमित्तकं दोषदेवकळादशौः सीमंतव्रतचौलनाम करणान्तराशौ पक्षयनस्नानाधान विवाहयज्ञतनयास्य
 त्रिप्रतिष्ठासु च पुंस्येव सय प्रवेशनसु ताद्यास्यावलोकाश्रमस्वीकार क्षितिपाभष कुर्यात्ताद्यत्तौ चिनां होमुरवं पत्तुकामपेनो जडाशय
 प्रतिष्ठायां दृष्टोत्सर्गादिकर्मसु वत्सराभ्यंतरे पित्रोर्दण्डस्योत्सर्गकर्मणि इदं आहुः न कुर्वीत तदन्यत्र समाचरेदिति तत्र जडाशये वृद्धि आहुः स्यानि
 येषो न तु कर्मगत्थेति केचित् अन्यत्वं स्थनिर्मलतामाहुः इदं चावश्यकं दृष्टो न तर्पितामैवै पितरो गृहमेधिभिः तद्दीनमभ फळं देयं मासुरो विधि
 रेवमरति शानतिपोक्तेः अत्र आहुः त्रयं स एवाह मातृ आहुः तु पूर्वस्यासि हृणां तदनंतरं ततो माता महानां च वृद्धौ आहुः त्रयं स्मृतं तत्काळमा
 ह पृथ्वी चंद्रोदये गार्ग्यः मातृ आहुः तु पूर्वघः कर्माहनि तु पैतृकं मातामहं चोत्तरे च वृद्धौ आहुः त्रयं स्मृतं अशक्नो ह दृष्टाना तपः पूर्वाह्णे मा
 तृकं आहुः मध्याह्ने पैतृकं तथा ततो माता महानां च वृद्धौ आहुः त्रयं स्मृतं अत्राप्यशक्तो स एव पृथग्दिनेषु शक्तश्चैवे रेकस्मि पूर्ववासरे
 आहुः त्रयं प्रकुर्वीत वैश्वदेवं तु तां त्रिकमिति दृष्टुमनुरपि अल्पाभिषिक्तकाळानां नां ही आहुः त्रयं वृषः पूर्वघर्षे प्रकुर्वीत पूर्वाह्णे मातृ पूर्वकं अ
 त्रमहस्तपूर्वघस्तदहरव्यं स्थिति गृह्यपारिशिष्टाद्यवस्थाज्ञेया तत्र प्रातरेव पार्वणं चापराह्णे तु प्रातुर्द्विनिमित्तकमिति शातातपोक्तेः अत्र प्रा
 तः शब्दः साहुः प्रहरपरः प्रहरोप्यर्थसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयतरति गार्ग्येति एष्वी चंद्रः इदं च पुत्रजन्मातिरिक्तविषयं तदाहा विः पूर्वा
 ह्णे वै परे दृष्टु विना जन्म निमित्तकं पुत्रजन्मनिकुयं त आहुः तत्काळिकं बुधरति एतद्वनियत निमित्तपरं नियतेषु निमित्तेषु प्रातर्द्विनि

मातरो लोकमातर इति सर्वविशेषणं तेन चतुर्दशत्वं यदा षोडशेति पादस्तदा देवतांतरं चंडिकायां चतुर्विंशति मन्त्रे च न्या उक्ताः तिस्रः प्रज्याः पितुः पत्नीति स्त्री
मातामहे तथा इत्येते मातरः प्रोक्ताः पितुर्मातुः स्वसाहमी आसां जीवने प्रत्यक्षं पूजनं मृतानां त्वं धनं पुं जेधेति हेमाद्रिः ब्राह्मण्यां धास्तयास्तमद्गां
धेत्रगणाधिपातः इन्द्रादौ पूजयित्वा तु पश्चात्नादी मुरवान् पितृन् मातृपूर्वान् पितृन् पूज्यते तो मातामहानपि मातास्त्रयं कंचित् फल्गुमाता ज्योति
जातय इति अत्र द्वादशैव तस्य देशाचारतो व्यवस्थेति ब्राह्मण्यां धाः ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा वागरीति चे यं द्राणि चामुद्राः सममा
तर इत्यपरा के उक्ताः अत्र चोत्तादीनां योगपद्ये तंत्रोक्ताश्च दोगपरिशिष्टे गणेशः क्रियमाणानां मातृस्थः पूजनं समुत्तमं मल्लदेवसिद्धादं आदौ
नष्टगारिषु तथा असह्यधानिकर्माणिक्रिये रन्कर्मकृतिरिति प्रतिप्रयोगं नैव स्मृमांतरः सगणाधिपाः कर्माद्येतावपि कुत्र आदं कार्यं कुत्र नैव स्थ
क्तं तत्रैव आधाने यमयोश्चैव वैश्वदेवतथैव च नवयले च यद्यज्ञा वदत्येवं मनीषिणः एवमेव भवेच्छादं मेते पुनश्च कष्टयक एषु प्रयोगानां व
र्तते किं चार्ह एतद्भिले सोमयागादौ तु प्रतिप्रयोगावर्तत एव आदुमित्यर्थः कचिदात्मविपनिशपधमाहमएव नाशकास्तत्रैव आदं न आ
दुमित्यप्येते न सोष्यंती जातकर्म प्रोषितागतकर्मस्तु विवाहादि कर्मगणो य उक्ते गताधानं शुभ्रमुमायस्य चोते विवाहा एवैकमेवात्र कुर्यात् आ
दुनादे कर्मणाः कर्मणाः स्यात् सोष्यंत्या आसन्नप्रसवायाः सोष्यंती मद्युते तत्कर्म कात्यायनाक्तस्य आदुस्थपाकप्राधान्यात् तस्य च जाते आदुन
दधानुपपन्नं ब्राह्मणेष्पपीति निषेधान्न जातकर्मणि नादी आदुं आमानेनुवा कार्यमित्याशाकः प्रोषितोति प्रोष्यत्यग्रहा तु शतघते पुत्रं द
द्याजपतीति विहितं कर्म विद्वद्गारिगसाधामाता गृहप्रवेशा चतुर्थं कर्मादिकर्म समूह उक्तः सूत्रकारेण तत्रापि प्रतिकर्म नैत्यर्थः अन्येपि ह

श्रीराय-
न

काभियोगादयोपवादविषयस्तत्रैवज्ञेयाः प्रचारान्नोच्ये. अथात्राधिकारिणः पिष्टपुराणे. जातस्यजातकर्मोदिक्रियाकांडमशेषः
पितृपुत्रस्यकुर्वीतश्राद्धंवाभ्यर्चयामकं अथकेचित् जीवत्यितुः साग्नैवहृदिश्राद्धेधिकारो ननु निरुते. नजीवत्युत्रकः कुर्याच्छ्राद्धम
नितैर्हिजः १ येत्येवंपिताहृद्यातेत्यकुर्वीतसाग्निकः पितामहेत्येवमेवकुर्यादिति साग्निकः साग्निकोपिनकुर्वीतजीवतिप्रपिता
महदितिचंडिकायास्तुमंतर्कैरित्याहुः प्रयोगपारिजातिप्यन्नाहिताग्निम कुर्यादितिदंयोरव्यातं तन्न अनेग्निकोपिकुर्वीतज
जभाहृदिहृदिकर्मणि येत्येवंपिताहृद्यातनेवोद्दिश्यतर्प्येदितिहारितोक्तेः सौमंतवंतुहृदिश्राद्धपरमित्यक्तंयदनरत्ने पिंडपितृयज्ञपरमिति
पृथ्वीचंद्रः निर्णयामृतेनुहारान्त्येसाग्निकेनाहिताग्निरभिज्ञतः पूर्वकचनेतुसाग्निः श्रोताग्निः स्मार्ताग्निश्चोच्यते. तेनोत्तयाग्निहीनस्यने
त्यक्तं तन्न पूर्वकिंदिश्राग्निमंतवनग्निपदस्यस्मार्ताग्निपरत्वेमानातावाप्तानाह. वक्ष्यमाणान्त्यानित्यसंयोगविरोधात्. पितरोजनकस्य
ज्यायावदुतमनेहितं समाहितः व्रतः पश्चात्तुवानयजेतपितामहानितिपृथ्वीचंद्रोदपेयमवचोविरोधात्. अपराकर्णपिसमावर्तने ब्रह्मवारीस्वयमे
वनांदीश्राद्धकुर्यादित्याह अतः पूर्वमेवसातु वापदेवोप्येवमाह. यन्नुमतं जीवत्यितुः पुत्रनामकर्मोदोनहृदिश्राद्धं हरीतीयजन्मादावित्यादिश
ब्देनतस्यासावाप उद्वाहेपुत्रजननेपित्रेष्ट्यासोमिकेमखे तीर्थब्राह्मणआयातेषडेतेजीवतः पितुरितुतेमैवपरिशिष्टे उद्वाहेएवतस्योपसं
हारात्. एवयंचकृतसंस्कारादिपदंतदप्युद्वाहतिपरमेवीत. तन्न उद्वाहपदस्यस्वविवाहपरत्वस्यापिसंतवात्पुत्रविवाहपरत्वमा

वि. सि. त. ५

नासावाह. अतो जन्मादाविति सर्वसंस्कारसंग्रहः तथा कात्यायनः स्वपितृभ्यः पिताहयात्कृतसंस्कारकर्मसु. पिंडाहो ह्यहनात्तेषां तस्यासावेतु
 तत्क्रमात्. स्तुतानां चोदादिसंस्कारेषु पितापितृभ्यः पिंडाश्चाहुः पिंडाहो राहश्चेषामिति रंनानात्. ओहहनादि वाहपूर्यंतदधात्. विवाह
 श्रवणमः नादीप्राहुः पिताकुर्यादाधेपाणिग्रहेषु धः. अत ऊर्ध्वं कुर्यात्. तत्स्वयमेव तु नादिकमिति स्मृतेः तस्य पितुरसौ वतत्क्रमात्. अस्मि
 स्तुतास्तु संस्काराणां प्राजापिः पूर्वसंस्कृतैरिति यः कर्तृक्रमः तेन क्रमेण ज्येष्ठाश्चात्रादिदं धादिति चंद्रिकायेंदः हेमाद्रिस्तुः तस्य पितुरसा
 वेयः पितृभ्यः पितृव्यमातृकादिः संस्कुर्यात्सतत्क्रमात्संस्कार्यपितृक्रमादधानुत्तु स्वपितृभ्य इति व्याचर्यो समावर्तनस्य विविवाहप्रा
 चीवस्तुतसंस्कारत्वात्सितैव नादीप्राहुः कुर्यात्. तदभावे ज्येष्ठश्चात्रादि. तदभावे स्वयमेव कुर्यात्. उपनयने कारस्य जातत्वात्. एवमाधिवि
 वाहेपीति पृथ्वी चंद्रिकायः परातु पितरामन्यस्ते प्रोषिते पीतिते राधमार्थे तत्पुत्रमन्यः संस्कुर्यात्तदा संस्कार्यपितृः पित्रादिस्थो ह
 धात्. पितराजनकस्ये ज्ञायावदुत्तमनाहितं समाहितव्रतः पश्चात्त्यान्यजेत पितामहानीति पृथ्वी चंद्रिकायेंदः जीर्वास्तु कस्य विरापमारकस्या
 यनः इदं तीर्थं च सम्यक् स्तुताते च पीतिते सति. येभ्य एव पिताहयात्तेभ्यो हयात्स्वयं स्तुतः यनुव द्वा च पीराराह जीवत्पिता स्तुता संस्कारमात्मा मातामहयोः
 कुर्यात्. तस्या जीवत्या मातामहस्येवेति तत्र चारवीयानामेवेति स्मृतिनत्वादिगोडगनेषु जीवन्मातृकः पितामस्यादिस्थो ह्यहयात्. जीवन्तमि
 ति यो ह्यह प्रताया नादिके हि जड इति कात्यायनोक्तेः जीवन्तस्मिन् स्तुताः कुर्यात्पितामहस्येव तु तस्यां चैव तु जीवंत्यां तस्याः श्रवणेति ह्यहोरात्रोक्तेः चैव
 नं तस्मिन् तत्रैहि राक्षिणात्वात्पुस्तकपूर्वोक्तस्य. संपिंडीकरणारिविषयत्वात्. जीवेतु यद्विगाधस्तं वगंतु पारित्यनेदिति वयनात् इगं स्य कपोदेव

श्रीरामः

स्यादुः. यनु चंद्रिकायां पारस्व. निषेककोटि सोमचसीमंतो नयने तथा ज्येष्ठपुंसवने आहुं कर्माणि रद्विच जत इति तत्र गत्ताधानादौ कर्मणि जातमोकरावृत्तं
 इदं आहुं तत्पगेवृद्धिर्लक्ष्यतेः गोडनिबंधमाह्य. अन्नशारे च सीमंते पुनोन्न सति निमित्तकैः पुंसवेच निषेके च न वेश्म प्रवेशने वेदव्रतजकारिणां प्राप्तिछायां
 तेष्वेव. तीर्थयात्रादयोः स्तुर्गह इति आहुं प्रकीर्तितं अवस्तत निमित्तानां इदं च साविनिमित्तानां मंगलं इदं शब्दस्तु इति हेरार्थ इति गोडः. अन्ये तु निषेककोटि
 कर्माणि इति आहुः सोः समुच्चयमाहुः नादीप्राहुः संज्ञात्तु मयानुगता अपेति कर्तृयता पृथ्वी चंद्रिकायेंदः इति पराशरः. मातृत्याशत पश्चात्तावा मीढिका कुत्र यो
 रपि केन क्वाः पादकाया वादेया मादानलोहिताः आहुः मातृका निषेधस्यायमपवादः तथा. सवेषः पूषणे स्तवसाकं काके रैस्त पत्रे. ऊकुमाप तु लिस्त
 गैसां वंतु ब्राह्मणेः सह. स्त्रियोपि स्थुस्तथा मृता गीतं न त्यादिहर्षिपताः हेमाद्रौ ब्रह्मांडे. कुशास्त्राने च इवास्थमैगल स्यात्तिरुदुमे कुशा अपि वक्ष्यते
 धुंदोगपरिशिष्टे प्रातरामंत्रितानि प्रान्मुगमानुभयतस्तथा उभयतः देवपित्रे च वैश्वदेवे हो विप्रो विवादीनामेकै कस्य हो हो विजि विंशतिः त्रिकेषां
 वित्यहो विप्राः अविशाल्यामस्त्रियोपि स्तोत्रादित्याहा शार्कं इदं वसिष्ठः मातृ आहुः तु विप्राणां मलाभे प्रयदपि. पतिपुत्रां चिता सव्यायोपिता हो कुकोडवाः
 मातृ त्रिके च गत्तामानामही त्रिके च त्र्यहो विजि त हेमाद्रिः अत्र पित्रे प्राञ्जरा विप्राः पाधे पित्रे चतुरस्त्रमंडल मिति जयंतः हेमाद्रौ ब्राह्मणि विप्रान्द्राक्षि
 णावर्त प्राञ्जरा नुपवेशयेत्. धुंदोगपरिशिष्टे. गोत्रानामभिरामं व्यपितृभ्योर्ध्वप्रदापयेत्. नात्रापस व्यकरणं न पितृतीर्थमिष्यते. ज्येष्ठोत्तरकरान्य
 रमान्कराग्रिपवित्रकान् सत्वार्यसंप्रदानं नैकै कस्यात्तदीयते पित्राहो हो विप्रो तमोर्दक्षिणहस्तो संयाज्य प्रथमोपवेशित विप्रकरापरितत्रेण
 ह्योर्ध्वप्रदापयेत्. बद्धचकारिकायां तु. नादं घादेक देरा स्यादध्यदानं प्रतिदिनः आहोत्ररपि मंत्रस्य प्रतिब्राह्मणमिष्यते प्रतिदिनं एव कुर्यान्निवी
 त्यर्थानुमंत्रणमित्युक्ते मधुमादित्यस्तत्र विजपोशितुमिच्छता गायत्र्यनंतरं सोममधुमंत्रं विवर्जितं न वा श्रुतं जपेत्तद्वक्तव्यं सितसूक्तैः तथा संपन्न

मिति तत्तत्प्रश्नान्नेविधीयते ससंपन्नमिति प्रोक्तेशेषमन्त्रं निवेदयेत् अक्षय्योदकदानं च अर्घ्यदानविधिष्यते यच्चैव नित्यं कुर्यान्न चतुर्थां कुर्वन् च
 द्रोहयेत्तस्मै पदेव कुनिसक्तं तु सस्मिन् शक्तं तया नादीमुखाः पितरः सत्त्वासां जातिश्च समाहृत्य तथा सात्यं च द्रुपि मन्त्रं च नराणि ययास्तया मि
 श्रीकृत्वा तु चतुरः पिंडान् श्रीफळं संनिषादः दद्यान्नादीमुखेभ्यः अपितृभ्यो विधिपूर्वकं दद्यात्तमकमूकानि यवांश्च विनियोजयेत् तान्येव दद्यात्तथा
 तुरघादिषु सर्वदा तत्रैव चतुर्विंशतिमते द्वादशाभ्युदये पिंडानेकैकस्थे विनिक्षिपेत् एकं त्राम्नापानं द्वादश्यासिं डान् पृथक् पृथक् वासिष्ठः प्राश्नु
 खो देवतीयेन प्राक् कुं डेषु कुशेषु च दत्त्वा पिंडान् कुर्वन् पिंडपात्रमधोमुखं नादीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति वा पिंडदानं संबर्त्तयेत् अत्र पिंडाः कृतास्तदा
 त्कृतेनैव तसर्वविधेः पिंडनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्याद्विषयः श्रद्धाद्वै महाबाहो कुचळधर्मान्वेष्यतु बगालेयः अग्नौ काणामर्घ्यं वा दनावने जने पिंडाद्वै
 कुर्वन् पिंडहीनो निवर्त्तते नेत्रावसोजनस्यैव प्रधानत्वाद्यद्विरे प्रस्यवमनंतरा तस्यैव पार्ष्णस्य पुनराविर्त्तिरिति सिद्धं अत्र सांकेत्यविशेषः प्रयोगपरिज्ञाने स
 गृहेः शुभाय प्रयमातेन द्वादशैकं कथ्यमाचरेत् न षष्ठाया द्वादशैकं महादोषा भिजायते नाम गोत्रादिनेषोऽप्यत्रैव न तु सां पिंडकं श्राद्धे दीतस एव अत्रायं क्रमः नादी
 श्राद्धे देवैः क्षणः क्रियतामिति द्वादशैकं पुनः पुनः ॐ तथेति विप्रश्नां युगपदुक्ते प्राप्नुतां भवेत्तौ प्राप्नुवावेति वैश्वदेववत्पितृपि द्विवातेन विप्रद्वये प्रयोगं कुर्यात्
 आहिताग्नेस्तु हेमाद्रौ श्राले यान्नौ तु विद्यमाने पिंडद्वौ पिंडान् निर्वपेत् पतंति पितरस्तस्य नरकं सर्वपचते बद्धव्यां शिष्टं द्वादशैकं विवेपे वित्रीया चत्वारि
 शं नो देवीरित्यनुमंत्रितास्तु यानावर्षति यावो सिसोम देवयोगो स वेदेव निर्मिताः प्रत्नवद्विप्रतः पुष्ट्या नादी मुखान् पितृनिधानं लोकान् श्रीयाया हिनः स्वाहे
 ति स्वाहाप्यादतिरुहति विश्वे देवा इह वोऽर्घ्यं नादी मुखान् पितर इति यथा लिंगमर्घ्यदानं धात्रिदिरानं दिर्हिः पोषा होमो ग्नये कथ्यवाहेनाय स्वाहा
 सोमाय पितृमते स्वाहीत्यतो देवः प्रवृत्तः इत्यंगग्नहणं पावमानीः शांती रैदीरप्रतिरथं च आचयेन्मधुवाता तृचस्थाने उपास्थे गायते तप नम

श्रीरामः

धुमतीः आवयेद्वनमीमंतेति च ॥ अक्षय्योदकेषु कुर्यात्तद्विधिः दद्यादिति चंद्रिकायां द्रुपद्विषयः तन्निप्रश्ने तु संपन्नं देवैरुचितमित्यपि द्रुपिकर्कं धुमिश्चाश्च पिंडाः
 कार्या यथाक्रमं कात्यायनः त्वमपुया जिनमिति विप्रो न वमर्जयेत् नादीमुखाः पितरः प्रयतामित्यक्षय्यस्थाने स्वधां वाचमिष्य इत्यस्य स्थाने नादीमुखान् पितृबुवा
 नपिष्यते नमस्वधां प्रयुज्जीतेति अत्र साग्निग्निरादी विवेदेव कुर्यात् आदौ द्वादशैकं तेषां मध्ये श्राद्धं तु पार्वण्यो एकोदशेति हते तु वैश्वदेवविधीयत इत्याशौ केरां
 तायनपारिशिष्टात् हेमाद्रौ तु शेषमन्नमनुष्ठाप्य वैश्वदेवैकं योजतः श्राद्धाद्वै श्राद्धशेषेण वैश्वदेवं समाचरोति चतुर्विंशतिमातान् नादी श्राद्धे पते वैश्वदेव उक्तः व
 क्तानामपि कुर्यात्तच्छेदनात्तयैव पूर्वोक्तं तेषां परिशिष्टं न द्विषयमन्यविषयवालेयं अन् श्राद्धांगतर्पणं नेत्युक्तं प्राक् ॥ इति निर्णयः श्रद्धाद्वै ॥ ॥ ॥
 ॥ अथ जीवसिक्तकं श्राद्धं ॥ तेजानेकं पश्चादृश्यते जीवंतं पितरं सो जयित्वा परयोः श्राद्धं कुर्यादित्येकः होमांतमेव कुर्यादित्यन्यः होमांतं पितृयज्ञः स्या जीवपितरि जानतः
 पितरं सो जयित्वा रापिंडो निर्णयत्तारा विनियुता चोक्तेः यद् जीवसितान दद्याद्वा होमात्कृत्वा विस्महेत्या पस्तवा केश्व जीवतां पिंडान् गेनो दुत्वा परेभ्यो देयमित्यपरः
 जुहुवा जीवसिक्तकं श्राद्धं ॥ जीवतामजीवतां पिंडदानमिति ततः जीवतामजीवतां देयमेवेति हिरण्यकेतुरिति निगमात् तस्माज्जीवसितान् कुर्याद्वा
 मवनसंराय इति विप्रोक्ते द्वादश्यामेवेत्यन्यः एतेषां सांकेतिके निषिद्धाः प्रत्यक्षं मवनं श्राद्धं निषिद्धं मनुरजरीतः पिंडनिर्वपणं चापि महापातकं समितिमर्तते
 द्रुपदीयं दोषं देवी विप्रोक्तेः चंद्रिकायां च तस्मात्पितरि जीवति श्राद्धा नारं एवेत्येकः यज्ञः सपितुः पितृभ्यः अधिकारो न विद्यते इति कात्यायनोक्तेः जीवित
 पितरि च पुत्रः श्राद्धं कर्तुं विवर्जयेदिति हारितीति तत्रैव पितुः पित्रादिभ्यो दद्यादिति सिद्धांतः क्रियमाणे तु पितरि प्रवृत्ता मर्क निवर्षोती हिमनूक्तेः पितुः पितृभ्यो वा दद्या
 त्सपितेत्यपरा युर्नितं कात्यायनोक्तेः अथ बद्धसंयतपक्षः अन्यशास्त्रात्तेन देयः एव जीवन्मातामहनां प्रहृष्टकामं मातृतामहनामप्येवं श्राद्धं
 कुर्याद्विप्रश्नाः मंत्रो हिनययान्यायं दद्यात्तं मंत्रं वर्जितमिति विदुक्तेः एवं मात्रादिकं ग्यापितयामाता महादेकं इति द्रुपदीयं दोषं निपुणं पित

रिजीवितुस्वमांस्त्रिभुतायामपि पितुरेवमात्मानामहयोः कुर्यात् येन्यएवपितादद्यादिति वक्ष्यमाणचचनादिति महवरणाः मदनत्वेन जीवित्वा स्वमात्मानामहयोर्दद्यादित्युक्तं काळादशेषं मृतेन पितरिजीवमानकः पितामहादिभ्यो दद्यादिति स्मृतितत्त्वादिगोडमेयाः दाक्षिणात्यास्तः पितृवर्गमात्रवर्गितयामातामहस्यच जीवेतुयादिवशं घस्तवर्गितुपरित्यजेत् इति वचनात्तद्गोत्या एवेत्याहुः एवं पितृमन्यस्तपितृकादेरपितृय दद्यातीत्येवमन्यस्ततातेवयदिते सति येन्यएवपितापोदितेभ्यो दद्यात्स्य स्वयंस्तदिति षड्विंशन्मतान् सन्यस्तजीवनीत्यर्थः मृते तु सन्यस्ततदायपदं यन्मृतेपितरस्य एवेति गोडः कात्यायनोपि ब्राह्मणादिदृतेनातेपतिते संगवर्जिते यः क्रमाच्चमृते देयेभ्य एव ददास्यसौ अयं च सन्यस्तापत्रादेरविरोधात्सर्वत्रादधिकारः एतौ विदंति पां एकादशाहपार्वणवार्षिकाघपितस्यैव अह्न्येकादशे प्राप्ते पार्वणतुविधीयत इत्युक्ताः विदं हं गृहणादेव प्रेतत्वेनैव जायत इत्युक्ताः शानाविशेषोक्तेः ब्राह्मणादिह तेरव्यादिनिषेधस्त्वेकदंशपरिपरः अतः परममहंसानां वार्षिकदिक्कर्मपिनकार्यमिति भूषाणि आहूतत्वादयोगोडमेयाः इदमेव तु मुक्तं यत्तुहमादौ कौडिन्यः दश आहुंगया आहुं आहुं चापरपक्षिक न जीवत्यितु कः कुर्यात् सिद्धेस्तर्पणमेव चोते तत्स न्यस्तपित्राद्यतिरिक्तविषय मत्रायणीयपरिगते उद्गाहेषु व्रजनने पित्र्येभ्यो सौमिकेभ्यः तीर्थब्राह्मणाभ्यां तेषु देते जीवतः पितुः तत्रैव महानदीषु सर्वस्वतीर्थेषु च गायामृते जीवत्यितपि कुर्वत आहुं पार्वणधर्मवत् गयामृते इति नातृयतिरिक्तविषय आन्वयकेपे गमाशसौ सत्यां यश्चमृते निः मातु आहुं कृतः कुर्यात् सितर्यपि वजीवति इति तत्रैवोक्तेः गयाशसौ प्रासंगिक्या गयाप्रसंगतो गत्वा मातु आहुं समाचरोदिति वचनात् तेन मृतमातृको गपायां तत्पार्वणमात्रं कुर्यात् तं जीवने तु व्रती यश्चाहुं माप नैतिकाका दर्शस्मृति तर्पणादयः अन्ये तु गत्वा आहुं नैति निषेधार्थः सामान्यतः प्राप्तं तीर्थ आहुं पक्ष्येव गयायामित्याहुः यदा तु पितुः प्रतिनिधित्वेन गयाया ति होतयजमानस्य पितृपितामहपितामहा इत्येव आहुं तत्र स्वमातुः पितृपत्नीत्वेनैकादिहं कृत्वा मातृत्वेन पुनः पार्वणं कुर्यादिति त्रिरुक्ती सेतो

३

श्रीरामः

कत्वरविष्णुपदास्तयवदेष्टेवोतेकेचित् आद्यां त्वे एत्ये वन्ये मध्यमां त्वे इत्ये इत्यपरे संकोचे हेत्वभावात् तत्रत्यसर्वे आहुनि मातुः कार्मणीति मुक्तं प्रतिपादितं यत्तु मदन पारिजाते न जीवत्यितु कः कुर्यात् आहुं मग्निमते हि जः येन्यएवपितादद्यात् तेन्यः कुर्वीत साग्निक इति समन्तकः साग्नरेव जीवत पितृकस्य तीर्थ आहुं मुक्तं साग्नरेपि मत्रायणीयशा र्वीयस्यैव नान्यथा पठते जीवतः पितुरिति तस्य शिष्टे एवोक्ते रिति द्वावप्यदिवा दामायाः तत्तु मुक्तं सोमजवापि पितृयज्ञविषयं सन्यपित्राद्यतिरिक्तविषयं चोति इत्युक्ती च द्रोदयोक्तेः इहोतीर्थेन्याह साधारण्येनास्यापितृपात्वाच्च तथाग्निरग्नेरीपितादी आहुं मुक्तं पृथक् एवोपितामहजीवनेपि देयं अथपितामहजीवितेवपितरि यपपि पितामहापातच्छ्राद्धं तु जीतेत्यत्राभिन्नु रिति मनुना जीवतः पितामहस्य भोजनमुक्तं तथापि प्रत्यक्षार्चनस्य पूर्वनिषिद्धत्वा सितामहं विवहाय पितृप्रापितामह इदं मुपितामहाद्यादयं पितामहस्य च दृष्टस्या जीवजीपि पितामहः पितुमनामसंकीर्त्ये कीर्तयेत्यपितामहमिति मन्त्रकैः अयमेव सर्वसंमतपक्षः एवैवैवोर्मृतयो अपितामहजीवति पितृमात्रमृते परयार्ज वितोश्च दृष्टपितामहादिः त्योज्यं जीवंतमिति दद्याद्वा प्रेतान्नो योदके हि जरीते कात्यायनोक्तेश्च एतत्सर्वमना सैकस्याहं विष्णुः पितरि जीवति यः आहुं कुर्यात् पितृपितामहादिकुर्यात् तेषां कुर्यात् सितरि पितामहे न जीवति येषां पितामहः पितरि पितामहे प्रपितामहे वजीवति तेनैव कुर्यात् यस्य पितामहे तस्यास्तपित्रेभि र्निधाय पितामहात्सराभ्यां दद्यात् यस्य पितामहः प्रेतो स्यात्तां सपित्रे पिंडं निधाय पितामहात्सराभ्यां दद्यात् मातामहानामप्येव आहुं कुर्यादिव भ्रूणः मंत्रोहेन यथान्यायं शेषाणां मंत्रवर्जितमिति अत्र पितृवत्मातामहे जीवति तत्रापि ब्राह्मणः यथाह न वज्रिषु जीवत्सु नैव कुर्यात् तथाप्यपि स्थानादि सर्वमिति देशं एवं मातृजीवने पीतिररुपाणि काळादशो नन् येभ्य एवेत्याहो यश्च दद्यादित्येव विशेषयानित्वेन तदप्रसंगोदिति दिक् उन्नयार्थे चारुत्या तं आहुं यत्तु व्रजाने अवेणाक्ते पित्रे पिंडं निधायैति पितुरेकोदिह विधिना आहुं कृत्वा प्रपितामहादिभ्यः पार्वणं कुर्यात् तच्छुक्रतममृतसपिंडीकरणं सावपक्षोसो विदी

स्त

करणस्वाना पन्नेहेयं युक्तमात्रप्रमीक्षानां नैवकार्योऽपि ज्ञेयवचनात्. दशोत्तरपितुरेकोऽपि मेव कार्यं न जीवंतमिति दरातीति श्रुतः जीवसिन्ताम होयस्य पिता नंतरितोऽपि
 वेत्. पितुरेकस्य दातव्यमेवमादुर्मनीषिणा इति मत्तपार्श्वेऽन्तेः पितामहजीवतिवपितयेव सभापयेदिति हारीकेशः. शिष्यस्तः युक्तमात्रमात्रं तीनां नैवकार्योऽपि ज्ञेयः
 यदि मातायादिपितामहानि यविधिः स्मृत इति माधवीस्काहोक्तेः युक्तममृतसपिंडाकुर्यात्तापः पितृयादिविषय इत्याहुः. एयविधानेयं पुत्रः विपुजीवत्कविस्तुराहः
 विपुजीवत्कनेव कुर्यादिति. एतदुशोदिविषयं नोदी आहुतुपरे स्यस्त्रिभ्योऽप्येव कल्पतरुः. पृथ्वीचंद्रोदयस्तः. दयात्रिभ्योऽप्येव कल्पतरुः जीवज्जन्तयदीति मनेः
 सर्वत्राविकल्पः सच देशाचाराद्व्यतिष्ठतेत्याहुः. सुदर्शनमाष्येनु मासि आहुं जीवसिवादि नाव्युक्तममृतपित्र्यादिना च कार्यमेव कर्तुं. मदनरत्ने कृतः अष्टको
 दिषु संक्रांतो मन्वादिषु युगादिषु. चंद्रसूर्यग्रहेषु त्वेव पापपूज्ययोगतः जीवसिन्तानेव कुर्यात् आहुं काम्यं तथापि कं अन्यविशेषाः. श्रीपितृक कृतजीवसिन्तकनि
 र्णये सारकृतविस्वकोऽसौ त्वहेयाः इति जीवसिन्ता आहुं अपविमक्तनिर्णयः. पृथ्वीचंद्रोदयमरीचिः बहवस्तु कार्यदापुत्राः पितुरेकत्रवासिनः सर्वेषां तु
 मतं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु पत्न्युतं इत्येव वा विभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत्. ज्येष्ठस्य कर्तृत्वेऽपि सर्वे फलसागिन इत्यर्थः. तेन यत्र स चर्यादि नियमास्तु फलसंस्कार
 रत्वात्सर्वकार्याः. एवं संसृतिनामपितृव्यत्वात्. पिताभिरायां नारदः प्यातृणामपि सत्क्रानामेको धर्मः प्रवर्तते. विभागमिति धर्मोऽपि पितृवत्तेषां पृ
 थक् पृथक्. बृहस्पतिर्गणैकमाकेन वसतो पितृदेवहिजर्तनं एकं भवेद्विभक्तानां तदेकस्या दृहे गृहे. अवयवस्य पृथगप्यवयववशात्. अत्र य
 त्सं ध्यादिष्वप्यविभक्तानां पृथक् पृथक् प्राप्नोति. तथापि द्रव्यसाध्य आहुं वैश्वदेवादिष्वेव सः द्रव्यस्यानेकस्वामिकत्वेन एकस्य व्ययनाधिकारात्.
 यानितुः द्रव्यासाध्यानि मंत्रजपोपवाससं ध्याब्रह्मयज्ञपारायणादीनि नित्यनैमित्तिक काम्यानि तेषु पृथगेवाधिकारः. द्रव्यव्यापारोऽनुमित्यानु
 पेक्षणात्. द्रव्येणाप्यविभक्तेनेत्यस्याविषयत्वात्. पृथगप्येकपाकानां ब्रह्मयज्ञो हिजर्तनं अग्निहोत्रं सत्त्वाचसं ध्यानि तस्यैव त्रयैति म
 योगपारिजाते आश्वलायनोक्तं. अग्निहोत्रं सत्त्वाचसं ध्यानि तस्मात् नित्यकर्मपरः तेष्वप्यानुमत्यैवाधिकारो न्यायसाध्यात्. ॥

श्रीरामः

रा

४१४

पितृयादिविषयकत्वेन नित्येनैव नैमित्तिकेनाप्येकस्य अधिकारः. एकोऽपि स्वावे कुर्यादनां धर्मनविक्रयं आपत्कोऽवदंबोयधर्मार्थचक्षोषतरोतिवचनात्.
 धर्माक्षेपकयकत्रयपितृयादिविज्ञानेभ्यः केचित्त्वविभक्तानामपि पृथक्पाकत्वे देशांतरे च दार्शिकदिकयोः पृथक्माहुः. प्यातृणामपि स
 क्रानां पृथक्पाकोऽसवेपदि वैश्वदेवादिष्वं आहुं कुर्यात्तैवै पृथक् पृथगिति हारीतोक्तेः. अविभक्ते तु पुत्रेणापि तेनैव धोमताहनि देशांतरे पृथक्कार्यो द
 शं आहुं तैव चेति यमोक्तेः चेति तत्र मूलं चित्यं इत्येत्यमर्थः. पन्महायज्ञमध्ये देवाभूतमनुष्यपितृयज्ञानन्यानुमत्या ज्येष्ठ एव कुर्यात्. होमाग्रद
 नराहितं न सोक्तेयं कदाचन. अविभक्तेषु संसृष्टेष्वेकनापि कृतं कृतमिति व्यासोक्तेः. यस्य तु ज्येष्ठना कृतं वैश्वदेवेन संसृष्टेन तस्मिन्माग्नोऽपि
 विक्षिन्वाभोक्तव्यं यस्य तेनामग्नतो न संसृष्टेन नियुक्तमग्नौ कृत्वा ग्नं ब्रह्मणा पदत्वा मुंजीतेत्यविभक्ताधिकारे पृथ्वीचंद्रोदये गोभिलोक्तेः
 आश्वलायनस्तु पाकपार्यव्येष्टपत्तं तदेकत्वे तत्पृथक्माह. वसतामेकपाकेन विभक्तानामपि प्रपत्तः. एकस्तु चतुरो यज्ञान् कुर्याद्वाग्यतृष
 कान्. अविभक्ताविभक्तावापृथक्पाकादिमातयः. कुर्यात्पृथक् पृथक् यज्ञान् सो जानात्यादिनेदिन इति. ब्रह्मयज्ञसं ध्यात्वा न तर्पणादितु क
 हेतोः पृथगेव. देवपूजान् क्रवदुन द्रव्यादकत्र पृथग्वा. दशोत्तरपितुरेकोऽपि मेव कार्यं तीर्थयाद्राघपियुपत्सर्वेषां विभक्तानां प्राप्तावेकस्यै
 व. भेदेन प्राप्तो भित्तिं गया आहुं प्येव एह्या बहव पुत्राः शीघ्रवन्तो गुणान्विताः तेषां तु समवेतानां यथेकोऽपि गायं ब्रजेत्. तारिनास्मो वयं ते
 न स च याति परां गतिमिति हेमाद्रौ कोमोक्तेः. काम्येपि दानाहोमादावप्यानुमत्यावाधिकारः. द्रव्यासाध्यजपादौ तां विनापि. अपरा केपिदी

प्रथमं चाक्ये त्रीपे प्रणवेन तं कुरुः अवासाततः स्नायाद्यथावन्मंत्रयोगतः मंत्रश्रमोपसंवेदे. ३६ नमो देवे दयाय शिः इति कंठाय दंष्ट्रे रुद्राय वाप
हस्ताय कृत्वा विंशतिं नमः सरस्वती विसावित्री वेदमाता गरीपसी सन्निधात्री भवत्वन्ती रीपापप्रणाशिनीति. मंत्रवत्त्वानं च वपनोत्तरं कार्यं प्र
र्वमावाहनं तीर्थमुत्तमं तदनंतरं ततः स्नानादिकं कुर्यात्संस्कारादिसमाचरेत्स्वकैः यत्तु गत्वा स्नानं प्रकुर्वीत वपनं तदनंतरं मिति तन्मुखं सन् स्नानं पर
काशी किं दे. तीर्थोपवासः कर्त्तव्यः शिरसामुत्तमं पा. उपवासे तत्र वाक्. यद्दिक्कथं. प्राप्तिस्था तद्दृष्ट्वा प्रवृत्ता मो. उपवासः प्रकर्त्तव्यः प्राप्तिद्विआदुतास्यतः
अत्र उपवासं ज्ञातः कुर्यात्तस्मिन् हनि स्तुतं तस्य इति. प्रसिद्धिनो. पवासोक्ते विकल्पः मुद्रनेतुस्काददेवको. मुद्रने चोपवासस्य च सर्वतीर्थेष्वप्येव विधिः वने
यित्वा कुरुक्षेत्रं विशाखं विरञ्जं गेयं विरजं लोणारं प्रसिद्धमहातीर्थपरः सर्वतीर्थशायः अत्र विशेषः स्मृत्यन्ते उध्वमयातिमा सोनात्यु
नस्तीर्थं जेघदि मुद्रने चोपवासं च ततोऽप्यनेन कारयेत्. तदा तदप्यनेन शस्ते प्रायश्चित्तमृते हि जेति वा पाठः प्रयोगे प्रतियात्रं तु यो
जनत्रय इष्यते सौरं हस्वातु विधिवत्ततः स्नायात्सितासिते. अपरा के स्कादे. नृदश्चरवप्राश्चर्यो वा वपनं कारयेत्कधीः केश
श्मश्रुलोमनसं खान्युरवसंस्थान्ति वापयेत्. इदं प्रयो इदं प्रयोगे स्काधिवानामपि समूहं भवति इति सदाः पुक्तं तु. सर्व
केशान्समुद्रयै देयं दंगुळद्वयं एवमेव हि नारीणां शस्यते वपनं क्रियेति तच्चाकृतं वृत्तानां न कार्यमिति केचित्. तत्त्वन्तु नमि
त्रिकं चास्ति त्रादिमृतिवत्कार्यमिवेति तदपि प्रयोगे नित्यं. नान्यत्र तच्च यतिभिस्तीर्थेष्वपि सतु संपिष्वेव कार्यं यन्नान्यरा.
कस्तोपस्थितिरवावर्जकं संपिषु वाह्येति स्मृतेः इदं जीवसित्तकेणापि तीर्थे कार्यं न वमुत्तमं पिद्वानं चेति रक्षयनेन

श्रीरामः

सिनी ४

निषेधः विना तीर्थं विना यत्तु मंत्रादिपित्रैर्मृतं विष्णु यो वापयति तस्मै मने स पुत्रः पितृपातक इति स्मृत्या तत्संकोवात्. तदपि प्रयोगे प्रतियात्रमन्यती
ये आत्मा यात्रामो यो वेति शिष्यः ततः स्नाने परायेतु मार्केड्यपुराणे. मातरं पितरं जायां स्नातं स्कादं च संश्रुतं यमुदिर्यति मज्जेत भ
जन्मांशं तस्यः पैदानसिः प्रतिकृतिं कुरामया तीर्थं वारिणिमज्जयेत्. मज्जयेच्च यमुदिर्यसो हसागं कंठमेत. मंत्रस्तः कुरासि कुशपु
त्रोक्तं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा. त्वयि स्नाते स रस्नातो यस्येदं रंथि वचनं ततस्तर्पणं श्रोत्रं पूषी चंद्रोदये प्रक्षरे वी पुराणकारा विंदादिषु अकाके
पथवाकाके तीर्थे आहुं च तपणं अविलंबेन कर्त्तव्यं नैव वि. धुं समाचरेत्. मात्स्ये पितृणां चैव तर्पणमिति तुर्यपादः तत्र देवताः महालयनिर्णयेना
गुक्ताः राप्ते देवको तीर्थद्वयोपपत्तेरनकाळमवधारयेत्. पात्रं च ब्राह्मणं प्राप्य सधः आहुं समाचरेत्. हारीतः शिवाय शिवारात्रोक्तो वापो
पितोसिवा. नकाळनियमस्तत्र गंगा प्राप्य सरि. हरां भारते भुक्ते वाप्य यवाभुक्ते रात्रो वायादिवादिषां पूर्वकाके यवाकाके शनिवाप्य यवाभु
विः यदेव दृश्यते तत्र नरी निवाय पादिय प्रमाणं दर्शयित्वा नकाळं स्तत्र कारणं आशौचेपि कार्यं विषाडुर्गय जेषु वाचायां तीर्थं कार्यमिति. ६
नतत्र स्तत्र कृतं इत्कमप्यज्ञादिकार्येति पैदानसि स्मृतेः तदानीमकरणे त्वाशौचांते एव कुर्यात्प्रसासखंडे. नवारं नवनक्षत्रं नकाळस्तत्र
कारणं यदेव दृश्यते तीर्थं तदा पूर्वमहस्वकं मन्मसापि कार्यं नित्येनेमि तिकं कुर्यात्प्रयतः सन्मळि म्नुचे. तीर्थे आहुं गजगायां प्रत आहुं नये
वनेति इह स्मृति स्मृतेः एतच्चाशौचं कृतं सो जनस्य रात्रो रास्नान आहुदिकं माक. स्मिक तीर्थं प्राप्ता वामहस आहु विषयं ग्रहणादिवत्. ननु न

बुद्धिपूर्वमाशौचादौ तीर्थप्राप्तिः कार्या. मळमासेन मासस्येती पथाद्दं कार्यमिति नं द्विकार्या देवीपुराणे आदृतत्रकत्रयमध्याह्ननवर्जितं.
 हेमाद्रौ. अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजोगुघनिवेशनं त. मिश्रश्च न विकिरतीर्थश्राद्धे विवर्जयत. भविष्ये. आयादनं विस्मृतिश्च तत्र ते यानविधये. आवाहनं
 न तीर्थस्थानार्घ्यदानं तथा सवेत्. आहिताः पितरस्तु स्तीर्थकृतार्घ्याः संति वेयतः. अग्नौ करणं न नोतिरत्ना वत्या. अत्र यदुक्ते श्राद्धे पमात्रादीनां
 पिंडमात्रं देयं हविः शेषं ततो मुहिमादायैकैकमाहृतः. कमन्त्रपिण्डपत्नीनां पिंडनिर्वपणं चैव इति तीर्थपिक्रमे देवलोके गिति एषा चंदः ततः सा
 मान्यपिंडे द्यात्. ततः पिंडमुपादाय हविषः संस्मृतस्थवः शान्तिवर्गस्य सर्वस्य सामान्यपिंडमुत्सृज्य नोदिति तेनैवोक्तेः. पाच्ये. तीर्थश्राद्धप्रकुरित
 पक्षा नैविशेयतः. आमन्त्रे न हिरण्येन कंदमूळकण्डेरपि पिंडद्वयाणि देवीपुराणे. हेमाद्रौ ब्रह्मेन. सक्तुभिः पिंडनं दातुं संपादये. पायसेन ततः
 पिंडा नः. नोतीर्थपक्षे एव नान्या प्रतिपत्तिरित्युक्तं प्राक्. एतच्च विधयया पुत्रप्राकार्यं न सप्तपुत्रयो युक्तं प्राक्. सप्तपुत्रयानकत्रयं भर्तुः श्राद्ध
 कुराचनेति स्मृतेश्च. अनुपनीतेनापि कार्यं एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषु पूर्वस्विति पाप्मनीयं श्राद्धमुपक्रम्योक्तेः. एतज्जीवति तत्केणा
 र्थकार्यमित्युक्तं प्राक्. यातिनातुन कार्यं न कुर्यात्स्त्रुतकं क्षुभिः श्राद्धपिंडोदकप्रियाः त्यक्तं सन्ध्यासयोगेन गृह्यमादिकं व्रते गोत्रादिवर
 णं सर्वपितृमातृकुलं धनानि स्मृतेः गयायां तृते. वायवीये दंडप्रदेशे यद्विदुर्गयांगत्वापिंडतदः दंडं स्पृश्या विष्णुपदे पतति. सहस्रमुच्यते.
 गंगया मुंडपृष्ठे च कूपे पृष्ठे वरेत. दंडं प्रदर्शयन् प्रभितः पितृभिः सह मुच्यते. हस्त्यस्त्रे प्रसासवंदे तीर्थे चैव तिग्गृह्णाति ब्राह्मणो रतिद्वयः.

श्रीरामः

दशांगमर्जितं न रथादेवं कुर्या. शीयत इति विष्णुसिंधौ तीर्थश्राद्धे विधिः अथाशौचं नारायणात्मजेश्रीमद्रामकृष्णसंस्थेनुता रुमडाकर
 संज्ञेनाशौचं निणीयते पुना मरिचिः आचतुषां देवत्वावः पातः पंचपथयोः अतर्कध्वं प्रसूति स्यादहं शोस्त्रनकं भवेत्. स्वावमातुस्त्रिगत्रं स्यात्स
 पिंडाशौचवर्जनं पातमातुष्या माससंपिंडानां दिनत्रयं अत्र मूकं भित्तारायां ज्ञेयं अत्र मासत्रये त्रिरात्रस्यानुवादः राजस्वलात्तेनैव तसिंदुः यद्य
 प्यनेन तु चैव मासे पित्रात्रं प्राप्नोति तथपि पणमासात्तंत्रं यावद् दूर्ध्वस्वावाभवेयदि तदा माससमेस्तासां दिवसेः शुद्धिरिष्यते. इत्यादिप्र
 णात्. रात्रिभिर्मासतुल्यातिरीसं स्वावे विरुध्यार्तिमन्त्रैः गर्भस्वावेयपामासमविरेत्तमेत्रय इति मरीच्युक्तेश्च तदा वंहेयं अकिं चि
 मासमध्ये उत्तमे ब्राह्मणे अत्र संपिंडानां स्नानं सद्यः शौचं संपिंडानां गर्भस्य पतने सतीति तत्रैवोक्तेः. एतदावतुर्पमास्यात्. पाते विदिनस्योक्तेः
 अकारणायाः शुद्धसंभवात्. सद्यः न हं स्नानपरं एवमग्नेपि गर्भस्वावे स्नानमात्रं पुरुषस्येति ब्रह्मविद्योक्तेः. पुरुषस्येति संपिंडोपलक्षणं प्रयु
 क्तं वचनान्. आचतुर्पमासं संपिंडानां स्नानं किंतु पंसण्व पातेन न निर्गुणपरं गुणवस्तु. अजातहं तेन नये शिशोर्गर्भस्य कृते तथा. स
 पिंडानां तु सर्वेषां मकराचमणोवकमिति यमोक्तेरुक्ताह इति मदनपारिजातः समममासादिदशाहं. एतत्सर्वं वर्णविषयं तुल्येव सिष्येस
 रेषामातिकांते तथैव चैव आश्रितैः पराशरः जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन रक्तस्थिति संवर्तः
 जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचं तदुविधीयते. माता रक्तस्थे द्वादशाहेन पुत्रा दशानं पितुः पुत्रपदात्कन्यो सजो न पितुः स्नानमिति हारत्तनाया

प

निर्णयः ८०

इतजन्मसप्तमेमासीत्युक्तं नैषदिनियतकाकत्वात् चोलेनकाकोपलक्षणं प्रथमेवतीयेवाकर्तव्यं बुद्धिबोद्धव्यं इति मनः ततः संवत्सर
पौषडाकर्माविधीयते द्वितीयेवातीयेवाकर्तव्यं स्मृतिदशनिमित्तसंज्ञेन तस्यानियुतकाकत्वादि तन्माह सा वाचवन्नामदातजननयो
रपिस्वप्नपणनिमित्तत्वापपत्तेस्तद्विशिष्टकाकावुचोवाक्यमेतत् सप्तममासाहवागदत्तनियुतकाकत्वादि जन्मेतदसावसंगाच्च य
त्परीषदशनेन नियतं यं कुर्यात्स नूनं रातायुः पुरुषशिशुतेखां पितृमरणे तदंतकमपि व्यजत ननु काकपुत्रसंज्ञा नामात्मकं तदसावेवास्मान्
मोवाछुदिस्यात् ततः के अस्तुः अतरेवोक्तं आहतजन्मनः सपत्तिं अननादशरात्रे व्युत्पन्नतावेसं वत्सरयति परिश्रितः दाहयामपरात्रा मास
पतितापरे अष्टादशेतिनयावदं न्यमनीषिण इति भविष्यच नाम्नकाका नियमाच्च नवमायम्यादशरात्रेति शतमुच्यः काकः अन्यस्वनुकल्प इति
वाच्यं चोक्तं पितृयापत्तेः नवदंतजनकाका नुपलक्षणे सज्जातमृतस्य दाहकार्यसंगः दाहादनवापाद नामकरणोत्तरं मवदाहपत्ते दाहादाह्यतेरवाक्य
मीति तस्य बाधनैः आवाशानकर्तव्यं सत्याशौचविधीयते इह मृतके च आशौचं दाहापत्तमपरे मृतकवीर्येति पाठे स्फुरते यत्तु विदुः अनिष्टं दाहादतरे
संयदिगच्छति सपत्तिं विदुः नृपतेतद्वैदिकीति तदपि वेत्ताशौचविधेयाय ननु सपत्तिपरं वाक्यं सदा किंच नामाकाकात्वात् मृतस्य स्नानं तदुत्तरं त्व
काहादि नामकाकत्वेकाहदाहमृतस्य न किमपि स्यात् अपशोखवचनेन व्यक्तोपेयं च मीतरा प्रागिति नोपपद्यत नास्ति वापि कृते सतीति मत्वादि किमपि
कृताञ्जलि माधवीमिताभरादिविरोधाच्च काकोपलक्षणं क्वापीति हि नामोत्तरं नोत्पत्तेः आकृदाहोसत्यहः अतरेजाने तनयशिरोगमं च्युततया
न सपिंशानांतु सर्वेषां महोग्रमशौचकमिति नोक्ते दाहासावेतु स्नानमात्रं अतरेजाने तेन सपत्तिना स्यादिति संस्कार इति विष्णुना दाहासावेत

श्रीगणेशः

दुक्तेः आहतजन्मनः सपत्तिं विदुः स्वर्त्कीयाचः दाहविकल्पवा आहलौगाभिः तृतीयेवोक्तं कुर्यात्तृतीयां संस्कारमेव न सर्वेषां कृतं तृदानां मन्यवापी
न्याहयं अन्यत्राकृतं नृपदे अवशङ्कणं तृतीयेव रूपकाकोपलक्षणं पणनिमित्तमेवापि नित्यं विदुः कुर्यात्तृतीयां संस्कारमेव न सर्वेषां कृतं तृदानां मन्यवापी
जातं तस्य वाक्यं नोक्तं यापि कृतसतीति उक्तं दाहापलक्षणं एतत्सत्यनंतरं प्राक्किं वृत्तान्मतेहः इतजानेप्यकृतः त्रैदेव होरात्रा कुर्यात्तृतीयां संस्कारमेव न सर्वेषां कृतं तृदानां मन्यवापी
केः विवर्षां प्रकृतं त्रैदेव होरात्रा कुर्यात्तृतीयां संस्कारमेव न सर्वेषां कृतं तृदानां मन्यवापी
अवजातत्वेन तत्त्वमुदेन विरोधत्वादाय विहितं दाहयित्वा च नृपदे उभयविधौ वाक्यमेतत् त्रिवर्षात्प्राक् तृदासावेति नान्यदस्ति दाहासावेति विदुः
रेकाह इति माधवः यत्तु कश्चिदाहः अत्रिवर्षविषयादस्याहवायां त्रिवर्षाध्वं मपि नास्ति विदुः नान्यदस्ति दाहासावेति विदुः
परवैयर्थ्यादिति तत्रुक्तं दाहस्याविदेहत्वात् नृणामकृतं तृदानां मरुतद्वैदिकी स्मृतेति मरुक्तेस्त्रिवर्षाध्वं मेकाहापत्तेरपि अहासिहः नयाप्यमे
न यागीकारात्पदेव यथं स्यात्साध्यादाकुर्यात्तृतीयां संस्कारमेव न सर्वेषां कृतं तृदानां मन्यवापी
त्रिरावाछुदिति मरुक्तेः एतत्सर्वं प्रागुक्तं सपिंशानां मातापित्रास्तदाहो ध्वं मृतसर्वं च विरात्रं बाह्यानामजातदंतानां विरात्राच्छुदिति
निरुक्त्यपेक्षः वैजिकादपि संबधादनुक्त्यादयं अहमिति मरुक्तेः कर्तुं तत्त्वाद्योगोऽयं प्राक्त अजातदंतमरणे पितृरकाहमप्यते इतजाने
त्रिरात्रं स्यात्तद्विदुः प्रागुक्तं शतिकां मात्कात्रयपं अहपरं अनृतानांतु कन्यानांतपावेरदुजन्मनामिति अहानुदन्तां प्रागुक्तेः त्रिरात्रं तत्त्वे
ध्वं यथामास पिशितो मते इति मत्स्यसंज्ञा च इतजाने मृतपंचाहः यथाहंगिराः त्रैवर्षाध्वं न तु मृतं तद्विदुः पंचभिः अतर्ध्वं मृतं अहदा
दाहादो विधीयते षड्वर्षं निमर्तायेतां अहः संधियते पदि मासकं सर्वं चोचमि त्यागिरससाधितमिति यत्तु मरुत्तमाहः त्रैदश्विति शौचोक्तेः मामा
शौचं तत्सगुणं अहपरं निगुणं तत्रुक्तं तयैव अहः पंचाहः षड्वर्षं मासः षड्वर्षात्प्रागपि कृतो दाहो माससत्याहुः एतत्तत्त्वं वयं

मिसर्वेषामिति विरोधादिष्ट विगर्हितत्वादनार्तव्यं रतिविज्ञानेभ्यस्तथाः रतिगणानामानां तेषां अन्येभ्योप्रागुक्तमिति गोशः एवं कन्यास्वपि ॥
तास्वप्यजात दन्तास्तपि त्रोरकनात्रमिति माधवः यत्तु विज्ञानेभ्योक्तं अनद्विवर्षप्रमयोः स्मृतकं मानं बहीतियाजवन्वोक्तः गतं स्मृतं तस्मान्न दन्ता
हे नानेउभयोः स्मृतीभिः सोदराणां चैति पैग्यो केश्वः पितृवोः सादराणां च हरेहरोमस्पृशत्वमिति तन्नेरानीप्रचरति अतएव स्मृत्यथमरः ।
तन्नाटनं कन्यास्तबोलात्वाकुशतोस्तानं अत्रुडायानुकन्यायांसपः शौचविधीयन्त्यापस्त्योक्तः रतिविप्ररूपमध्ये अप्रजानां तु स्त्रीणां त्रिषु
रूपातिविज्ञायते इति वसिष्ठोक्तः इदं वाग्दानेनैवमिति गोशः अप्रजायनांतयास्त्रीणां मापिंद्रोमासपौरुषमिति यवनाहः चान्द्रोत्रं वाग्दा
त्पूर्वतास्वकाहः अविशेषणवपणानामवोक्तं स्मृत्कारकर्मणः त्रिरात्रातुमेव बुद्धिः कन्यास्वप्यद्राविधीयन्त्यांगिरसात्रिरात्रविषयेद्राविधाना
तः अतः श्रद्धस्योपनयनस्थानीयविवाहात्पूर्वत्रिरात्रं विवाहोत्कषेत्तुषोडशाक्षमध्यत्रिरात्रमेव न्यपराकायाः श्रद्धनिगुणे बोधेपंचाहः षड
शोर्ध्वं विवाहात्तवेद्वादशाह इति गोशः सगुणानां षोडशाक्षोर्ध्वं विवाहात्तवेपि प्रणारोचं स्थिते तदुत्तरं स्याद्विवाहादुत्तरं कुक्षेपितकुक्षेचमम
पुरुषावधि त्रिरात्रं अरात्रिपूर्वप्रजातुयानैव प्रतिपादिताः असंस्कृतांतुसाहेयात्रिरात्रमुभयोः स्मृतमिति मरीच्युक्तः गत्वाकस्त्रादितत्वेचशंग्रः पितृव
श्मनियानां रीरजः पश्यत्यसंस्कृता तस्यामृतायां नाशोचं कदाविदपिशाम्यति यावज्जीवमाशौचमिति वाचस्पतिमिश्रः अपानुपनीते किं
उच्यते नाम्नः प्रवर्गननमेव तदूर्ध्वं वर्षत्रयान्पूर्ववोलाभावेह न्युदकदानविकल्पः नात्रिवर्षस्य कर्त्तव्या बांधवैरुदकक्रियाः जातदंतस्थवाकुपुनो
स्त्रिकपि कृते सतीति मन्त्रोक्तः उदकक्रियासाहचर्यादाहोपलक्षणां स्वननतु नान्यदौर्ध्वं हेहिकं अनद्विवर्षं निगवनेन कुर्यादुदकं हत इति यातव
क्तोक्तः उदकमंत्यकुसंपरेमिदं परार्कः यमः तन्नद्विवर्षिकं प्रतं घृतोक्तं निगवनेडुवि यमगाथागायमानो यमस्मृतः मनुस्मान् माधवीयि
ह्यपि स्त्रीणां तु पतिना गच्छं धाजातामृतः पराः आजातदंतो मासैवामृतः षड्भूगतेर्वाहः वस्त्रापैर्त्तृषितं हत्वा निभिपेत्ततुकाष्ठवहः रक्तेन

श्रीगणेशः

चात्रातैकैर्ममोमप्यधःविधीयते अंकुरणं प्रपिबध्यते कृतचूडस्य तु विवर्णात्तत्रागूर्ध्वं वाग्यदकरानं निमित्तं यत्तु वसिष्ठः जनार्दनवैद्यप्रतेग
नपुनन्वामीपिंडानां विगच्छति तत्र यमावन्तुर्दीपं वर्षत्रयाध्वमकृतचूडस्य पिबिन्यात् वर्षत्रयोर्ध्व उपनयनोत्सर्ववत्तस्त्रीमग्न्यदकरानं
तस्त्रीमवोक्तं कुर्यात्तस्त्रीमंस्कारमवचति वर्षत्रिरपूर्वकिलौगातिस्मृतेः पिंडानमपि कार्यं असंस्कृतानां त्रयोपिंडं दद्यात्संस्कृतानां कुशोद
तिप्रवृत्तसोक्तैः उदकरानं सपिंडैः कृतचूडस्येति गौतमोक्तैः उदकग्रहणमोर्ध्वोदिकपरमिति हरदत्तः द्वादशाहसंवेत्सरादवीक्ष्यादंडमरणमिति म
पिंडीकरणं न म्यादेकोदिकानिकारयेदिति हरदत्तधृतदेवलोक्तैश्च मरीचिरेणपि प्रेतपिंडं बहिर्यथा हर्ममं भविर्बर्जितमिति एतदनुपनीतपरमिति
विज्ञानेश्वरः भवचूडवप्रवोविधिः पूर्ववाक्से पेषयुक्तं दूहणात् उदकग्रहणस्योपलक्षणात्त्वादहाहः पूर्वाविपरितिकेचित् द्वादशाहस्यगदित्यनु
पनीतिरितानुष्ठानदर्शयय यथाशौचपिंडयुनीविधिमाहणोस्करः प्रथमोदिवसे यस्त्रयः पिंडाः समाहिते द्वितीये चतुरोदयादींस्त्रिसंनयनंतथा त्री
स्तदुपात्ततीर्थे देवस्त्रादिभालेयन्नतरति अत्र देवयान्तिक निबंधविशेषः शिशुराहृतजनजाडाळः स्याद्यावदाशिरवः कथ्यते सर्वशास्त्रेषु कुमा
रोमां जीवंधनात् आपंचवर्षात्कौमार्योपगंडानवहायनः तथा गर्भनिष्क्रियानास्ति दुग्धं दधं शिशो मृतं परं न पापसंक्षीरं दयाडाबंस्तत्र
दिशायदीयते किं नित्तमानवयुमां सत्त्वस्थानं यथा विधिः सध्वंसोऽन्यतदातव्यं तथा न सुखसोसिका तद्वात्राणि प्रदेयानि मोषानत्कानि
तत्समे कुमागणानवाळानां भोजनवस्त्रवेष्टनं यथापनीयतवाळस्तत्राप्रदीयते भूमिनिक्षेपणं वा देवावर्षं दूयमाशिरवं ततः परं
२१ विपर्ययः एकादशाद्वादशाहस्यात्सर्गाविधिर्विना तथा यत्र प्रमीयते बीजं २१

वे. २६

रवगश्चेष्टरहाहोपथासिधिः अत्रेडप्युर्ध्वं निरुत्थयमावर्षयमिति प्रागपि कृतं तदस्य तन्निरुत्थयमावर्षयमिति तथा त्रयस्य मणि संज्ञांति
 विपत्तिस्तयरासवेहः स्तनकान्ते प्रकृतं च दृषस्योत्तमर्जनंतदा तत्रहोरा प्रकृतं च तद्वक्तं तत्रनिश्चितं आहुतिनिषोपदशापि स्यः सपिरीकरणं वि
 ना इत्थं नवषोत्रिं नन्मतः पंचवर्षाणि संज्ञे रत्नमसंस्कृतं पंचवर्षाधिकं वा द्विविधानि यो रत्नापेत् एषोत्तमगौरिकं कर्मकृतं च मुदकं ततः अहम्यह
 निसंप्राप्ते कुर्याद्वाहुतिनिषोडशः पायसेन गुडेनैवापि उदयापयति उदकं सप्रदाना च राशानां नित्यानि च दीपदानादित्यादि किं तं तत्रपाधिकं ममे. रा.
 कर्त्तव्यं तुरगश्चेष्टप्रतावार्त्तिप्रतहस्ये स्वाहाकारेणैव कार्याप्येको हि णानिषोडशः कुरुते मः तिकुरुतेः प्राचीनावीतिनातयति तत्रवोक्तः अ
 वमरं नित्यमेव वार्षिकादिनसवत्येव सपिंडनामावेपि हत्वायागात् वचनामावाचुः शिवारासीये अथेतनिनं पं आमविशारा अदजातिचतः क्रियाम
 वाः समुद्दिष्टाः सपिंडिकरणं विना उदकं पिंडदानं च कृतं त्रैविधीयत इति स्त्रीणां तु द्वादशागुदकं पिंडदानं वक्तव्यः स्त्रीणां च कप्रज्ञानां मितिगात
 मोक्तेः स्त्रीश्च द्वाश्च सधमांश इति वचनाद्देपेव एतद्वयोनिमित्तावाचं सर्ववर्णसमं तुल्यं वाप्यसि सर्वधर्मात् कर्त्तव्यं तपवनातिथ्या अपराहोक्तः अति श्रीगमः
 त निर्वृत्तत्रैके विप्रैर्विषोद्गुरिष्यते निर्वृत्ते भविष्येष्ट भविष्येष्टेन वीतिरुच्यते श्रद्धेविवर्षे न अनेन मने शुद्धिस्तपं वतिः अतउर्ध्वमेतद्देहादशाहो
 विधीयते षड्विंशतिमतीतं तु शुद्धमासमशौचकमित्यादि नितानि शिष्टविद्यानां हने य आनिशतिविज्ञाने चरमदनपी ज्ञातादयः तनेतदेतां दुःखाणां
 यवस्थाप्रागुक्ताहेयैव तुल्यं वदसि सवषा मिष्टिभिषणात्परं अन्यदेशे कामाक्रियवस्ते निशुद्धिते अपजात्याशां तं तशद्विजपुमापुपनेयन

श्रीगमः

उर्ध्वपवत्रैः विराचमाव्रतादेशाद्वारावमतः परं च तस्य द्वादशाहानि विशः पंचदशैव तु विंशतिदिनानि श्रद्धस्य तदर्थं न्यायवर्त्तन इति यातकं न्योक्तेः
 यत्तुमएव विराचं देशा च वाशावमाशौचमिष्यते इत्याह तत्र द्वादहाहै विराचमस्य इत्यत्र एकदिनोत्पत्ते आशौचदेयदशाहमस्य उपलं माणां यदितु
 न्यस्यान्मरणेन कथं वनः अमृश्यं तु सवे होवं सर्वमेव सबांधवमित्यंगिरमोक्तेः दशाहाशौचपरत्वे दशारावमतः परमित्यनेन न पौनरुक्त्यापत्तिरिति न
 द्विविचकादयः यस्तु पुत्राणां वेदानां ध्याप्य हविं वधाति तत्राहाश्वलायनः द्वादशाराचं महागुरुषु दानाध्यायने वर्जयेत् इति कर्त्तव्यं तत्रैव त्रयः पुरु
 षस्य तिगुरुत्वात् सवति आतापिताचार्यश्चेति विद्वक्तेः पित्रादयो महागुरवः भर्तापुत्रो रामायणे पतिबंधगीतिर्भर्ता देवतंगुरुरेव शान्तातपः
 पतिरुक्तगुरुः स्त्रीणां सर्वस्याध्यागतागुरुः मोदकानां विराचं अहाहृदकदापि न इति मन्त्रैः मग्निपुराणे सपिंडनातु पुरुषसप्तमो विनिवर्त्तते
 समानोदकभावस्तु निवर्त्ततचतुर्दशो जन्मनामस्य तेव केतुत्तरंगो जमुच्यते इहास्पतिः दशाहेन सपिंडास्तु उच्यंति प्रतस्तके विराचेण सक
 त्यास्तु ज्ञात्वा शुद्धातिगोत्रजाः स्त्रीश्च द्वादयोस्तु विवावाहोर्ध्वजात्यशौचं वेवाहिके विधिः स्त्रीणामोपायाधिकः स्मृत इत्युक्तेः दत्तानां सत्तरे
 वहि स्वजात्युक्तमशौचं न्यूनतके जातके तपेति माधवीय बालाच श्रद्धस्य विवाहात्तावेपि षोडशवर्षाध्वमासः अत्र उक्तार्थः श्रद्धस्तपो
 उद्वाहसरात्प्रा मृत्यं समधिगच्छेन्मासात्तस्यापि वापवाः श्रद्धं समाधिगच्छेति नात्र कार्या विनारणेति अपराकेशोक्तः निर्णयतमदनपा
 रिज्ञातो दोलन्योक्तः होरीतः आमोजीवंधनादियः सत्रियश्च वनुर्गहातः मेधातिथिस्तु विराचमाव्रतादेशादि सच व्रतं काकोपल

त. ६

पार्थ सवकाः स्वस्वीयः सर्वेषां याच्यमवर्षेणः तेन चतुर्णां मिषवर्णानामुपनयनामोपचमनं चैवैवमासं च प्रणमिवाशौचं तत्रापि यत्नः
 माधिरावः प्रोक्ता इति स्मृत्यंतराहर्षं प्रणमिवाशौचं येषां योऽशाहर्षं इत्यादि स्तंभो मध्यमाहर्षं इति मध्यमाहर्षं चैवैवमासं च प्रणमिवाशौचं तत्रापि यत्नः
 इति श्रद्धास्यमासिकीति वचनादित्याह तदेतन्नाश्रित्येतराः यानि तु पराशरः एकाहा दुस्वप्याः शताह्ये योऽग्निवदसमीचतः अहान्केचकवेदस्तु इति
 नोदशाभिहितैः केवळवेदः केवळः शौचान्तेरप्युपलक्षणं अयं संकोचो होमाध्यापनपरएव न तु संध्याहर्षावतिहारलतायां अंगिरः सर्वेषामवव
 र्णानां मृतके मृतके तथा इहाशौचोदिते तेषां मिति शान्तातपो ब्रवीत् इत्यलः आशुचंदशरात्रं तु सर्वेषामपरो वदुः निधनप्रसवे च वपयंतः कर्मणाः
 सयः दक्षः सद्यः शौचं तपेकाहस्वहः अंतरहस्तपा षट्दशहर्षेरात्रपक्षामासस्तपेवच मरणांतपानाच्यदरापक्षस्तु सनके मितामरायां
 स्मृत्यंतरे चतुर्थेरात्रां स्थाप्य विशाः पुंषि पंचमे षष्ठे चतुरहाहर्षेः सप्तमे तहरेवतु इत्यादि निनान्यापदनापदुणवदगुणवद्विषयणिः इ
 शाचारभेदादानेयानि अममरणां दितं जन नारिनिमितादिभं शिष्टविगानान्नादन्तेऽप्यतीति वित्तानेचरः अस्मात्वाचाप्य दुस्वान भदत्वाश्च
 लपादिजः एवं विप्रस्य विप्रस्य सर्वदा स्तुतं भवेदिति इहोक्त्या अन्यपूर्वायम्यगोहे भार्यास्या नस्थ नित्यशः आशौचं सर्वकार्येषु देहम श्रीराम
 न्निमवर्षेति ब्राह्मादिक्शाहर्षस्तेत्यपरास्मरनपारिजातादयः माधवस्तु इति स्वाध्यायसाक्षेपे सप्तमपसंकोचनंतपेति कळिचर्जे प्रोक्तेः दक्षशाह
 एवमविप्रस्य सपिंडमरणोसति कल्यांतराणि प्राणाः कळौ सवतिकिं विषीति हारीतोक्तेः च न्यूनाशौचपक्षामुगांतरविषया अन्ययानाम
 धारकविप्रकृद्दशाहं स्तुतुं सर्वेति विरोधः स्यादित्याह यत्तु देवकः दशाहर्षे विभागेन कृते सचयेनेकमात्र अंगस्पर्शानि चित्तवर्णाना

श्रीराम

वत्तद्वर्तनं प्रति प्रणमिवाशौचं स्पृश्यते इति मृह यत्रावपनं मुक्तिं कांताशौचे विरात्रादौ तेनैवोक्तेः स्वशौचकळादित्येयं स्पर्शनं तु विभागतरति तदपि युगांतोषु अस्मि
 सं चमत्वाद् वमंगमर्शनमवर्तति माधवीयकळौ तन्निषेधात् यत्तु हारलतायां चतुर्थेति कर्तव्यः संस्पर्शो ब्राह्मणस्य त्विति प्रवृत्तसोक्तेः स्वहैकाहाशौचं
 चतुर्थाहर्षांगस्यार्जितं तन्न देव्यादिवशेनास्य दशाहर्षांगं चरत्वात् येन वर्णसंकरजाम् धौवसिक्तायास्तथां माशौचविशेषः कळौ नोपपुक्रदति नोच्यते
 प्रतिश्रुतमज्ञानां शौचमकाप कर्षणा र्थतु स्नानमात्रमिति विज्ञानेचरः माधवस्तु शौचाशौचप्रकृवीरवश्रद्धवद्वर्णसंकरादिति ब्राह्मोक्तेः श्रद्धवशाह हारल
 लतायेवं इति कीर्तकविमार्दिपुत्रेषु अहीनवर्णां मास्त्रीषु वसपिंडत्वेपि प्रसवे मरणे च प्रवर्षापरिषोर्भर्तुं शक्तिश्च मेव न दशाहर्षे आनोरसेषु पुत्रेषु जातेषु
 च मृतेषु च परप्रवांस मायास्तु प्रसूतास्तु मृतास्तु च विरात्रावुदिते विद्वक्तेः सपिंडानां त्वेकाहः परप्रवांस मायास्तु पुत्रेषु कृतकेषु च मर्त्यपित्रोऽपि विरात्रं स्याद
 काहस्तु सपिंडत इति माधवीयहरितोक्तेः सनके मृतके वै विरात्रं परप्रवेयोः एकाहस्तु सपिंडानां विरात्रं यत्र वैपितृति मरीच्युक्तेः शतवः अनोरसेषु पु
 त्रेषु मायां स्वव्यगतास्तु च परप्रवांस मायास्तु विरात्रावुदिते परप्रवां पुनर्तुः इदं सवर्णास्तु हीनवर्णास्तु रात्रं विदितौ परप्रवांस मायास्तु पुत्रेषु कृत
 तकेषु च नान्ध्यायोसवे त्रस्यनाशौचनादकी कस्या ब्राह्मणे आशौचं तु विरात्रं स्यात्समवर्णेषु निश्चितं यत्तु षडशीतौ अन्यप्रवांस रुद्रास्तु विदितौ इ
 ति स्थिते तास्वैयान्यप्रवांसपंचाहाभिर्विदित्यतीति तत्र विस्वापंचाहे मृच्छं त्वं यत्तु याज्ञवल्क्यः अनोरसेषु पुत्रेषु मायां स्वव्यगतास्तु त्वेकाहमाहः
 तदसंनिधौ च यं यदापितुं काहस्तु दसपिंडानां स्नानं अग्न्याश्रुनपुदारेषु परपत्नीकृतेषु च गोत्रेण स्नानं रुद्रास्तु विरात्रेणैव तिसृतीति प्राजापत्योक्तेः
 पितृति चोदुरुपलक्षणं तेषां प्रमादः यत्तु दत्तके पाचकप्रतियोगिकपुत्रत्वात् तेषां पितुर्न विरात्रं पूर्वसंघे धनिर्वृत्तेऽनदशाहर्षादिति कश्चित् तन्न तनं कपि

ने तः ६

वैजिकादभिसंबंधादनुसंध्यादप्यहमिति वाचनिकाशौचस्यानिवार्यत्वात्. पितृमरणोपरि तृतीयांशं विराजं गृह्णतु त्वेवमस्मिन्. दत्तकश्च स्वयंदत्तश्च कश्चिन्मकीत एव
 नैव पकम्. मृतकश्च मृतकश्चैव अहाराशौचस्य सागिन इत्युक्तेः. प्रवापरमर्त्यस्य न योः पुनर्यास्वाहमाधवीयमर्त्यः. मातृकया ह्यपतकोत्तानरावन्यगात्र
 जो. एकाहं मृतकं तत्र विराजं मृतकं तयो रिति रिकु. कठकन्यानां तु विष्णुराह. संस्कृतास्त्वस्त्रीपुनराशौचं पितृपते. तत्प्रसवमरणे च सतृपदे स्यातां तदे
 कराचं विराजं चेति प्रसवे एकराचं मरणे विराजं मिति विज्ञाने चरापराको माधवस्तु प्रसवे पि विराजं पित्रोः एकराचं त्वावादि बंधुवर्गस्य दत्तानां ही पितुर्ग
 हे मृत्येताप्ययमेतया. तद्वंधुवर्गस्त्वेकैकं शक्तिस्तु नूनं कश्चिन्मिति ब्राह्मोक्तेरित्याह. पतुक्श्चिदाह. पक्षरावेनात्रातरामस्येते. वाक्यांतरणस
 गिनी मृतो विराजोक्तेरिति वाच्यं. तदसावादेतद्विरोधाच्च. स्वातुः प्रसवे एकाहः मृतो विराजं मिति केचित्. युक्ता तु पक्षिणी. त्वात्तभिन्नानामेकाहं त्वर्ग
 केः इतरेषां यथाविधीति वक्ष्यमाणवचनाच्च. तो हेनारिपितुर्गहि पधाने मृत्येते यदा. श्रियते वा तदा तस्यापिता रुद्रो विभिर्दिनै रतिकल्प्यतरोक्तं द्वित्वेन
 पतिरहं प्रसवे तु पित्रादीनामात्रौ च. नास्ति मृतो पित्रोः विराजं मस्त्येव. प्रजापतास्यो पितृसंस्कृतां संस्कृतास्त्व. मातृपित्रोः विराजं स्यादितरे
 वां यथाविधि. अजातदंतास्तपित्रोरेकराचमिति शंखकाश्याजिनं न स्मृतः. वैजिकादभिसंबंधादित्युक्तेः. स्मृथ. त्वय्यसारेण्येवं. माधवस्तु इति
 ज्ञानदंतापरं दत्तोत्पत्तेः प्रागेकराचं पित्रोः सद्यस्त्वशौककन्यायां प्रोक्ष्यां वा सराक्षुचिः. प्रक्ष्तायां विराजेण दत्ता. क्षिणीतर्क इति पुनस्त्योक्तेर
 न्यत्र कन्यामृतो पित्रोः पक्षिणीत्याह. षडशीतावापि. पितृगेहारातो न्यत्र यध्वरिपुत्री प्रमीयते पक्षिणीतत्र पित्रोः स्यान्नान्येषामिति निश्चय इति
 यामांतरे इति मिति स्मृत्येयं सारे. स्वातुस्तु पक्षिणी. श्वथुरोर्मि गिन्यां च मातुर्कान्यां च मातुर्के पित्रोः स्वसरित इति पक्षिणीति पयै निशा मिति ह

श्रीरामः

इदं दृष्टमिति स्मृतं. शुद्धित्वे कौमे. समदंतासोरे. मातृशरेकराचं. अपराणां विराजं स्याद्दृशरात्रमत्र परं पित्रोर्मतौ स्त्रीणां विराजं पित्रोरुपरमे स्त्री
 णासु दानां तु कथं भवेत्. विराजेणैव शक्तिरित्याह सगवान्यमः. इति माधवीये इदमत्रुक्तेः. इदं दृशाहंतः. उर्ध्वं तु पक्षिणी स्वातुर्मि गिनी गृहे तस्या वात
 दृष्टे मृतो विराजं मृत्यपि पक्षिणीति पडशीतावुक्तेः. ब्राह्मणि परस्यं. मृतो स्वातुर्मि गिन्याः पक्षिणी भवेत्. मातुर्कशौचवत्पुत्राः पितृव्याशौचमिष्यत इति शि
 ष्यास्त्वस्य निर्वृत्तास्तत्त्वज्ञानमात्रमाहुः. विराजोक्तां. प्रतेषाचार्यमातामह इति स्मृतं श्रौत्रिय त्विं कृत्वा न्यस्वस्त्रीयेषु विराजं विदिवसमस्तु निः
 मोदकं मृत्यपि. पक्षिण्या शौचमृत्तिके इति स्मृतं सहाय्यापि बंधुव्यां तवा मिश्वश्रुमिष्वश्रु रसो गिनिका सागिनेयप्रमाणे. मातामहानपि
 जोः स्वगिरि विराजो मातुर्के मातुर्कान्यां वा यो मृत्योतिरेवं स्वविषयनपतो ग्यामनाये च नष्टौ शिष्यायाध्याय बंधुव्यां गुरुनया चार्यभायासि गोत्रान्
 जानः श्रौत्रियेषु स्वगृहपरमृतो मातुर्के चैकराचं. रात्रिं स ब्रह्मचारिण्यपतु कथमपि स्वव्यसंबंधयुक्ते स्नानं वा सोयुतं स्यादित्मपि सकलं सर्ववर्णेषु तु न्य
 मिति. प्रब्रह्मरुमिताभगाहोम्यहं. दोहवभा गिनियया रूपनीत यो पक्षिणा संस्कृते पक्षिणी रिति दोहिवे सगिनी सते. संस्कृते तु विराजं स्यादिति
 धर्माव्यवस्थित इति मनुके. संस्कृते दाहेन. तेन दाहे विराजं न्यनायेति गोडो. तन्न विशेषवैयर्थ्यात्. मातुर्कादौ मन्त्रि विदेशास्यापि पक्षिण्याकाह्या
 यवम्बा मनुः विराजमादुराशौचमचार्यसंस्कृते मिति तस्य पुत्रपद्व्यां च विराजं मिति स्मृतिः. स च श्रौत्रिये रगृहो विराजं श्रौत्रिये रपमपन्नो विराजं म
 र्कचित्तवेव. इति स्मृतं इति माधवः. एकराचमपीति. इति स्मृतिः कथं दृष्टव्यं काठ आतस्मात्तया तन परविराजं करारजं यं. यद्यपि कर्मकुर्येन एषवानकः
 राशौचवतीति शंखकाश्याः कर्ममध्ये. कृत्विक्पुत्रं तयापि कर्माण्या शौचनिषेधात्तु न रमवेत त्वेयं गोडास्तु. सममानादकानां अहो गोत्रज्ञान

नि. त. देवा.

नामहः स्मृतं मातृवंधौगुरोपिबेमइकाधिपतौ नयेति जावाको केमतिवंधुषेकाहमा दु शिष्येसोपनीतेभ्रः शिष्यतोमर्षमलवागिषु केमणीवात्र
 होरात्रमेकाह इतिमाधवीयेबोधोपनोक्तेः अन्यत्रतुमनुः मातृकेपक्षिणीरात्रीशिष्यनिकयाधवपुनति वंधुवयं आत्मपितृष्वसमातृष्वसमानु
 पुत्राः पितुः पितृष्वसमातृष्वसमातृकपुत्राः पितृमसमातृकपुत्राश्चेतिविहोनेभ्रः अवपक्षिणी पितृष्वसमादिकन्यानामूढानांतेवाहः नइ
 पुवर्गस्त्वेकेनेतिब्राह्मार् मनुषडशित्यां एवंविशोर्मगिन्योयेयपितामहयोभैवर्मागिन्योनत्यजाश्रयाः मातृकासस्य पित्रोश्चपत्यश्चनानता
 श्रयाः यानरोश्चेतिसर्वेषुपक्षिणीस्वर्गहेन्यह एवंचस्वरजामातृदोहितविपरिस्मृते यत्रयमः जामात्रादिमतेरुद्रि स्त्रिरात्रेणोसपोः स्मृता
 पक्षिणीरावृकानां स्यादितिशातपोत्रवीत् इतितनिर्मूढत्वान्निनासरादिविरोधाचोपस्थं मदनपारितानेविष्णुः असीपिदेस्वरमानिमतेएवक
 नरात्रं प्रधानगृहसूतौतु गृह्यस्यसूतकश्चिदसपिंडः कथंन तस्यापिशोचं विज्ञेयंविगवं नात्रमशय इत्यगिरसोक्तमितिमाधवः एतेनविगत्र
 मसपिंडेषु स्वर्गहेसस्त्रिपुत्रैतिकौर्मव्याखातं तस्याप्यशोचंविज्ञेयंविगवं नात्रमशय इत्यगिरसोक्तमितिमाधवः एतेनविगत्रमसपिंडेषुस्व
 स्वर्गहेसोस्त्रिपुत्रैतिकौर्मव्याखातं तस्याप्यशोचंविज्ञेयंविगवं नात्रमशय इत्यगिरसोक्तमितिमाधवः एतेनविगत्रमसपिंडेषुस्व
 निमतेमासाध श्रद्धासवेष्टुचिः द्वाभ्यांतेपतितेगहमत्येमासचतुष्टयात् अत्यंतवर्जये हेहेमित्येवमनुब्रवीत् अंत्योन्मेषः अन्यतश्चपाक इतिवान
 स्यात्किं तत्रैवयमः द्विजस्यवरणेवेशमविरुद्धा दिनव्याहः संवर्तः ग्रहशुद्धिप्रवस्थापि अंतस्वरवदृष्टिते प्रोत्सृज्यमन्त्रयंसांडसिद्धमन्त्रनपन्न गो
 मयनोपलिरव्यापकागेनप्रापमंडुधः बालपौत्रं वपुते अहिरण्यकशवारिभिः सर्वमायुक्षयेदृश्यततः शुद्धत्यसंशयं दृष्ट्विष्टुः ग्राममध्यग

श्रीगाम

तोपावकवस्तिष्ठतिकस्थिवात् गामस्यतावदाशौचं निर्गतिशक्तिमिपात् ग्रहेपश्चादौमनेपेवं यत्रमाधवीयेप्रचेतसामातृष्वसमादिकन्यानामूढानांतेवाहः नइ
 के मातृष्वसमातृकयोः स्वश्रूच्येयोशोः मत्तप्रैत्येतियाज्येचत्रिरात्रेणविभुशद्भितिंति गुरुराचार्यः कृत्तिकुब्बाकागतः तस्वरगृहसूतौम्बरास्यो
 रन्यत्रम्बरावपि सन्निधौत्रिरात्रं असन्निधौपक्षिणी देशांदरेकरात्रं वध्यमाणविष्णुकेरितिमाधवगौडादयः अन्यत्रतुमात्रा अन्यत्रतुमातृष्वसमा
 तृष्वपित्रोः स्वसरितद्वेषपक्षिणीक्षपयेनिशामितिदुमन्त्रके यत्रुदुमनुः मगिन्यांसंस्कृतायांतभ्रतयपिचसंस्कृते मित्रेजामातरिप्रैतेदोहीत्रित
 तैनीकृते शाळकेतत्कृतेवैवसयः स्नानेनशुद्धीति वृतेद्वातदोहिवाहोरेरांतरे चपृढकस्तजामात्रोः स्वदेशेतेयं केशोकेतुस्वदेशेएकाहः आ
 चार्यपत्नीपुत्रापाध्यायमातृकचभूरुस्वरयंसहा ययिशिष्येष्वेकरात्रमितिमाधवीयेविष्णुकेः शिष्यदत्तपलभणः निरन्येसपिंडेतुमतेमतिदया
 न्वितः नदशांचपुरीनीत्वाकुपोत्रपितृक्रिया मितिमाधवीयेब्रह्मोक्तेः दिवादासीये सगोत्रोवासगोत्रोवापोनिदयात्सखेनरः सोपिकुपान्ववश्राद्ध
 शुद्धोतुदशमेहनि यत्रैकविषयेपक्षिण्येकादिपक्षद्वयमुक्तं तत्रसन्निधिविदेशमेत्यादिकृताव्यवस्थात्रिशब्दोक्त्या ज्ञानपुस्त्यतोचोपरमतिकुब्बोप
 पंडगोचाक्षः स्यापोषिद्धोविषगुह्यमनवतितुद्दिनं युद्धविद्वत्सयः अत्रमूळवाकरेस्पष्टं शुद्धमूर्ध्वमनेस्यस्नानं उद्यवेराहवेशस्त्रैः भवधर्महतस्यचसयः
 सौतद्योयस्तथाशौचमितिस्थितिर्निमन्त्रकेः यदोत्यकर्मसर्वतदेवकार्यः यस्तुभारतेराजधमेषु अशौचोहिहितः शूरः स्वर्गलोकेमहीयते नसन्न
 मुदकंस्य नस्नानंनप्यशौचक मितिआद्वाहिवेषुः सप्रचायसावपूरः अतएवतचकर्णादीनांश्राद्धमुक्तं अन्येतुदशोपंडनिषधमादुर्योतेवत यत्रपरा
 शरः आहवेपिहतानांचएकरात्रमशौचकमितिदूतयदुमतेनकाकांतरमतेतेयं असन्निधौस्नानमितिमाधवः रुद्रित्तोनिपुणोः दंष्ट्रिः शोभाति

ने. त. २.

वापिहताम्नेश्चैतस्करैः येस्वाम्यर्थेहतायांति राजन्स्वर्गनसंशयः सर्वेषामेववर्णानांस्त्रियस्यविशेषतः यत्तुहस्त्यातिः दिवाहोत्रविफलाचरात्तमोवि
 प्रपाठने सपः शौचमृतस्यादुःखहन्त्रान्मेमहर्षयः तत्रास्त्रंविनपराश्रुखहगेनचिरात् जौराहावध्यहनेसपः शौचमन्यत्रचिरात् तत्रैवव्याघ्रः भूतं
 नश्चियते युस्ततस्त्याशौचंभवेद्विधा आसमाहास्त्रिरात्रंस्यादशरात्रं मतः परं शास्त्र्या पातमहाद्वयंयदिकश्चित्प्रमोयतेआशौचं प्राकृतं
 असर्ववर्णेषुनित्यशः शास्त्राघातेस्तंविना हारितः शयस्यउोग्नामंनप्रविशेपुरानभूवदरांनाद्वाचंनिरादित्यस्य यत्तुमनुः अन्यद्वाचैकेनरात्र्या
 चचिरात्तरेवचचिभिश्चवस्वशोविशुद्धाति अहा नूदकदायिनइति अद्गरात्र्यानेत्यहोरात्रमुक्ते विभिस्त्रिभिरातिनवरात्रमेवदगरात्रमित्यपे
 तत्रान्नाशनेतद्गृहवासिनज्ञेयः अंगिराः आशौचयस्यसंसर्गादापत्तेर्गृहमेधिनः क्रियास्तस्यननुष्यतेगृह्याणां चनतद्देवैः अपानिहोराघशौ
 चं स्वेहेनसर्वणनिहारितदन्नाशनेतद्गृहवासिचदन्नाहाः तदन्नाशननेतद्गृहवासिअहः गृहवासिवान्नापक्षणेचैकाहः मृतिग्रहणनिहारिदाह
 वेदतज्जात्याशौचं यदिनिहोतिप्रतंप्रलोभाकांतमासेनः दशाहेनद्विजः शूद्रोदहाह्वराहेनभूमिपः मासाधेननुवेरयस्तश्चदोमासेनशू
 तीतिकौमोक्तेः विजामीयनिहारितुशक्यातीयमाशौचं अत्रमृतिग्रहोद्दिगुणं अवरश्चेद्वरं वणं वरावाप्यवरंयदि बहुवृत्तराशौचं दृष्टायैद्दिगु श्रीरामः
 णंसर्वेति दौहप्येवं यत्तुब्राह्मेपि योसर्वर्णतुमूल्येननीत्वाचैवदहेभवेन्नरः आशौचंनुभवतस्यप्रनजातिसमन्तपूजितदापदिज्ञेयं सोदक
 निहारितुदक्षैहइतिमाधवः अठ्ठकरणेतुरांशवः दृष्टुपाहोसपिंडस्यप्रतोळकरणे छते अग्निदप्येवं प्रतसंस्पर्शसंस्कारब्राह्मणेनैवदृष्यति चे
 दानेवान्निशां दाताचसद्यः ताविशुद्धातिअपराकैः दृष्टपराशौकेः मातुक्त्वादिसंबधेचिरात् असंबधिद्विजान्वहित्वादाहत्वाच

सपः शौचं संबंधेचिरात्रमिति हीनसिस्मृते शौचमभिजाधरायांरुद्राविः स्तुतकादिगुणंशावंशावादिगुणमार्तवं आर्तवादिगुणासतिस्तने
 पिशाचराहकः अत्रपूर्वधनोत्तरनिष्ठतिरित्यपः विष्णुः मृतीद्विजंनशूदेणहारयेन्नशूदेद्विजेन देवलः ब्रह्मचारीनकुर्वीतशववाहादिकक्रियांय
 दिकुर्याच्चैरुक्तं पुनः संस्कारमेवव यातवल्क्यः आर्यचार्यपितृपाप्यायानिर्वत्यपिप्रतीयती अनुगमनेतुसपिंडेनरोषः विहितंहेतुपिंडानां
 नानेहोणादिकं तेषांकराभिय कश्चित्तस्याधिक्यंनैवधतइतिदेवलोकेः दोषस्यात्वसीपेदस्यतत्रानापक्रियांविनोतिहारीतोक्तेः अनुगम्यशव
 बुध्पारनात्वा स्पृष्टादुत्तशनः सर्पिः प्राश्यपुनः स्नात्वाप्राणायामोर्वश इति हीनवर्णे तुभविषेहः वैश्येपक्षिणी शूदेचिरात् स्त्रियस्यवैश्येहः
 शूदेपक्षिणी वैश्यस्यशूदेहोतिविज्ञानोश्वरः माधवस्तः विप्रस्यवैश्येदाहः क्षत्रस्यशूदेप्येव अन्यत्रावतः स्नानाग्निस्पर्शपुनाराना
 तिसर्वत्रत्याह हीनवर्णस्यदाहोर्ध्वदेहिककरणेतुब्राह्मे ब्राह्मणोहीनवर्णस्यनकुर्यादोर्ध्वदेहिकं कामाद्धोभात्रपामोहात्कृत्वातज्जा
 तिनांव्रजेतः मुनुः वात्यानांयाजनं कृत्वापरेषामंत्यकर्मच अतिचारमहीनांचचिभिः छेद्व्यपोहति परेषांसर्वर्णानां हीनेषुतद्देगुण्यचा
 नुर्गण्यागृहं अयरादनेसमात्रमवर्णयोः संवपनात्पूर्वमचैलस्नानमूर्ध्वमाचमनं हीनवर्णेषुनुसंवयात्पाकसचैलमूर्ध्वस्नानंमात्रं विप्र
 स्यक्षत्रेवैश्यस्यविष्येतुब्राह्मे अस्त्रिसंचयनेविप्रारोतिचैक्षत्रेवैश्ययोः तदारम्भातः सचैलस्कृद्द्वितीयहनिशुद्धाति कृतेनुसंवयेविप्रः स्न
 नेनचशर्तचैवैतः क्षत्रस्यवैश्यस्यप्येव शूदेतुसंचयात्पाकविप्रस्याचिरात्क्षत्रवैश्ययोर्द्विगुणं उर्ध्वतुद्विजानामेकाहः शूदस्यशूदेस्वर्ग

विनासं च पादसर्वमकाहः श्रद्धितैतं पारस्करस्तु भस्त्रिसं च यनाद् धर्मासं या गीहजतयः दिवसेनैव क द्रान्ति वाससा भवनेन न सज्जाने दिवसेनैव
अहास्तत्रियैव यैरिक्ते स्तुतं सपिंडं ततो दननिर्हरणादावदोष इत्युक्तं प्राक् विज्ञाने श्वरस्तु मृतस्य वा भवे सा पंक्त्यानुपरिदिवनं वजं ये ब्रह्मनाउ
दानश्राद्धादिकर्मच निपादस्करोक्ते सर्वत्रैकरात्रमाहे अथाशौचान्नमस्य णि विष्णुः ब्राह्मणादीनामाशौचं य मरुदेवत्नमभ्यातितम्यत्वावदाशौचं या
वत्तेषामाशौचं य पंगमे प्रायश्चित्तमिति अज्ञाने त्वंगिराः अंतर्दशाहे मुक्तं कान्तं सतके मृतके पिवा अस्थ्याशौचं सवत्तावथावदन्त्रजत्पत्यपः प्राय
श्चित्तं त्वमत्या विप्रस्य मर्णक्रमेणैकाह अहपंचाह सप्ताहो मवासाः दशविंशतिः षधिः शतं च प्राणायामाः पंचगव्याशनं च अमारो द्विगुणं आपदितु
प्राणायामाः शतपंचशतमष्टसहस्रं गायत्री जपश्च मत्यादिनुसवणाशौचे त्रिरप मर्षणं गायत्र्यष्टसहस्रं च भवियाशौचे उपवासश्च श्रद्धाशौचे हस्तुः
भवये च श्ययोः पंचशतमष्टशतं गायत्री जप उन्नमेषु श्रद्धस्य सर्वत्र स्नानं मत्यानापदि विप्रस्य वधर्णे पुसांतपवनं ह्रुमहासांतपनं चाद्राणि अस्थ्यामे
वमासिक द्वा मासिक षाण्मासिकानीत्यादि माधवी पादौ ज्ञेयं अथ दासस्य स्वदास्युत्पानस्य स्वस्य पिंडमृतो र्ज्जमात्रेण स्वामिकार्यं मृतयत्वं म
कदासस्य अहोर्ध्वं सघः स्पर्शयोगं तदा सोमं कदासस्य हा बुचिरिति स्मृत्यंतरोक्तेः श्रुत्य कर्मकराः श्रद्धादासीदामास्तपे वचस्नाने गर गीरमस्कार
गृहकर्मण्यदृष्टितारति शातातपोक्तेश्च एतज्ज्ञानन्यसाध्यतत्कार्यमवि अन्यत्र मासाधारणो सचमस्येव एवं दास्यामीय श्रुतिकायास्तस्या
अस्पर्शयत्वं मपि मासमात्रं दादाहामश्च सर्वे यस्यावर्णस्य यो भवेत् तद्दर्णस्य सवेद्यो वं दास्यामासस्तु स्नतकमत्यंगिरां तैः पदरिताव

वपि स्वामि शौचेन दासायाः सर्वे धामासात्तु कर्तुं न ददासादीनां स्वसंपिंडमरणोद्देशात् शौचममसंख्यादिनो धर्मस्यपि मासाया शौचे स्वा
मिकर्तव्यं स्पृश्यते तिहरदत्रः दासां तेषां मित्रतया नैः व्याश्रयकववा सितः स्वामि तुल्येन शौचे न राहुंति मृतसूतकै रतिवृहस्पति स्मृतैः दासाश्चात्र
ग्रहजातस्तथा कर्तव्यं तेषां दायादुपागतः अन्नाकावभृतस्तद्वदाहिनः स्वामिना वयः भोजितो महतश्चर्णा धेदुप्राप्तः पणोजितः तवाहमित्युपा
तः प्रव्रज्यावमितः रुजः मक्तदासश्च वित्तैः स्तथैव वड्याहृतः विक्रेता वात्मनः शास्त्रे दासां पृथक् दरास्मृता इति नारदोक्तेषु दासां ज्ञेयाः वडवा दासी
तया हतः तामुद्रासदासां जात इत्यर्थः अन्ते वास्यवित्तैर्न वीकैः स्वशिव्यमिदं न्नाहन्तु बंधवानामनु हेया आचार्यस्य वसेदन्ते रुखाका न्दं सनि
श्रितं आचार्यः शिक्षयेदन्तं स्वग्रहे हृतं भोजनमिति शिष्यस्तनुव्यो विधायी न दासाहः स्वामितत्संपिंडमरणोत्तुधविष्णुः पालानां दासानामानु
लोच्येन स्वामिनु भिः व्यमाराचं मृतं स्वामि न्यासी यमिति प्रतिज्ञो लोमदासानामाशो वा मावः वर्णानामानुलोमनृति यातव क्रोतेः
अथ राजानेनेमरणे वागवि विभागं रुचायसागद्वये क्तेष्वर्पेदिन अन्त्येत्तरमिति मिताक्षरायां वन्तु प्रार्थगर्धरात्रास्त्रावासायौ दयात्पूर्वादिनीम
त्युक्तेः तव देवाचानो व्यवस्था सर्वनाशौ च माहिनाग्ने दहमारभ्य तद्दिनस्य मरणमास्वेकतेय अनग्निमत उक्ते राशौ चादि तिवा मिधेवि
शेषोक्तेः दाहस्यवतु कर्तव्यं यस्य चाना निकारि विधिरिति ब्राह्मणः अयातिकांता शौचं ॥ ॥ तत्र शौचमध्ये वतन होना जाते तत्रैषोणशुद्धिः
विगतं तु विदेरास्मृ शृणुयाद्योसि निर्दिशं येषं दशरात्रस्य तावदेव रात्रिर्मवेरिति मन्त्रैः अत्र केविदेतस्युत्रानि रिक्त्रविषयं तेषां त्वा शौचमध्ये श्रव
णोपित दशे च दशाहो दि पितरो नन्मृता स्यातां इत्येव हि पुत्रक श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी सवहित्यस्य सर्वापवादत्वा दित्याह तन्न तान
मरणव्यानि मित्तत्वात् अनग्निमत उक्ते रित्यादि विरोधाच्च स्मृत्यर्थस्योरपि जनने मरणे वा प्रथमदिना दूर्ध्वं हरति पुत्रादीनां शेषेणैव शुद्धिरिति

नि. त. ६.

षडशीतावपयर्कैवेवं दशाशाब्दं तानेतुष्टद्वयसिद्धेः मासत्रयो विराजं स्यात्स्यणमासेषभिणीतया अहस्कनवमादवर्गध्वं स्नानेन रुद्रातीति. अ
 ननेत्वतिकांतात्पुस्तं नास्त्येव नारुद्धिप्रसवाशोचैयपीतेषु दिनेष्वपीति देवलोके. पितुः स्नानं तत्रापि भयत्येवत्येव. निदेशं तातिमरणं श्रुत्यापुत्र
 स्याजन्मच. सवासाजन्ममाप्नुयश्च ह्योसवतिमानवरतिमनूके. तत्रातिक्रान्ताशोचं दशाहारिज्वात्याशोचविषयं तत्तुपनीतादिनिमित्तं विराज
 हो. उपनीते तु विषयं तस्मिन्. तिकावळमिति व्याघ्रोक्तः निश्चयं शोचति मरणमतिक्रान्तराहेति तिमनूके. अथाधवीवेयेत्येवकस्त. आत्रपद्मा
 विराजं स्यात्स्यणमासास्यभिणीततः परमेकाहमावधौ दुर्ध्वं स्नातो विशुद्धातीत्याह. तत्रापदनापद्विषयत्वेन च वल्हा. रदं चैकदेशं. देशांतरे तु स्नान
 मावं देशांतरे मृतं श्रुत्वा च क्रीयेवैरवायसेयतौ मृते स्नानेन रुद्रांतीगर्मस्वावेचगोत्रिणा पराशरोक्तेरिति च ज्ञानेश्वरः अर्वाकविपद्मात्रिनां शेष
 मासश्च दिवानिशं. अहः संप्रसारद्वारं देवरांतरमृतेष्वपीति विशुद्धेति माधवः. तत्र मृणात्वाह वृहस्पतिः महानद्यंतरं यथागिरिवां व्यवधायिकः
 वचोपवविभिद्यते तद्देशांतरमुच्यते देशांतरवदंत्येके षष्टियोजनमोयतं चत्वारिंशद्वदंत्ये त्रिंशदंत्ये तथेव चैते एतत्सर्वमातापितृतिन्विषयं.
 तयोस्तु पितरो वेदिति पूर्वपैवीनसिवा क्वात्सदा पूर्णमेव दशाहारिः. सत्यर्थं सारोपि. मन्त्रापितृमरणोद्देशोपि संवत्सरोत्थि धूमपि पुत्रोद्देशादि
 कं पूर्णमाशौचं कुर्यात्. वि. स्त्रीपुंसयोः परस्परं सपत्नीपुत्रैवमिति रुद्रित्वाद्योगोडास्तः. उर्ध्वं संवत्सराद्या इंधुश्च न्युयतमृतः सवदेकाहमे
 वातवृचस्य स्यात्सिनां नलिति देवलोके. पित्रोरवमध्यं विराजमूर्ध्वमेकाहः वं पुमानपिनामन्त्रापूर्वाकदशाहस्तकदिग्गा हिदेशपरदत्त्या दुः
 तेवधुपदस्य पित्रादिपरत्वे मानाभावादिपेक्षया सपत्नमातुस्तमं भक्षः पितृपत्न्यामपेतामामातृवर्जो ज्ञो ज्ञमः संवत्सरे वर्तते पित्रावमक
 विमंवेत. हीनवर्णमातृपुसपत्नीपुत्रैवमिति. अर्पसासरे के. सिनुः पत्न्यां प्रमीताया मोरसेतनयेतयेति. ब्राह्मोक्तेरौसेपीदमाहुः.

श्रीमोरोः

षडशीतावपयेवं. एतत्सर्ववर्णवर्णं. तुल्यं वं. अथ सर्वेषामतिक्रान्तेतथैवेति व्याघ्रोक्तेः. अथाशौचसंपाते उच्यते. तत्र शाविशावं सूतके सूतकं उच्यते
 वेसूतकं सूतकं शाविं. तत्राप्युत्तरकालः. श्रवणं समस्य न्यूनमधिकं चेति द्वादशमेषः. यदेकदिने समन्यूनमधिकं चाशौचं दृश्यं तत्र तं वेणान्यमिद्वि.
 ह्यारिककाळत्वात्. यदा तु द्वितीयादिदिने पुत्रं सनातीत्यशावेन ननं वा समकालं न्यूनकालं वा परस्योत्तरदाषट्पक्षे पुत्रवशेषेण रुद्रः. मंतराज
 नमरणो शोषाहोभिर्वैक द्वातीतियात्तवन्त्योक्तेः. अंतराज्ञाने रत्ययः. ज्ञातस्यैव जनेनाज्ञेनमित्यात्. पूर्वशौचोत्तरं तन्मा. ध्यात्पत्न्ये ज्ञाते तज्ज
 स्मवकायं. अद्रितत्वेप्युक्तं. पूर्वशौचांतरुत्पन्ने समानं लघुयानिमित्तं तत्काळादुपरि श्रुतस्वाशौचहेतुरेव. अज्ञानं तु न. अविज्ञानेन दोषस्याज्ञा
 दादिप्रकथं च तस्य शौचसां कर्मपि प्रवृत्तः. तेन ज्ञानादुपेक्षात्सर्गादो ह्यनेपश्चात्तज्ञानेपि नाहतिरिति. माधवीमयमोपि. जनने जननं चेत्या
 न्नमरणोत्तरं तया. पूर्वशौचपण्यदि. स्यात्तत्राशौचवर्जं. अत्र केचित्. अतद्देशहेत्यानां चेत्पुनर्मरणजन्मनी. तावत्स्यादशकृत्तैविप्रो
 यावत्तस्यादनिर्देशमिति. मनुपराशरावे देशग्रहणादा शौच एव पूर्वशौचेषणरुद्रिः. अहापत्याशौचसंपाते तत्र शौचवर्कद्विरस्या दुः. हरद
 त्रोप्येवमाह. गोशौचं तन्न. याज्ञवल्क्यादि वशनदशाहस्य तु न्यकाळाशौचोपलक्षणत्वात्. समानाशौचसंपाते प्रथमेन समापयत्.
 असमानं द्वितीयं त्रयं च मरणावसरेति माधवीवशांलोके. अपराकमिता सगादि विरोधाच्च. यदा तु सूतकं शावसमं न्यूनमधिकं शावतत्तत्तत्पूर्व.
 शोषाहो. तदा हागिरा. सूतकं मृतकं चेत्स्यात्सूतकं त्वमयसूतकं. तत्राधिकृत्य. मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकं. षड्विंशत्यने. शावाशौचं सम
 त्वन्ने मृतकं तु यरा मयत्. म. नावेन रुद्रा. ते सन्निभं मति. शवशाधिनी. चतुर्विंशतिमातृपि. मृतनरुद्रात्तजातं न मृतं जातकं तु. ॥

नि. त.

अनेषदादशाहमध्येतरेतेवा आहादिशावंतदापूर्वेणशुद्धावपितानिमित्तमस्पृश्यत्वंभवत्येव मरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरणंसेवेदि
 तिकौर्मात्रं गौतमव्यास्वैर्यापादशिरपि सूनकादिगुणंशावंशावादिगुणमात्रं वा मात्रवादिगुणास्तिस्ततोपिशवदाहकः अत्र
 पूर्वपूर्वाणोत्तरात्तरनिष्ठतिसम्भूयत्वापिक्वादित्यर्थः पञ्चीतावपि स्वबोवबुद्धुस्मृतिस्तन्मनशावविशेषिनी गतिशेषादोच्यते
 तद्विचिदिनैरागंतुकैः सूनकेचकुत्तनस्वभावेन अतस्तत्रन्यूनशावस्थापिनपूर्वणशुद्धिरितिबुक्ते स्वभावत्वंकृतं ब्राह्मिपिनागंतुकैरप्या
 होभिगशौचमपनुपते नचपातनिमित्तेशावस्थानुस्यशोपनमिति एवंनवपक्षाः परानुच्यहा योयशौचमज्यसजातीयंविजातीयंवा
 दीर्घकाळमुत्तरं तदाप्युत्तरंपूर्णकिसकार्येनपूर्वेणशुद्धिरित्यपराकः शावनिमित्तमस्पृश्यत्वंभवत्येव शुद्धिविवेकेन शावनशुद्ध
 तेस्मृतिरितिप्रायुक्तेस्तत्राप्युत्तराशौचविनैतिरुक्ता नन उत्तरस्यकाळाधिक्येनवक्तव्यत्वात् माधवीयेयमोपि अघट्टद्विमदाशौचंनपि
 मेनसमापयेत् यथात्रिगवैप्रकृतेशाहंपविशेद्यदि अशौचंपुनरागधेतस्माप्याविष्कृतीति हारीतेष्वपि गुरुत्वंन पुनश्चकाळकृतमे श्रीराम
 मेन पूर्वानुरोधान् एतच्चहरत्तेनस्पृष्टमुक्ते मित्तभराप्येवंयत्त आधानायोगपधेतुतयार्कद्विगरीयसा मरणोत्पत्तियोगेतुगरीयोमरण
 भवेत्ततिहारीतकौर्मादि नवास्पृश्यत्वाभिप्रायंशावस्थगुरुत्वंज्ञेयं क्वचिदल्पकाळेनापिदीर्घकाळाशौचनिष्ठ त्रिमाहद्वयः परतः
 परतोशुद्धिरघट्टद्वौविधीयते स्यात्तत्तच्चद्वौ पूर्वणोवात्रशिष्यते मस्यायः अघट्टद्वौदीर्घाशौचेपरतोशुद्धिः मरमाशौचं यदि

श्रीराम

पूर्वशौच मुत्रस्यपंचमनैदिनात्परतोनुवर्ततेतदापूर्वेषौवशुद्धिः पूर्वस्योत्तराशौचार्थादिधिककाळव्यापित्वेपूर्वशौचाद्विदित्यर्थः यथापद्यमा
 मेगमंपातनिमित्तपदहाशौचमध्येदशाहपातेपूर्वेणोत्तरनिष्ठतिः यथावाअहमध्येस्त्रावप्रपातनिमित्तचतुरहपंचोहयोरितिकश्चित् नन रशा
 हावधिपूर्वशौचशुद्धावैदिकवाक्यविरोधान् यथादिदिनेषूप्रणशौचमत्यरात्रौतुद्यहरत्यनौन्येन्याश्च स्पृष्टेद्वैवस्तुपंचातमातद्विभाततोन्
 नंच्यहादिवैत्स्यादवास्मिन्निषेयेपूर्वेणोवशुद्धिः शिष्यते दशाहादिगात्रिशेषेअहादपातियहाद्यत्प्राशौचाना परस्परंरात्रिशेषसपातेननद्या
 हादिद्विद्विच्यर्थमाहुः अत्रिचत्पूर्वशौचेषणशुद्धिरपचात्माहगतमः रात्रिशेषमतिद्विच्यप्रमातेतिस्मृतिरिति अमातेत्ययामे रात्रिशेषेअहाद्युद्धि
 र्यामशेषकविस्मृहादीतिगातातपाक्तेः इदंशावान्मृतकपातेसजातीयवानुत्यं अत्रकेचित् रात्रिशब्दः अहोरात्रपरः अहःशेषेद्विच्यप्रमातेति
 स्मृतिरितिशांकादिस्मिन्नेति अयदिदशागत्राः सन्निपातदशासरात्रमात्रोचमानवमादिवसादनर्ध्वद्विरात्रेणयुष्मायात्रिरात्रेणितिबोधायनोक्तेः
 पुनपातेदशाहात्यापपूर्वेणमाहगच्छति दशमेद्विपतेद्यस्याहद्वयात्साविशुद्ध्यानि प्रमातेतुत्रात्रेणदशागत्रेणयविधिपरितिवेद्योक्तेः नवम
 दशमशौचोपांत्यात्यदिनपरा तेनश्रुत्रियादावपितयेत्याहुः माधवीयेप्येवं अनेदशाहस्यानां पुनर्मरणाजन्मनी तावत्स्यादशुद्धिर्विप्रोयाव
 त्तत्स्यादनिर्दशमितिमनुपराराद्येददशमादिनेनोक्तस्यशुद्धकृत्वादिगोचःस्पष्टएव विनयेनयद्वैकिंचनमनुरवः दत्तद्वेषनकलोपराशस्मृतिरि
 ननेनपूर्ववनसांवाधः अतएववाचस्पतिनातेषामनाकारत्वमुक्तं साकरत्नोपजातिमन्त्रविश्रादिषिष्येदशांतरविषयंपुगांतरविषयंवास्तु तेनगोतमी
 येगदिद्वैदोनाहोरात्रपरः रात्रिमात्रावशिष्टे इतिमित्तभराक्तेः ननकुक्कविहृतेरिवान्य गारयाकृता माधवस्तु अनिर्गतेदशाहमितिपूर्वस्वग्रंथविरो
 धादपेक्ष्यइति अस्मात्तत्ररणशुद्धौभायनीयस्तानवमादिवसादितीतितीयाशौचस्यनवमदिनंप्रथमस्यदशममेवाह द्वाहादिद्वौ पूर्वशौचाप
 नाहत्वात्रस्यनन्यामनोदिती इनादेवप्रपञ्चे अतश्चमितिदशमरात्रिपरं शांखलिखितोक्तोदेवोक्तोवाह शेषेदशमाद्विवातीतिगत्रापतेदित्यर्थः

दशम्यां पिता नाम कुर्यादिति । ननमन्वायेर्गोपोनापि पिता भगवोऽन्यादिः अपगर्कनिर्णयामनस्यसरोप्येवं यत्रुतत्रवद्विद्वेः आद्यमागद्व
यथावत्सूतकस्यतुसूतके द्वितीयेति तत्वाद्यादिषाकाहुर्द्विरप्यते । अनर्ध्वेद्वितीयावसूतकान्ताहुर्नस्मृतः एवमर्ध्वेनार्धेयस्यान्यतकमनका
तरेः मद्रुस्यांतरेयवसूतकं प्रतिपद्यते । सूतकस्यांतरे वाथसूतकं यत्र विद्यते । सूतकांतं भवत्तत्ररुद्विर्ध्वमिदमर्ध्वार्धतः अस्यायमसूतकं योक्तः । पूर्वा
पौत्रमहोत्रस्य दिनरूपे भवतागद्वयः अन्याशौचपाते पूर्वणशुद्धिः । भागद्वयोर्ध्वार्धसूतकांतरे द्वितीयात्पूर्वभिन्नासूतकात्स्याद्यहोत्रिपा
हुर्द्विरिति । अपराकंत्वाशौचकाळं च पात्रिभज्यनिगुणविषयत्वेन हमुक्तः । अस्य वचनस्य निर्मूल्योक्तिः अक्रियः । अतः पूर्वगात्रांत्यरात्रापुन्यरा
वहोरात्रद्वयमधि । रात्ररंत्ययामेतु दिनत्रयमिति सद्वरणोपरिहृष्यंयाः । एतत्संप्रणालोचनं संपातएव । रात्रिशेषात्रात्रादिसंपातंतु पूर्वगं पणो
वशक्तिः । द्विरात्रादिष्टुः । पूर्ववाक्चेदं रात्रविषयत्वात्पवादाभावे शेषशुद्धेः वसामान्यतः प्रवृत्तः । पडशीतांतुदजाहंत अहपातौ पादौ त्रिदिनद्व
द्विरुक्ताः । रात्रिशेषेयराशौ चं पूर्वातीधकमापतेतः । ऊर्ध्वेद्विद्वेनद्वयं पूर्वाध्यामशेषे दिनत्रयमिति । अर्धकंसमन्युनंयाः । तत्तुद्धेः निर्मूल्यत्वादेतप
क्षिप्यादिपाते । द्विरात्रादिष्टुद्वयते श्रुः । पूर्वाशौचांतवर्धितद्विजदिनमध्ये धिकाशौचांतरपातंतु पधितस्याव्यत्वात्तदधिकनेवशुद्धिः । नचरीद्वि
तस्य पूर्वशेषत्वं शंकनीयं । रात्रिशेषपूर्वपणोऽष्टुपवादेनैमिजिकावृत्तिन्यायोज्जीवनान्तरः । अपवादाभावे च तस्य गम्यप्रातः । अपवादांतरमा
हशंरवः । मातरगने प्रमीतायामशुद्धौ भ्रियते पिता । पितुः शेषेण शुद्धित्यान्मानुः कुर्यात्तु हक्षिणे । पादत्रयं स्पष्टं तु र्यस्य त्वयमपः पित्राशौचमप्य
मातृमृतौ पित्राशौचांतमातुः पक्षिणीमधिकं कुर्यादिति । इयंच पक्षिः । इयंच पक्षिणीतृतीयादिदिनपरानाद्यदिनद्वयः प्रातिनिमित्तं नै । पक्षिनि
कावृत्तिन्यायापवादपूर्वनापवादत्वादिहिति । पतचरणाः । सपिंडाद्यशौचनमातापितोरशौचापगमानास्त्येव । एवं सतुदीपः । इयंच पक्षिणीद
शमनित्पूर्वमातृमरणे ज्ञेया दशम्यांतरावोतस्य भाते वामातृमरणे द्वादह्यहसमुच्चितापक्षिणीति पश्चिन् । समुच्चयान्तिरस्ताद्वा दशः । गुरुणि

तद्योऽन्तर्गते गुरुणा न घृण्यते युक्तेषु मातुः स्वरो हेतुन पक्षिणी यदा नारी विशेषं निप्रियस्य प्रियया च तदा शोचो विधानं भर्तृशो
चकमेण हीति पृथ्वी चंद्रो ह्येतत्पुहारीति के तत्रैव पश्यीति मतेपि मृतपतिमनु प्रन्य पत्नी चिह्नं न कृता नत च पक्षिणी कायपितृकादिव
शुद्धति पुत्रो न्यो वाग्निदस्तस्यास्तावदेवाशु निम्नपो नव आहुं च पिंडं वयुगपत्तु समापयेत् गृहीता शौचानां पुत्राणां पितुः संस्कारमातुः
सपिंडस्य वामरजो नार्य निर्णयः अति कृतका बाहिय मान निमित्तस्य बळवत्वात् द्वादश वर्षात्तरं संस्कारा शौचमप्येव सपिंडं मरणोप्येव च
तु अपरा के ब्राह्मे सग्वेदेवादात्माश्च श्रीरश्मी नमवेदात्मपातिनी यहा शौचे तु निश्चये आहुं प्राप्नोति शास्त्रा विहितं तद्भुतं शौचात्तरमन्वा
राहणो विरात्रा शौचपरमिति पृथ्वी संप्रदः ब्राह्मणादेः क्षत्रियाद्यनुगमनेत्या शौचपरमित्यपरा के श्रुतिं तत्तादयोगोडास्त भर्तृशौचात्तरमन्वा
राहणो विरात्रे सगुगमने संप्रणी युद्धुह तस्य सघक शौचं न्वारोण ह ब्राह्मणे क्षत्रि रावत्ताद्भुतं रपि च देण पंड दानं एकचित्तो तु सयः शौचमित्या
हुः अन्यत्यागुक्तं प्रवर्षणं श्रुत्वा परवादांतरमुक्तं पश्यीत्या प्रवाशौ च नया श्रुतिः सूनक मृतक च सा सूनिकामग्निं हं हत्वा प्रेतस्य च स्तनान
पि निर्णयामृतं स्मृति संप्रहोपि इदं मृत्युन दाहकरणं मानुषादि संबंधे दाहमाचरणे तु विरात्रमेवेत्युक्तं प्राक् श्रुतिं सूनिकादिगुणोदाव
शावादिगुणायात्तवं आत्तवादिगुणा स्मृतिस्ततोपि शान्दाहकः तथा शौचसंप्रतेपि न शावत्तन न निमित्तकार्यमिति बंधः आशौचे तु समुत्पन्ने पुत्रतन्म
दाहसंबद्धं कर्तुं स्तात्काबकी रुद्धिः प्रवाशौ च न शुद्धातीति प्रज्ञापति स्मृतः आशौचे द्विविधोपि त्रातातपः अंतर्देशाहेतेन मान्य आस्थान्मरणोप्यादि प्रेतमु
दिकं च पंड दानं यथाविधि आरव्यं प्रेतं पंड तु मध्यं च पुन न संवेतः तथैव शौचपिंडास्तु शेषान्दयाद्यथाविधि मातुः पक्षिणी मध्ये पितुः कादया ह क्रियात्
यायं आहुं मरुद्गोपि कुर्याद्देवादेर्देही स्मृतः केचित्त्वं द्वात्रिंशदिपरं विप्रो ह स्तु शौचान्तरं एकादशाह आहुं नेत्याहुः अत एव विज्ञात्वा शौचं दशमपिंडमु
सज्य रावशय रुवि संवेरिति तत्त्वं महाकादि गवि प्रनिमंत्रण परीमति वदता तत्र श्रुत्वा रंगत्वं दर्शितं एव दृष्ट्या तस्य गरायादावपि देव्याहुः केन न्या

नि.पि.त.

शौचान्तरेपि सत्येवेत्युक्ते अथ आपराहः संप्रवृत्ता कर्तुं कर्मतोद्वयतः भूतदोषतः विधानाच्च आद्योत्रयस्य परिपत्त्यादित्य नेति कर्मांतवस्मानां य
 तीनां ब्रह्मचारिणां नाशोर्वर्कानां मुक्तिः पतितवर्तित्वादिनां कर्मोक्तः आशौचमन्त्यकर्मपिलक्षणं ब्रह्मचारीनकुर्वन् शववाहादिकं कुर्यात् यदिकुर्याच्च
 रक्तं पुनः संस्कारमेव चेति देवलोकेः एतस्य वाधातिरिक्तं अप्यत्र आपराहस्वमुपाध्यायमानं रपिनंगुहः निरुत्थनं प्रती प्रतनं व्रतनीयमुच्यते इति मन्त्रेः निरुत्थनं
 कर्मपरः एवं मातामहस्य यथा व्रतस्थोपि सक्तः पितुः कुर्यात् किं न्यपः तथामातामहस्यापि व्रतनीयः शपतव्रतादितिकाळादशां च तत्रान्यकर्मनिमित्तं मस्य च यत्नः
 इहमस्त्ववः सगोत्रो वा सगोत्रो वा यो मिह ध्यात्स रवनरः सोपि कुर्यान्नव आहुं शुद्धोत्तरं मेहनीति रवादासोक्तं वचनात् एव एव अतएव ब्रह्मचारिणः शवकर्मणि
 व्रतानि व्रतितरन्यत्रमात्रतापि योगुरोश्चेति गौतमीयव्रतमैनिशितरेवपुंयते नाशौचस्य संध्यादिकं नलोपस्तनास्ति नव्यजुस्तत्कर्म कर्म ब्रह्मचारी स्वर्के क्रीडा
 तिष्ठेद्यपि परिशिष्टात् पित्रोर्गुरोर्विषतौ नु ब्रह्मचार्यपियस्तुः स्रवतश्चापि कुर्यात् अग्निपिंडोदकाक्रियां तेनाशौचनकत्रयं संध्याचवनः लुप्यते अग्निकार्यचक्रत्रयं
 सत्यं प्रातश्चानित्यशुद्धिचंद्रिकायां संवर्तते अथ कर्मो नधिकारत्रपाशौचिनेषु एव अपराकर्ममाधवाद्यस्तु एकाहमाराधनमाहुः आचार्यवापुषा ध्यायंगुह
 वापरतंचवा मातरं वा स्वयं ह्यत्राव्रतस्त्वस्रमोजनं कृत्वा पातति नो तस्मात्प्रेतान् नतव्रतभयेत अन्यव्रतोजनं कुर्यान्नचतः सहसंभवत एकाहस्युचितं
 द्वितीयं हनिशुद्धीति ब्राह्मणेः तदनमोजने तु प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनमाशौचं वा दिवोदासादयस्तु ब्राह्मणेः प्रथमं द्विसंध्याक्षौपः ब्रह्मचारी यशकुर्यात्सिद्धिनिर्वा
 पणं पिण्डं तावत्काळमशौचं स्थाप्युनः स्नात्वा विशुद्धीति ब्राह्मणे स्नात्वा विशुद्धीति प्रजापतिक्वना द्वितीयां मेहादौ पिंडदानं कुरुष्वस्य तमात्रं नान्यदस्याहुः
 रशाहमस्त्वयस्त्वैपि कर्मो गस्त्वानि विधानापमेतदिति युक्तं अंत्यकर्मो कर्णतुत्र ब्रह्मचारिणः पित्रादिमुरणोप्याशौचासावएव सोपि ब्रह्मचर्यकावएव समावर्तनो जगतप्रवृत्तता
 नां च्यहाराचं भवत्येव आहिहीनादकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् समासेतदहंकदत्ता विराजमशुचि संवर्तते इति मन्त्रेः तत्रापि विकल्पः पितर्यपि मृतनपादापामयान्तक
 धीयत इति परागरोक्तेः यास्तुत्कपोपि आपराहपितृकक्षायो मयः शौचविधीयत इति मरणसमये विनाशो ज्वं तथा वृक्षद्विरक्षाकरे दहः स्वस्तु काळे त्विदं सर्वं
 तर्कपरिकीर्तितं आपहतस्य सर्वस्य सूतके पितृसूतकं अतः सति वैराग्ये सन्यासो ध्यातुरस्य सवर्तीति केचित् अथ कर्मतः त्रिशङ्खुकां तत्तत्कार्यपुस्तत्र व्रति ॥

श्रीरामः

तित्पन्यपवदक्षितार्थि कस्वदेशे आपत्स्वप्यनेकं तिपठनमिषक्कारुशित्यातुराणां संप्रारब्धेषु दानोपनयनयजन हं श्रौयुहप्रतिष्ठा वृद्धातीर्थार्थयात्रा ज
 पपरिणामाद्युत्सवेषेतदर्थं शौचो व्रततिशेषः सन्ध्याचनसत्रयान् मुख्यसत्रस्य दीक्षितपदा सिद्धेः व्रती अनंतव्रतादिनियमवान् न व्रतिनां व्रते इति श्रुति
 निमित्तः अवेताः कारवः शिष्येनेवैद्यादासीदासास्तथैव च राजनो राज्ञश्च सयः शौचोः प्रकीर्तिताः कारवः सप्तकारायाः शिष्येन श्वैरु
 नर्णेजकायाः आहुरस्य व्याधिनाशार्थं दानोः तुळादानादेः प्रारंभो नां दीश्राहं संकल्पो वा यजनंतडागेत्सर्गकोटिहोमादि लघुविष्णुः
 व्रतयते विवाहेषु श्राद्धे होमे च नेनेप आरब्धे सतकं न स्यादनाख्ये तु सूक्तं प्रारंभो वरपांथे ज्ञेयं लघो व्रतसत्रयोः नां दीश्राहं विवाहोदो श्राद्धपाकपारिक्रिये
 ति पाकस्य परिसमंतां क्रि क्रियापाकप्रोक्षणमिति शुद्धिप्रदीपः तन्मं हं रुदैर्योगद्वक वल्लोत् नार्थोति आशौच आकस्मिक तीर्थप्राप्तौ विवाहदुर्ग
 यज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्मणि नतव्रतद्वकं तद्वकर्मयज्ञादिकार्ये दृष्टिपेठीमसि स्मृतेः अत्र विशेषः प्रागुक्तः जपः पुरश्चरणा विस्तोत्रपाठः आविष्टे दे
 नसंक्लितहरिवंशश्रवणारिम्भ अतएवोक्तं ब्राह्मे गृह्यतिथिमस्यापिन स्यादन्यस्य कस्य विदिति एवं देवपूजादि महत्तपा रिज्ञा मे यमोपि शिवविस्मर्च
 नं दीक्षापस्य चाग्निपरिग्रहः श्रौतकर्मणि कुर्यात्तन्नातः शुद्धिमाप्नुयात् मंत्रमुक्ता बल्यां जपो देवार्चनविधिः कार्यो दीक्षां न्विते नैष्ठिकेना स्तिपापयेते स्तेषां स
 तकं वापितात्मनां राघवमदीप्यमादः अथ स्रतकिनः पूजां वक्ष्याम्या गमचोदितां स्नात्वा नित्यं च निर्वर्त्यमानस्या क्रियया तु वे ब्राह्मपूजा अमेणो वध्या
 नयोगेन प्रकृयेत् यदि कामीनं चक्षामी नित्यं पूर्ववराचरेत् यत्तु न्यसिहक ल्येः सदा मंत्रजपं मुक्तायदिस्यात् शुचिर्नरः मनसा वहिस्तत्तत्र स्मरेन्मं

ननतवरेतः। तत्राप्यसौ वपः समाचनचोदिकायां। अथ चिवाशु चिवा विगच्छति प्रत्यप्यनपि। मंत्रैकस्मरणो विहा। नमस्तेव सरा म्यसेतः काक
नियमाभावे तु हेयमेव कुस्वोरथमात्रारिः। एषुनाशोचः अपेक्षाशोचाभावोऽन्यगतिवै प्रस्तोद्वयः। अत्रमकमाकोरस्यष्टः। अत्रदीक्षितस्मावत्तथास्व
मेवाशोचाभावः। तदरित्वाशौचमस्येव तेन वैतानोपासनाः कार्या इति वैतानत्वेयवपर्यादित भवत्येव। अतएवोक्तमाधवीपे
ब्राह्मे। इह हीतदीक्षस्यत्रोपि स्यमहामखे। ज्ञानं त्वमथेयावत्तावत्तस्यनस्तकमिति वैतानोपासनाः कार्या इति मननेवासिद्धेः
विज्ञां दीक्षितानां चेति पुनर्दीक्षितं गृहणं याजमानस्यं कर्तव्यं। ज्ञानं प्राप्त्यर्थं चेति विज्ञाने श्वरः। वस्तुतस्तु दीक्षणीया संस्तुते स्यागवत्तथास्व
मप्राप्त्यर्थं दीक्षितं गृहणं तथा च छंदो जगती परिशिष्टे। नदी क्षिण्याः पर्यजेन छेष्टा दित पश्चरद्वेति। शुद्धितत्वेयं वस्तु विज्ञां समुपकर्तारमाशौ
चाभावाः। गृहीतमपुपकस्य यजमानान्तु कस्विजः। पश्चादेशो चेपतितेन भवेदिति निश्चयः। ब्राह्मणान्। अतएव रामंडारः। चतुर्णां वरणपक्षैः। येपा
पुशौ चै अन्यभागमयितव्याः ७५६। एवं स्मार्ते पितृकाकोटिहोमादौ मधुपर्कसति दोषभावो हेयः। यत्तु प्रारंभो वरणं यदुदितितत्रापि म
धुपर्कं तं हेयं। तेनाधानेष्टिपशुबंधादौ तदभावादये भवतीति सिद्धं। अपवादंतरमाहया इव कल्प्यः। वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च भुति
चोदनात्। तस्यागमात्रे स्नाने। करं स्वयं कर्तव्यं। श्रौतकर्मणि तत्का कस्मान्नः शुद्धिमवाप्नुयादिति स्मृतेः। त्यागादिरिक्ते तु श्रौते स्मार्ते चान्यथै

वकर्तव्यं। अतस्ते मृतके चैव अतस्ते श्राद्धमर्ते। प्रवासादिनिमित्तेषु हावयेन तु वापयेदिति बहस्पत्युक्तेः। नित्यानि निवर्तेरन्येतावने जेशा
कर्मोक्तैः। यएतानि कुप्युरेति पेक्षी न स स्मृते श्रौति विज्ञाने श्वरः। एकग्रहणं एकार्थं। तेन स्मार्ते कार्यमेवेति हारलतायां। दाक्षिणासास्तु वि
स्यमाहुः। अथाकादिति बंधास्तु श्रौतं सर्वस्वयं कार्यं। स्मार्ते तु त्यागादिरिक्तेऽन्यस्येव कर्तव्यं। त्यागमात्रे तु स्वस्य कर्म वैतानिकं कार्यं
स्नानोपस्य श्वा स्वयमिति हारीनोक्तेः। दर्श च पूर्णमासं च कर्म वैतानिकं च यत्। अतस्ते पितृजन्मोहास्यान्याश्चिनीपनेदि जइति मरीच्युक्तेः।
जन्मोहाद्योर्वैतानस्य कर्मत्यागो न विधत्ते। शाकग्नौ केव केहिमः कार्य एवा न्यगोत्रे रिति जाको बोक्ते श्रैत्याहुः। आशौके येवं। यादिका
अथेवं। स्तुते कुरु स मुत्पन्ने स्मार्ते कर्म कथं भवेत्। पिंडयत्तु चरुं होममसगोत्रे वा कारयेदिति जान्नु कर्णेते श्वरः वरुः स्मार्तेः स्माली
पाकः श्रवणा कर्मादिश्चेति विज्ञाने श्वरः। प्रारब्धं तु रपिंडेनापि कार्यं। न च तत्कर्म कुर्वणः सनाथोप्यशुचित्वेदिति मन्त्रेः। छंदोपपरिशिष्टे
होमः श्रौते तु कर्तव्यः शुक्लान्निन फेकेन वा। अकृतं हावयेत् स्मार्ते तदभावात् कर्तव्यं। अकृतं व्रीह्यादि। कर्तारुतं तुंडलादि। स्मार्ते होमादौ लुपिक
लोहेयः। शाकाद्यैव के इति प्रागुक्तेः। यदा करणतदा न्यहावनं। अत्रेवं तत्त्वं। येषां बह्वदीनां दशरात्रमहोमे पिनाग्निविह्वलः तेन कार्यं
तत्रिराशौचैः कार्यं त्रिरात्रमहयमानोऽपि लौकिकः। संपद्यत इति सुदर्शनभाष्ये वचनात्। समास्तु देत तग्नौ तेनापि न कार्यं किं तु पुनरप्या

सिं. त. नमेव समारोपप्रसवरोहपोराशौचापवादाभावादनन्यकृत्कलाच. अथपुनराध्यानमपिस्थात. यत्वाश्वलायनः। तौचापिसूतैवेराविपवे
 णाष्टिमहायदि. पुष्पवत्यां च भार्यायां न कुर्यात्तंकराचन. स्मृताग्निः सतकेशावेस्वयं न जुहुषाद्विजः। श्रोताग्निस्तसकृत्वा समारोपवास्वयं हुनेदिति. तथा
 मनुः। प्रसहे नानिषुक्रिया रति. वैश्वदेवस्य त्वग्निसाध्यतेपि निवृत्तिः। विप्रोदशाहमासीत्तवैश्वदेवविजित इति. संवर्त्तकः। यथापि वयं शविधानं न
 न कुर्यान्मसुजन्मनोरत्तिते नैवोक्तेः। पूर्वीनिषेधो अर्थस्तथाप्यायस्तं वादीनां वैश्वदेवस्य पंचयज्ञभिन्नताप्यथ द्विषेयः। हरदत्तस्तौचावे विवहचैवैश्वदेवः
 कार्यः। तस्य हावनप्यायौपदात्माशुचिर्यदेश इति ब्रह्मयज्ञस्यैवाशौचविशिष्य निषेधात्. संध्यादीनामप्यवाद्यापरावर्त्तपुत्रस्यः। संध्यामिष्टं चरुं होमया
 वज्जीवं समाचरेत्. न स होतुस्तु तं केशपि सज्जनाच्छेदोद्दिजः। सतकर्मलैकेवैव संध्याकः स्मृतकमेव। नम्रप्येहाप्येतेषां दशाहोतपुनः क्रियेति. यच्च संवर्त्तः। स
 तकेकर्मणां सागः संध्यादीनां विधीयते. यच्च विष्णुपुराणं. सर्वकाळमुपासातु संधयोः पार्थिवेष्टने. अन्यत्र सतकाशौचादितितर्णसंध्यापरं. अप्यात्मानं
 सी संध्याकुशवारिविवर्जितेति शुद्धिपेक्षया उक्तेः। पैठीनसिस्त्वर्थे मंत्रोच्चारणमाह. सतकेशाविव्याजिकं प्रलिय संवध्याय नमस्कुप्यते. प्रयोग
 पूरिजातेभरद्वाजोपि. सतके सतके कुर्यात्प्राणायामममंत्रक. तथामार्जनमंत्रास्तु मनसा चार्यमार्त्तयेत्. गायत्रीसम्यगुच्चार्य सूर्यायार्त्तयेत्. निर्वदयेत्
 मार्जनं ननु वाकार्यमुपस्थानं न चैव हि. ग्रहणे आहारावप्याशौचापवादमाह व्यासः। स्मार्त्तकर्मपरिसागो राहेत्यत्र सतके इति. न गपि. सतकं सतके चैव न दोषो
 राहुदर्शनः तत्र देवभवेधुहिर्यावन्मक्ति न दृश्यते. प्रयोगपारजाते बृहस्पतिः। कन्याविवाहे संक्रांतौ सतकं न कराचन. बृहस्पतितातपः। यदा साजनका
 केतु अशुचिर्भवति द्विजः। भूषिने सिध्यतं यस्वस्तात्वाविशोविशुद्धातिभक्षश्चैव त्वातु मंग्यासंमहोरात्रेण मुह्यति. अशितासकमेव नं निराशा
 वस्य

विशुद्ध्यति. इहमविशेषात्सत. द्विपरमपीति. तत्तेशकपाणोच. अक्षइत्यतः। मरीचिः। लब्धेन पुमांसे च पुष्पमृक फलेषु च. शवकाष्ठतण्डुलपुदपि
 सर्पिषु सुच. तिकौषभा जिने चैव पक्षापक्ष स्वयम्बरः। पण्येषु वैव सर्वेषु नाशौचं मतस्तत्के। स्वयमेव स्वाम्मनु इत्याग्रासंत हस्तादिसर्पः। अथेतुत हस्ता
 दपितदोषः पक्षे लुकादि. अप कंतं दुलादि. एतदन्न सत्रपरं. अन्न सत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हते. भुक्तापक्षान्नमेतेषां त्रिरात्रंतु त्रतीयावदि
 संगिरसोक्तेः। पक्षान्नमोदनादि. ततुभश्यं च द्विशन्मते. पुष्पाभ्यामपरिज्ञाते सतकं नैव प्रकृत. एतेनापि परिज्ञाते भोक्तुर्होममुपावहेत्. विवा
 होसेव यज्ञेषु चंतरासतमतके. अयगहोदको चोताः सर्वे तु शवयः स्मृताः। ग्रहस्थितिः। विहो वोत्सवेत्यापुक्तायर्व संकल्पितान्नेषु न दोषः परिकीर्तितः।
 पडरीतो संसर्गापत्यचाशौचं यस्याति क्रांतकाक ता। तदीयस्य पदार्थस्य नाशौचवियते कचिन्. शुद्धितत्वे शुद्धे दिश्या नुरत्तो विष्णुः प्रोक्षणं न पुस्त
 कमिति. अथमतदोषः. हेमाद्रौ पद्रिंशन्मते कोर्मच. आपादयेय आत्मानं स्वयमग्न्युदकादिभिः। विहितं तस्य नाशौचं नापिकार्यं दकक्रिया। शवदर्शनं
 यावदाशौमस्त्वेन. हतानां न पणो विप्रोरन्नक्षं च स्याति नामितियाज्ञवल्क्योक्तेः। शुद्धितत्वे कोर्म. सद्यः शौचं समाख्या तं शाशादिमरणे तथा. आदि
 पदादिमिचारहते. भविष्य. स्वच्छयापरणं विप्रोऽग्निदंष्ट्रिसरीसृपैः। अंत्याय जपि विषोदं धेरात्मा जाचैव ताडने। मारवं इमाश्चिताश्चैव महा पातकिनस्य
 यास्त्रियश्च यमिचारण्य आरुद्रपीततास्तथा. नेतेषां स्नान संस्कारो न आह न स पिडनं गोतमः। प्राप्नोनाशक शस्त्राग्नि विषोद कोदं धन प्रणतने श्रैकृतामिति.
 नाशौचमिति शेषः। अंगिराः। चंडाकाडुदका सर्पाद्वाक्काण दयुतादपि. दक्षिण्यश्रुभुश्रु अमरणं पापकर्मणी. उदकं पिडनं च प्रेतस्योयत्यदीयत. नोपति
 धतितत्सर्वमंत्र रिसि विनश्यति. षड्विंशन्मतथैव. ब्राह्मणि. अग्निदंष्ट्रि न सिंघाक निषाद्वि क्रियाज्ञकेः। व्या को गतः। सुदूरासरिहर्तयः कुर्वन्ती उं पनश्च यः।

नागानां विप्रियं कुर्वन्तश्चाप्यथ विपुता. निगृहीतः स्वयं राजा चोयदोषेण कुर्वन्. परदारान्तरं श्रेष्ठे पातु पतिमिह ताः. असमानश्च संकीर्णं चञ्चला ये श्ववि
 पृहं. कृत्वा तैर्निहता स्वद्वन्द्वं डाका दी. समाश्रिताः. शस्त्राग्निगरस्यैव पारवताः. करबुध्नयः. प्रोदत्ता यन्त्रिषा वद्विंशत्स्वमुदं धनं नकुं. गिरिरस्य प्रपातं
 च ये कुर्वन्ति नराधमाः. कुशीन्यर्जविनोये च सना क कारधारिणः. मुरवैभगास्तु ये केचित् तल्ली. वपायानमसकाः. प्रपदं उहता ये च ये रापि शस्त्रिणे
 हेताः. महापातकिनोये च पतितस्तैः प्रा कीर्तिताः. पतितानां न हं दोषा न्नां स्त्रिणी नोस्ति सं चयः. न चो शुपातः पिंरो रा कार्यश्चाद्वा दिकं कचित्. ए
 लानैर्तु निपतिता भ्रातु यः करोति विमोहिनः. तस्य ह्रुदये नैव तस्य शुद्धिर्न चान्यथा. एतद्गृहं पूर्व सर्वेषां करणे तु माधवी ये वसिष्ठः. य आत्मस्य गिनां कु
 यस्ते हासे तक्रियां दिजः. सतस्र ह्रुदसहितं वरे शं दायणव्रतं. अज्ञाने तु. कृत्वा मिमुदकं स्नानं स्पर्शनं वहनं कथा. ननु केदा शुपातं च तस्य ह्रुदं गुण उह्य
 तीति ज्ञेयं. प्रसेकं बुद्धिपूर्व एतदिति मदन पारिजातः. प्रसेकं पृथग् तु स्युशी शुणोर्मि सौ तोनायां तच्छ वैकपकं स्पष्टमशु वा पतितं यदि. पूर्वोक्ता
 नाम कारी चेदेक रात्रमभोजनं. एकरात्रं तु नाभीया कि रात्रं बुद्धिपूर्वक मिति. अन्ये पुनः संवर्तः. एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत एवेत वा. क
 दोरक क्रियां कृत्वा रुद्धं सांतपनं चरेत्. अज्ञाने त्वर्ध्व. एतदनादि ताग्नेः. आहिताग्नेः. क्व क्व एवेति माधवः. मिताक्षरायाः. आ
 सनस्य गिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया. तेषामपि तथा गंगा लोये संस्थापनं हितं. आहिताग्नेस्तुरिरोषो हेमाद्रौ भाविष्य
 वेत्तानं पाक्षिपदसु आवृत्तं च लुप्येत्. त्राणि तुरहे एनो साग्निके पायकर्मणि. ह्रुदोग परिशिष्टेपि. महापातक संयु

वीरामः

क्तो दोषात्मादन्निमान्य हि. पुत्रादिः. येदग्नीनमुक्त आदोष संक्षयात्. प्रायश्चित्तं न कुर्यात्. कुर्वन्नाश्रियते यदि. यस्य
 निर्वाणो दोषो तस्य सत्सपरिच्छेदः. पात्राणि दद्याद्विषाद हेरसे वका लियेत्. माधवी ये परांशरः. आहिताग्निर्मजो विप्रश्चञ्चके नाम वा
 तके न दहते त्राक्षण विप्रालोकाग्नीमंत्रवर्जितं. प्राजापत्यं चरेत्सम्प्रादि प्राणामनुशासनात्. दग्धार्स्तिनो पुनर्गत्सु क्षीरेण स्नाक ये चतः.
 स्वेनानिनासमंत्रेण पृथगेन पुनर्दहत. हेमाद्रौ तु. दहयित्वा श्रुतेषां मंत्रेण वाधि पूर्वक मित्युक्तं. एतदपि दिना मरणे
 ज्ञेयं. प्रमाद मरणे लाशा चादि सर्व भवियेव. तदा हो गिराः. अथ कश्चिन्मया देन भ्रियेताम्युदकादिभिः. न संकोरयेत्वा सौम्येन
 तस्या गो संवधानं च तं यायोदक क्रिया. त्राक्षिप. प्रमादोदपि निरांक स्वकस्माद्वा भवेदितः. शृंगिदंश्चिन्न रिच्य क विषा विधुस्तु लादि
 पिः. चंडा कुर्यात्वा चोरोर्न हं दो हेमाद्रौ भाविष्य. प्रमादोदस्य यावा. * तो वापि कुत्रैव न स्पृहा हादिकं कार्य यस्मान्न पतितस्तु
 सदिति. प्रमाद मरणे त्रात्र माशौच मि ति गोडा. तदा हादी नि दाक्षिणा त्याः. अस्यापवाश्रपन कुर्यात्स्वर्गतो मते. नाग पूजां विना
 न कुर्यात्सिद्धिः. बोधायनो पि. बुद्धिपूर्व त्वं नृणां क्रिया लोपो विधीयते. त्रिपां स कर्म तत्र दुर्न रूपादि निमित्तं रानादि
 कार्यं तत्र विश्व प्रकाशो दी. आश्रणे निहता वत्रा विप्रकन्या विवाहयेत्. सपरे एनाग रक्ति ज्ञेयः स वैश्वका वनः. चतुर्निक्षि

[illegible]

येषां भगवन्मनःशान्तिः। स्यात्त्रिरात्रमात्रं द्वितीयं तृतीयं च। तृतीये तु दकं कृत्वा चतुर्थे ह्यथो माचरेत् इति। विष्णुधर्मपि व्याधि
नो जायते। पूर्णवायुषि चात्मनः। यथायुगो नुसारं स संयजेदात्मनस्तनुं। आपुषस्तु पुरादष्टमरणं ब्राह्मणस्य च। नैतपपाठः। उत्तराध्यायं
गते शत्रियस्य तु संयाये मृते मर्त्तुरिषोषितः। अपरार्कं ब्रह्मगर्भः। योजीवितुं न शक्नोति महाव्यापपी इति। सोऽन्युदकं महायात्रां कुर्वन्ना
त्रम उच्यते। अत्रोक्तवक्ष्यमाधस्वचो निचयात्मया गातिरिक्तेः। विकल्परोगा घृणानामधिकारः। सोऽपि जीर्णवानप्रस्थस्यैवेति विज्ञा
ने मरेदेव व्याहिकादयः। प्रयागे त्वेरा गिगं रोगिणां च। पतुः श्रद्धाश्च क्षत्रिया वैश्या अंत जा श्रतथा धर्माः। एतेत्यत्रे पुनः प्राणां नैव न वि
वाहजं स्वर्गं तेमि। प्रतिवा ब्राह्मणस्तत्र ब्रह्मचारी महासवेदिति। तन्निर्मुक्तं ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातमिति वक्ष्यमाणविरोधाच्च। यत्तारि
त्यपुराणे। अब्राह्मणो वा स्वर्गारिमहाफळं न गीषया। प्रविशेत्तु कनं तोयं करो स न शर्मं तथेति। तत्प्रयागातिरिक्तपरं। अपरार्कं चाहि
पुराणे। दुश्चिं कस्त्ये महारोगीः। पीडितस्तु पुमानपि। प्रविशेत्तु कनं दी स करो स न शर्मं तथेति। अगाधत्वे पराशिं च मृगोः पतने
वव गच्छेन्महापथं वापि तु पारगिरिमादरात्। प्रयागं गच्छेत्तु शारवायात् देहत्यागं करोति च। स्वयं देहविना रास्यं क्वै प्रप्ते
मृता मातिः। उत्तमान्प्रभुयाहो कान्नात्मघातीति वेत्ति चितः। एतेषामपि कारस्तु सर्वेषां सर्वमंतुषु। नराणामथ नारीणां सर्ववर्ण

पुसकवरा. शृङ्गमरणं येषां जीवतां कुत्राचिद्वेत्. आरौ वंस्या. आहतेषां वंजानकहतेनया. वाराणस्यां यो म्रियेत प्रसारव्यातमिष
क्रियः. काष्ठापापाणमध्यस्था जाङ्गनी जकमध्यगः. ओ नमुक्तो मुखस्तस्य कर्णमकगता हरः प्रणवन्तारकत्रते नान्यथा कुत्राचिद्वेत्.
हेमाद्रौ चैवं. अत्र प्राप्ते कोक इत्युक्तेर प्राप्तिमरण काकायाः क्रिया अन्वारोहणे संपूर्णमेवा शौचं. पृथ्वी चंद्रस्वप्नपि यरुमाह. अहितवार्
गोदुग्ने येषेव. एतच्च इहादिमरणं कठोने विदुः. अत्राग्निपतेनै श्रेष्ठं इहादिमरणं तथैति भाष्येन पृथ्वी चंद्रेण च कठिनेष्वेव कृतः.
वाप्यं भवत्येव. ये वै तन्वो ते श्रुतेः. मास्य सारता हिषु. नक्तं लो कवचनात्तातनवेदवचनादपि. मानिरुक्रमणीयाते प्रयोग मरण
प्रतीत्युक्तेः. अतएव विषुधर्मराग्यादिमरणमुक्तोक्तं. यथा युगानुसारं सत्यज्ज्ञेदात्मनस्तनुमिति. काश्याम्युक्तं मास्ये.
आग्निप्रवेशो कुर्युरविमुक्ते विधानतः. प्रविशंति मुखं तैमैनिः संदग्धं वरानने हेमाद्रौ विस्वानः सर्वेन्द्रियविमुक्तस्य स्वव्यापाराक्षमस्य च.
प्रायश्चित्तमनुज्ञातमग्निपाथो महापथः. धर्माज्ज्ञानासमर्थस्य कर्तुः पापं कितस्य च. ब्राह्मणस्याप्यनुज्ञातं तीर्थप्राणविमो सणं. अपराकं चै
वं. प्रयागपि त्रिस्थळी सैतैस्कां दे. यथा कथं चित्. तस्मिन् प्राणयोगं करोति यः. तस्यात्मप्राप्तौ बोधो न प्राप्नुयाद्. तिस्रस्तान्यपि. गंगयमुनमासा
ययनप्राणान्यस्त्यजेत्. तिस्रस्तान् लभते. कामान्वदमुनिपुंगवाः. तथा. यागतिर्यागयुक्तस्य सत्वस्थस्य मनीषिणाः. स गतिस्त्यजेतः.

प्राणानां गायमुनसंगमे. वा. नवयो मुच्यते प्राणान् वरुकेषु सुंदरि. सर्वे लोकान् त्रिस्त्रयममलोकं प्रपद्यते. तथा. अरुमो वासको मो
वावटमूकेषु सुंदरि. श्रीप्रप्राण. मुच्यते यदिह. रमांगति. तथा. पंचयोजनविहस्तीर्णप्रयागस्य तु मंडके. व्यतीतात्पुरुषास्तत्तमविध्या
अनन्तरं. नरस्तारयते सर्वान् नरयस्तु प्राणान्यस्त्यजेतः. आसे. ध्यात्वा विष्णुपदां भोजं प्रयागे विष्णुतत्परः. तनुं त्यजति वै माष्येत स्य मु
क्तिर्न संपुं प्रपद्यः. उक्तोपि उराचरो ब्रह्महत्यादिपातकी. हरं ध्यात्वा जैरेहं प्रायशो मुक्तिमाप्नोवत्. त्रिविधेत्तरे. समाः सदसा
जितुसमैस्त वै जकेदशैकमनोपतने च षोडश. महाहवे कष्टिरीति गोमह. यथा के भारतवाक्ष यागतिस्तान् मान्यतोपि पकं.
एवमन्यविषयो ह्येयाः. यत्तु गोडाः. प्रयागादिमरणं ब्राह्मण भिन्न विधमिह्याहुः. रत्तदृष्टं पितामहचरणैः. प्रयागमरणावि
धौ रत्तमिति भाष्यो ज्यते अत्र दशाहमाशेषं. विरात्रस्य प्रासकाक गोचं रत्तादिह महां. युक्तं तु विरात्रं. दिवोदासीयस्य
कं. अहितस्वेपिकाशयः. अनशन मृतानां मशानि हंता. तामान्नजकप्रविष्टानां १२ गुस्त्रं नाम देशांतरं मृतानां जातदत्ता
नाच विरात्रमिति एवं मरणांतं प्रायश्चित्तेपि. पूर्वोक्त आत्महादे दीचैला शौचार्तिनेष्वस्तदानीमेव. कसरांते तु सर्वमोर्ध्व
देहिकं कुर्यात्. गोब्राह्मणहता नाच पतिता नांतर्भावं च. ऊर्ध्वसंबसरा कुर्यात्सर्वमोर्ध्वदेहिकं मिति हेमाद्रौ षड्विंशत्यु
क्तात्. एवं कुर्यात् कृतानामपि. गया आह मपि कार्यं. ब्रह्महाचकृतं भूश्वगोपाती पंचपातकी. सर्वे ते निः कृतिर्या गया यापि

उपातनादिस्य निपुणा त. ब्राह्मेपि. क्रियते पतितानां तु गते संवत्सरे क. चित्. देश भूमे प्रमाण तादृश्या कृ. पेस्व बंधुभिः. या तै उपादम केवाश्राहं
हरिहरोस्मरन्. सूर्यपदे इत्यर्थः. तेन वर्षमध्यै रुसमपरक वायुपुराण. अल्लुपसनु द्वादश्यां कुर्याद्वा इतुपसरं. द्वादशाहनि व कुर्यात्कृत्वा प्रय
महनि. छागहये. नारायणवर्कः. कार्यायमलोकसयान्नरः. तथा तेषां भवेच्छे च नान्ययेत्यब्रवी युमः. व्यासः. नारायणं समुद्रिश्य शि
वं वायस्य दीयते. तस्य शुद्धिकरं मेतदुवे नैतदन्यथेति. स वा त्मधातुनिमित्तं प्रायश्चित्तं वत्या कार्याः. तदुक्तं ह माद्रोषादि शम्भते. कृत्वा
चांद्रायणं पूर्वा क्रिया कार्या यथा विधिः. नारायणवर्कः कार्या लो क ग ही भयान्नरेः. पिंडादिक क्रियाः पश्चाद्दोसगोदिके चयत. एको
हृष्टानि कुर्वन्ते संपिंडीकरणं तथा. रिषोदासीये हृष्टातातपस्तु. पतिते च मृते शुद्धे प्राजापत्या स्तया उराः. मन्त्रवापसरहिते हृष्टा पात
वर्ति चरे दिक्षि साह. इदं प्रायश्चित्ता हं पित्रा रिषिपयं. इदं यैरपरि सक्तं यचम कविधादिनः. आतये तिस्रमासान् वा उक्ता दि हताश्च य विषां पु
त्राश्च पोत्राश्च दयया समभिपुताः. यथा आहुं प्रति न्वंति विष्णुनाम प्रतिष्ठितं. तथा ते संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य सयं भुवन्ति. ह माद्रोतन. वाक्ते. तेन ते. व
वो प्रायनोपि. तत्रैव बो प्रायनोपि. नारायणवर्कः व्याख्यास्या मो भिरास्त पतितस्युरापा. प्रायिनां ब्राह्मण हतानां च द्वादशवर्षाणीति त्रिवारं कुर्वी
तेति. गत्सपरिशिष्टेनु. चंडाकारित्या युक्ता. द्वादशारारिप्रेतस्य संस्थाप्यास्वी नियततः. प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं पुत्रेष्वां दायणं त्रयमित्कत्तं. मदनपारिजा
तेति. गत्सपरिशिष्टेनु. चंडाकारित्या युक्ता. द्वादशारारिप्रेतस्य संस्थाप्यास्वी नियततः. प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं पुत्रेष्वां दायणं त्रयमित्कत्तं. मदनपारिजा
ब्राह्मण मादरपितिः संकस्तकस्माद्विधियो दितः. चंडाकारित्या युक्ता. द्वादशारारिप्रेतस्य संस्थाप्यास्वी नियततः. प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं पुत्रेष्वां दायणं त्रयमित्कत्तं. मदनपारिजा
पंतमकु छु दयंतस्य विशुद्धे. द्वादशारारिप्रेतस्य संस्थाप्यास्वी नियततः. प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं पुत्रेष्वां दायणं त्रयमित्कत्तं. मदनपारिजा
रुतमयं चरे चांद्रायणं द्वादशारारिप्रेतस्य संस्थाप्यास्वी नियततः. प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं पुत्रेष्वां दायणं त्रयमित्कत्तं. मदनपारिजा

तत्तान्तायुषदति. इदं चास्मिन्. नमस्तंतज्जा विष्णु प्रायश्चित्तेन समुचितं कार्यं. अतएव बो प्रायनेनोक्तं. द्वादशवर्षाणि त्रीणि चेति. मदनपारिजा
नेस्मत्यर्थमास्वब्रह्महादीनां त. प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं नारायणवर्कः कार्य इत्युक्तं. एवं हृष्टा कृतानामपि यत्तु कश्चित्ति स्य ज्ञातव्यं द्वादश. पुत्रस्तेन प्राय
श्चित्ते. प्राय नारा मानसावः. आत्मधातु कृत्वा नादस्त. महापातके तु कथं स्यात्. तमस्वयमेवास्वयं प्रायश्चित्तस्य तातवधिनीमित्तं न समुचितं
इदं हृष्टास्वयमेव. नहि जातिन पनिमित्तं पुत्रः कार्यमिति वचनमस्ति. पुत्रकश्चैव प्रायश्चित्ता रिषि वलं यापते. प्रायु कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तवचनाच्चेति दिक्. इदं प्राय
श्चित्तं हि नेणां तु पीततो द कयात्रं कार्यमिति केचित्. मदनपारिजाति दिस्वरसापेवं. वस्तुतस्तु दहनिहयोर्वचनेः नुपादानादविशेषात्तत्रो पिना रायण
वर्कं गेया आहुंचेति युक्तं. पतितो द क विधिस्तु पित्रा यदिरिक्तविषय इत्यपरे. मयथा. नाद्रो ब्राह्मे. पतितस्य तु कारण्याय सत्तिकर्त्तुमिच्छति. सहि
दासी समाह्वय सर्वगां दत्तवतनां. अशुद्ध पट हस्तांता यथा ह तं ब्रवीत्यपि. हे द्वादसि गच्छ मत्पेनातिका नानयसत्वरं. तोयपूर्णं पटं च मंसति कं सै मुरवी उप
विशतु वामेन चरणेन ततः शिप. की. तैयः. पातकि. संज्ञां तं पिबेति मुकुर्वेदः. निशम्य तस्य वाक् सांख्य मू. याकरो पितत. एवं कृते तवेत्तु दक्षिणाः सिः
पतितानां च नान्यथेति. इदं च मृताहे कार्यं. पतितस्य दासी मना द्वादश्यां वर्जयेद तावता यमुपहरितो सव तिमदनरुने विस्तृक्तः. इदं चास्म त्यागिष्यं प्रा
सत्यागिष्यं प्रायश्चित्तं नयति तासेना शौवा दकमा. जभृत्तु कस्यै विज्ञाते स्या भिधाना रिति गोदाः. मनुकस्त्रि दह. यः पतितो पट स्यात्. वि. वां यं
वर्हिः कृतस्तद्विषयानि क्रिया निषेधवाक्यानि. जीवत्येव तस्मिन्त्यक मणः कृतत्वा सुनः कारणेनावादिनि. स वंधुसागेन जात वैराग्यस्य क
तप्रायश्चित्तस्याप्यकरणपत्तेर्निनासिरविनापम पश्यन्मूर्ख इत्युपशणीयः. नच कृत पट स्यादस्य संयहविधिनेति वाच्यं. मनुना कृत पट स्याद

सि. त.

स्य सागिमुक्ताः प्रायश्चित्तं च रिते पूर्णं कुंतमपानवः तनेव सार्धं प्रायश्चित्तं भ्रातापुण्येन कारयेत्त्युक्तेः । अन्यथा प्रायश्चित्तमात्रेण न तस्य संगतः ।
अथ वस्त्रादिनवहः कृतस्यापि पित्रादेरुत्तरेनारायणवक्तिः । निषेधास्तु पितृयादिपराश्रिततत्वं केचित्तु नारायणवक्तो कृतस्य त्यक्तं कर्म संपिंडनवर्जका
र्यः गोब्राह्मणहतानां वपतिता नानथैव च युक्तमभिप्रीतानां नैव कार्योऽपि पंडितैव चनातः ब्राह्मणादिहते तातेपतिते संगवर्जिते निश्चायका
रोहश्चेताहुः । तेह मादिस्वर्वात्तपि द्विशतमैविरोधान्निर्मक्तत्वाद्दुष्कारः । तेऽप्यत्र हि श्राद्धविषयतादुपस्थापनारायणवक्तिस्तु हेमाद्राश्चनुसार
जान्यते तत्रादौ क्रियानिबन्धे गारुडतर्पणमुक्तं कार्यं पुरुषसक्तेन मन्त्रैर्विस्ववेरपि दक्षिणादिमुखोपस्थापनां विष्णुमिति स्मृतः । अनादिनिधनो देवः
स्वचक्रगणधराः । अथ यः पुंडलीकाक्षे प्रतमोऽप्रदो भवेति शुक्लायां कक्षायां वैकादश्यां विसुंयमं शिवं ब्रह्माणं प्रेतं पंच कुंभेषु विष्णुः स्वर्णमयः का
र्यो हस्तस्थायमस्तथाः ब्रह्मरूपमस्तत्र यमो लोहमयो भवेत् प्रेतो रक्षमयः कार्यं इति गारुडोक्तास्तु प्रतिमासुषोऽशेष चारैः पुरुषसक्तनाम्यर्थागदक्षि
णाग्रदक्षिणेषु विष्णुरूपे तैस्परनामगोत्राभ्यां मधुघृततिलवतान्दशपिंडान्येहोपवीत्येव दत्ताः । चैव नद्यां सिन्धुपुनर्विसुंयमं संप्रज्येकोदिष्टविधि
ना विष्णुयमप्रेतस्मरन्निप्रान्नपवेश्य प्रेतस्त्वने चैक विसुंस्मरन्मायावाहनाभ्यां पुनर्दक्षिणं श्रान्तं कृत्वा स्वनेदिकत्वात् नरोपेण विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय
यथापुनरिवाराय चतुरः पिंडान् दत्वा प्रेतनामगोत्रे स्मृत्वा विष्णुनाम्ना पंचमं दत्वा भ्यर्च्योचंते तयो रक्षिणां रत्नैकं प्रेतं स्मृत्वा विशयतः संतोषाविधेः प्रेतो य
सति कथुरकं रापयिता भुजि विनि । अत्र विषेधां सट्टकतां सेष्टिपदतौ हेयः सर्पहते तु वर्षययं तं शुक्लपंचम्यामुपवासं नक्तं वा कृत्वा पितृभ्यं न
गमनंत वासुकिशंखपल्लवैः किकर्कोटकैः पल्लवपुत्रराष्ट्रशंखपाकः । काकियतसकृकपिलेति नामभिः प्रतिमासं संप्रज्य पायसं न विप्रान्

संतोष्य वसरां नैवेदनं नागं गावश्च । नारायणवक्तिः पुत्रात् मकुंतु हेमाद्रौ हेयः बौधायनसूत्रे सर्पमृतानां नमोस्तु सर्वे स्मरन्ति तिस्रश्चाहुः तीर्त्तुद्वे मृतानां
समुद्राय वपुनायां न डुलैति क्रियाः । यो हिति रोषः सः । सोऽवर्णं भारनिधानं नागं कृत्वा तथैव गो । व्यासाय देवा विधिष्यति तुरारण्यमाप्सतात् ।
हेमाद्रौ सविष्ये पंचम्यां पन्नगं हेमं नीगंगां च दत्वा नारायणवक्तिः कुंभेति । स्वर्णेनैकेन कारयत् हेमाद्रौ भविष्ये पंचम्यां पन्नगं हेमं स्वर्णेनैकेन
कारयत् । भीमाय धानमध्याह्नं प्रजविप्रामदाप्येत् प्राश्चित्तमिदं प्रोक्ते नागदहस्पशं भुनेति । अपराके स्मृत्यंतरं तदैरशकृत्ति प्रेतो नारायण
वक्तो हते याददाति क्रियापिंडं तस्मै प्रेताय वैक्तः । तस्मै वा शौचमुद्दिष्टं च हस्ते वनसंस्पृशः । पुत्रादुसमाप्तो दात्रमोदशमां दिनत्रयां भ्रातृशौचं वि
डह कुर्यान्नितु तदं धुगोत्रजाः यस्य वैमत्यका केतुव्युद्धिन्ना संततिर्भवत् सवसेन्नरैकेन संप्रकमानः परीयपेसुपक्रम्य वक्तिं नारायणं कु
र्यान्नस्योदवतेशनं भक्तिमानिति गारुडोक्तेरपुत्रस्यापि पल्याद्ये कार्यं दसुक्तं देवयाज्ञिकेन । अथ विधानादि रोगवाभावः यथायति
युद्धे पत्नारिषु त्रयाणां माश्रमाणां तु हि कुर्याद्वाहादिकाः क्रियाः । यतः किंचिनकर्तव्यं न चान्यथां करोति सरति ब्रह्मात् । उशनाय एको हि
र्यं न कुर्वीत यात्रीनां चैव सर्वदा । अह्न्येकदशे प्रातः पार्वजं तु विधीयते । सपिंडीकरणं तेषां न कर्तव्यं सुतादिभिः । त्रिदंडं हणार्दे
वप्रेतं तं नैव ज्ञायते । लसंस्कारं दद्यामः । दत्तात्रेयः । एकोदिष्टजं कं पिंडं माशौचं प्रेतसंक्रियां न कुर्याद्वापि कदम्बद्वयं दत्त्वा
भूताय भिक्षुं चैव । वार्षिकादिनिप्रयं भाविमासिकादिनिषेधो न तु दत्तादिः सन्यासिनोप्यारिकादिपुत्रः कुर्याद्यथाविधि
तिवायवीयोक्तः एवीचदोदये प्रजाप्रतिः । अह्न्येकादशे प्रातः पार्वजं तु विधीयते । सपिंडीकरणं तस्य न कर्तव्यं सुतादिभिः ।

नेण. ल.

एषुसपिंडनादिनिषेधानुवादेनपार्ष्णोक्तेः। तत्कानापन्नतंपार्वणस्यगम्यतेः इदंवारिकादिविधानं चविदंशितोमेव एकदंडिपरमहंस
दीनांतुनकिमपिकार्यं पूर्वोक्तोशनोवास्ते त्रिदंशग्रहणादितिभ्रकषण्ण्यादयोगोडाः। नोपायनः। नारायणवक्तिश्चस्यकर्तव्योद्वाद
रोहेनिः। अस्यपार्वणेनसुमुच्योक्तं तं वसएवाहः कताविष्णुर्महापूजां पायासंविनिवेदयत् अग्नौकुत्सातुनच्छेषंवाहतीतिः सप्त
हितः। पातीगृहस्थान्तापस्वानिमं अद्वादशावरान् अस्य चैगंधपुष्पाद्यैर्मंत्रैर्द्वादशनामभिः। संभोत्यहयेतानेनदक्षिणांचनिवेदप
त्त्रयोदशद्विजश्रेष्ठमात्मज्ञसंयतोदियं विष्णुयथा तथात्ययोपायायैश्रविधानतः। दद्यात्सुरषस्तेवर्गं चपुष्पादिकं क्रमा
त् वस्त्रांकंकरणादीनियथाशक्तिप्रदापयेत् उच्छिष्टसंनिधौ तस्यदर्शनास्तीर्यमुत्तरे मर्भुवः स्वः विधायुक्तेस्तद्व्यापुक्तिवयं अश्व
मेधसहस्रस्यराजपेयशतस्य च यस्तु कंत इवे देवयं करोति यति क्रिया शौनकस्तु शौनोहं प्रवक्ष्यामि नारायणवक्तिं परं चं अग्नौ दुर्कास
पाद्माक्षणाद्विद्युतादपि रंष्ट्रिभ्यश्चपतिभ्यश्चरज्जुशस्त्राविषमभिः। देशांतरमृतानां च मृतानां वान्यसाधनैः। जीवद्वाहृतानां च कनिष्ठा
नांतर्वाच पत्नीनां योनिनां पुंसामन्येषां मोक्षं क्षिणां पुण्यायायक्षयार्थाय द्वादशोह निकारयेत् द्वादश्यां श्रवणेः यानेपंचम्यापर्व
णास्तु वेत्सुक्ता। सर्वोक्तं सर्वं सुक्ताः तोदंशैः पद्भिः पुरुषस्तेन मस्य चं पायसं दुत्वा केशवादिद्वादशनामभिस्तद्विष्णोपिनेद्वादशविप्रान्

संभो अतरेवद्वादशपिंडान् रप्ये यद्मते मुप्युक्तं कृतजीवद्वाहृतसपिंडैराशौचादिकार्येन वा तदुक्तं हेमाद्रौ लैगे मते कुर्यान्न कु र्यद्वाजी
वंसुक्तेः। ननु स्वयं काकागमैर्तो जेतमैरावनेहं त्वं हेतवा पुत्रकृत्यमिशचं वृतादोपोनवियते जीवस्यपि विशेषस्तत्रैवोक्तः। नित्यं नैमिषां कुर्यात्
यादृशस्य जेतवा वां भवेपि मते तस्य नैवाशौचं विधीयते सलकं च न संदेहः स्नानमात्रेण शुद्धानि एत योगि विषयं योगमर्गितोपि चोतितस्या
याहिनाग्नौ प्रोषितमते तदस्मिन् राहा पूर्वपुत्रादीनां माशौचं संध्यादिकर्म कोपश्चनास्ति मृतपितृमैत्रं कंतैराशौचादिद्विजातिषु दाहादग्निम
तोविधादिदेशस्ते मते सतीति स्थितः। एतव्यागुक्तं अत्र देवस्यैव संभवेदाहः। आहिनां विदेशस्ते मते सति कळेवरं निधेमियं नग्निमिषावत्त
दीयैरपि दत्तते इति ब्राह्मोक्तेः। तदसावेच्छं योगपरिशिष्टं विदेशमरणे स्थावि आहत्याय्यसर्पिषा राह्ये इह हिंसाह्यपात्रन्यासादि पूर्ववत्
पर्यायमलाभे पापां निराकृत्या न्युक्तया कृता दाहयेत् स्वि संख्या निततः प्रकृतिस्तकं हेमाद्रौ पद्भिः शन्यते कुर्यादहर्भयं प्रेतं दंभैश्चिशतषष्टि
भिः। पाकाशीभिः सपिडिर्वा संस्था चैव प्रकीर्तिता भविष्ये चतारिंशद्विः स्थाते पीवापां च दशैव तु बाह्ये चैव शतं दद्याद्दिशानिंबतथोत्ति
उदरे विंशदद्या त्रिशतं कटिदेशयोः। उदरे विंशतं दद्यात्त्रिशतं जानुयं जयोः। पादांगुलीषु दशवै एषा च प्रेतकल्पना मद नरलेयं रुपायैः।
पादस्थसी सभं दद्याद्दीवापांतु दशैव तु बाह्ये चैव शतं दद्याद्दशैवांगुलीषु च उरसि त्रिशतं दद्याद्दिशति तच्छेदरे द्वादशां रं रथयो
ष्टां रं शिरस एव तु उर्वोश्चैक शतं दद्यात्त्रिशतं तं च योर्दयोः। पादांगुलीषु द्वादश्यादेतस्यैतस्य कल्पनां मास्त केनाकिं करंतु अलावता तु केतया

पंचरत्नं पुरं यस्याजिज्ञासां कदली फलं च सुषो सुकपदे हि नासिकायां तु काकं कर्णयोः त्र्यपत्राणिके रोवदप्ररोदकाः । नाभकं कमळनां
तु अं तस्थने नि निक्षिपेत् । मुक्तिका तु वसा पातु हस्ति काकं गंधको । शुक्रतु पारदं द्या तुरीयं पि नक्तं तथा । संपि पुक्ति पिष्टं तु मासं स्यात्
वपि एकं मपु स्यात् लोहि ता स्थाने तचः स्थाने मृगतनः । सनया ज्ञेयं के दये नासायां यात पत्रकं । कमळं नाभिदेशे ग्या दंता के । यपणां श्रितं नलो
चरक्तं मृकतु परिधानं दुक्कं गोमूत्रं गो मयं गंधं सर्वोपप्यादि सर्वं त इति । इदं निरग्नेरपि । तं न वच्छेद मुनः । प्रापितस्य नथ कळो मतश्च
द्वादशादिकः । प्राप्ते त्रयोदशे वर्षे प्रेत कार्याणि कारयेत् । वरस्पतिः । यस्य नथ यत्ने वा तोयावद्वा दश वसरो नः । कुरा युत्र के दह नतस्य
स्यादवधारणा । अविद्येः पितरि प्रो विपस्य न वीतो नैव चागमः । ऊर्ध्वं पंच दशाद्वयो कृत्वा तत्पतिरुप कं कुर्यात् तस्य तु संस्कारं यथा क्तविधि
ना ततः । तदादी व सर्वाणि प्रेत कर्माणि कारयेत् । द्वादशा र्प्रति शि पि नृभिः न विषये त मदन रत्नं इत् । यस्य काटिका यांतु । नस्य पूर्व वयस्य
यविशयरो र्वतः क्रिया ऊर्ध्वं पंच दशाद्वयं नृपथ्य मे वयसि स्थिता । द्वादशाद्वयं रारू र्वे पुन विषयसि स्मृता । चांद्रायण त्रय कृत्वा त्रिंशत् कृत्वा
जिरो सत्तै कुशैः प्रतिकृति दग्ध्वा कार्याः शौचादिकाः क्रिया इत्यं । पराशरः । देशांतरगतो नष्ट शुद्धिर्न जायते यदि । कृष्ण एमी लमा वा स्या
द्वसा चैकादशी चया । उरु कं पिं डं च तत्र भागं कुर्यात् । इदं मासज्ञाने । अनाहिनाग्नेर्देह कृदा स्यात् । अग्निना स्वयं । तद्वृत्ते पलाशा नारं र्वः
कार्यः पुमानपि । वेष्टितस्य सत्तै नालू लसा । चर्मणा ऊर्णा सत्रेण बध्ना तु प्रलेप्तयेत् । येषु येषु तथा । सुपि र्वे र्वं संमिश्रै र्वं यश्च तथा

अग्निना । अस्ते स्वर्गा यतो कायस्य युक्तं सत्तै नालू लसा । चर्मणा ऊर्णा सत्रेण बध्ना तु प्रलेप्तयेत् । येषु येषु तथा । सुपि र्वे र्वं संमिश्रै र्वं यश्च तथा
ते कळं शपः स्यादित्युक्तेः । किं तु ऊर्ध्वं तत्रापि त्रयोः । चर्मणा सत्तै नालू लसा । चर्मणा ऊर्णा सत्रेण बध्ना तु प्रलेप्तयेत् । येषु येषु तथा । सुपि र्वे र्वं संमिश्रै र्वं यश्च तथा
यो श्रुतिः । सप्तस्य सारं तु गृह्णाता शौचानां स्नानमात्रमुक्तं । बह्वचपरिशिष्टेपि । अथाती संस्कारः सचेदं तर्दशाहं स्यात् तत्रै व सर्वं समाप
इह च मोहिताग्निहां सत्तै नालू लसा । चर्मणा ऊर्णा सत्रेण बध्ना तु प्रलेप्तयेत् । येषु येषु तथा । सुपि र्वे र्वं संमिश्रै र्वं यश्च तथा
वेद्यवं । विश्वं दर्शयति । प्रतिरुति दग्ध्वा त्रिरा त्रिमित्युक्तं द्वादश वर्षादि प्रतीतो न । तद्वृत्तं पुन दीनां सर्वेषां त्रिरा त्रिमितिकल्पतरु दिवादासादयः ।
अथ प्रेत संस्कारकाकः । हेमाद्रौ गार्ग्यः । प्रत्यक्षं वसं स्नानेदिनं नैव विगो धेत । आशौच मप्यसंस्कारे दिनं शौचं नैव । प्राशानं च
विनिहतो न तु नः संक्रियते मृतः संशौच्येदिनं ग्राह्यं च संवत्सरादयः । प्रेत कार्याणि कुर्वीत यद्यंतत्रा यथा । कृष्ण पक्षे तत्रा पिवत्तं नैव नृत्तं सयं
काहे । ननु या एवमे नं द्वादशा विवर्जयेत् । प्रेत कृत्यं यती पाति च श्रुता पारियतथा । करणे चोदिसंज्ञे च शनैश्चरति न तथा । वयस्यो हस्यां तस्यै व नृत्तं सयं
विशेषेण जन्म तारा ज्ञेयतया । अन्यदशमे को नि विंशति जन्म ताराः । तारने । नक्षत्रे तु न कुरीत यस्मिं जातो भवेन्नरः । नषोष्ठपदयोः कार्यं तथा प्रयेत्तार
तः । दाहणे पुन सर्वं पुष्करं विवर्जयेत् । कारयपः । कृष्णया दीप्या स्नाना मं कृत्वा वरणा निवृ । प्रेत कृत्येति दृष्टानि धनिष्ठाय चं चकं । फाल्गुनी । रोहिण्या नूराधा
पुनर्वसुः । आषाढे । द्वादशास्वा च भानि द्वि वरणा निवृ । यो निनारदः । चतुर्दशी धिथिनं दा भिदा शुक्र वासरो । सिते अयो रत्न मयं द्वां प्रि म विपमो
चां सुक्र पक्षं वसंत्य अपु नर्देहन मु तमं । वसंत रा र्वतः पंच न सत्रे पुत्रि जन्म सु । पोष्म व्रस र्विया श्वे वदहना लुक नाशनं । अस्यापवादमाह तत्र

वैवर्जवापः। प्रेतस्य साक्षात्प्राप्तिरित्येव निश्चितं। न सत्र तिथि वारादि शोभनीयं नाकं च न युगमन्वाह संक्रान्तिरपि तत्र क्रियायदि देवाणां प्रति
तातत्र त्राहिनो भवेत्। विश्वप्रकाशेपि गुरुत्वात्क्यो मोहो ज्ञेयमासे माहि म्लुचे नातिरः पितृमेव स्यात्। अथा गोदा वसी विना दानमपि तत्र
वोक्तं भद्रावांस्तमिदानस्यात्रैर्सेहिरप्यपदः। वारेषु तत्तदुपलुवासा दानं विधीयते। अनिष्टापचकर्मतेषु चरत्वा निदापयेत्। एकाहं तिथिपलं
कां स्यं न र्धवातदर्थकं नवपटविपलं वापिरथा हि प्रायशक्ति तस्य कं प्रसंगेन हेमाद्रौ र्दमनुः। अयं तं मृतमाकर्ण्य कृतं यस्यां पूर्वहिकं प्रायश्चित्तम
सौस्मार्तं कृत्वा नीमाद परावर्ते जीवन्मृतस्य मागुच्छेदं कृतं तै निमज्ज्यतं गृह्यस्नापयिता स्य ज्ञात कर्मादिकारयेत्। दादराह्यतव
यो विरात्रमथ वास्यतु स्नातो हे देवतां मायां वातदभावतः। अग्नीनां प्रायविधिं वद्व्यासो मेन वायं जेत अथ दाम्नेन पुष्पना
गिरिगत्वा तत्र तत्र तु श्रेष्ठमायुष्यती कुर्यादति सतांश्च कृतं स्तुतः। यस्य जीवत एव मृतिवर्ती श्रुत्वा हि यासहगमनं कृतं तदेव भवेत्
भर्तृ मरणज्ञानस्यैव निमित्तत्वात्प्रमास्य गौरवेण मुक्तत्वाच्चैतिकेचित् तन्मृत्युमथैव दद्यात्। मिस्रनस्य निमित्तैस्तेः तीतारागतयो
रपि तथात्वापत्तेः। भर्तुर्वै धदाहासावे सतः स्याः सहगमनाभावाच्च तस्या दृशौ च वत्सातमाण ज्ञानस्य मन्तव्यं न चातत
दक्षिः। तस्य मरणमस्तु अत आत्महना न दोषो स्तीति तातपादाः। तथा सपे संस्कारे कृतं विरात्रमाशौचं तद्विधिमाह शो
नकः। अभवद्व्यामिसर्पे संस्कारविधिमुत्तमं। सिनीवाल्यां पौर्णीमास्यां पंचम्यां वापिकारयेत् कृतं विधिं यथा संप
वधो विप्रः पूर्वजन्मनि विधिः वधं प्रसाख्यापयेत् सापीधरे कृच्छ्रं श्रुतुर्दर्शं विप्राय लोहं इंचत न्यल्पं वापि दापयेत्

मूल्यमाह निष्कत्रयं द्विनिष्कं चोक्तं कमेकं कनीयं। अनुमत्यादिकर्तृणां निष्कमर्धतदर्थकं इदं स्वर्णरूप्ययोः शक्त्वा द्वेयं संस्कारमाह। अयं गुरोर्बृह्मिणे भूम
तिलपिष्टेन वायुनः कृत्वा सर्पा कुर्यात्। निधाय नैवेदहि दादपूर्वमतः सर्प आस्मिन् पिष्टे समाविश संस्कारार्थमहमेत्त्वा प्राययामि समासतः यत्ता
पनी। संपूज्य बह्वद्विः कुर्यात्संस्कारसंकेत्यं प्राणायामपुरःसरं यद्वापवीतिना कौचैः सर्पसंस्कारकर्मसु लोभिकाग्निप्रतिष्ठाप्य समिधादाने
माचरेत्। ततोऽपि दिग्भागेन हिसंजोक्ष्यवारिभिः चितिकृत्वाथ स स्तीर्य कुशैराग्रेयकाग्रकेः पयुक्ष्यामिं परितो र्यं परिषिष्य समर्चयेत्। ऐस्वे ध्याधान
माचारोचरुपी च पुण्या विधिः सपे गृहीत्वा यत्नेन चितिमारोपयेत् सुधीः। अवे पातु कृया दाज्यमुद्रा व्याहृतिभिः स्त्रिभिः सर्पा स्येजु कृया दाज्य व्याहृत्या
वसमग्रया आज्यशर्पे स्क्रवेणेव सपे दह निषेचयेत् यमसस्ते जलेः संपे व्याहृतां पयुक्ष्य पुद्रुना अग्रे रक्षाणां सूनया सर्पायाग्निं प्रदापयेत् उपति
उद्वृत्तमानं ब्रह्मोक्तं सपे मंत्रतः ज्ञानतः ज्ञानतः नापि कृतः सर्पवधो मया पूर्वजन्मनि वारीपेत सर्वं धंतु मर्दसि क्षीराज्येन ततश्चाग्निं प्रोक्ष्य व्याहृतिभि
जलेः नास्ति संवयनं कुर्यात् तत्रात्वा चम्पदं व्रजेत् ब्रह्मचर्यादिकं कार्यं विरात्राशौचमिष्यते सवैलेतु चतुर्दश स्नात्वा विप्रान्समर्चयेत् सर्पे नंत स्तथा शेषः
कपिलेनाग एव च कालिकः शम्भुपालः मधुख्येति नामभिः गोपपुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यै रर्चयेद्विज्ञानः। एतपाय सप्तक्षयेश्च हि ज्ञानेनोतु भाज्येत यवकृतवि
धानेन सर्पसंस्कारकर्मणि सर्पे हि साकृता त्यापा मुच्यते नात्र संशय इति इति सर्पसंस्कारः एवं सापवाद आशौचे प्रतिशारं मिन्नुप्यं सक्रमेण साधारणं किं
विदुच्यते मत्राधिकारिणः प्रागुक्ताः सर्वाभावे धर्मपुत्रोवा कार्यः अपुत्रेण सुतः कुर्यात् यादृक्तादृक् प्रयत्नतः पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनामनेति
यासवचनात् गृह्यपरिशिष्टे असंगोत्रः संगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् प्रथमे हनियो दद्यात् सदृशाहं समापयेत् दद्यात्सिंदुमिति शेषः भाविष्ये यत्रा
द्ये दीयते पिंडसत्र सर्वं समापयेत् ब्राह्मणि प्रथमे हनियो दद्यात् सताया ल समाहितः अन्नं न व सुवान्येषु सपुवप्रदा सपि केचित्तु आग्निदद्यादिति व्यावह
ते संगोत्रो वासि संगोत्रो वा यद्यिदं दद्यात्सर्वे नरः सोपि कुर्यात् न व आहं श्रुतुर्दर्शमेव इति हिवादायो सेवचनाच्च तत्रैव दद्यात्ज्ञानं सुभायानमजो मीलितं
अनं भूमिस्ते पितृपुत्रो यद्विद्वान्प्रदापयेत् तद्विद्विगयाश्चादादं च मधुशतादपि यथा मोहं दहिषी के शशाकं देहि जनाईन मोहं धुनु प्रदानं न भुक्नुः जीयते

जी. त

ममेति. मोक्षधेनुमंत्रः. ऐहिकामुष्मिकं यज्ञसप्तजन्माजितं शेषं तत्सर्वं यद्विमायातु गामेता ददताममेति. अणधेनोः आजन्मोपातिर्नित्यं यमस्य वाक्यकर्मभिः. तत्सर्वं न शमा
 पातुगोपदानेन न देशेति पापधेनोः. भारते उक्तं पक्षे दिवाक्षमो गंगारवाचोत्तं रम्येण धन्यास्तान्मरिष्यन्ति. इत्युक्ते जनादेने देमादेवाग्नेदे. अतीयातोयसंक्रातिसत्य
 वग्रहणरवेः पुण्यकालासुदासर्वे यदा मुमुक्षुर्न हि न. व्यासः आसन्नमृसुनादेयागोः सवत्सतुष्टुवतः. तदसावेतुगोवत्तरकात्तारण्यवे. तदायदिनशक्रानि
 दातुर्वेतरिणीतुगो शक्तान्योऽरुक्तेहादत्तादद्यात्तु यामृतस्थतु. मदनरत्नेनात्तकण्यः. उक्ताः स्यादनिदानानि दशदद्यान्मृतस्थतु. गोभृत्तिलहिरण्यज्यवात्त
 धान्यं गुडानि च रूप्यलवणमिसाकु. दशदानान्यनुक्रमात्. एतानि दशदानानि नराणां मृत्युमेताः. कुर्यात्. अथ दद्यात्तु प्रतेपि हि पात्रवे. ब्राह्म. ताम्रपात्रं तिले.
 पूर्णं प्रसुमात्रं हि जायतु. सादिरये च यो दद्यात्. दद्यात्तु विज्ञानसूतः. सर्वपापविशुद्धात्मनो गतिमुत्तमा. ३. वतीरण्यावदशदानानि नैव बहि. प्रतेपि ह्यत्या
 प्रतं रावधमेण ददयेत्. तत्रैव परिशिष्टं. श्रियमाणा कपोतपुण्यमत्रान्जपततः. क्रियानिवधे गार्ह्ये लघोरा नान्य कानि. नृकसीमनि धोक्त्या वा कथा
 मशिक्षताया. तिष्ठता हिरण्यं च कार्पासलवणं तथा. सप्तधान्यं श्रित्तिगां च एकैकपारतस्मात्तमिमाति. दशदानानि अन्त्येष्टिपदनामयं कर्त्तव्यं कर्माधि
 कारार्थं त्रीन्नुद्या कुर्यादिति तत्रैवोक्तं. अत्र देवया. त्रिकेन तु मुमुक्षोर्मां पुपकं दानमुक्तं. ते. तं वराहे. हस्वादिप्रत्यंतरिष्वमृतापवा. कविदुःसंनयम
 मार्गानुसारिणाः. अनेनैव तमंत्रेण दद्यात्तु पुपकं. नरस्य मृत्युको केन परलोकं करवावहं. अथ दमरणे. दिवा रासीय. चंडाकारि मने विप्रत्यारित
 ममृतं विवा. ह्युत्तुति ह्युत्तुति स्तु. शक्तिप्रकीर्तिता. देवजानीय जाया क्विः. श्रद्धा. भाया विप्रानेन तमेवाच्यतां गतिं. प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत
 ब्राह्मणा पापरादये. चांद्रायणं पराकं च प्राजापत्यं विशेषतः. गृहकारिकाया. उक्तं. गृहसूतिका वापि पादि प्रतं स्पृशति हि. स्तस्य वापि पा
 दि स्पृशेत्. नैव महात्मना. मदनरत्ने स्मृत्यंतर. उध्वो विष्टा परो विष्टो मयो विष्टो. तपे च. अस्पृश्यस्पर्शाने च वारवडादिमरणपितृ. अ
 नकेयाः सस्य शोकमिच्छेव की. इवेपिच. एतदेषानुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत्. कृष्णं विष्टं पदराशां द्रव्यमपापिषा. कृष्णं दशनीमं पापशपथं गदयेत्. ग.

श्रीगमः

धकारिकायां. खदायां मरणे. शस्त्री. रुद्र. रुद्रक. ल्येयत्. सप्तोत्तमैस्तु संस्पृष्टो मृतो देवा ल्कथं वन. एकविंशति रुद्रैस्तु हिरु कामनीषिभिः. रुद्रैः
 तर्कद. अतु चितामृष्टां त्यजा. तस्य शर्तः. रुद्रैः वनिभिः. रुद्रैः विशुद्धाति. धर्मप्रदीयेत्. चंडाकसुनिकोद. व्यास्पृष्टे पते तथैव न. तस्य पमस्य सुसुथ
 क. रुद्रैः खदायां. वरेदित्युक्तं. मनुः. अस्वर्ग्या स्यादु. ति. सास्याधुद्रसंपर्कदूषिता. अत्रापि रुद्रत्रयं. अस्पृश्यस्पर्शाने चैवेत्युक्तं. तत्रैव रात्रो वा
 रात्रिप्राये वा श्रियते चेदिवातयः. दहं रुद्रायथा न्यायं होपिडे निर्वपेत्सुतः. रजस्वला गमिण्यादि मृतौ तु वक्ष्यामः. निष्कामा मृतो मदनपा
 जाते च यमः. संध्यां चांवातया रात्रौ दिहे तस्य समाप्तिर्दहनस्य नु. परेह न्युदि. वेम. र्मे कार्या तस्यो बह क्रिया. तन्निर्मळं. रात्रि मृ
 तस्य तत्रैव संग्रहे रात्रौ दग्धा तु पिंडांतं. दहः. याथेय कर्म च. नवभ्राह्मणो कुर्यात्. तन्निः. फलतां व्रजेत्. एतदिः. नमस्तस्य रात्रि निषेधार्थं.
 यत्तु स्कादे. यदि रात्रौ. कृत्वा वपनवर्तिनं. वपनं नेव्यति रात्रौ. वरतनी वपन क्रियेति. वपनं तु प्रातः. तत्र सवैः पुत्रैः. कायं गंगायां भा
 स्करक्षेत्रे मातपित्रो गुरो मृतौ. आधाते सोमयागे च वपनं सप्तसु स्मृतमिति मिताक्षनायां स्मृतं. मरणे स्यात्तं गिला. नैमित्तिक
 मितं. तदेव संग्रहं वचनेन परेधु. रुद्रैः कथ्यते. तीर्थवत्. तेन कस्यचिद्वांगलोक्तिश्चित्यां मदनरत्ने गाक वः. प्रथमे हनिक नयं वपनं
 चानुभावितां. प्रेतस्य केशश्मश्रां दिवा यथित्वा तदाहयेत्. आशौचांतपुनः कार्यं. विधिबकात्. प्रदनपारिजाते येन तेन सर्वस्या
 स्य निर्मळ लोक्तिरेतोक्ति. नैव. स्मृतिरुत्तराचल्य. शर्वरायुचितं च श्री. रुद्रा. रुद्रा देहे सुतः. मदनरत्ने गिराः. उध्वो विष्टो धरा
 दिष्टे स्वतः रिक्षते पितृ. रुद्रत्रयं प्रकुर्वीति आशौचमरणे पितृ. अथ साम्ने विशेषः. कारिकायां. रुद्रपक्षे ममियेत यद्यदि

यातराहुतीः। वेत्तासक्तुः कुयं तं रश्मिं ययताः पक्षहोमवत् प्रतिपत्तातहोमोता इत्यर्थः। यद्वा हिताग्निपरपक्षेभियेताहुतिभिरे
 नं पूर्वपक्षं हरेय रित्याश्वलायनोक्तैः। तदन्तर्मेव कुयायायकाकाहुतीरपि सायंभियेतवत्सायमाहुतीजुहुयादथ नरस्मि
 मेवत्कुयात्मातः कायाहुतीरपि सकृद्हुतीतमं त्रेष्टं भिन्नं तं त्रचहोमयोः। दार्शं चापि प्रकुर्वीत स्थास्योपाकं नैव तनुः छंदो
 गपरिशिष्टेः कुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चैदृशी भवेत्। यातहोमस्तदेवस्याऽऽतीवेत्सपुनर्नवाः दुर्बलमुग्रपुः। त्रिकांडमंडनः।
 दशेष्टं चतस्र्कर्म दिष्टिये दिनसंभवेत्। देवतानां प्रधानानामेकैः कस्यकु नैत्यथक् पुरा नुवाक्यायाऽभ्यां चतुरनघ्राहुतीः।
 तथा ग्नावरण्योराहुते प्रमीयेत पत्निर्यदि प्रेतं स्पृष्टुमाथिलग्नित्वा चोपावरोहयां। छतं बद्धादशोपातं सस्विषा तत्तुडि
 लाश्व विष्टि नश्रोताग्नेर्हतौ तु प्रेताधानं तत्रैवोक्तं। प्रेतं स्याम्यालक्षणेऽप्यमथितान्यनैकरणी संनिधाप्यारणी मये
 यस्येति यजुषातनः। यस्याग्नेर्गुह्यं कुतो मांसकामाः संत्येकै यं ते यजमानमिति जायंतु ते हविषसादितायस्वर्गको कर्मि मं प्रे
 तं नयंति तिमंत्रः। प्रणीय पावकं तस्मिन् दशोपातं सस्विषा तूष्णीं कुलाततः कुर्यात्ते माभ्यां इति क्रियां नष्टेऽग्निपथा
 याहः। न शिखामा मिमेऽवेत्। आहोर्दरणीं दंडं मनैऽन्योतिर्नैवाततः। यजपाश्वर्वा यजमाने चितारुटेया नं न्या मेरु
 ते सति वर्षाद्यभिहते वेदेऽपि कुर्वीत यः। न दध्दधकाटेन मथनं तत्रैका स्येत तच्छेका कामतो न्येन दधशोपेणवा

पुनः। कुता संलो किके वेदे। योषंदहेतुः पत्न्या अप्येवं दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्री यं ह न वती यतिरिति याज्ञवल्क्योक्तेः। य
 ज्नुः। क्रियां चैव योमां यदि ह नानिकाः। त्रिभिः। जीवत्यां प्रथमायां तु सुराया न समं स्मृतमिति तदाधाने सहानधिकृता वि
 षयोम सवितानिभ्वरः। मदनरुने ब्रह्मेपि आहिताग्न्याश्च दंपत्योयस्तदोभियतेभुवि तस्य देहः सपिंडश्च दधव्यस्त्रिभिः
 त्रिभिः। यश्चान्न तस्य देहस्तदग्धव्यो लो किकाग्निना अनाहिताग्निदेहस्तदाहो ग्यस्याग्निना दितेः। त्रिकांडमंडनस्तु वि
 कल्पसाहज्येष्ठायां विद्यमानायां द्वितीयायै स्वयो पितेः। काम्यां गिताग्निना नैवानकथं चित्प्रययति स्त्रीमात्रमविशेषे
 ण दग्धान्येव दिकाग्निभिः। विवाहो दधते यद्वा धानमेवास्ति च दधति अत्रेदं तलं साग्नेः पत्नी मृतो दोषश्च पुनर्वाहो
 यां हर्वाग्निभिर्देहदित्येकः पक्षः। भाययि पूर्वमारिण्येदत्ताग्नीनंत्य कर्मणि पुर्नरि क्रियां कुर्यात्पुनराधानमेव चेति मन्
 त्रैः। दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं न वती पतिरिव यातवत्कथोक्तेभ्यः पुनर्वाहाशक्तौ निर्मथ्येन नो दग्धा हर्वाग्निषेवाग्निहो
 त्रेभ्या दिकाग्निमित्यन्यः। आहोर्पेणाभिनाहिताग्निपत्नी चैत्यश्च लायनोक्तेः। भद्राजोपि निर्मथ्येन पत्नी मिति पूर्वग्न्ये
 कदेशेन देहदित्येकपार्श्वदवयाहिकादयः। यानि च तस्मादपत्नीकोप्यहि न होत्रमाहोदिति श्रुतिः। विष्णुः। छंदोगपरिशिष्टे च
 छतायामपि भार्यायां वैदिकाग्निं न हस्तिजेत उपाधिना स्मृत्यंतरात्। कात्यायनोपि रामोपि कृतसौवर्णसिंतां पत्नीं यथा

सि. त. रि.

स्विनीऽर्जुनविधेर्यज्ञैः सह भ्रातृभिरव्युत्तइत्यादीनिता निष्कृतिग्निसंवाग्निहोत्रादिपराणि नत्वपत्नीकव्याधानार्थानि न
 तुविधीनामाधानाप्रयोजकतात् अफलीकस्याधानाप्रतिरितिमानवपरिशिष्टाद्या सोमोनभवत्येव अपक्वेनोप्यसोमपद
 तिष्ठतेऽयनुभरद्वाजापस्तबस्तं दारकर्म्मणि यद्यश्नात् आत्माथमग्न्याधेयमिति अस्यार्थः पुनर्विवाहश्चात्र ग्न्याधेयं
 पूर्वैरुत्तमस्मिन्दात्माथमेव नपत्तेदद्यादिति रुद्रयातवत्कः आहिनाग्निर्यथायायंरुद्रध्वस्त्रिभिरग्निभिः अनाहि
 ताग्निर्येकेनलौकिकेनोपरोत्तनः अतः एवरातांसवर्णास्त्रीविज्ञानिः पूर्वमारिणी दारुयदग्निहोत्रेणयत्तयानेश्वधर्मवित्त
 कारिकायां पत्नीमपिदेहे देवभर्तुः पूर्वमृता अनग्निर्कोदेहे देवकापाकेनहविर्भुजा आर्षावप्रकाशोऽतः विधुरेति
 धवांचैवकपाळस्याग्निनादेहेतुः अन्वारिणायतिवैवदेहे उत्तपनाग्निनातुणाग्निनाचदग्धव्यः केन्यकावाक्यवच अग्निर्वर्ण
 कपाळं तुहस्तातत्रविनिक्षेपेत् करीषादिततोवद्विज्ञातोयः सकपाळः स्मृतः गृहहस्तोबिहन् चारी चविधुरो विधवास्त्रियः
 आपासनश्चोत्तपनस्तथाग्निप्रकयाळजः उत्तपनस्तः दर्भाग्नेर्गिन्तुप्रवात्यपुनर्देभर्तुः संयुतः पुनर्देभस्तृतीयोऽग्निर्येवउत्तपन
 तः अतः यस्यानयतिश्रद्दो ग्निरुणकोष्ठहवी विचः प्रेतत्वं चसदातस्यस चाधर्मेण लिप्यते देवकः यदाहो ग्निरमेध्याग्निः स्मृति
 कापि प्रकहिंचित यतिनाग्निश्चिनाग्निश्च शिष्टमहोणाविताः मनुः दक्षिणेनमत्तंरुद्रपुरदारेणनिर्हरत् योऽग्निमोत्रस्त्वय्यथासं
 रम्भंदिज्ञातयः अत्रप्रातिवर्त्यनमः पूजामुस्वस्तनेतव्यो ब्राह्मणो बांधवैर्गृहात् उन्नरन्निमुखोराता वेश्यापश्चात्मुखस्तथा द

शिणासुखः शुद्धोनिर्हर्तव्यः बांधवैरित्यादिपराणादित्यपराकीर्त्तेनविंशच्छोक्युक्तो नुलोमक्रमोत्तमः आभ्युत्थयनः अथेष्टप्रथ
 माः कनिष्ठमन्यावाधेयः स्मृतिवस्तुतं यद्वैवदेहे दोगपरिशिष्टे च उर्बकस्त्रापयितोत्तुहचैला रे मिसंरतं दक्षिणाशिरस
 भूमेऽमृत्यं निवेशयेत् अनेनाभ्यक्तमात्माव्यमुहवस्त्रोपातिना चरनोदितसर्वोऽंभुमनोभिर्विभूषयेत् हिरण्यशकलां च
 स्पष्टिवाधिरेषुसप्तसु मुखेवैवापिधायैन्ननिर्हरयुः सुतारयः आमपात्रेनमारायप्रेतमग्निपुरस्यरं लकोनुगष्टितस्याधर्म
 पथ्युत्तरतेडुपि अथपुत्रादिदादौ तुकुर्याद्दारुवयंमहत् तत्रोत्तानंविपात्येत् तेषांशिरसमुखे आयरणां सुवंदद्यादिति
 णाग्यांनसिद्धवं पादयेपरधरां प्राचीमरणीमुरसीनरां पार्श्वयोः शूर्यचमसां सव्यदक्षिणयोः क्रमात्सुसमेतुन्यसे सुज्वमंतस्य
 रुद्रस्वतं अयसव्येनकुलेतराग्नयः पितृदिउत्तरवः अथाग्निस्यरुद्रकोदद्यादक्षिणतः शनैः अस्मात्तमाधजानोसितदयंताय
 तापुनः असौस्वर्गायलाकायरवाहेतिपरिकीर्त्तयेत्तथा एवयेवाहिताग्नेश्चपात्रंन्यासादिकंनवेत् रुद्राहूनादिकं वात्रेविरोध
 धर्युवाहितः तत्रैवपात्रंन्यासोक्तंनानदेहतंसाग्निपरं निरमिस्तुपुमानदोमुखः स्त्रीतृजाना दद्यात् सगोत्रेजैर्गृहीतातु
 वितामशेष्यतेशवः अधोमुखोदक्षिणादिकरणस्तुमानिति उन्नादेहानाहितुसपिडेरभिवधुस्त्यादिपुराणादिनिमु
 हितवादयः उन्नरन्तिरस्मत्सामगापरं वाराहेत्यग्निदानेन्योमंत्रः रुद्रातुडुकृतं कर्मजानतावाप्यजानता मृत्युकोकवशा

प्राप्यनरपंचलमागतं धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमाकृतं देहयंसर्वगात्राणि शिवा लोका नमो गच्छतु ज्वलन्मानमहा
 वद्धिं शिरोस्त्रीनि प्रदीपयेत् चतुर्वर्गेषु संस्मृतमिव भवति पुत्रिके अत्र क्रिया निबंधो गच्छतु यदपि उदानमुक्तं मृतस्यो
 क्रांतिसमयेषु द्रिष्टान् क्रमशो देहं मृतिस्था नेतथा द्वाविंशतिरेतद्विषयकारणात् विप्राम्ना वाच्यते न तथा संवयने च पद
 पिंडादशा पिंडादशा हि काः स्वाने राधर्धपयै नितो चितायां शब्दहस्तके श्मशानवाप्तिभूतेभ्यः यत्सं वयने तथा संभूतं जग
 द्योने लोके यरिपाठक उक्तः संहारकस्तस्मादेनं स्वर्गमृतं नय इत्यग्निरित्वा अस्मात्त्वमिति मंत्रेणाधर्धे दग्धे आहु
 तिरु आहिताग्ने पराशरः शम्पांशभे विनिक्षिप्य अरणीं पुष्पचोरपि जुहु पदशिरोहस्तेनामेतममृतं न्यसेत् पु
 ष्पतुल्यं बलं दद्यात् स एवमुसलं न्यसेत् उरसि क्षिप्य दृष्टं तं दुलो ज्योतिष्कः सति श्रोत्रे च प्रोक्षणी दद्यात् यत्स्थाली च वक्ष
 योः कर्णे नित्रे मुखे प्राणे हिरण्यशकलं न्यसेत् अग्निहोत्रोपकरणं मशैव निक्षिपेत् प्रचेताः स्नानं प्रेतस्य पुत्राद्यैव
 स्वाद्यैः नूनं ततः नमदेहं देहे नैव किं विदेयं परित्यजेत् यमः प्रेतं देहेषु मेर्गधै पितृवस्त्रं विभ्रा धितं आध्वला यनस
 त्रे सारुते प्रेता कंकारात् केशशर्मा लोमगन्वा निवा प्यंति न कदेवा तुलियंति न कदमा कां प्रीतिमाधवीये
 ब्रह्म हरिद्री पिरदाधुन्यग्निः कस्यतं वरा परि निःशेषस्तन दध्व्यः शेषं कि सते वरः राह का के पिनाशो दुमदनस्तेप

रापाठ्यः यत्र मानेन तेका वितासौका प्रवेशने वर्षादिमिह तेनोतु कथं प्रेत विक्रमता शेषं देह्या पदधेनु नर्मथो ववु करयेत्
 अथ पर्णशरादिदेहे नाग्निः प्रेता तं देहं लाभे मदनरत्ने त्राह अथ पर्णनिरेदग्धेना ज्ञेया संकृते सति गते अग्निधुत देहो पद्माध्व
 न्मयः पितृ तदार्धदग्धकाष्ठानि तारिषि मथ्यतं देहे यदार्धदग्धकाष्ठं तु तदीयं चैवलभ्यते तदानरसि रवदुनि सवमहात्मे
 इति दंपत्योरेक दाम्भतो विशेषमाहापस्तब नथैव प्रेते सहैव पितृयेधो दिवचनलिगा मंत्रा मराधयति पितृ मेधोदाहं तं कु
 दाहां तमेकै तं त्रैमिति बौधा यनोक्ते अस्ति सं वयने मध्येक उरके पिंडाय द्रिष्टव्येव सह गमने येवं तदाह मदनरत्ने
 माय्यार्थसंग्रहकारः एक का कम्भो भार्या भूता च यदि चेदयोः तत्रेण दह्यते पुण्या पिंडाद्वाहं पृथक् पृथक् एक का के मृता
 जायापती यदि तदायितुः विभज्या ग्निं क्रियां कुर्या दिति यत्तदसां प्रतं दाहां तमेकै तं त्रैमिति ब्राह्मिक संमतं मृतं पतिमनुव्रज
 यानां राज्ञो गेनेका अस्ति सं वयनां तो स्या भूतुः संस्कार एव हि की कशनां तु संस्कारो न्यायसिद्धो विनीमतः एक का के मृत
 व्यंबुदी कासा नां विधिस्मृतः नवश्राद्धं सं पिंडांतं भिन्नका कम्भो यथा कपदि कारिका विभ्रते मन्नरित द्वाहा प्राकूपली मि
 यते यदि पत्न्या वा कूपमीनायां दाहादवकिं प्रतिमृतः नवतंत्रेण दाहः स्या मंत्रेषु द्वितसु हते की कसानां तु संस्कारः पृथगेव
 तयोर्भवेत् एकाह मृत्यो युगपन्नवश्राद्धादिकं तयोः मृतं पतिमनुव्रज्य पत्नी वेदनं गता तत्र पिदाहस्तत्रेण पृथगस्ति कि
 यो भवेत् अस्ति सं वयन पृथक् विकल्पः सह गमने सर्वत्र पाके क्वाहाह प्रचेताः एक शितां समाहू दी मियेते दंपती

यदि तत्रेणप्रपणंकुर्यात् यकृपिं समाचरेत्. अथोदकदानं. वसिष्ठः। शरीरमन्त्रो संघोऽयानवेक्षमाणा अपोभ्यवयं तिस्र्यो
तराभ्यां पाणिभ्यामुदकं क्रियां कुर्वेत् युयुम्ना. आपस्तम्बः। मातुश्च या निसंवेष्टेयः पितुश्चासप्तमा तु तया द्यावता वार्षं रधोऽतायने
तेषां प्रितेषु दका क्रियति. यातकल्कः। सप्तमा दशमा दशपिता तयोभ्युपयत्सपः। अपनः शोभु चरद्यमनेन पितृ दिङ्मुखाः। स
कृत्य सिं चैत्युदकं नामगोत्रेणावाप्यताः। सप्तमा दशमा दश दिवसारात दंतमिति विज्ञानेभरः। कानीयास्तु सप्तमा दशमा दशपुरुषा
दित्याहुः। सप्तमा तु रुषा दशमा दशमानगामरासेयावत्संबंधमनुस्मरेपुरितियास्कोरः। मंत्रस्नानेन पवति हेमाद्रिः। प्रचेताः
। प्रेतस्य बांधवा यथा वृद्धमुदकं मवेतीर्य नो दुर्षये पुरु दकांते प्रसिं वेपुरयत्सव्ययत्तौ पवीतवा संतो दीक्षित्य सुरवात्रात्य पास्यो रक्षुस्वा
श्वराज्यवैश्ययोः सरवनदीकृतं ततो गत्वेयुक्ता. स चैल कृततः स्नाता भुविः प्रयतमानसः। पाषाणातत आराय विमदद्या दशं
जंकी नः दश दशत्रिये दद्याद्द्वैशेयं च दश स्मृताः। त्रिभूछू द्रायस्तव्या नः। आविशो द्रुं. तनः स्नातं पुनः कार्यं गृहशो चैव
करयेत्. प्रेतस्नाने विशेषः मुद्दितले अदिपुराणे. आदौ वस्त्रं च प्रक्षाल्य तेनौवाद्या. देतस्तनः। कर्तव्यं तु स चैलं तु स्नानं सर्वमजा
पकं. परिहितवस्त्रं प्रक्षाल्य पुनः परिधाय स्नायादित्यर्थः। अपन इति वामहस्मान्नमिकया जंकी लोडनं. अवतारणे वृद्ध
पुरः स्नाने कुर्यात्. रात्रौ पुनः स्नानेति बोधा. जीयं जंका दुक्थान परमितिहार लतादयः। अश्वलायनः। स्या वृत्तो ब्रजं यवी
क्षमाणा यत्रोदकमवहं. तनमप्यसक दुम्भये को जंकिमुत्सृत स्य गोत्रं नामा रही हेति. प्रचेत सत्त्वहमं जंकि त्रय

मप्युक्तं त्रिः प्रसेकं कुर्युः प्रेतः। यवितितथः. दिनेह नें जंकी नृणां प्रदद्यात्प्रेतकारणात्. तव इहि श्वेकं न वया यावत्सिंह समाप्यते. न
करु द्विचिकर द्विवैयर्थः। मंदीरत्ने भरद्वाजः. दधेतु द्विक र्हिर्युक्ता. आशौचांते प्रदद्यात्तु प्रेतपुत्रस्थिजं जंकी नः. प्रथमे द्विसक
द्यासिद्धे तादिवा। श्रीश्वर दद्याद्वितीये द्वितीये पंचरवच. चतुर्थे सप्तसंख्यां स्तुपं चमेन ववोत्सृजेत्. पञ्चे द्विचैकादशका
सप्तमे तु त्रयोदश. अष्टमे तु च दशकान्वमे दश सप्त च. एकोनविंशति वा गेशतां जंकी मते स्मृतं. केचिदश जंकी प्रोचुः केचिद्दश
शता जंकी नः. पंचपंचाशवं स्वशारवोक्तं यवस्थया. छंदोगपरिशिष्टे. अथान. त्रयः सर्वे वैवशवस्थः। गोत्रनाम पदीते नृव
यासीत्युनंतरं. दक्षिणाग्ना कुशाकृता सति कंतु पृथक् पृथक्. विष्णुपुराणे. द्वापंडिक रणया वदुजुदभौ पितृक्रिया. तपिंटीक
णा हर्षद्विगुणे विधि वद्वेत्. रामायणे. इदं पुरुषशार्दकं विमर्कं दिव्यमक्षयं. पितृ लोके पुयानीयं मदनमुपतिष्ठतां. दानवा ये वि
लम्बः। यातवत्स्यः। कामोदकं सखिप्रना स्वस्त्रीयश्च सुरतितां. कामरुणा. प्रेततृतीयायां देयमन्यथानेत्यर्थः। शंखपारस्कोरौ। आ
वर्षिचैव मातामह ये श्रस्त्रीणां चाप्रताकां कुर्वंस्ताश्च ते यामिति. द्विवचनामातामहा अपि. शंखबलि स्थितौ. उरक क्रिया काम
श्च सुरमातुः योः शिष्ये सहा ध्यायन्ति रात्रिं चेति. वृद्धमतुः। क्ली बाघा नोदकं कुर्यु स्नेनां ब्राह्म्या विधर्मणः। गर्भभन्तु दुह्येव सुर
यश्चैव यो पितः। यातवत्स्यः। नवत्य चारीणः कुर्यु रुदकं पतितास्तथा. पडशीतो. स्त्रिया चारा दपि भ्रष्टाः पतिता यवद्विनाः। नकुपु
रुक्तं तवैतं योप्यनेन चैव हि. मदनरत्ने महारीतः। पतिता नाम विह्वानां चरंतीनां कामतः। यतानां वैवका न्यानां निर्वर्त्या तलिलक्रिया.

अपरार्कशंखलिखितौ. अपयात्रितस्य रिक्थं अविरोदका निध्यावर्तते. अपयात्रितः कृतघृतस्फाटः. नस्याविमंगलविधौ तेष्वपरो
चारिक्युरेवत्याशौचप्रकाशः. आयाशौचनिमगाः. यत्कल्पः. इति संश्रुत्या गच्छेयुर्गृहं वा कपूरसराः. विरिचयनिवपत्राणि नि
यताहारिवरयनः. आचम्याग्रादिसलिलंगोमयंगोरसर्वपात्रं प्रविशेयुः समात्तम्यकृत्याश्मनियदर्शनैः. प्रवेष्टानादिकं कर्तव्यं
नसंस्पर्शनामा. कीर्तलजाशनाभूमौ स्वयेयुस्तथैव शितौ. इदं बाधे हि. कितादशानमुपवासाशक्तस्य. आश्वलायन
तुनेतस्यां गन्धामनपचेरंस्त्रिरात्राक्षरालवणाशिनः. कृ. सुदाशनाभ्रं नेत्याह. अंशकोरलाकरे आपस्तंबः. नार्याः परमपु
गुरुसंस्नानां चाकाळभोतना निकुर्वरिन्. पदामृतिः परदिने तावत्काळमित्यर्थः. अधः शय्यासनादीनामळिनाभातवर्जिता
अक्षरालवणान्तस्युर्लब्धे किताशनास्तथाभोगोभंगतां भूलादिः. क्षारः परिभाषायां मुक्तः. यत्तु मार्कंडेयपुराणे तैत्ति
भ्यंगो बोधवातामगसंवाहनं च यत् तेन चाप्यायते तंतुयश्चाश्वतिसंबंधवत्. प्रथमे द्वितीये च सप्तमे नवमे तथा वस्त्रत्यागं
बहिस्तानं कृता दद्यात्. तिलोदकमिति. तदस्य दित्तरं. अशौचांतै तिलकल्के. अथ हं प्रविशेयु रिति विमुक्तः. विष्णुपुराणे त्वं
संचयोर्ध्वं भोगोप्युक्तः. शय्यासनाभोगस्तु सपिण्डी इत्यपि चेत. अस्मिन् संचयनाद्ध्वंसयोगस्ततोपि तां. भारते. तिष्ठान्दहन
राजीयं. इतिरेकमयत. तातिमि. सह भोक्तव्यमेतत्प्रेतेषु दुर्लभं. मां साशनं नाश्रीयुः शरीरं च दृष्टुं कृ. शितौ. देवतानां चैका
रिफायां तिलवर्णशरीरभाषा. पापमांसा निपायसं. वर्जयिष्यतां. तेषु वा क. वि. हातुरैर्विना उपवासो गुरोपेते पल्यापुत्रस्य वाभ
वेत्. मदीचिः. प्रथमे द्वितीये च सप्तमे नवमे तथा. शतिमि. सह भोक्तव्यमेतत्प्रेतेषु दुर्लभं. भोजनं चादिवै. दिवा चैव तु भोक्तव्यं

ममांसं मुनुतर्धमिति विष्णुपुराणे. आतः. काला. क. वादिवा. नमश्चीयुरिति परस्करात्. श्र. मदनरत्ने हारीतः. पाणिपु मन्मं पपुप
र्णपुटके. शरीरं न. देवतानां. श्राद्धे. अशौचं मध्ये यत्ने न भोजये च स्वगोत्रज्ञानं. अंत्यादिनंतु मदनरत्ने ब्राह्मे. यत्प्रयत्यतु
स्य य. आ. त. अश्वि मंलहः. सतत्र गृहशुद्धिं च वस्त्रशुद्धिं. करोत्यपि. अंत्यकर्मक. विष्णु. की. नवस्त्रयोस्ते ते वैवोक्तं. यामाहुः
स्ततो गता प्रतस्ये तु वाससी. अंत्यानामश्रितानां च त्यक्त्या स्नानं करोत्यथे. निशंखः. दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः विद्वक
च. प्रेतपिंडक्रिया वर्जमाशौचं विनितिवर्तते. काटकशृंगे. यत्र प्रायोऽक्रमस्तत्रा. अहाबळिकु र्यादिति. पारस्करः. न दानी मवव
स्त्रं भुङ्क्षुर्लं दीयं कांस्यभातं प्रेतयदद्यात्. आशौचप्रकाशो भरद्वाजः. वासोऽं संजिह्मकुभं प्रदीपं कांस्यभातनं. नग्नप्रच्छादने भू
श्राद्धणा य निपेक्ष्येत्. भृगुः. तिळोदकं तथा पिंडान्नमप्रच्छादनादिकं. नात्रोक्तं यत्संध्यायां यदिकु र्यात्तिर्यकं. अथ प्रेतपिंडः
। या. विहं भोक्षे पारस्करेण. ब्राह्मणे दशपिंडास्तु क्षत्रिये द्वादश स्मृताः. वैश्ये पंचदश पोक्ताः शूद्रे त्रिंशत् कीर्तिता इत्युक्तं.
तथा विप्रेतेभ्यः सर्वविर्णेभ्यः. पिंडान् दद्याद्दशो वलितिते नैवोक्तैः. सर्वेषां दशो ज्ञेयाः. मदनरत्ने चैव. तथा च हेमाद्रौ ब्राह्मणा य
योः. जात्युक्ता शौचतुल्यास्तु वर्णानां विदेवहि. देशधर्मी. पुरस्कृत्य प्रेतपिंडानयत्यपि कृत्वा. विप्रां. येषु दशमपिंडो कर्ष
उक्तः. देयस्तु दशमः पिंडो रक्षापैदादशो हनि. वैश्यानां चैव दशो देयस्तु दशमस्तथा. शूद्रस्तु दशमः पिंडमासे पूज्यो हि. दीय
ते इति. युहृ. मनादे. सद्यः शौचं यहादौ चेत नैवोक्तं. सासद्यः शौचं प्रदातव्याः सर्वे विष्णुगपतथा. यहाशौचं प्रदातव्यं. प्रथमे

प. ८८

अथैकवर्षादि द्वितीये हनि मत्तारु तीये पंचचेवेहि अहोप्रकारांतरं प्रगुक्तं शातातपः॥ आशौचस्य च द्वाविधिं द्वा-दशैव नु तत्र
 कृपात्रे सद्यः कादश पिंडा दद्यात् उत्तरीय शिखापात्रं कर्तुं इत्यविपर्यये पूर्वदद्यात् कदीदद्यात् त्र्यपिंडास्तथैव च गृह्यकारिकायां प्रा
 त्रविपर्यये होषांतेः॥ शिखाविपर्यये घटं फोटादेर्वाहतिः॥ क्रिया कतु नाशो येन शेषः॥ समापनीयः॥ एवं क्रिया प्रकृता नोपदिक्ता हि
 पद्यते तद्धुना क्रिया कार्यो सर्ववसिहकारिभिरिति मुद्रिते हस्यति स्मृतः॥ वाराहः स्थण्डिले प्रतभजं दद्यात् सर्वाह एव नु पितृसंकल्प
 नामगोत्रेण मुदरि मरीचिः॥ प्रेतपिंडं बहर्दद्याद् भूमिं भविवर्जितं प्रागुदः स्यात् चरुं कृत्वा स्नातः प्रयते मायसः॥ रभजितं नमनुबनीतपः असंस्क
 तानां भूमौ पिंडं दद्यात् संस्कृतानां कुशोदिति मचेतसोक्तैः॥ मृताक्षरायां स्मृत्यंतरे भूमौ मान्यां पिंडं पानीं यमुपके वा द्युः॥ मुनः पुष्टः॥ फल
 मूले अथ यसा शाकं न च उडे न वा तिष्ठ मिश्रं तु रभेषु पिंडं दक्षिणाते हरेत् तृतीं प्रसक्तं पुष्ट्यं च धूपं दीपं तथैव च शाकिना सक्तुभिर्वा
 पिशाकैर्वाथ यानिर्वपेत् प्रथमे हनिय इयं तदेव स्याद् दशाहिकं॥ मरुतरत्ने माह्व्यः तेन संस्कृतं मयं वाथ पात्रं सशोधयत् वतः॥ नो क्रिया
 ग्रावधिभिर्य प्रचेद न घृतं सुतं स्नात्वा थतिक संमिश्रं प्रदद्याद् भूमिं सस्तो मुद्रितं देवतानी ये च प्राप्तिः प्रथमे हनिय दद्यात् प्रेताया
 त्रंसमाहितः॥ अंतं न व सुवायेषु स एव प्रदद्यात् यपि मृभयभांडमादाय न वं स्नातः सुसंयतः॥ तदुच्यते प्रसृति तत्रात्रिः प्रक्षाल्य पंचेत्स्व
 पंसपतिः॥ तिकैर्भिर्भूमिकैश्च विवर्जितं शरोपांते ततः शिखा पुष्टं वगैरमृत्तिकां मत्पथे सस्तरे रभस्याम्या ग्रीहं दशा संभवा
 तः ततः पितृकर्म दद्यात् संस्मरणे न नामनी ति कसर्विर्मधुशीरैः संसिक्तं तप्तमेव हि दद्यात् प्रेताय पिंडं तु दक्षिणाभिमुखः स्थितः
 ॥ अथैव पुष्टे स्रथा धूपै र्वा क्रिया ये अशीतकैः॥ उपांतं तु मयेः पुष्टे वा सोभिः पिंडमर्चयेत् दिवे स दिक्सेरे मः पिंड एव न मेघातु

मद्यः शोचो प्रशतयाः सौ युगपत्तया ग्राह्यो वे पिदात व्यास्रयः पिंडा समाहितैः॥ द्वितीये चतुरोदयादस्ति संवयनंतया
 त्रीं रुद द्यात् तृतीये द्वौ वस्त्रादि दशो ज्येते ततः॥ दशाहे पि च दशतव्यः प्रथमे तैकावर्हि एकस्तो याजकि स्निवंपात्रमेकं चरीयते
 द्वितीये द्वा तृतीये त्रिनित्या युक्ता एवं स्युः पंचवर्षा शतोपस्थां त्रयः के मातः तोयपात्राणि तावन्ति संयुक्तानि तिकादिभि
 रिति पात्रं कुंभः॥ अत्राहः पदमहोरात्रपरं तेन रात्रा रपि देय इति गोडाः॥ दिवसपदाद्वा त्रैनेति मेधिकाः॥ स एवेत्युक्तेः स
 पिडे न दशापिडे प्रभाते पुत्रागमे पिसन दद्यात् असगोत्रः सगोत्रेति उक्तेः॥ दशकैर्दशो क्रियादिति मिताक्षराया
 मुद्रितत्वे वा यवीयेपि असगोत्रैः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् पश्चाग्निशान्ते तस्य पिंडं दद्यात् स एव हीति तत्रैव पू
 र्णं कृत्वा तु पिंडं देहो नित्यं दत्तयेतः॥ कृतस्य करणा यो यगा मुनर्वा वर्जयेत् क्रियां मुद्रि प्रकाशवा यवीयेपि निवर्जयति यो
 मोहात् क्रिया मन्य निवर्तितां विधिघ्नस्ते न भवन्ति पितृहा चोपजायन्ते तस्मात्प्रेतक्रिया येन केनापि चरुतायदि न
 ता निवर्जये प्रक्षतः सनाधर्ममुने स्मरन्ति आदिपुराणो पितृशब्दं स्वधांचैव न प्रयुजीत कर्हि वित् अनुशुद्धं तथा वे
 हाः प्रयत्नेन निवर्जयेत् उपतिष्ठता मयं पिंडं प्रेतायेति समुच्चये क्रियानिवंधे व्यासः॥ प्रेताय पिंडं दत्वा तु ततो श्रीया
 दिनायये भविष्ये ओदनं मिषं सक्तं तां शाक मूकं फलादिषु प्रथमे हनिय दद्यात् तस्या उत्तरे हनि गृहद्वारे शशाने वा

तीर्थदेवगृहेपिवा मनाद्यदप्यतेपिंडस्तत्र सर्वसमापयेत् ब्राह्मे शिरस्त्वाद्येनपिंडेनमेतस्य क्रियतेस्वरः। द्वितीयेननुकृतांशिनसि
 काप्रसमासतः। गाकां समुज्ज्वलां सिद्धतीयेन तथा क्रमं चतुर्थेन तु पिंडेन निमित्तिं गमुदा निच जावतं घेतथा पादोपचम
 नतु सर्वदा सर्वममपि विषयेन सममे उच्यते। दंतलोमान्य एमेन वीर्यं तु नवमेव च दशमेन तु पूर्णं तं तृप्तनाशु द्विपयं
 ति या तव क्पेन तु पिंडयता रतादयं मेतोयानं दिनत्रयमित्युक्तं अत्र फलतारतम्यं तेषामिति विज्ञातेश्वरः। तेन न्ययहाशौ
 वपरत्वं देवयाक्षिकोक्तं चिंत्यं आशौ चस्य वक्रासे पिंडान् द्यादशौ वलितिवचनाच्च क्षीरोदके विहाय सिनिदुष्टं तेषां
 धुः। प्रेताश्चाहं त्युदके यिवमेदमिति क्षीरं इदं रात्रेवेति गोडाः। गारुडे तु आपके मृमयेयात्रे दुग्धं दद्यादिनत्रयमित्युक्तं हे
 माक्षौ पयस्तु दशाहमुक्तं इदं रात्रेवेति गोडाः। गारुडे तु अपके मृमयेयात्रे दुग्धं दद्यादिनत्रयमित्युक्तं हेमाक्षौ पादोपचम
 मुक्तं तस्मान्निधेयमाकाशे दशनात्रपयेत्तु सर्वतापोपशान्त्यर्थं मध्वश्रमविना देवजातोयकारिकायां नत्रपे तोपकृत्ये दशा
 त्रमखंडितं कुर्यात्प्रदिपंतैलेन वारिवा चंचमा तिकं भोज्यं द्योतनका जेतु भक्तमुष्टिं च निबिडं नाम गोत्रेण संबुध्या
 रिभ्यं नित्यं यत्नवत् शातातपः। शूलोकास्ते तलेनैतुं गुं गुं आहं समाचरेत् तसाक्षेयां हि भवति मृतस्य मनुजस्य तु अथ दशा
 हमाक्षौ दशपाने निर्णयः। भाविष्ये प्रवृत्ताशौ चतुर्विंशत्यदिशः प्रपद्यते समाप्य रोदकं पिंडां स्नानमात्रं समाचरेत् अथ
 शृंगः। आशौ चमंतरात्तु चरित्याहं देवर्षिणां समाप्तिं प्रवृत्तं त्रयंकुर्यादित्याह गोतमः। पैठी नसिः। आद्ये दानवका

तयंप्रेतपिंडोदके क्रिया देवैर्मुकुर्वीयः पुनः शतं समष्टुर्माता पित्रौ स्तु ११ लोकगोतमः। अंतर्दशाहं शौचं तत्र सर्वसमापये
 तः पित्रोस्तु यावदाशौ च दद्यात्पिंडां सिद्धाज्ज्वात् इदमपि त्र्यहमध्वे दशपाने तदर्थं दशतु पित्रोरापितं त्रं समाप्य मेव
 पित्रे त्रमुध्येतुयदिशः समापयेत् तावदेकोत्तरं तंत्रं पयवस्ते प्रहास्य मलिगलकोक्तं। अन्येषां तु त्रमुध्येतुयदिशः समाप्य मेव
 सिनितियशशरमाधवीये निर्णयामते वक्तं काकाक्षौ पि दशौ दशाहमध्वे स्यादध्वं तंत्रं समापयेत् त्रिात्रादुभेरां पित्रोमजावि
 ति विक्षिप्रयः। मदनवारिजाते तु मानवीयमापदनेर सुपुत्रादि विषयं अथ मपि पित्रोर्न तंत्रं त्रमा सिनित्युक्तं मदन
 रत्नेष्वेव ममतु दशाचारा च वस्ते निप्रतिभाति ॥ अथास्त्रि संवत् ॥ नेत्राश्रुलयनेन रुद्रपक्षे दकारश्री त्रयो
 दशादशेषु आषाढाफल्गुनाश्विने पिदाभि नक्षत्रे उक्तं तदाशौ चमध्वेऽ समवेत्तु च प्राग्वदा करणे शीयं आशौ च
 मध्वे नु मदनरत्ने संवत् ॥ प्रथमे द्वि तृतीये का सप्तमे नवमे तथा अरि संवयनं कार्यं दिने तदो भजे सह घंटी गपरि
 शिष्टं अपरे दश तृतीये वा अस्त्रि संवयनं भवेदिति द्वितीयेषु कं विष्णुकात्यायनो संवयनं चतुर्थ्यामिति माधवीये
 यः भोमार्क मंद गोरपुनि थि युग्मे विवर्जयेत् नवमे देकपादस्थे स्थि संवयनं प्रदातुं न मनश्चोत्रे पादस्थे विशेषतः।
 ब्राह्मे चतुर्थे ब्राह्मणानां तु पंचमे हनिश्रुता नवमे वैश्यजातीनां दशमे शूराणां दशमे हनि शिवापाठः। शौचकः। पाकाशौ
 सिद्धाहं सवयः संवयनं भवेत् काम्यमरणे तु नस्य त्रिरात्रमाशौ चं द्वितीये वा स्थि संवय इत्युक्तं अशिराः। हेमाक्षे भागवतं उच्यते

य. त.

णिसंयमनस्यार्थेतामिवैश्वर्यसोपपन्नं यन्नस्मान्नेभविन्दत्यल्लभ्याहं प्रकल्पयेत्. एकादिहं नतोमार्गोविनामोयन्नकारितः।
 ततः संयमनस्यार्थेनृतीश्वराहमिच्छति. ०। परार्कं मदनुस्तेनैवाहं सयः शोचतयेकाहं सयः संयमनंवेत्. आहं शोचोदिनी
 योक्तिकेतव्यः स्वस्ति चयः। तत्रैव श्मशानदेवतायोगं वतुर्थी दिवसे चरेत्. मन्मथेषु यमादेषु कुंभेषु रुचक सुधी. सपक्षे भक्ष
 ओम्भपायसेः पात्रकेस्तथा. कळेभळेवनो के श्रापताः। कव्याददेवताः। भूपादीपस्तथा माध्यमार्थं देयं लेखान्वितैः। त
 त्रपात्राणि पूजार्थं निश्मृतावाग्नेः समंतेत। निवेदयद्विर्वक्तव्यैतैः सर्वैरनहंकृतैः। नमः कव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्य इति सवदा
 ये च श्मशाने देवाः स्युर्भगवतः समातना। तस्मत्सकाशाद्भूतं वै किमष्टांगमक्षयं. प्रेनस्यास्य सुभा. कीका प्रयत्नं तु यशाश्च
 तान्. ०। स्माकमायुरारोग्यं सुखं च ददना चिरं. एवं तावच्छीर्षा क्षीरेणाभ्युक्ष्य वागता। शिरसो वक्षसः पाण्योः पाश्वर्वाभ्यां
 चैव पादतः। प्रेनस्यास्ती निद्रुह्ना निप्रधाना गोद्रुवानि च पंचगव्ये न संसृज्यते। मवस्त्रेण वेष्ट्य च प्रक्षिप्य मन्मथे भादेनैव
 सखादने सुभे. अरण्ये दक्षिणैव शुद्धे संस्थाप्य त्यपि गृहीत्वा स्नानेन तद्भस्म तीला तोये विनिर्दिष्टं विदुः नतः संमार्जनं भ्रमेः
 कर्तव्यं तोमयां बुभिः। पूजा च पुष्पधूपार्घ्यैर्विक्रिभिः पूर्ववत्क्रमादिति. तत्रैव तस्यानष्टिर्वै नीला लोकदा चिजा नवी
 जने कश्चिद्विष्णुपति सप्तुत्रो दौहित्रो वारहोदरः। मानुः कुलं पितृकुलं वर्जयित्वा नराधमः। अस्ती न्ययकुले सस्यनी
 ला चोदायकां चरेत्. तत्रैव श्राद्धपुराणे अस्ती निमाता पितृस्त्वन्मो नयं निगंगमयियेकथंचिन्. सदा धवस्यापि दयामि

भगवत्प्रांतुतीर्थानि फलं नि। स्नात्वा त्रिः पंचगव्येन सिल्का हिरण्यमध्वायति के भव्योत्प. ब्रह्मांधवस्यापि दयामितेन
 स्मृमयिंरपुरे निधाय पश्यन्नुदिशं मेतत गोपगृहं. नमोस्तु धर्मयि वदेत्य विश्वत्तुं समेतीति इति सिपेच. उ-स्त्रायभा सं
 तमवेष्ट्यैर्य सरसिणां विपमुख्या यदद्यात्. एवं क्रुते पेतपुरस्ति तस्य सर्गे गतिः स्यात्तुमहे इत्युत्था यमः। गंगातोयेषु य
 स्यात्ति क्षिप्यने मुमकर्मणः। न तस्य पुनरायेति प्रलोकात्ता जातनात्. तस्य अस्तंगते गुरो भुक्ते तथा मासे मक्तिभुवे
 गंगाया मस्ति निक्षेपं न कुर्यादिति गोतमः दशाहोतर्न दोषः। दशाहं भ्यः स्य गंगा तोये स्थिमः तनि गंगायां मरणं यद्व
 फले मवाप्त्यादि तिमदनरते इह मनुजैः। शौनकः। हेमश्राद्धं ततः कुर्यात्पितृनुदिश्य यत्नेतः। विदुः न प्रकुर्वीत ततश्चरति कस्तपुनी
 आस्थि क्षेपागं वेद. अतिनंकं वक्तुं दिभगो केशाः श्राणमेव च. भर्जयन्ता उपत्रं सप्तधोषे न संसृते. हेमं च मोक्ति कं रूपं प्रवाकं
 नीळकंतया. निक्षिपेदस्मि मध्ये तु शुद्धिर्भवति नान्यथा. ततो होमं प्रकुर्वीत तिका जेन विचक्षणः। उदीरते तिसृक्ते न कुनेत एत
 रं रतः तनोगला क्षिपेतीर्थे स्पशं दोषो न विद्यते. मूत्रं पुराणा च मनै कुर्वेना स्ति विधारयेत्. अन्यश्रात्र विशेषस्ति अश्ली सेतो
 दिवो दासी चिचुतेयः। संयमनो नरं श्राद्ध याहा श्वलो यनः। आहमस्मै रद्वरिति. स्मृत्यर्थ सारः सचयने कृते मनुष्यलोकं गच्छतः
 पापं यथाहमामेन कार्यमिति. अतुपनतस्य न संयमनं। अथ नवश्राद्धं। एव्ही चंद्रोदये अगिराः। प्रथमे द्वितीये च पंचमे
 सप्तमे तथा नवमे कार्त्तमं दशे चैव तन्नवश्राद्धमुच्यते. शिवस्वामी. नवश्राद्धानि पंचकुराश्वलो यनशिविनः। आपस्तंबाषडि

त्यां ऊर्ध्वभाषा त्वितरेषु हि० पंचमेकादशगहि कंधिना मरणाद्विषमेषु दिनेष्वेके के नवभ्रातृ कुर्यादा नवमाद्यादि नवमं विधिद्योते एकाद
 शोत कुर्यादि निमदनरले बौधायनोक्तैः। भविष्ये नवसप्तविंशतौ नवभ्रातृ न्यनु के मातु आद्यंतयो र्गयोस्तु वडित्या दुर्गह
 यः। हेमाद्रौ च हव सिद्धः। अलं ब्रातु नवभ्रातृ प्रेतत्वेनैव मुच्यते अर्वा कुद्दादशाहस्यालं चोपरिदुः कृतं अनः पडव एव न्येव विष
 मभ्रातृ नित्युच्यते नागरस्वंडेतु पंचमेसप्तमेतद्दृष्टमे नवमे तथा दशमेकादशे चैव नवभ्रातृ नित्या निचयकं कात्यायनस्तु न
 तुर्थे पंचमे चैव नवमेकादशेतथा यद्दृष्टीयते तेन नवभ्रातृ मुच्यते प्रथमे सप्तमं चैव त्याद्यथा देव्या सपादः। बहूनां तु नवभ्रा
 तृ दशाहा निवमिप्रंतुषडू नित्युक्तं तारायण वृत्तौ दीपिकायां अथ दनुयादद्ये नतुर्थे दाने भ्रातृ पंचमसप्तमाष्ट नवरिगुद्वेषु युम
 दिनेः। प्रथमे द्वितीये द्विचं वसप्त नवस्वपि दोदो पिंशे प्रदत्तयो शेषेषकं तु विन्यसेत् एको विषमभ्रातृ द्वे वयव पंचिदं द्वे कडिते द्वा विस्
 र्थः। अत्र शाखाभेदाद्वा वरुणा अपरा के भविष्ये नवभ्रातृ त्रिपक्षं च धनमासी सिकानिच नवारा तिसुतो यस्तु तस्याधः पित
 र्गताः। वाशहे गतो सिद्धिस्तैकं वंरु तां तविहितात्यथा मनसा वायुभूते तैलाहं नियो तयेत् पूजायिष्यामि भोगे स्वामि
 वं विप्रं निभयेत् आवाहने चित्तं चैव इह लोकं परित्यजेत् योगतो सिरमोगतिं मनसा वायुभूते न विप्रत्वा हं विप्रो वयः इति
 नत्रेव वरुणपरिशिष्टे अत्र दकमधुपंचमं धमा न्यविवर्जितं नवभ्रातृ ममं भ्रातृ पडोरक विवर्जितं उदकमधुः। पिडोरकं भुङ्क्तां
 पितरदस्य वने जनादि एको विदुषु सर्वेषु न वधानाभिरम्यता नाम्ना करणमभ्रातृ कं वा यति कोदकं अनयत्येषु सर्वेषु न

स्वधानभिरम्यतां। स्वस्य भ्रातृ जेदेवं संप्रयाववर्जितं एकाद्विष्टस्य पिडे तु अनुशब्देन विद्यते पितृशब्देन कुर्वति पितृहाचो
 पजायते सपिंडना त्यागिति हेमाद्रिः। क्ता वल्ग्या आशिषोद्विष्णा र्भाज्याणि स्वस्ति वाचनं पितृशब्द स्वसंबंधः श
 र्मशब्दः तयैव च पात्रालंभो वगाहभ्रातृ त्यको ल्लेखनादिकं तृप्तिप्रभृतिभिरः शेषप्रभृतिभिरैव च प्रदक्षिणा विसर्गभिरसी
 मंतगमनं तथा अष्टादशप्रदार्थं भ्रातृ ह्येव विवर्जयेत्। अत्र स्वधापि र्गमः शब्दानां निमित्ताति मंत्रे प्रवेशो ननु
 वा तिकावपनं लक्ष्मीमर्चयानं अनुष्म स्वाहेति प्रेतनाम्ना पणि होमः। नानुष्मकः पिंडः। नितयनमंत्रे क्रूरः। अनुमंत्रणा दित
 मंत्रकं अभिरम्यतामिति विसर्जनं एवं नवभ्रातृ वज्रैको द्विष्टु नवभ्रातृ त्वमंत्रकं सर्वमिति नारायण वृत्तिः। इदं संभवेनैव कार्यं
 नवभ्रातृ पुयधिष्टं ग्रहपुषितं चयतु देवतो भुक्तशेषं च नतद्रुजी नकहि विदित्यंगिरो नच नलिं गातः द्वाभ्यां वरातुरुभ्रा
 तृभ्यां भुद्धिः स्यात्तु विवेकिनामि निब्राह्मे उक्तं विष्णुनिर्णयामृतकण्वः। नवभ्रातृ मासिकं वयद्यदंतरितं भवेत् तत्तु नरसा तं श्रव
 नुष्ठेयं प्रचक्षते हेमाद्रौ गाक वाः। शावेतु सूतकं चेत्स्या त्रिशयां वमृतौ तथा नवभ्रातृ निदेयानि यथाकार्यं यथाक्रमं अत्रो
 रोहणे तु नवभ्रातृ निसर्वाणि सपिंहं डकरणं एषक एक एव र्गोत्सर्गो गोने कातत्र दीयते आशोचोत्यदिने कार्यमुक्तं ब्रह्म
 यस्मयस्य तुर्वर्गस्य यद्यत्क्या सश्रिमंत हः। सतत्र वेत्तु भुद्धिं च ग्रहभुद्धिं करोत्यपि समाप्य रशमं पिंडं प्रेतस्पृष्टं तु वाससी
 अंभ्यानां माश्रीता नाचत्वास्तानं करोति च शमश्रुलो मनरवा नां चयत्या जंतु हास्यपि गोरसर्पकल्के नेति कल्केन

नियः न संयुतः शिरस्तानंततः कृतातोयेनाचम्यवाग्यताः। एषभोगांसुवर्णवस्त्राद्युद्भवेनरः। क्रियानिबन्धेनसकारिकायां। अन्नंविद
 त्रयंदकस्तस्मिन्मलयादिमं प्रतायमध्यमंतनं तृतीयंचयमायवे नथा कर्ताप्रार्थितासां तोतातिसंबधिवाधवाः। इत्युक्तं
 गतः पूर्वोत्तरीधर्मिकोऽङ्गीकृतः पूर्ववन्नामगोत्रंभांनिहमोनेयकप्रनमदनरत्ने विमुहारीतोऽप्राप्तोचोतेकृतश्मय
 कर्मास्तिककल्कः सर्पकपकल्के वास्तानाः सुक्तेवाससोऽग्रगृहं प्रविशेयुस्तत्रांतिकं कृत्वाब्राह्मणपूतनकुपुतिः देव
 नः। दशमेहानिसंप्राप्तिस्नानंउनामाहुहिर्भवेत्तत्रत्यास्यानिवासांनिकेशश्मश्रुनखा निच अपत्राकेरुहस्पतिः। नेवम
 वाससास्यागानरवरोम्णां। तथातिमे तत्रैवव्यासः। आशोचांसादिनेशोरंरत्न्यां चगुरोमते एतत्प्रेताच्यवयसामित्याहाप
 स्तंबः। अनुभाविनावपरिवषनमिति अनुभाविनः कनिष्ठाङ्गनिवितानेभररुनाकरास्यः। आशोचमनुभवतापुंसांसर्कशोचमंडनं
 आतयानरपतेर्द्विजन्मनादारकर्ममृतस्त्वकेषुच बंधोक्षमकरसी येषुविश्वेश्वरमिश्रमरिबकेषुचोदुपु रतिरुत्तमाका
 केर्तुननाशैविपीतिशुद्धितवादयः। अत्रेदशाचारतोव्यवस्थाः परिशिरवायुः शश्मश्रुलोमनखा निवापयी नरिश्चवर्त
 मितिगामिलोकेः। पस्यापस्तंबः। नसमावृतावपेयुरन्यत्रनिहारादित्येके विहारोदृष्टिद्विगाः। नेनविनासमावृतागृह
 स्नानं पुरिसर्थः। यच्च वथा छिन नियः केशान्तेमाहुर्ब्रह्मधातिनमितितुष्टः शकेशमश्रुधारयनामताभवतिशितपीन
 धर्मोक्तकाम्यपरं अनुभाविनः पुत्रादयः सेकं पुत्रः पत्नीचवपनंकु र्यादितेययाविधिः पिंडदानोविनो न्योपिपु र्यादिचसमा

हितइत्यपरोक्तव्यासोक्तेः अनुमिताक्षरं हि तित्येहत्तिकर्तव्यंक्षरकर्मप्रयत्नतः। तृतीयंचयमायविदशमेवाप्रसरतइ
 तिः। एषदानइतिचतुर्थांशनिः तत्प्रथमदिने संभवेत्तयं अलुप्तकेशोयः पूर्वसो ब्रकेशा मवापयेत् इतिबिह्नततीय
 क्रियेत्तस्मिन्मपिवा यावत्प्राहंप्रदीयेततावदित्यपरंमनमितिमाधावीयेमदनरत्नेचबोधायनोक्तः। मदनपारिता
 तेनदशमेप्रथमेचसमुच्चयउक्तः। यत्तु दशमापंडमुत्तमरात्रिशेषेषुचिर्मवादिनितदेकादशाहश्राद्धांगविपनिमंत्रणार्थ
 ज्ञेयः अथेकादशाहः। मनु विप्रः शुद्धत्यपस्पृष्टाक्षत्रियोवाहनायुधे वे नोदंरशपी नावच्छिद्रः कृतर्ककयः सु
 दितलेदेवकः। सुनिवृत्तेपुस्नाताः कृतमंगकः। आशोचादिप्रमुच्यन्तेब्राह्मणास्वसिवयच यातवल्क्यः। आद्यमेकाद
 शोहनिः क्षत्रियाघेराशोत्रेपिण्कादशोक्षिभ्रादंकार्ये अर्घ्यभ्रादमनुहोपिकार्यादेकादशोहनिः कस्तोर्ने। काळिकीशुहि
 रश्रु हिः पुनरेव सइति हेमाद्रौशंखोक्तेः। पेंडीनसिः। एकादशे हि यथाहंतत्सामान्यमुदाहृतं चतुर्णामपि वर्णा नास्तुतके
 तुष्टयकृष्टयकृष्टयमरीचिः। आशोचमेतः सध्य कृ पिंडदानं समाप्यते नतः प्रा हंप्रशतं सर्ववर्णेष्वयंविधिरिति तत्सर्ववर्णाता
 दशाहशोचपरं यत्तुविशुः। अथाशोचायगभइतितदिप्रविष्य एनेनदशमपिंडोत्कर्षपक्षेवयवपिंडासमाप्तौकथमेकादशा
 हेभ्राह्मिमितिस्स्वाकिः परस्ता वचनादाशोचमध्यइवतत्राप्य विरोधात् भविष्ये एकादशम्योविप्रेभ्योदद्यादेकादश
 हनिः भोजनंतत्रेवकस्मेब्राह्मणायमहात्मने यत्तुमाहमे एकादशोहनितथाविप्रानेकादशोवतुः शात्रोदिसूतकांतेतु

निर्णयः

भोजयेद्युजो द्विजा निति तद्गणश्राद्धे मयस्मिन्मन्त्रपाठितः। भोजोऽस्वस्मादचनः क्षत्रियादीनामा नाशो चानेवित्या
हुः। यनुरामायणे समतीतेऽहं हितुं कृतशौचायथाविधिः न के द्वापरीकं श्राद्धं त्रयोदशिकं च द्वादशिकं द्वादशहं निति
त्रयोदशाहं श्राद्धं त्रयोदशिकं चतुर्दशीहं विधेयं। द्विविधवाक्येनैकादशाहं शौचांतयोर्विकल्प इत्येकं सद्यः शौचादौ यद्गुणोदरेका
दशाहः। अन्येषामाशौचं नैतदिति वयं कैर्भे एकैकादशोक्तं कुर्यात्प्रेतमूर्ध्नि स्मृत्वा वतः। द्वौ देवान् द्विजैर्नैवमनिघोषयवाहनिः इत्य
तिः। वस्त्राङ्ककारशय्यादिपितृयहाहनादिकं गंधाल्यैः समभ्यर्च्य श्राद्धं भोजं तदर्थं च श्रोत्रीयाभोजनीयास्तु नैव सप्तम्यो
दशः तांतयो बांधवा निस्वस्तथावाप्तिथयोपरे देवयज्ञिकबंधे एकैकादशसु विप्रेषु प्रेतमावाह्यं भोजयेत् तत्राद्यामवशायादि
दद्यादाद्यमिति स्मृतं विष्णुः। एकवर्गं भोजं नैकोद्वेष्टे बह्वर्गं तादृशेदित्यर्थः एतदर्थार्थं त्वं अस्य विद्वेगो गणं कुरुमाह हेमा
द्रो बोधायनः। एकोद्वेष्टे एव स्यात् द्वादशैर्हनिष्यते। अतर्द्धमसुगमेषु श्राद्धे हस्तु शक्तिता। अर्धमासे यवामासि श
नौ सवस्त्रे पिवेति तत्रैव लघुश्राद्धं। एकोद्वेष्टे कुर्यात्पितृकैर्नैव सप्तम्यं अर्धमासे कपात्राणां तदहः सप्तम्यं गोमिलैः
। ब्रह्मणं भोजयेदाद्ये हतव्यमनं केषवा पुत्रभोजयेदकं द्वादश निर्भवेदिति एतदाद्यमासिकाद्यादिकयोः सिद्ध्यति मिति भट्टः।
युहं हस्तु सप्तम्यं सद्यः शौचे पिदानं च प्रेतस्मैकादशो हनि स एव दिवसस्तस्य श्राद्धशय्यासनादिषु एवमेकाहोदौ अने
त्रितीयैर्द्वादशाहं वदन् कृपाणिः यस्तः। एतेनायमेकादशो हनीत्याशौचं नंतरदितपरं विस्मृतं। प्रागुक्तशंस्वारिच

नानाचनाकरत्वादि विवर्तकः। यतरुवाच स विप्रसुरवाः सवमहानि बंधवि विधौ रोदुपे स्याः। उशत्राः। ल्यहं चैशौ पितृ तयं प्रेतस्यैकाद
शो हनि सप्तम्यं श्राद्धशय्यासनादिषु अतीति विषये सधस्य होध्वं वा न दिष्यते इति याता वल्क्यः। एकोद्वेष्टे बहानमे कर्षकपात्र
त्रैकं श्राद्धं नानोकरणं रहितं तेषां सव्यं वन उपतिष्ठतामित्यस्याप्यस्य नैव विप्रसर्जने अभिरम्यता मिति नैवेद्यमुत्तमिरतस्मिन् स्व
दनमिति तस्मिन् प्रशत इति कात्यायनः। प्रथमपात्रे सस्त्रवानित्यस्य तृतीयेनोपि धानस्य च वाधानपात्रं न्युज्यते नैवेद्यकृपाणिः। प्रवेताः।
नाभपात्रा लभोनाशिवः प्रययैत् अत्र विशेषे हेमाद्रौ वारहे श्मश्रुकर्मनुकर्तव्यं स्तुतये वव स्नेहमाभ्यंजनं दद्यादि प्रायविधि
पूर्वकं तथा उपवेश्या सने भद्रं तत्र प्रकल्पयेत्। पश्चादुपाने हो दद्यात्सर्वाणां रणानि च विष्णुः। दक्षिणांतं श्राद्धमुक्ता द
ताक्षयोदकेषु वलुरंगुलं दृष्ट्वा स्निग्धः कर्षूः कुर्यात्कर्षणां समीपे ग्निमाधाय परितः। यत्तु के कस्मिन्नाहुति त्रयं तद्गुणं यत्सी
मायपितृमते ह्वधानमो अग्रयेकं यवाहना ययमायागिरस्वने इति स्नानत्रये प्राग्व पिंडनिर्घर्षणं रधिमधुचुतमांसेः कर्षू
भ्यं परपितृ तत्त इति तेषां शौचं तन्न वश्राद्धं वत् अत्र सामे रय्यं नैवेद्यदेव इत्युक्तं प्राक्। इहं द्वादशकं त्रैपुत्रेण वा कार्यमित्यप्युक्तं
क्रिया निबंधे गृह्यकारिकायां तिष्ठोसि प्रेतदेवभ्यः प्रेतं लोका द्वि नोतकं मंत्रमुक्ता तिला नैवंप्रसिपे रघ्यं पात्रतः। दक्षिणांत
दकुं मंत्रं सान्नं दत्वा तथैव गां तस्मै दद्यात्तु शौचं तद्गुणं दान्यपि भाजनं विद्यामवेग्नं नैवेद्योद्वेष्टे अग्नौ पायसं भवयित्वा अ
ग्निभागां तै तस्मै श्राद्धं प्रपी गे कृत्वा त्राप्रेतमावहका पाद्ये संप्रत्युच्यते तपा भोजित्वा दिना त्रैतं कल्प्यो रीरताम वदत्येषा
भिन्नतरा रचनाभिर्द्वादशोद्वेष्टे तिला पिष्ट्वा तदि श्राद्धं समाययति नित्यं वल्क्यः। एतस्मिन् पिंडिकरणमेकीद्वेष्टे त्रिया अवि

निर्णय. त.

अथ श्वेतोत्सर्गः । सवनित्यकाम्यः । न करोति श्वेतोत्सर्गं सुतीक्ष्णो ज्ञातुं तं किं न ददाति सुतोयस्तु पितरु चारणवसः । उच्चार्य पुरीषं
एष्टव्या बहवः पुनर्यद्येकोपि गमां व्रजेत् । यत्तेन वा भवमेधेन वा । अंवा वृषमुत्सृजेदिति मातृस्य कौर्मोक्तः । एकादशित्ति प्रेतस्य य
स्य नो मृतते वृषः । प्रेतं तं सुस्थिरं न स्य दत्तं । अहं शतैरर्थेति वद्विंशन्मते निंदाश्रुतेः । एवं कृत्वा ह्यवाप्नोति फलं वाति मरवोरितं
मम हिरण्यं तं निलं सलमेत्यरमां गतिं वृषेष्टः पुनर्येव दशातीता दशापरा निनिदेवी पुराणमविस्थादो फलं श्रुतेः
अयं दशैदप्युक्तो भविष्ये । ज्ञेयां वा विदतीयायां वैशाखायां दशो द्धिवेति । विष्णुधर्मोत्तमताह प्युक्तः । विष्णुवद्विजये च वम्ह
ताहे बांधवस्य वेति । अयं गृहे न कार्यः । न गृहे मोचयेन्नावकामयेत्युक्तं फलं मिति । काळिकापुराणात् । कामधेनौ । कस
राभ्यन्तरे पित्रो र्वृषस्योत्सर्गं कर्माणि । दृष्टिश्च । ह्यनकुर्वीत न दन्यत्र समाचरेत् । तल्लक्षणं तु ब्राह्मे । लोहितोयस्तु व
र्त्तनभुस्वेपुधे च पादुरः । श्वेतः । स्त्वरविषाणाभ्यां स । नीलो वृष उच्यते । प्रेतवर्गस्य मुखे दिनिश्यामानिरयाप्र
स्य वा भवेता नियस्य सापिनी । अउक्तो मातृयादौ । देवीपुराणे । न तस्मै बलिकां भद्रा देवासे भवतो पिवा । यत्पठंति । वृ
षोत्सर्गं तु वेळायां वृषायां भावः कथंचन । मृडिः । पिष्टे श्वदभैर्वीर्यं कृत्वा विमोचयेत् । न शक्यते वृषोत्सर्गं गर्हा
यं वृषोत्सर्गं कारयेदिति तन्निमज्जं । तद्विधिर्ह्यमाद्रो भद्रकृतौ च तेयः । अत्र देव्यादिके न दृषोत्सर्गोत्सर्गं पुरुषस
क्तं न विष्णुविष्टे तो देशे न विष्णुर्तर्पणमुक्तं न विष्णुर्विष्णुं पारुकरः । सन्यसेनाणि नापुष्टं समाहं यद्वृषस्य तु दक्षिणे नापभावाय सति कः । सकुरास्तनः । प्रेतगोत्रं

समुच्चार्य उन्मुक्तस्मै इति ब्रुवन्। एष एष मया दत्तस्तं तारयात्तु सर्वदा सह मे सलिलं धृमावित्युच्चार्य उन्मुक्तस्मै इति विनि
क्षिपेत्। तथा विधायने तं काश्चिन्नेकं श्वनवाहयेत्। न यो ह पेञ्चताधेनूर्न च कश्च न वै धयेत्। स्त्रीपुंविशेषः संयु
हः। यमुत्र पातेनारिभर्तु रग्रे मृतायादि। एषे सर्वे न कुर्वीत मृदा तु घाल्ययास्वनी। यातु पुत्रयो सहित्यं पिबेदितं
अन्ना राहणे पिबेत्। दानमेवेत्युक्तं प्राक्। अशौचां तरे पिबेत्। एषे मृगाधमासिकशय्यादिदद्यादेवेत्युक्तं। क्रिपानि बंधं सम्य
त्तरे भूतकेचुतके चैव द्वितीयं मृतकं यदे। पिबेत्। दानं प्रकुर्वीत। एषे मृगां तरे न हन्यात्। सुतकं कमेद। दशैकादशाहिकं
शुद्धो वायविवाशुद्धं कुपी देवा विचारयानिति। अत्र यददा मुक्तं देवला। तं यागालुडे। एकाशाहं प्रक्रम्य तद्विद्वितीय
ते स वेद्वा दशाहं शोषेत्। पदानं सर्वं यस्तं विचारयानि त्रयोदशा। यो ददाम तस्यैह जीवतो य अहं तव स्तरे वा भवत्वाम
हामाग वनते यस्य छति। तथा आसन्नो पान्नदो ह्यर्जमुद्रिक् च क मंडलुः। भाजनं भाजेनाप्यारोघश्चाप्यहं विद्धं
यदं भाजनासनदानेन मुद्रिका सो जनेन च। आज्यपत्तो पवीतनं परं संपूर्णं तो जनेन। माहिषीर्यगोदानां मरवी भव
ति निश्चितं। सर्वोपरकारुण्यं तं निपदान्यत्र त्रयोदशा। यो ददाति तस्यैह जीवन्वा यास्महे तव। स गच्छति परं स्या
नं महाकृष्णं विजितं त्रयोदशवदति। छं प्रतो यकादशहनि। दातव्या नमया शक्तिं तेषां प्रीतिं तावत्
अनं देवा दकं चैको पान्नदो च क मंडलुः। एषं वस्त्रं तथा पादिसं लोहं दं धृत्वा हर्मं जातिष्कां ददीपं क्षतिं तां तु

लमेव च. चंदनं पुष्पदानं चोपपदाना नानि च तुर्दश. पो. खं रथंगजं वा पिब्रासणे प्रतिषादयेत्. सम
 हिम्नोऽनुसारेण तत्तत्स्वरूपमवाप्नुयादिति. अत्र मूकं चित्तं. अथास्तप्यादानं. हेमाद्राह विद्ये. तस्मा
 कृपां समासाद्य सारदारुमयीं दृढां. दंतपत्रचित्तां रम्यां हेमपट्टेरकं कृतां. हंसतुकी प्रतिच्छिन्ना शुभगुणोपधानिकां. प्र
 क्षादानपटीयुक्तो गंधधूपाधिवासितां. तस्या संस्थापयेद्देमं हारिं लक्ष्म्या समन्वितं. अत्र हारिस्थाने त्रेतं. उच्छिषके
 धृतं तत्कलशं परिकल्पयेत्. तां बूलं कुंकुमोक्षोदकं प्ररागरुचनेदं. दीपिकोपानहं च त्रयामरासनभाजनं. पा
 र्वेषु स्थापयेदुक्त्या सप्तधा न्यानि चैव हि. शयनस्थस्य भवति यदन्यदुपकारकं. भृंगारकं काये तु पं ववर्णं चि
 त्तानकं. मंत्रस्त. यथा नक्षत्रायनं. भूयं तां रजोतया. शयामपाथ्यभ्या. यथा जन्मानि जन्मानि. यस्माद्देवैः शयने के
 कवस्थशिष. अर्धतदेव. इत्थैवैव तस्यैव कार्त्तिकं षण्णपि त्यागि सज्जयेत्. एकादश. तथा विधिरेव प्रकीर्तितः. विशेषं वा जराजं
 द्रकशुक्रायां निशे मये. ननोपभुक्त्या किं चिदुल्लेखान्न भोजनं यद्यदि च तस्यासीत् तत्तुर्वपरि. त्ययेत्. तमेव पुरुषं तस्या
 संस्थापयेत्तदा. पूजाविद्याप्रदातया मन्त्रशय्यापथ्यादिना. पादौ. मां तकां तद्वितीयो नृशय्या दद्यात्कलशं. कांचनं
 ग्रहपतकं त्यक्तं समं चित्तं. संज्यद्वि. दद्यात्पत्न्यानां नारुणाभूषितं. उपवेश्य तु शय्यापां मधुपर्कं ततो वदेत्. रजत

तस्यैव पात्रेण दद्यात्. समन्वितं. अस्त्यिहा ललकं गन्धसुगन्धनासमायस. तो जवेद्विज्ज्ञापत्यं वानास्र
 णभूषितं विधिरेव नातनः. यवरागविधिर्दृष्टः. पार्वतीये हि ज्ञातमे. एतत्प्रतिग्रहे तत्रैवोक्तं. गार्हापत्या
 उक्तं. स्यां रेपुनः सत्कारमर्हति. यथादानकं. कंभा कथ्ये. स्वर्गपुरपुरेण्ये रर्यपुनः कायेतथा. सुरं चैव त्यसौ
 जंतुः शय्यादानप्रभा वतः. आभूतसंलप्य विषयातकवत्तं तत्तुर्वपरि. अभोधुः. हेमाद्रौ स्थापितं सुजवे. एका
 दशाहास्यभूतिप्रस्तोयान्नस्य पुनः. द्विनेस्त्रिप्रदानयोपायसंयुक्तं. सुतैः. कौगाक्षिः. यस्य रं पं स्ररा
 द्यविज्ञापिं डीकरणं भवेत्. मासिकं चोदकुं तं च देयं तस्यापि वसरे. उत्तरार्धे. तस्याप्यनं सोदकुं. तं संवत्सर
 द्विने ज्ञापितं वल्क्यपाठः. मात्ये. पावदं च नृपो दद्यात्. दुदकुं भाविमसारः. प्रेतानां तसमायुक्तं सोभ्यपेय
 पक्कभवेत्. केचिप्रयोदशाश्माराभ्याकुलानि मूकं. अत्र देवपाक्षिकः. तस्मिन्नायकं कर्त्तव्यं. पसराया वदु
 कुं समं रोगे वदुतां नोर्ध्वं. प्रेतलोकां तस्यां नं सोदकुं. तं प्रयत्नं तस्यां वीरजं धृतं विद्युते. अनं
 वसं शक्यं तस्यैव कित्वाधिकं वाच्यं. दातव्यं त्रिभूतं सुदध्याहो नित्यं पुनः. अत्र प्रादुशते दं ते रुद
 कुं भवितायकः. ददितुं दुरवीनिता तत्र मतिवत्तवापरेषु पञ्चदातव्यं प्रेतस्यायुदं कुं भवितुं स्को ददितुं.

निर्णयः सतीन्द्र सपिंडनामयोगनतस्याविधानाविधानादूर्ध्वनिषेधादित्याह. तन्न उदकुं संपादयन् विधानानुपपत्तरेष्वप्याख्यायमाना
 तानि तद्विरादिगोधाद्यवचनं तु यदित्युक्तं तदाह धा पकपणं वेधते. प्रातश्चाहुनि स यो गोसपिंडं करणं तथा न
 हमाद्रोधा प्रायनात्ते. १ न नमः. अथ मं क व म धा यो दिनपमहिना. एतस्मात् स क व द को दिष्टं पायं गो कार्यं. अपरा क
 स्तु सपिंडं करणं चेष्टय. २ स्याप्यमं सोदकु भानि तेषां सवल्क विरोधात्. मदनरत्ने गो तमः अदेवं पायं गो आहु सोदकुं भ
 मधर्मकं कुर्यात् स्यात्वादे कश्चिद्वा स क स्या विधिः. ३ त्कतो मय ध्यते. ४ यत्के तु क ते पश्चात् पुनः कार्यं सपिंडं तो तं तु पुन
 रितक्त। यो वेत स्याथं न सोदकु भदे पसं क्त्वा द्विजराति पा सवल्को य ते तस्येत्ये कत्यो न्ते रेको दिष्टमं स्यात्. ५
 (विंक्त जातु नं. महर्ह नम स्यैवाधरा यो दकु भं न रद्या त्तिं ड मये के न. ६ ततो तह माद्रो पा स करो के. ७ आहु शक्तौ
 विंक्ति तं रद्या डा. ८ तन्न अविशब्दा धा प जे. ९ हारितः मृते पितृ भरा विं ड मं समाचरेत्. अं न कुं न च वि प्राप
 तनि तं दम तः प्रतश दो वारणं. नोन ह्युधा. १० यद्वा त्रे तस्य भिदो धी शो म न दे को दिष्टं. तदूर्ध्वक मित्यर्थः. ११ मध्ये छाशो
 चोदिन वापे तु लोप एव दर्श रत्न. पुनः प्रथमादिदि पदान मुक्तं रेवजानी योगादि. १२ प्रत्येक दश प्रको रेपामागे

तु विषमं नरे. १ पायसं. २ संवत्सां धा पिते तस्य सारविलसया. ३ शत्रु खेद सूर्ये दीपं देवा गारा दिजा क र्त्तव्यं. कुर्या
 यो म्यासु रं पित्रे न हि संक ल्या किं स्थितं. ४ अथ प्रा त्स्मिता निता मी चरुत्वे सपिंडं नं कार्यं. तथा च गो भि र्
 जो. ५ आहु तानि षोडश दत्तानि व कुर्यात् सपिंडं नं. आहु रनि षोड शार्थ विधौ सीतु डं. ताति त्वात्मा त्वा
 र्थः. ६ द्वादश प्रतिमास्यानि आध्यापन सिकेतया. ७ पक्षका दि के गो. ८ आहु न्ये लानि षोडश. ९ आय एव मास
 कादिक श्रद्धा. १० मासिकेन पक्षे नादिक परा. ११ हेमाद्रौ. सपिंडं करणं. १२ त्वेत्ये क्त्वा द्वो ड शमित्युत्तरार्धे पाठः. १३ कर
 त्यायन स्तं च थाह. १४ द्वादश प्रतिमास्यानि आध्यापन मासिकेतया. सपिंडं करणं चैव इत्येत द्वादश षोडशं. शक्रा
 हेन तु षण्मासा यो दास्युरपि वा त्रिभिः. १५ ताः संवत्सर श्वेव वा तां षण्मासिकेतु द्वा. १६ वचनादु न षण्मासादिकं
 स्तः. १७ त्वर्थमा र्पणी चंदी या सस्तन थाह. १८ द्वादशाहे त्रिपक्षे षण्मासे मासिकादिक. आहु तानि षोड शं तानि संस्थाप
 तानि मनीषिभिः. १९ द्वादशाह पदम त मासिक परं. तस्य द्वादशाहे तु तैरिका क्क दर्शः. २० मदनरत्ने गो त्वन्यथोक्तं.
 २१ तत्तत्त देहानां आहु तानि षोड श सर्वदा. २२ चतुर्थं च नैव नैव नैव नैव कादशे तथा. ततो द्वादश मिमास्यः. २३
 आहु द्वादश सर्वेति. तवीष्यो न नथोक्तं. आस्थि सं च य म आहु त्रिपक्ष मासिकाने तु रिक्तयो श्रुति या

दितिकाध्यायनोक्तेः नैकः श्राद्धार्थं कुर्यान्मासे ह नि कुत्राचिदित्यस्य देवतैक्यपरत्वेयं श्रुतं सत्वात् श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव मन्तः
श्राद्धं न करिष्ये इति जाबाको नैकः ॥ यो जशर्त्तव्यायाश्चैष जयेषु प्रजापत्यं पागसत्तद्वृत्तव्यस्तानाथ द्विवच्यदर्शपावसं
क्रांते श्राद्धं कृत्वा पदुषानि पुपुजोराधनासिकाधूनादिकांस्तु शृणोक्तयतामिवोत्प्रेयो गेणोको प्रिप्रपिंडो ध्ये
रुद्रविधिर्ध्वंसेयं तन्मदं द्वादशाहनेव सो ज्यार एकदे द्वादशापि विहिते हेमाद्रौ शस्तिज्याविरोधात् तेन प्रियेरात्पिंडाया
पिभिर्नाम तिसिद्धं एतानि द्वादशाहानि दोसापीडनात् कृत्वा न्यपि पुनः स्येकं कृत्वा यत्पिण्डियस्य संवसरादवाकस्तपिडिकरणं
श्रुतं जातिकं चोदकु र्त्तं च देयं तस्यापि वसरे नित्यं नदनरत्नैर्गिरसोक्तैः ॥ यस्य संवसरादवा विहितं तु सपिंडता विधिर
नानि दुर्वर्त्ता विधि श्राद्धा निषेज्योर्ते माधधीयोगो भिन्नोक्तैश्च अर्वाक्मेव सस्याद्यस्य सपिडिकरणं श्रुतं यो जशर्त्ताना
हिराशक्तिर्यादित्याह गतमशते तत्रैव गतं कवोक्तं यो जशर्त्तं चैकादशाहं सपिंडनपदं तत्राधमासि कुर्येक
कुर्येकं अन्यपक्षे पुयथा सप्तवंशं यं यचुदीपिकायां काष्ठाजिनिः ॥ सपिडिकरणं सपिंडं सपिंडं कृतान्यपि पुनरस्य पक्षं तैरप्युक्तं
निषेधनात् गतिपदं चादकाध्यायनः ॥ निर्वर्त्य द्वादशं त्रुं तु मासिकानि तत्र योक्तं आयातयागं गानभवेत्पुनस्तथा विद्वान्बानं यो जश
रत्नैः सपिंडका कृत्वा नानां तदाह काष्ठाजिनिः ॥ अर्वागं द्वादशं सपिडिकरणं तद्वर्धमासिकानां स्यादध्याका क मनुष्येति हेमाद्रौ शाय्या
पानि प्रेतश्राद्धा निशिष्टानि सपिंडिकरणा तथा सपिंडं कृत्वा पितृवैवके तु नानि नृसंदिग्धः ॥ द्वादशं सपिंडं कृत्वा पितृवैवके तु नानि नृसंदिग्धः ॥ द्वादशं सपिंडं कृत्वा पितृवैवके तु नानि नृसंदिग्धः ॥
इति श्राद्धविहीनस्तुतं नरा
इति नियमश्चेत् श्राद्धनरकोटि रोपितं भिः तह मज्जतीति अधाने पक्षं माह हेमाद्रौ शाय्याः ॥ पितुः सपिंडिकरणं विविके श्रुतिवासे औआध्याय्य

संप्राप्तावेतस्त्रागपिवत्सरान् विशेषकृत्वा विवाहनिर्णये नवश्राद्धं मासिकं च यद्यदंतरितं भवेत् तत्तदुत्तरसातां व्यादनुष्ठेयं प्रचक्षते गो
उ ॥ अथ पदाद्येकं तंतुं कुर्यात् पूर्वमृताहनि अथ सपिंडीकरणं माधवीये हारीतः यातु पूर्वममावास्या मृताहादशमी भवेत् सपिंडीकर
णं तस्यां कुर्यादेव स्तोत्रं ग्रामान् मृताहारं पूर्वमृताहनीयकादशीत्यर्थः सपिंडीकरणं कुर्यात्पूर्वमग्निमान् स्तुतः परतोदशरथी कुरुरदोष
रात्तत्तत्काले निश्चये ॥ आहिताग्नेस्तनवनाश्रौतपिंडपितृ यज्ञासिद्धेः ॥ तदा ह गालवः ॥ सपिंडीकरणं भवेत्तैत्तं कं पदमास्थिते ॥ आहिताग्नेः सिनीवाल्यां
तपनं प्रवर्त्तते ॥ मदनरत्ने प्रजापतिः ॥ नासपिंडाग्निमान् युजः पितृयज्ञं समाचरेत् ॥ अपरा के ॥ कात्यायनः ॥ एकादशहं निर्वर्त्य पूर्वदशं पश्चाद्विधि
प्रकुर्वताग्निमान् विप्रो माता पित्रोः सपिंडतां आशीर्वातं प्रथमदर्शयो मध्ये कस्मिंश्चिदङ्गीत्यर्थः ॥ पित्रादीनां सपत्नीकानां देवतात्वात्मातुरपितु
त्रानुपवेशान्मातुरपि प्राग्दत्ता सपिंडनं युक्तमित्यपरा के ॥ द्वादशाहे वा कार्यं ॥ साम्निकस्तु यदा कर्त्ता भवेत्तश्चानग्निमान् भवेत् ॥ द्वादशाहे वा कार्यं
सपिंडीकरणं सुतेरिति गोप्तिलोके ॥ साग्नेः प्रेतस्य तु त्रिपक्षे प्रेतश्चेद्वा हिताग्निः स्यात्कर्त्तव्यं ॥ अग्निर्यदा भवेत् ॥ सपिंडीकरणं तस्य कुर्यात्सुतेरिति
यके इति सुमंतके ॥ मदनरत्ने लपुहारीतोपि अनग्निस्तु यदा वीरं सवे कुर्यात्तदा गृही ॥ पेतश्चेदग्निमास्तु स्यात्त्रिपक्षे वै सपिंडनं द्वयोः साम्नित्वद्वादशाह
एव साम्निकस्तु यदा कर्त्ता भवेत्तर्थाग्निमान् भवेत् ॥ द्वादशाहे वा कार्यं सपिंडीकरणं पितृशितं तेनैवोक्तेः ॥ हयोरनग्निं भविष्ये सपिंडीकरणं कुर्याद्य
अमानो ह्यनग्निमान् ॥ अनाहिताग्नेः प्रेतस्य पूर्णं दत्तं तर्पणं ॥ द्वादसे हनिष्य्यात्तत्रिपक्षे वा त्रिमासि वा ॥ एकादशोपकामासि भगवत्कुर्या
युपस्थितो ॥ कात्यायनगोप्तिलोः ॥ यदहर्वाच्यं हिरापद्यते ॥ तत्र श्रद्धिदिने एवेति वाचस्पतिः ॥ मदनरत्ने पुलस्त्यः ॥ निरग्निकः सपिंडं पितुर्भातु

रक्षिते. कनिष्ठनमकर्तव्यं सपिंडिकरणं तस्मै कार्त्तिकेति स्मृते. तेवारोचिने. वेष्टि पित्रावाप्रेषितस्ति. यममासा. ननिर्वर्तनत
 दा कार्यकनीयसा. संवर्तः. पुनः सपिंडीकरणं श्राद्धं पार्वणवचरत. अर्घ्य. जननैवपि. संयोजनं नचेति. तेवयसंतनिमूकत्वा
 त्रिषितावसितेपुत्रइत्यादि विरोधाच्चोपेयाः. व्युक्रममृतौ तु हेमाद्रौ श्राद्धं. मृतपितरि यस्याप्यविद्यते वपिता माहः. तेन देयास्त
 मः पिडा. प्रपितामहपूर्वकातिभ्यश्चैतदकः. पिंडो निघोक्तव्यस्तु पूर्ववत्. मातर्यथमतायां च विद्यते वपितामहा. प्रपितामहाप
 र्त्तस्तु कार्यस्तत्राप्ययं विधिः. एवं प्रपितामहजीवने नपि श्राद्धं निर्वह्य. नराहसुमुक्तं. त्रयाणामपि पिंडानामेकमापि सपिंडे. पितृत्वं
 मश्रुतेति तदिति धर्मो व्यवस्थितः. यतु व्युक्रममातु प्रमीतत्वात् तैव कार्यं सपिंडतेति नामात्मापि तदुक्तं. निन्तविषय. व्युक्रमेणामुता तां तु सपि
 ङ्डीकृतारिष्यते. यदि माता यदि पिता भर्तानेष विधिः स्मृत इति माधवीये संकाशेने. मदनरत्नादौ चैव. अत्र प्रपितामहदिभिः पितुः
 सपिंडने कृते पितामहे मृतो तत्सपिंडने सति पुत्र. न सह सतुः सपिंडनं कार्यं विहितं हेमाद्रिर्मतमाह. अन्येनैतन्नम्यं तेषामहं वा
 पुत्रांतरैरसंस्कृते यसंस्कृताभ्यामेवपि तुः सपिंडनं कुर्यात्. असंस्कृतो न संस्कारापूर्वोप्यौ तु प्रथो त्रयेः. पितरं तत्र संस्कृत्वा
 निमग्नं यमो ब्रवीदिति धर्मो गयश्चिच्छात. असंस्कृतो दाहाद्यशितिके चित. असपिंडीकृतापि तत्तत्. अतएवोक्तं तत्रैव
 यापिष्ठमपिशुहे नमुहं पापकृतापि वा. पितामहेन पितरं संस्कृत्वा दिनि निश्चयः. पापिष्ठमकृतसपिंडनं न तु पतित्वादि. अम्बिस्त
 पतिभरणस्य. क्रियः श्राद्धं शारिणी न संस्कार इति वेदवाच्योक्तः. पापकर्म्मिणो न संस्कारे न निजिगो न मोक्षे न्युक्तं निष्ठायास्ते. पूर्वयोः पु

शर्मो वेनुयोत्रः कुर्यादिवापि माहः. पितुः पश्चात्संवल्यारिगच्छति. कोत्रेणोकादशहादिकर्त्तव्यं श्राद्धं चोदशं. नैवस्योत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांशे विनामहः.
 तुः सपिंडनं कृत्वा कुर्यात्. मासानुमासिकं प्रति कुर्यात्. १. अपरा कर्म्मभूतपापे चैव. तेन सपिंडनं समाहित्य तां कृतसपिंडनयोरेव वावर्त्तानुमे
 वेन सपिंडनं कुर्यात्. यदास्ता कृते सपिंडकरणेनः पार्वणमात्रं भवेदिति द्वितीयं विरोधत्रये. केचित्सुत्रांतराभावे पितामहवार्षिकं सुप्याहुः. तन्तु श्राद्धस्य
 उशमात्तनेन मातुः इष्टया भवत्येव. पितृमहस्य चेदयादेको द्विष्टनपार्वणमिति वाचस्पतिरनगोक्तः. त्रयाणां योगो पश्चेत्तप्राधा
 न्यात्पितुः सपिंडनं कृत्वा पूर्वयोः कुर्यात्. पितामहे मृतो दशाहं न. पितृमृतो पितुः संस्कारं कृत्वा पितामहस्य पुनः सर्वमाकर्त्तयेत्. व
 ते दशाहेनैव. अत्र हस्त्यापित्रा. तेन योत्रोपपितामहश्राद्धे प्रकृते पितृमृतो दशाहं च वहे नैव योत्रः पितामहकर्म कुर्यात्. तस्मात्
 तत्वा इति मदनपारिताने पृथ्वी चंद्रो. यतु उत्तरालि. रोद्रो ह्यणीयाम्यस्यार्थे पितृभेषु वाग्निने. शमश्रुकर्मसकं चैव
 यत्प्रेतकार्म्ममपि बुद्धिमा. नरा इति सपिंडनं प्रकरणेया. मुख्यकार्म्मं निषिद्धं. सपिंडनापकर्म्मः सर्वकार्म्मेषु तद्वत्तेन इति नैव
 पूर्वोक्तं श्राद्धोक्तं निषोदशश्राद्धं. निकायार्त्तं. निवाचस्पतिमिथाः. तन्न. अस्य परिभाषा. तेन वाक्यात्सावका कशानेपितो
 र. अस्य प्रेनमात्रे न तत्त्वाभावेन. अथ हस्त्यापित्रा. हेमाद्रौ वृद्धस्पतिः भर्तृगोत्रेण नाम्ना वमातुः कुर्यात्. सपिंडनं. यतुम
 विष्ये. पितृगोत्रं. वृद्धेन कुर्यात्. दृष्टं गोत्रं. नरा इति नरापुरादिविवाहे तु पितृगोत्रेण धर्मविहितं. नपोक्तः.
 चानेकवचनेषु. द्यातत्यामातामहेन वा सहोक्तं. तत्रैव वस्ते. कामवविष्टो. नीवसितापितामहमाता. कुर्यात्. स
 पिंडनं. प्रमीतपितृकः. पित्रा तसि. पुत्रिक. पित्रा मातुः. पित्रा. लोणास्ति. पितामह्यादिभिः साध्मिना तत्तत्सपिंडयेत्.

यत्नानां नास्तिकित्वेकादशो द्विपार्वणकार्यं तदपि त्रिंशदिनः एकदश्यादीनां तदपि नेत्कृतं प्राक्: दंष्ट्रग्रहणात्पूर्वमेतदुत्तरा
 हादित्यं न सर्वकार्यमिति भट्टचरणाः सपिंडनविधिमाह वैजवापः समासे संवत्सरे त्वार्युदपाशाणि प्रयुज्येकं प्रतायत्रीणापि प्रतपा
 त्रं पितृपात्रेष्वसि च येति ये समाना इति द्वाभ्यामेवापिंशे याभिन्नशानि एष वामुगः प्रतः पितृस्तदुदासितः शिवं भवतु शोषाणां जायतां
 चिरजी जीवनः समानीवः सगच्छध्वः संवरध्वमिदि यद्यपि तत्रापि देवराहितमकार्यं कपवित्रकः न वाग्नौ करणं न च तत्रावाहनं चिन्तित
 मिति माकंडेयनोक्तं तथापि सपिंडीकरणं आहुतं देवपूर्वेन योजनीयं इत्यादि वराहोपाहकल्पः प्रतायत्रावाजेयं अत्र कामकाजौ वैश्वदेवावित्युक्तं प्रा
 क्: मैत्रायणीयपरिशिष्टे पितृविप्रकरे हेमः साग्नौ पितृवेदिः शुतुगोमिलः अनुक्तकांडेष्वापि तु व्यक्रमणमनावापि आमेन वापि सपिंड
 स्मावापि प्रकल्प्यो रिति तदापि हि मातापिताभिन्नपरं आपन्नोपिनकुर्वीत आहुतामेकाहं वादितेनेवाक्तेः कामधनौ सपिंडीकर
 णं यावत्प्रतदुत्तरावोडशं कैपकानेनैव कर्तव्यं सामिषेणादिजातिभिः विश्वप्रकारैः प्रतः सपिंडनाहं ध्वं पितृलाकनुगच्छीत कुर्यात्तस्यनुपा
 येयं द्वितीयो द्वे सपिंडनाहं स्मृत्यर्थस्मृसारूप्येन ततोऽदि कुर्यात् एतन्मन्त्रमासोपकार्यं अधिमासकर्मत्वं आहुताभ्युदयंतपा तथैव
 मयत्कर्म वत्सरात्प्रथमाहने इति हेमाद्रौ हारीनोक्तो इति कर्मव्याकरभट्टरुते निर्णयसिधौ सपिंडीकरणं अथ प्रथमावेति विद्वानि
 हेमाद्रौ हानं वैवमहाहानं स्वाध्याग्नितरेण प्रथमेनैव कुर्वीत महागुरुनिपातने अग्नितर्पणं हस्ते होमोदिनत्वाधानं तत्तु प्रथ
 ममाह सवत्सरे तदाह हेमाद्रौ वृषाणां पितुः सपिंडरणं वापिके मृत्यासरे आधानाद्यसंपात्ताने वत्सरागपि वत्सराह आदिपदं
 शद्विनिमित्तकमपरं दिवोदासीये महातीर्थं यग्नमन संवत्तानेव संवत्सननकुर्वीत महागुरुनिपातने गोडोनिर्बधेजावाकः

श्रीमतेः

सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रतपावर्णमुत्सवेत् दृष्टिणा पूर्णयोग्यश्च स्तुत्यसदसवेत् सपिंडनासावेनाधिकारीत्यर्थः गृहस्तुः
 सपिंडीकरणं अतएव प्रतकर्मोपयनिवर्त्य चरेत्ताभ्युदयकियां आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमेभुभदं सवोदिति ज्योतिषे उक्तं माधवीये
 देवसुः प्रमीते पितरौ यस्य देस्य हस्तस्याभुवि र्भवत् न देवं नापि वापि ज्यं यावत्सुणो निवत्सरः इदं वर्षं तस्य सपिंडनपरं तथैव काम्यं य
 त्कर्म वत्सरात्प्रथमाहने इति वृषाहारीताये कवाक्यत्वात् दृष्टिनिमित्तापकषेण वर्षमध्ये तुपिकाम्यारिभ वेति गोदापि ज्यं स
 पिंडनं अतएव लोगाभिः अन्येषां प्रतकार्याणि महागुरुनिपातने कुर्यात्संवत्सरावकां आहुते कंतु वर्जयेत् दाहा येदशा
 हांतं कार्यं तत्र चोवांतस्था प्रतिबंधकत्वात् आद्यं आहुतमुद्रोपि कुर्यादेकादशो हनीत्युक्तं अथ एकं सपिंडनं पत्न्या होत्वप
 वादमाह सप्यष्टंगः पत्न्या पुत्रस्यातश्च पुत्रात्रोस्तत्तनयस्य च स्नुषा स्वस्रोश्चापि पुत्रोश्च संधातमरणं यदि अर्वागशुन्मातृपि
 तपूर्वसपिंड्यमाचरेत् आलोगाभिः पत्न्या पुत्रस्तथाप्यौत्रोश्चातातस्युत्रका अपि पितरौ च यदेकास्मिन् रश्मिपरत्वासरे तदा
 आद्यमेकादशो कुर्यात्त्रिपत्तेतु सपिंडनं धवळनिर्बधे महागुरुनिपातने यथाविधिः कुर्यात्संवत्सरादवो गे कोदिशनपार्व
 यां ऋगु मातावेव तपान्नाता माया पुत्रस्तथा स्नुषा एषो चरेद्वाहस्य पितृसपिंडनपरं वत्सरावकावत्सरा
 आहुतं होत्वपः शुद्धिदेवसुः अन्नं आहुतं न वगं धमाव्यं च मे पुनर्वर्जयेत् इह तु रः शद्विनिमित्तकः महागुरुनि
 पातनुका म्यकि विनचाचरेत् आस्थिं मंत्रं लचयं च आहुतं देवक्रियांतपा तएत्सदि पीमत्यन्ये हेमाद्रौ

यववैवस्वतायकाद्यायसर्वस्वतस्य भयायच औत्तरायदभायनीदायपरमे -- कोदरा -- रा -- तेषां विधिनायपणंरु
 कृत्वा एकैकामादुतिद्वेनैतः कृष्णांगो कृष्णवस्त्रं वै हेमनिष्कसमान्वितं दद्याद्विधायनायां प्रीतो म -- रवाप
 राके पुनर्वसु नारायणोक्तिकोत्तरभक्त्या लुगनः पूर्वासादाविशारवाव हेममनत्रिपादसं मयुरनित्रेगर्गः मृतचा न उपनी
 गृहयस्यप्रविष्टोसौतिछेदयकराचने अचिरान्मृत्युमायातेहतहोदिपरिग्रहः तत्राशानिप्रवक्ष्यामिधुम -- यथा राणांरु
 ताक्तानामग्नेदुःखामुखेबुधः आडुबंशिणीविधियन्तान् शांतिः कृतमभवत् सावित्र्यसहस्रवर्णहीररांनित्रकाययन्तः कविताति
 -- दुतांतेभारहृदिणाः अपब्रह्मचारिभूतो शौनकः ब्रह्मचारिभूतोरीतिंकपयातमसमासतः तत्रावकीर्णदोषस्यप्रयश्चित्रं
 प्रशांतये द्वाहाराय उबंवाच्यं वरात्तेयापवावरत् स्नानकोब्रह्मचारीच निधनं प्राप्नुयाद्यति संयोज्यवाकं विधिनासंयात्याना
 ततपरं देशकाद्यैस्मृत्यामुकगोत्रासुकनाम्नोत्तस्य ब्रह्मचारिणोव्रतविसर्गं करिष्ये इत्युक्त्वा हेमानां हीश्रादुःखत्वाग्निप्रतिष्ठा
 यापारंतेवत्तम् सभिर्वाहतिभिरग्नयेव्रतपतयेग्न -- तानुद्यानफळसंपादनायविश्वोदेवस्य चाज्यं कुचां स्विष्टकृदादि
 समाप्य पुनर्देशकाद्यैस्मृत्यां विवाहं करिष्ये इत्युक्त्वा हेमानां हीश्रादुःखत्वाग्निप्रतिष्ठा
 नवावेद्याग्निप्रतिष्ठायापारंतेग्नहस्तपतयेविवाहविधियोजकायचयस्मत्तुं कामं कामयितुं कामययाहतिभिश्चाज्यं कुचां ॥ श्रीरामः
 स्विष्टकृदादिसमासां केनारवां के रावचरत् विधानमाद्यायां येषां कुंवे ब्रह्मचारी निधनं प्राप्नुयाद्यति -- सयमामोति सो
 पिदुर्गतिमाप्नुयात् मृतस्य भ्रियमाणस्य उबंजतमारेदोत् विंशतिभ्यो ब्रह्मचारिभ्यो दद्यात्कोपीने कान्तपातः हस्तमात्राकृपा
 मा -- दद्यात्कृष्णाजिनाग्निं पादुकाद्यैर्माल्यानिगोपीचंदनमेव च मणिप्रवादमादाय पूषणादिसमर्पयेत् एवं कृते विधाने

रविभक्तोपिनजायेत अत्रमुदं चित्यं कुक्षिं मृतोत्तुयमः मृतस्य कुक्षिनेरेहं निवने होधभूमिषु रासरचितयास्यश्चादुःखान्यत्र
 नंदहेतुः नगंगाधुवनकायं निक्षेपेत् -- ते षड्वृत्तपूणेन विधिनात्यं कर्तुं चरेत् ततोस्ति संयंतस्य गंगायां प्रक्षिपेत्तुभीः
 मासिमोसिततः कुर्यान्मासिश्चादुनिपार्वणात् इत्येतकुं कुक्षिमरतो -- कथितं शास्त्रकोविदैः रादिनलेसरिष्य शुणुकु
 छगणां विप्रउत्तरोत्तरतो गुरुं विवर्जितातु इध्मोचर्चयिस्तनीयकः विकर्तव्रणताम्नोच रुद्रश्चेत् -- याष्टकमित्यक्ताः मृतं च
 प्रापयेत्तीर्थं मषवातरुमूलकं नपिउन्नोदकं कर्तयेत् नचरानक्रियांचरेत् षणमासीयः सिमासीयमृतः कुक्षीकरावनः परि -- द्वावरेहाहंयानि
 वाद्रायणं चतः अक्षतपार्थश्चित्रकुप्यादिदाहे इदं प्रापश्चित्र अतएव कुनग्यादिवत्कुक्षिनोपि द्वाहशानां चरत्तपार्थो प्रोक्तः -- मरणो
 तमात्राचमुक्तं कामैः क्रियादिनस्य मृतस्य महाराहण एव चेति यथाष्टचरणस्यादुमरणोत्तमशौचं महारागास्तः वातया भ्रमरीकुक्ष -- द
 मगंहराः अशांमिग्रहणीत्येषामहारागाः प्रकृतिं तांति रजस्वलायास्तु दुष्टरातातपः रजस्वलायाप्रतायाः संस्कारादीनिनावरेत् उं प्रोत्रात्रा
 त्रनातातांशवर्धमणदाहयेत् अनः प्रक्षाल्य काष्ठवदु वाच्यहो ध्वं मवत् संकटमुमदनरत्नेस्मत्येनरः आशोवत्तनतिकाने राहयेदनरायदि उद्धनननुने
 येन स्नापयित्वा तुमं वतः आपोहिद्येनिति सृभिर्हिरण्यवर्णाश्चतसृभिः पवमानानुवाकेन यदंतीति दससभिः ततोम जपरवित्रेण गोमूत्रेणा
 पचयित्वा स्नापयित्वा न्य -- वर्षमेतः तदाहादिकं ततः कुर्यात्स्नानापतिवचोमैत्रपाये यदुपवित्रमापो भस्मा ॥ नितिमितातारापेपंच
 भिः स्नापयित्वा तुगये -- तां कृत्वा दाहयोद्दीपपूर्वकं गृहकारिकायां अंतरिक्षं मताय्यमद्रावश्मसमादृतः उद
 क्यामृतिकानारीचरत्तां द्रापणवयं -- नरशतशर्पादिके संस्नाप्य तस्मिन् गोमयमत्कु -- दकपंचगव्यकंदोदकोरापोहि

निर्णयः

छेत्रिपावमानीभिः संस्नाप्यान्वयस्वेधनेदहे - माधो धायनः उदक्यास्तिका मत्स्यो नरे चो दायणावयामिति स्तुति
 कायास्तमिताभिरायाः स्तुतिकामां नो यातुकं कुर्व - उप यपवगव्यं पित्ततः पुण्याग्निरपि मया पोषा
 वा शुद्धिं मे ततः तेनैव स्नापयित्वा तु कुर्या यथाविधिः प्रा - तेविशेषः स्तुतिकानुवृत्ता सा श्री विस्तारतामरणगता
 त्रिषण्णपयंत रूद्रोक्तं वृणसर्वदा स्तुतिकानुयदानागरीरजसानुपरिष्कृता वि - सानारी द्विष्यं कृष्णमावरेत् इदं हि नी यश्च ह
 स्तुतिकानुयदाना श्री विस्तारतामरणगता त्रिषण्णवदिना दवांगे कारे नो विरुद्धाति उं ध्वंतिस्तुतिकानुयदानागरीपाणतं अयपरिस्थितं
 मासमेकावधियाव त्रिभिः कृष्वैवैव उद्भाति ॥ ॥ गमै ॥ रगभिणीमतौ तु मदनरत्ने शानकः गभिः पुण्ड्रक्यासंस्कारं शिषुं शसंस्कार
 मेव च प्रवक्ष्यामि समासेतु शौनकाहं हि जन्मनां गभिणीमरणे प्राप्ते गोमूत्रेण जले सह आपो हिष्ठादिभिर्मंत्रैः प्राभ्यासं सौममि स्थितं प्रनं
 रमरानेनीत्यापो द्विष्यारुततः पुत्रमादाय जीवश्चेत्त नंदत्वा स्तुताय नु यस्तैस्तनः शशयत्पुत्राशय धर्मं पणदाहयत् तत्रैव मउद्भाति म
 प्यामताया हभिणा शिसेर निधाय स्य तस्यानाभिर प्रास्तय मुदं वनं उरुं हरिपयगमैः समवर्तते त्रिविधा गमैश्च द्वापाणं संप्रदात्य निव
 नेत्सया जीवन जीवत्तमम पुत्रके स्फुत्का सोत्रयेत्तेति पंचभिः स्नापयित्वा हिरण्यमंतं यममो निधाय चारीती भिरभि मंत्रं यस्तैस्तनः शश
 यरतिस्तनं पापयित्वा शुभं नाम भामये इति वेदस्व के शनायुधायैति पंचाङ्गु निदुत्ता प्राणाय स्वाहा प्रस्त्रिस्त्रिस्त्रि नुका वा स्यां व्याहृत्या चान्य
 इत्यादि नमुरं सूत्रेण सं - यधते नो नित्यं ब्रह्मणा यति कानां मूर्तिं दद्यात्पयपोक्तं न कल्पेन दहेत् वा धायनं तु रातायुधायैति पंचमो हो
 नंतं यथा सायायास वि यासाय सं यासायो धासाया क्या साया शुवे शो क्ताय तपते तपत्यं ब्रह्म हत्या ये सर्वे स्वै रति स्वाहा ते राद्रुतयोषि विष्णुः रा
 सुकारिकाया

श्रीरामः

यदागर्भवती नारी सशल्या संस्थिता भवेत् कुक्षिं भित्वा ततः - - सगर्भदहने तस्यावर्णं जं वधपातकं प्रायश्चित्तं च
 रित्वा तु शुभ्यति पापकारिणः दग्धा तु गर्भसंयुक्ता त्रिरब्दं कृष्णमावरेत् अथान्वारोहणं स्त्रीणां मात्मनो भर्तुरेव सर्वपापक्ष
 यकरं निरयोत्तारणाय च अनेकस्वर्गफलं देवमुक्तिं देवतथैव जन्मोत्तरे च सौभाग्यं धनपुत्रादिरुद्दिदं देशकालौ स्मृत्वा उ संधती
 समाचारत्वे स्वर्गलोके महीयमानवत्वं मनुष्यलोके समसंख्यायां वच्छिन्नस्वर्गवासं भर्तुं सदितं चतुर्दशैर्द्रावच्छिन्नकालिकृत्नीडमा
 नत्वं मातृ पितृ श्वशुरकुलत्रयपूतत्वं ब्रह्मघ्न मित्रघ्न कृतघ्न पतिपूतत्वं मत्यवियोगकामा भर्तुं ज्वलितचित्तारोहणं करिष्ये अ
 नुगमने तु फलमुक्तिः अन्वारोहणं करिष्ये इत्युक्त्वा हरिद्राकुंकुमांजनादियुतशर्पाणि सुवासिनीभ्यो दद्यात् मंत्रस्तु लक्ष्मी नाराय
 णो देवो बलसत्त्वगुणाश्रयः गाढं सत्त्वं च मे देया ह्ययनेः परितोषितः सोपस्कराणि शर्पाणि वायनेः संयुतानि च लक्ष्मी नाराय
 ण प्रीत्यै सत्त्वकामादशम्यहं अग्नेः समीपमागत्य पंचरत्नानि पल्लवे नीलांजनं तथा बध्वा मुखे मुक्ताफलं न्यसेत् ततोऽग्निप्रार्थनं
 कृत्वा मंत्रेणानेन निश्चितं स्वाहा सं श्लेषनिर्विण्णशर्वगो ब्रह्मनाशन सत्त्वमार्गप्रदानेन नयमां यत्पुरांतिकं ततोऽग्नावाज्यमाग्न

येन जेधिपतये विष्णवे सत्त्वाधिपतये कालाय धर्माधिपतये पृथिव्यै लोकाधिपतये इन्द्राय साधिपतये वायवे बलाधिपतये क्रायस्य सर्वा
 धिपतये कालाय धर्माधिपतये इन्द्राय सर्वसाधिपतये ब्रह्मणे वेदाधिपतये रुद्राय श्मशानाधिपतये वज्राय अग्निप्रदाधिपतये कृत्यदपदमुपलब्ध
 संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वा निप्रार्थयेत्। त्वमेव सर्वभूतानां तत्त्वस्य सत्त्वाधिपतये त्वमेव देवजानीयेन विदुषां निमानुषाः अनुगच्छा
 मिभेन्तारं वैधर्म्यभयपीडिताः सर्वमार्गप्रदानं नयमानं भूतैः मंत्रमुखाप्यत्रानेकैः प्रविशेत्तु तां शानं गौडं स्तु इमानारीरविधवा इति इ
 माः पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियोपायाः सुशोभनाः सदेभर्तृशरीरेण संविशंतु विभावसु इति वविप्रः पठेत्सिद्धिः। कातेरुतुर्गं प्रतीतारसुतां देवरः शिष्या
 वा उद्दिष्टं तिष्ठाम्यामुत्थापयेत् एतन्महिमा मिताक्षरादौ ज्ञेयः पृथिवी चंद्रोदये स्कंदे अनुव्रजंती भर्तारगृहात्पितृवर्गं मुदा पदे पदं श
 मेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं यत्नगिरा यारुत्री ब्राह्मणजातीया मृतं पतिमनुव्रजेत् सा स्वर्गमाप्नुयात्तेन नात्मानं न पतिं न पदं इति यत्र वा
 प्रपातं च्रियते यासंभर्तृब्राह्मणा शोककर्षिता न ब्रह्मगतिमाप्नोति मरणादात्मधातिनीति तत्र पृथक् चित्तं समास्य न विप्रारं वृत्तं
 इति अस्यां चैव नारीणां स्त्रीधर्मैः परः स्मृत इत्युक्तं न सोक्तैः पृथक् चित्तं स्तु क्षात्रियादिपरा तद्विधिब्रह्म देशांतरे स्मृतं पत्नी सा
 धीतया दुकादय निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेत्तातवेदसं शग्वेदवादात् सा ध्वी स्त्री न भवेदात्मधातिनी अहाशौचं निहतं तु भ्रातृ

प्रामोतिरास्त्रवत् इमानारीरविधवा इति शग्वेदवादः अहाशौचं मन्वादिहणपरमिति स्मार्तः निषेधवाक्यानि प्रायश्चित्तार्थं मृतेन वा सह नि
 पद्यन्मृतां पुराणीत्याहुः अस्ति दोहपलाशदहिवानपृथक् चित्तं दोषः अंगत्वेन स्थानपत्यावाशरीरतुल्यत्वात् यत्तु ब्रह्मणा वाक्यतश्चैव नि
 वृद्धे वा भवेत्पतिः पुनात्यधिधवानारी तमादाय मृतो तु पतिरिति तीर्थतत्पतितदाहादिनिषेधेन सह गमनस्य दूरापास्तत्वादर्थवादमात्रमिति पृथ्वी
 चंद्रः जन्मांतराय पापवतः सह मरणेनोद्धार इति स्मार्तगौडः शुद्धितत्वे व्यासः द्विके नित्यदेशस्था सा ध्वी वेत्तु तानि श्रया न दहेत्स्वामि न तस्याया
 वदागमं न वेत्तु तत्रैव भविष्ये तृतीयैः द्विद्वयायाम् मृते भर्तारिवोद्दिष्टा तस्यानुमणार्थाय स्थापयेत् देवरात्रकं एकां चित्तां समासाद्य भर्तारं या नुगच्छ
 ति तद्भर्तुर्पैः क्रियाकर्ता स तस्याः क्रियांचरेत् एतदशाहं तं यश्चाग्निदाता प्रेतस्य पिंडं दद्यात्स एव हि इति वायवीयोक्तेः आपस्तंबः चिति
 श्रया तु यानारी मोहाद्विलिता भवेत् प्राजापत्येन शुद्धयेत तस्माद्वै पापकर्मणः तथा अन्वारीहिकते पत्न्याः पृथक् पिंडांस्तिलंजलीन् पृ
 थक् शीलेन कुर्वीत दद्यादेव शितं तथा अन्यत्यागुक्तं इदं गर्भिणी बालापत्या स्मृतिकारजस्वला अभिचारिणी भिर्नकार्यं स्वेरिणी नापतितानां
 वयोपितां नास्ति पत्याग्निसंवेश्य पतितो हितथा कुम्भा विनिमदनस्नेहस्मृतिसंयहोक्तं रुद्रस्यतिः बालसंवर्धनं मुक्तावा स्मृतिकानां आपत्या
 न गच्छति प्रतोपवासनियतारक्षेत् कुम्भे च गर्भिणी तृतीयपादे रजस्वला स्मृतिका वनि पृथ्वी चंद्रोदये गौडाय शुद्धितत्वे च पाठः तत्रैव रुद्रा

रक्षयेपि बालापत्याश्रगभिण्याद्यहसतवस्तथा रजस्वलाराजसुतेनारोहंतिवितांसुतइति अत्रिः पतिव्रतासंप्रदीप्तप्रविशेच्च कृताशानमितिमा
 रताहवेदात् साध्वीस्त्रीतिब्राह्मण पतिव्रतानामेवाधिकारो न दुर्जनानां यत्तु अवमस्ययाः पूर्वपतिं दुष्टेन चेतसा व्रतंतेयाश्च सततं भर्तृणां प्रति
 कृतः तत्रानुमरणं कालेयाः कुर्वन्ति तथा विधाः कामात्क्रोधो धातुभयान्मोहा सर्वा एवाभवत्येति भारते तत्कैमुतिकन्यायेन स्तावकमिति पृथ्वी
 चंद्रः ब्राह्मण्यो एकवितरे वनपृथक् वितिः क्षत्रियादीनां पृथगेकावैतिकः यतस्तस्मात्करमदनपारिजातादयः शुद्धिविंतामणौ चैव तत्रावगो
 हणे भर्ता शौचमध्यतदूर्ध्वं वा कृते त्रिरात्रमध्य एव दशपिंडाः सहगमने तु भर्ता शौचं तुल्यमाशौचं पिंडदानं च अन्वितायाः प्रदातव्या दशपिंडा
 स्प्रोहणतु साम्यशौचं यतीते तु तस्याः श्राद्धं प्रदीयत इति शुद्धित्वे शक्यताणो चैव न सिस्मृतेः संस्थितं पतिमा किं गप्रविशेद्या कृताश
 नं तस्याः पिंडादि कंदेयं क्रमशः पतिपिंडादिति जनकशक्यताणिः शुद्धित्वं च तज्जपोक्तेश्च अन्यत्रागुक्तं यदा तु रजस्त्यका विमृते प
 त्यो देशकालवशात्ते देवानुगच्छति न शुद्धिप्रतीक्षते तत्र विधिः देवयाज्ञिकनिबंधे यदा स्त्रिया मुदक्यायां पतिः प्राणान् समुत्सृजेत् प्राणान्
 कंतं दुर्जनानामवहन्यादिशुद्धये मुसलाघातेस्तदस्य कस्त्ववते यो निमज्जलात् विरजस्कामन्यमानस्त्वेति ते तदस्य कक्षयं दृष्ट्वा शौचं प्रकुर्व
 तपंच मृत्तिकाया पृथक् त्रिंशदिशति दशचक्रावो दत्वा त्वहः क्रमात् विधानात् वचनाच्छुद्धा समा रोहिद्धृताशनं नारीणां सरजस्कानां मि

यं शुद्धिरुदाहृता अत्र आहोरो निर्णयः पूर्वमुक्तः इति मृदुकमलाकरकृते निर्णयसिंधो अंशकर्म निर्णयः सहगमन
 विधि निर्णयः अग्निप्रवेशाशक्तौ तु विष्णुः मृते भर्तारि ब्रह्मचर्यं तदन्वारो हणवेति ब्रह्मैवैवर्तं सहानुगमनं शस्तं वैधव्य
 स्थाप्यपालनं यत्तु तत्रैव कलौ नान्यो गतिः स्त्रीणां सहानुगमनादृते इति तद्वद्ब्रह्मचर्याशक्यत्वं परं तथा च सनुः ब्रह्मचर्यं
 चरेद्वापि प्रविशेद्वा कृताशनं काशोरवडेपि पत्यो मृतेपिया योषित्वे वैधव्यं पालयत्कचित् सा पुनः प्राप्य भर्तारं स्वर्गलो
 कं समभ्रूते अनुयाति न भर्तारं यदि देवास्त्वं यंचन तत्रापि शीलं संरक्षेच्छीलसंगात् स तस्य धः तद्गुणयादपि स्वर्गो त्यति
 पतुति नान्यथा तस्याः पिता च माता च भ्रातृवर्गः सत्येव च अथ विधवा धर्माः मदनरत्ने स्कादे विधवा कंबरीबंधो
 भर्तृबंधाय जायते शिस्मो वपनं तस्मात्कार्यं विधवया सदा एकाद्वारः सदा कार्यं न द्वितीयः कदाचन मातापवासां वा
 कुर्याच्च आद्रा यणमथापि वा पर्यकशाथिनी नारी विधवा पातये सति नैव गोहृतेन कार्यं ह्यिया विधवया क्वचित् गं
 धद्रव्यस्य संभोगे नैव कार्यं सत्यापुनः तपेण प्रसहं कार्यं भर्तुस्तिल कुशादकैः तस्मिन् सति शुश्रापि नाम गात्रादि
 पूर्वकं इदमपुत्रापरमिति मदनपारिजातः नाधिराहे दनदुहं प्राणेः कंठगतैरपि कंचुकं न परीदध्यादिसौ न विहृतं

वसेत् वेशरेवकार्तिके माघे विशेषनियमांश्चरेत् नारदीये प्रचेताः तांबूलस्थंजनं चैव कांस्यपात्रं च मोजनं यतिश्च ब्रह्मवारीचविधवाचविवर्जयेत् आद्रोदोतु विशेषः प्रागुक्तं न यत्तु बोधायनः संवत्सरं त्रैतपत्नी मधुमा संविवर्जयेत् अधः शयीत षण्मासानिति मौदुल्यभाषितमिति तदसवर्णापरमित्यपराकः अथ संन्यासः याज्ञवल्क्यः वनाद्रुहाद्रुहत्वे हि सार्ववेदसदक्षिणां प्राज्ञापस्योतदंतेताने ग्रीनारोप्य चारुमनि अधीतवेदाजपकृत्स्नं त्रैवान्नं दोग्निमान् शक्त्या च यरुहं मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा एतदाश्रमसमुच्चयपक्षे जाबालश्चक्रोत्वन्यपि पक्षात् उक्तः यद्वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद् रुहाद्वा वनाद्वा अथ पुनरव्रती वा व्रती वा स्नातको वाऽस्नातको वा तस्मात्प्रारभ्य न हि को वा यदहरेव विंजनेन दहरेव प्रव्रजेदिति अंगिराः प्रव्रजेद् रुहचर्याद्वा प्रव्रजेच्च गृहादपि वनाद्वा प्रव्रजेद्विद्वान्ना तु रोवाथ दुःस्वितः आतुरो मुमूर्षुः दुःस्वितश्चैरव्याघ्रादिभीतः भारते आतुराणां च संन्यासेन विधिर्नैव चक्रिया प्रेष मयि समुच्चार्य संन्यासे तत्र पूरयेत् जाबालश्चक्रोत्वावपि यद्यातुरस्यात्मनसा वाचा वा संन्यसेदिति अत्र विप्रस्ये वा धिकारः ब्राह्मणाः प्रव्रजंतीति जाबालश्चक्रोत्वावपि आत्मन्यग्रीनसमारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् रुहादिति मनूक्ते श्वेति विद्वा

नेश्वरादयः रुद्रयाज्ञवल्केषां च त्वारो ब्राह्मणे स्यात् आश्रमाः श्रुतिचोदिताः क्षत्रियस्य त्रयः प्रोक्ता द्वारेको वैश्यस्य द्वे इति माधवस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियो वाथ वैश्या वा प्रव्रजेद् रुहादि कौर्मोद्युक्तेर्वर्णत्रयस्याप्यधिकारः पूर्ववाक्यं तु का पायदंडाय निषेधार्थं मुखजानामयं धर्मो यदिष्टे लिंगधारणं राजन्ये नैव श्रियोर्नेति दत्तात्रेयमुनेर्वचः इति बोधा यनोक्तेरिति पक्षांतरमाह तत्संतु कुटीचकादिपरमेतदिति योपि संन्यासपक्षे तत्कमिति क्लो निषेधः सोपि त्रिदंडादिपर इत्युक्तं प्राक् सच संन्यासश्चैतुर्थ्याह हारीतः कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः चतुर्थः परमो हंसो यो यः पञ्चाक्षरऽक्षरः आद्यः पुत्रादिना कुटीकारयित्वा तत्र गृहे वा वसनं काषायवाससशिखोपवीतं त्रिदंडवान् बंधुष्वस्वगृहे वा भुंजान आत्मज्ञो भवेत् एतदयं ताशक्तपरं द्वितीयस्तु बंधून् रहित्वा सप्तागाराणि भैक्ष्यं चरन् पूर्वोक्तवेषः स्यात् हंसस्तु पूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः एकं तु वेषा वदंडं धारयेन्नित्यमादरादिति स्कादात् विष्णुरपि यज्ञोपवीतं दंडं च वस्त्रजंतुनिवारणं तावन्परिग्रहः प्रोक्तो नान्याहंसपरिग्रहः चतुर्थोपि स्कादे परहंसस्त्रिदंडं चरज्जु गोवालनिर्मितं शिखायज्ञोपवीतं च नित्यकर्मपरित्यजेत् अयमप्येकदंडपवं येत् शिखोपवीतादित्यागनिषेधात्त कुटीचकादिपरा यत्तु मेधातिथिः

यावन्मस्युत्त्रयोदंदास्तावदेकेनवर्जयेदिति तदपितत्परमेव यच्चात्रिः चतुर्धोभिश्चः प्राक्ताः सर्वे चैव त्रिदंदिनइति त
 दादंदादिपरं नयद्विपरं वाग्दंडोयमनोदंडः कर्मदंडस्तथैव च यस्येतेनियतादंडासत्रिदंतीति बोध्यते इति मन्त्रेः तस्मात्स
 रमहंसस्यैकदंडएव स्यात्विदुषः विदुषस्तु सोऽपि नास्ति नदंडेन शिखानाद्यादंनं चरति परमहंस इति महापतिपद्युक्तः
 ज्ञानमेवात्यदंडइति वाक्यशेषाच्च यत्तु यमः काष्ठदंडो धृतो येन सर्वाशीज्ञानवर्जितः सयाति नाकान् घोरं कर्मत्या
 गासांतंतिते इति स्मृतेः यच्चाश्वमेधिके एकदंडी त्रिदंडी वा शिखी मुंडी तपुव वा काषायमात्रसारापि यतिः पूज्यायु
 धिष्ठिरेति तस्यापि पूर्वोक्त व्यवस्था ज्ञेया अथ तद्विधिः बोधायनः कृत्वा श्राद्धानि सर्वाणि पित्रादिभ्योऽष्टकं च
 थक् वापयित्वा च केशादीन् मातृ यन्मातृका इमाः सर्वाणीति स्वस्य नवश्राद्धादुश श्राद्धादिकृत्वेत्यर्थः स्मृत्यर्थ
 सारपि एकादिष्टविधानेन कुर्यात् श्राद्धानि षोडश अग्निमान्पावणेनैव विधिनानिर्वपेत्स्वयमितिकायायनः कृत्वा
 लुक्कुरः कृत्वा पावनार्थमनाश्रमी आश्रमी चेत्तत्तत्कृत्वा तेनासौ योग्यतां व्रजेत् बोधायनः सदेवमार्पकं दिव्यपि
 त्र्यं मातृकमानुषे भौतिकं चात्मनश्चात्ते अहो श्राद्धानि निर्वपेत् अत्रक्रममाह हेमाद्रौ शौनकः देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णु

महेश्वरो देवताः आर्षेर्देवपित्रह्यर्षिश्चार्पयः देवर्षिश्चर्षिमनुष्यर्षयो वा मरीच्यादिः शृणुय इति संन्यासपद्धतौ दिव्येव
 स्फुटद्रादित्याः मानुषसनक संनंदन सनातनाः भूतश्राद्धे पितृव्यादिभूतानि चक्षुरादिकरणादि चतुर्विधो भूतग्रामश्चेति ति
 स्त्रः पित्र्ये पित्रादित्रये मातामहाश्व मातृके मातादयस्त्रिस्तः आत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहो देवताः आत्मश्राद्धं परमा
 त्मदेवत्वमिति संन्यासपद्धतौ सर्वत्र च नोदीमुखत्वं विशेषणं ज्ञेयं सर्वत्र पित्रे दानं युग्माविषाः दक्षकृतसंयवसूत्रावि
 श्वदेवो अन्यन्मादी श्राद्धवदिति हेमाद्रिः स्मृत्यर्थसारे केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा पकृत्ययेत् दंडं जलपवि
 त्रं च शिक्यपात्रे कमंडलु आसनं कौपीनमाच्छादनं कथं पादुके इति दशपंचवा एतच्च पूर्वोक्तो नोदीमुखं कृत्वा परेद्यः पुण्या
 ह वाचने कृत्वा कार्यमिति शौनकः बोधायनः त्रीनदंडा नंगुली स्तूणान्वेणवा न्मृदंसंभितान् एकादशं नवद्वित्रि
 चतुःसप्तान्यपर्वकान् वेष्टितान् कृच्छ्रगोवाल रज्ज्वातु चतुरंगुलान् एकावातादृशो दंडो गोवाल सदृशो भवेत् अन
 ग्निरग्निमुत्पाद्य नित्येन विधिना ततः पृष्ठादिविविधानेनैत्यर्थः स्वाग्नावेवाग्निमान् कुर्यादपवर्गोक्तमादित आ
 ज्यं पयोदधीत्येतच्चिदृद्वा जलमेव वा ॐ भस्मिन्नादिना प्राश्य रात्रिं चोपवसेत्ततः अथोदित्यस्यास्तमया पूर्वमग्नी

नविहृत्यसः आज्यमग्नौ गार्हपत्ये संस्कृत्येतेन च स्तुत्वा पूर्णयाहुवनीयेतु जुहुयात्प्रणवेन ततः ब्रह्मान्वाधानमेतत्स्याद
 ग्निहोत्रे दुतेततः संस्तीर्य गार्हपत्यस्य दर्भानुत्तरता चतुः पात्राण्यासाद्य दर्भेषु ब्रह्मापतन एवतु जाग्रया द्वात्रिंशेतां
 तुयावद्वाह्मो मुदूर्तकः अग्निहोत्रं स्वकाले तु दुत्वा प्रातस्तनंततः इष्टिं वैश्वानरी कुर्यात्प्राजापत्यामथापिवा जावाल
 श्रुतो तद्वै के प्राजापत्या मेवेष्टिं कुर्वति तदुत्ततथा न कुर्यादाग्नेयी मेव कुर्यात्सश्चोत्रं धातवो यामेव कुर्यादित्युक्तं तेनात्र वि
 कल्पः अत्राहुः त्रेताग्नः प्राजापत्या तद्वाकशेषाग्नौ निति बहुत्वकताः एकाग्नेयीति अनाहिताग्नेरिष्टिस्तु न वैश्वान
 रः आग्नेयो वाचरिति माधवः कात्यायनः आत्मन्यग्नीन्समाराप्य वेदमध्याह्नितं हरिं ध्यात्वा हृदित्वं तु ह्योता गुरु
 णाघ्रेषमीरयेत् कपिलः विधिवत्प्रेषमुत्काथयितुं पात्रं विरुच्यैः अतः सर्वभूतेभ्यो मत्त स्वाह स्य पाभुवि निनीय
 दंडशिक्षा तु पात्रं व्याहृतिभिस्तथा गृहीत्वाथ बहिर्व्रजेत् बोधायनः सरवे मेत्यादिना देवे येन देवाः पवित्रकं यदस्य पा
 रं शिक्वा तु पात्रं व्याहृतिभिस्तथा युवास्तवा सा कोपीतं गृहीत्वा बाधवां ऽस्य जेत अथक्रमः अत्र सन्यासधिकार
 सिध्यर्थं स्वस्त्ययनश्चादुषोऽशश्चादु मपिंडनानि साग्निः पार्वणान्यग्नि स्वेकादिष्टविधिना कृत्वा नाश्रमी चेत्

कुचतुष्टयमन्यसु तत्तत्तुं कृत्वा दगयन् एकादश्यां वा साग्निरमावास्यायां पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां यथा प्रवर्णि प्राजा
 पत्यास्यान्तरे देशकालोऽस्मत्वा परमहंसादिसन्यासग्रहणं करिष्य इति संकल्प्य गणेशं संपूज्य पुण्याहं वाचयित्वा मात
 का पूजां रक्षिष्यादु च कृत्वा स्तमयात्वा गोपासनं समिध्या हिताग्निसु गार्हपत्यां विधुरोग्निहोत्रे त्रिकंडमंडनोक्त
 दिशा कुपत्या सह पवमाने स्थितं पूर्णाहुत्यंतवाऽधानं कुर्यात् ब्रह्मचारी चैल्लौकिके विधुरश्चेद्याहृतिभिः प्रणवेन वा
 ग्निमादायां वेग्निरुपसा मित्यानीय एष्टादिवीतिनिधाय तेनैव समिध्य तत्सवितुस्तं सवितुर्विश्वानन इति तिस्रः
 समिधाभ्यां दध्यात् एवमग्नौ सिद्धौ कक्षोपस्तुवर्जं पवनं कृत्वा पयादधियुतं माज्यमयोवा ॐ भुवः सावित्री प्रविशा
 मितस्तवितुर्वरेण्यमिति प्राश्या चम्यपुनरादाय ॐ भुवः सावित्री प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि इति द्वितीयं ॐ
 स्वः सावित्री प्रविशामि धियो यो नः प्रचोदयात् इति तृतीयं समस्तया चतुर्थं ॐ भूभुवस्वः सावित्री प्रविशामि
 तत्सविं यात इति सन्यासपट्टतोतु विरुदसीति प्रथमः प्ररुदसीति द्वितीयं विरुदसीति तृतीयं प्राश्यापपुन
 र्विति जलं प्राश्या सावित्री प्रवरा उक्तं तत आहुवनीयं विहृत्य ब्रह्माणमुपवेश्याज्यं संस्कृत्य चतुर्द्वादशावाग

हीत्वा समिसूवीं ॐ स्वाहा परमात्मन इदमिति दुत्त्वोपवसेत् ततः सायं होमं वैश्वदेवं च कृत्वा गेरुदकुशानां स्तौय दे-
 डादीनि दशपंचवासाद्य ब्रह्मासने कृष्टाजिनोपविष्टो रात्रौ जागरं कृत्वा प्रातर्होमानंतरं प्राजापत्या वैश्वानरां वा कृ-
 त्वा सावित्र्या सर्वस्वं ब्रह्मण च मधुपूर्णं तेजसपात्रं दत्त्वा दारुपात्राण्याहुवर्नाये शममन्मया निवाजले क्षिपेत्
 कृष्टाजिनं त्वाददीत अनाहिताग्निस्तु वैश्वानरमाग्नेयं वाचं कृत्वा पात्राण्यग्नेराक्षिप्त्वा भर्भुवः स्वरित्यपः स्पृष्ट्वा
 तरसमंदीति जप्त्वा विप्रान् संभोज्य पुण्याहं वाचयित्वा त्रवाचनं कृत्वा हेमरुण कुलजले स्नात्वा पुरुषाय चरुं कृत्वा प्रा-
 णाय स्वाहेति पंचाज्याकुतीं कृत्वा पुरुषसूक्तेन प्रत्युचमाज्यं चरुं च जुहुयात् अत्र विराजा होमं केचित् आहुः यथा
 भं शिवगीतासं जुहुयाद्विरजामंत्रैः प्राणापानादिभिस्ततः अनुवाक्यं तमेकाग्रः समिदाज्यं चरुं न पृथक् आ-
 त्मन्यग्नीन् समारोप्य याते अग्नेति मंत्रतः भस्मादायाग्निरित्याद्यैर्विमृज्या गानि संस्पृशेत् पापैर्विमृश्यते संस्पृश्य
 तेनून संशयः यथा प्राणापानान्यानां दानसमानां मेशुध्यंतो ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूया संस्पृष्ट्वा स्वाहा सर्वत्राणि गो-
 कंदेव तत्तयस्यागः वाङ्मनश्चक्षुश्चोत्रजिह्वाघ्राणरेतो बुद्ध्या कूर्तौ संकल्पामेशुध्यंतो ज्योतिः ० त्वक्चर्ममांस

तद्विरमेदो मज्जास्नाय्वस्कीर्णनिमेशुध्यंतो ज्योतिः ० शिरः पाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजं घृशि श्रोण्यस्तुपायुवो मेशुध्यंतो ज्योतिः ० श-
 क्त्वा स्पर्शं परसंगंधामेशुध्यंतो ज्योतिः मनोवाक्कायकर्माणि मेशुध्यंतो ज्योतिः अथोक्तं भवैरहंकारैर्ज्योतिः ० आत्मा मेशुध्यता ज्योतिः ० अंत-
 रात्मा मेशुध्यता ० परमात्मा मेशुध्यता ० अन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानमयानंदमय परमात्मा मेशुध्यता ज्योतिः कंधे स्वाहा ० क्ष-
 तिपासाय स्वाहा विविधे स्वाहा भग्विधानाय स्वाहा कषोत्काय स्वाहा क्षुत्सिपासामस्य ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहं अभति
 मत्तमद्विच सर्वाणि णुदमेपाप्मानः स्वाहेति ततः स्विष्टकृदादिदुत्त्वा ब्रह्मणो हिरण्यमाज्यपात्रं धेनुं च दत्त्वा समासि च त्वित्युपति-
 षेत् अत्र केचिदनग्रेः सावित्री प्रवेशं पूर्णाहुतिं ततो याते अग्नेयद्विषया तनूरिति त्रिखिरेकैवं जघ्ननात्मन्यग्नीन् समारोप्य गु-
 र्वे सर्वस्वं दत्त्वा यो ब्राह्मणं विदधाति पूर्वं यावेवेदं श्रुप्रहिणोति तस्मै तं देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुवैशरण्यामहं प्रपद्ये
 इत्युपस्थाप्य दक्षिणं जान्वा च पादानुपसंगृह्या धीहि भर्गवा ब्रह्मेति वदेत् ततो ह्युरुमात्मानं ब्रह्मस्वरूपं ध्यात्वा शंखद्वारद्वार-
 प्रणवैरभिमंत्र्य तेन शिष्यमभिषिंच्य शंनो मिष्वि त्र इति शान्तिं पठित्वा तद्विरसि हस्तं दत्त्वा पुरुषसूक्तं जप्त्वा मम ब्रूते हृदयं ते
 दधामीति जप्त्वा दक्षुर्बः प्रणवार्थं मनुसंदधन् दक्षिणे कर्णे प्रणवमुपदिश्य तदर्थं च पंचीकरणाद्यवबोध्य अयमात्मा ब्र-

सतत्वमसि प्रज्ञानं ब्रह्मेत्याद्यपर्वदेशेत् तदर्थं च वेदेत् ततो नापदधात् ततः शिष्यः तेनोपदिष्टो हस्मिन् न उर्ध्वं वा कृत्स्नं च न देवा
 न्साक्षिणः कृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वः सत्यं तमयो तत्रिंशत्पाशुत्रिरुच्ये श्रोक्ता जलसमापंगत्वा स्नात्वा अभयं सर्वभूतेभ्यो नमः स्वाहेति
 त्रिंशजलीनं क्षित्वा युवा सुवासा इति काषायकौपीनवासश्च परिधाय सखामागोपायेति मुख्यं वैणवं पालाशं वैत्वमौंडुवरं वा
 दंडं गृहीयात् अपुत्रकामो हि गृहस्थः शंखेन पुरुषसूक्तेन दंडं मभिषिञ्च्य दद्यादित्याचारः ततः शिखामुत्थाप्य ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्य
 न्नो जले वा कृत्वा तथैवोपवीतं कृत्वा येन देवाः पवित्रेणेति जलपात्रं पदस्य पार इति शिष्यं सावित्र्या कमंडलुं सत्तया हतिभिर्भोजन
 नपात्रमिदं विष्णुरित्यासनं हरीं वा गृहीत्वा ॐ भूस्तर्पयामीति व्यस्तसमस्ताभिर्महर्नम इति तर्पयित्वा ॐ भूः स्वधा भुवः स्वधा स्वः स्व
 धा भूर्भुवः स्वर्गं महर्नमः स्वधेति पितृंस्तर्पयित्वा उडुत्यं चित्रं तच्छकः हंसः शुचिषन्ममामित्रस्येति स्नात्वा सुरभिर्मती निरापो दिष्टेति
 दिण्यवर्णाभिः पावमानीभिः व्याहृतिभिश्च मार्जयित्वा शोतरशतमचमर्षणं प्राणायामाश्च कृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वः इति पठित्वा
 नमः सवित्रे इति सूयमुपस्थाप्य पुनः स्नानं जघ्नेष्ट्वा कथित्वा ॐ मिति ब्राह्मो मिति पदे सर्वमो मिति ब्रह्म वा एषं ज्योतिष

एष तय निवेयमेवेतद्य एष वेदो य इयं नमस्तीति जपित्वा हसद्वस्त्रं गायत्री जपेदिति अथ यतिधर्मः प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पतिरिति जपि
 त्वा दंडादीनि मुदं वनिधाय मंत्रपुशीषयोर्ग्रहस्तु वतुर्गुणं शौचं कृत्वा चम्यपुर्वं द्वादशी वज्रप्रणवेन देतधावनं कृत्वा तेनैव मदावदिः कटिप्रक्षा
 त्यजलतर्पणवर्जं स्नात्वा पुनर्जघ्ने प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा मार्जनं तं कृत्वा केऽवादिनमो तनामभिस्तर्पयित्वा ॐ भूस्तर्पयामीत्यादि
 व्यस्तसमस्त व्याहृतिभिर्महर्नमस्तर्पयामीति तर्पयेत् ॐ भूः स्वो हतिस्वादाशब्दांतेः स्वधाशब्दांतेः श्वैभिरेव पुनस्तर्पयेदिति केचि
 त् तत आचम्यां जलिना प्रणवेन जलमादाय व्याहृतिभिरुडुत्य गायत्र्या त्रिंक्षित्वा गायत्री जपेत् उदिते सूर्ये प्रणवेन व्याहृतिभिर्वर्ध्या
 त्रिदं त्वामित्रस्य चर्पणीत्यादि पूर्वोक्त सौरी निरिदं विष्णुस्त्रिदेवो ब्रह्मज्ज्ञानमिति वोपस्थाप्य सर्वभूतेभ्यो नम इति प्रदक्षिणं मावर्तते
 ततो नत्वा आदित्याय विष्णवे सहस्राक्षाय धीमहि तन्तः सूर्यः प्रबोदयादिति त्रिजपेत् एवं त्रिकालं विष्णुपूजां ब्रह्मयज्ञं च कुर्या
 त् अथ भिक्षा विधेः सन्नं भुसले अंगारे भुक्तं वज्जेन काले परान्नं भूयिष्ठेनित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् इत्युक्ते काले उदयमिति च तस्य भिरा
 दित्यमुपस्थाप्यैक्यं ध्यात्वा कालेनेति प्रदक्षिणं कृत्वा येन पंधान इति जपित्वा यो सो विष्वा रव्य उगादित्ये पुरुषो तर्ह्येति स्मृतिः सोहं ना

रायणोदेवः शक्तिमात्राप्रणम्यतां त्रिदंडं दक्षिणे त्वंगे ततः संध्याय बाहुना पात्रं वामकरे क्षित्वा भेषये दक्षिणे न त्विति बोधायनोक्तदिशा चान्ये च
 सत्त्वाग्निना त्वं भवत्पूर्वाभिक्षाया विवा पूर्णमसि पूर्णमेभूया इत्यागत्य शुचिरन्नं प्रोक्ष्य ऊर्ध्वं स्वधानमः इत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः
 सूर्यादिदेवेभ्यो भूतेभ्यश्च भूतैर्नौ क्षित्वा मुक्तां प्रणवेन षोडश प्राणायामान् कुर्यादिति संक्षेपः मोतमयारव्यायां भृगुः यतिहस्ते जले दत्तानि
 क्षंदद्यात्पुनर्जले नैक्षं पर्वतमात्रं स्यात्तज्जले सागरोपमं अत्र सर्वत्र मूलं नाधवा परा कर्मदनस्तस्मै स्पर्शसारादौ ज्ञेयं कण्वः एकरात्रं व
 सेद्गामेन गरेपंचरात्रकं वर्षाभ्यो न्यत्र द्वे वर्षा समासांस्तु वतुरो वसेत् जावालश्रुतेः अन्यागारदेवगृहं तृणकुटी वल्मीकवृक्षमूलकलाकशा
 लादिनिवृत्तगृहं नदीपुलिनगिरिकुदरनिर्झरस्थंडिलेष्वनिकेतन इति माह्वे अष्टौ मासान् विहारः स्याद्यतीनां संयतात्मना एकत्र वतुरो मा
 सान् चार्पिका निवसेत्पुनः अविमुक्तैः प्रविष्टानां विहारस्तु न विधीते अत्रिः भिक्षाटनं पंचमानं ध्यानं शौचं सुरार्चनं कर्तव्यानि षडेतानि सर्व
 थान् पदं सत मंचकेशुकवस्त्रं च स्त्रीकथालोत्यमेव च दिवा स्वापं च पानं च यतीनां पतनानि षट् आसनं पात्रलोभश्च संनयश्च शिष्यसंग्रहः
 दिवा स्वापो वधाजल्यो यतेर्वधकराणि षट् दक्षः नाथ्येत व्यं न वक्तव्यं न श्रोतव्यं कथंचन याज्ञवल्क्यः यतिपात्राणि मृदेणुदार्वा लोमया

निव बदनरत्नेभिः पित्रर्थं कल्पितं पूर्वमन्नं देवादिकारणात् वर्जयेत्तादृशीभिर्क्षां परबाधाकरी तथा बहस्पतिः नतीर्थवासी नित्यं स्यान्नो
 पवासपरो यतिः न चाध्ययनशीलस्यान्नया ख्यानपरो भवेत् एतद्वेदार्थं भिन्नपरं अत्रिः स्नानं सुरार्चनं ध्यानं प्राणायामो बलिस्तु
 तिः भिक्षाटनं जपः संध्या त्यागः कर्मफलस्य च एते यतिधर्मा इत्यर्थः अन्यपि माधवीयमिताक्षरादौ ज्ञेयाः यतिधर्मस्य मुख्ये न
 स्नानमाचरेद्भिक्षा पुत्रादिनिधने कृतो पितृमातृक्षयं श्रुत्वा स्नात्वा शुध्यति सांबरः अथ यति संस्कारः स्मृत्यर्थे सारं सर्वमंग
 न्निवृत्तस्य ध्यानयोगरतस्य च न तस्य दहनं कार्यं नाशो च नोदकक्रिया तथा कुटीवकं तु प्रदेहेत् पूरेयच्च बहूदकं हंसोजले तु
 निक्षिप्य परदं संप्रपूरेयत् पलाशमूलेन दीतीरे न्यत्र वा गंधपुष्पालंकृतशवं वाद्यपौधौ नीत्वा दंडं ५ व्याहृतिभिः स्वात्वास
 न्नव्याहृतिभिः त्रिः श्राप्य दर्शनां नारीयं नवघटपंचरत्नादकं क्षित्तानां रायणः परब्रह्म - - तेनैव संस्नाप्योष्टाक्षरेण वस्त्र
 गंधपुष्पधूपदीपात्तदत्त्वा विष्टाद्वयं रक्षस्वति शवं गर्ते निधाय दं विष्णु रिति दक्षिणहस्ते दंडं यदस्य पारं इति सव्ये शिखं येन देवाः
 पवित्राणां ति मुखे जलपवित्रं सावित्र्योदरपात्रं भूमिश्च त्विति गुह्यं कमुंडलं निधाय चिन्तिः सकृदिति दशहोत्राभिर्मंत्रयेत् इति वि

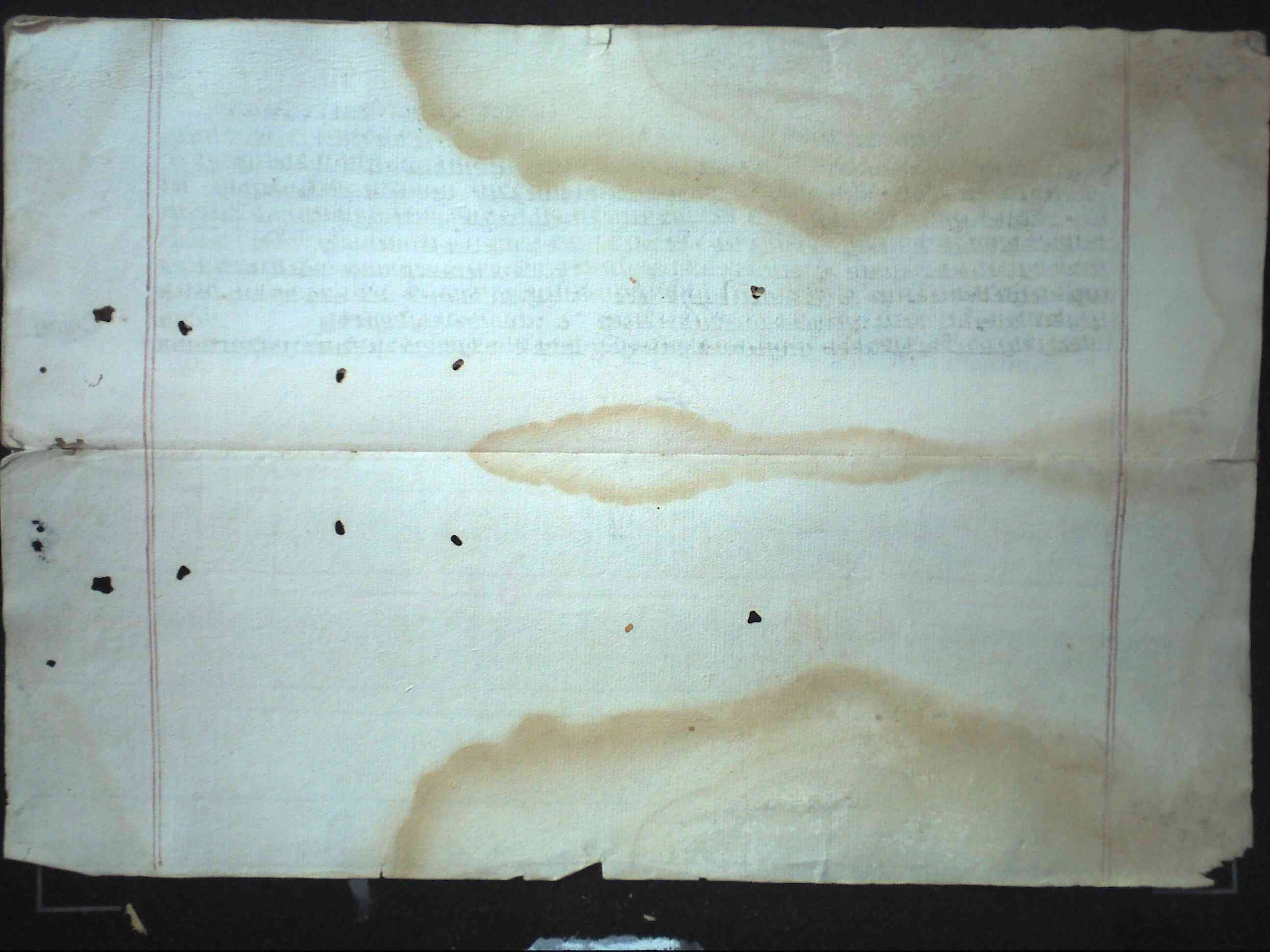
निर्णय २

आदर्शटीकायां स्मृत्यर्थसारे च वृद्धेन कुरु यतिपुरुषसूक्तेन स्थापयित्वा वदंततः प्रणवेनाष्टवारं च प्रोक्षयेदथ सर्वतः विष्टो ह
व्यरक्षस्व तियजुषा प्रणवेन च गते प्रेतं विनिक्षिप्य च दं विष्टुर्विचक्रमे इति मंत्रेण दंडं तु दद्यात् दक्षिणां हस्तके मूर्ध्ना नभसं च स्वस्त्र
युक्ता शंखेन भेदयेत् गते पुरुषसूक्तेन लवणेन प्रपूरयेत् शृगालश्वादि रक्षार्थं सम्यग्गान्ते प्रपूरयेत् इति कुरीवकस्य तु दाहः
कार्यः यथा सर्वप्राग्वत् कृत्वाग्निप्रज्वाल्य साग्नेर्दक्षिणं करं उपावरोहं त्यवरोह्य निमंथ्य वा गते चित्तिं कृत्वाग्निनाग्निः समिध्य
त इत्यग्निं दत्त्वा सावित्र्या प्रणवेन वा दहेत् ततो ह शतं प्रणवं नारायणः परं ब्रह्मेति च जप्त्वा सशिरः प्रणवं व्याहृत्य गायत्र्या तस्या
स्थितीर्थे क्षिप्त्वा स्नानां शुचिः नास्यान्यदौर्ध्वं देहिकं त्रिदंडग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते इत्युरानसः स्मृतः एकादशदिग्प्राच्यं
तदपि त्रिदंडिनः हंसपरमहंसादीनां पार्वणादि किमपि कार्यं नैति शूलपाणिः श्राद्धचिंतामणौ दत्तात्रेयः पकोटिद्विजलं पि
डमाशौचं प्रेतसंक्रिया न कुर्याद्दार्षिकादन्यद्दूहीभृताय भिक्षवे प्रेतक्रियया कोटिद्विनिषेधे सिद्धं पुनस्तद्ग्रहणं माच्छिक्
परं तेन तस्यार्चणमेव त्रिदंडिनां द्वादशे नारायणावलिः तद्विधिरन्यश्च विशेषः प्रागुक्तः इत्यलंबद्विना एव निरूपितमिदं ग
हनं तु धर्मतत्त्वं विचार्य वचनैश्च नयेत् सम्यक् तद्दोषदृष्टिमपहाय विवेचनीयं विद्वद्भिः सित्यविरतं प्रणोतास्मि तेषु २

निर्णय ३

मया सद्भासद्वायदिह गदितं मंदमतिना किमेतच्छ्रुत्वा ध्यवसितुमपि स्वल्पमतिना तदेवं यत्किंचिद्गदितमिह विख्यात
माहिमा विकसति नुपि त्रैश्वर्यगोपाः २ यो भट्टतंत्रगहनार्णवकर्णधारः शास्त्रांतरेषु निखिलेष्वपि म
नेभेता योत्र श्रमः किल कृतः कमलाकरेण प्रीतो मुना सुसुहृत् कृती बुधमकुलः ३ श्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुः श्रीभ
ट्टनाथयणसूरिसूनुः श्रीरामकृष्णसूनुः कृती मंत्रव्याख्यानबन्धकमलाकराख्यः ४ नानानिणयचयस्वानिणयसिं
धुः प्रोच्यतो विबुधाः निर्णयसारे जवत्वाचीणय कमलाकराख्यः ५ वसुसतुसतुभूमिगते बदनरपतिविक्रमतोप्य
यातिरोद्रे तपसि शिवतिथौ समापितो यं रघुपतिपादसरोरुहं पितृ ६ जगत्सिंहासने विद्यासिंधुमुष्टिं नोप
रमतिपरीक्षायुक्तं सज्जनानां तदिह मम निबन्धे दुष्पणं भेषणं वा यदि भवति विदग्धे सत्यवश्यं विमृश्यं
७ इति श्रीमत्पद्माक्षप्रमाणपारावरीणं श्रीमद्भट्टरामेश्वरभट्टसूरिसूनु नारायणभट्टसूनु विद्वन्मुकुटदीरांकुर
श्रीरामकृष्णभट्टासज्जनकरभट्टानुजकमलाकरभट्टकृते निर्णयसिंधोत्ततीयः परिच्छेदः श्रीरक्त
शके १६९३ रं वराब्दे ० जोडिया नां पुस्तकमिदं

62